

Pali Text Society

ADDHAMMA PAJJOTIKĀ

THE COMMENTARY ON
THE MAHĀ-NĪDDESA

VOL I

EDITED BY

A P BUDDHADATTA

MAHĀTHERA, OF AMBALANGODĀ, CEYLON

London

PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY

BY

HUMPHREY MILFORD

OXFORD UNIVERSITY PRESS, AMEN HOUSE

WARWICK SQUARE, E C 4

1931

PRINTED IN GREAT BRITAIN

INTRODUCTION

SADDHAMMAPAJJOTIKĀ is the title of the commentary on the Niddesa. Though it is included in the list of Pīṭaka Texts, the Niddesa is itself a commentary on some suttas in the Suttanipāṭa, the oldest compilation, as is supposed, in the Khuddaka-nikāya. But as the Niddesa has not followed the method that has been adopted in other commentaries, being a kind of dictionary of expositions—as Dr. Stede explains in his preface to the Cūḷa-Niddesa—it is not included in the list of Atthakathās. Hence its commentary is not called a ‘tikā,’ or sub-commentary, but an ‘atthakathā.’

THE AUTHOR OF THE NIDDESA

The authorship of the Niddesa is ascribed by its commentator and others to Sāriputta, the Leading Disciple. But after the perusal of the Sāriputtasuttaniddesa,¹ the last one in the Mahāniddesa, I am inclined to doubt this statement. Were this sutta his own, Sāriputta would have known its precise meaning, therefore while commenting on his own words he would have given but one explanation—the real meaning that he had intended, of each word or phrase. But for a doubtful passage in it—the fourth line of the first gāthā—“Tusitā gāṇi āgato”—the author of the Niddesa has given three different explanations. (See pp. 446-447 M.N.) How could the same person who compiled the Sutta give more than one explanation for a passage while commenting on it? So I come to the conclusion that the author of the Niddesa is not the Leading Disciple, but a Thera of a later day.

THE CHARACTER OF PAJJOTIKĀ *

Though the present volume is a commentary on the Niddesa, it is always commenting on the passages also of the original

¹ See below, in Vol. II

text (i.e. Suttanipāṭa), for this purpose our author has extracted, without any alteration, many passages from Dhammapāla's commentary on the Suttanipāṭa. In these extracts he has gone so far as to refer to certain later parts of a connected story without making mention of its beginning. For instance, about the end of the exposition on the 2nd gāthā in Khaggavisāṇasutta, he says "*evaṃ vutte te amaccā evam āhaṃsu idāni bhante kuhiṃ gacchathā ti*," etc., having before that told us nothing about any king or his ministers.

Again, at the beginning of the 10th or Purābheda-suttanidde-savannanā, he says "*imassa suttassa ito paresaṃ ca Kalahavivāda Attadandasuttānaṃ Sammāparibbājanīyasuttavannanāya vuttanāyena' eva sāmāññato uppatti veditabbā*", but this *Sammāparibbājanīyasuttavannanā* is not to be found anywhere in the Niddesa or in its commentary. This is because he has simply extracted these passages from the Suttanipāṭatthakathā, not thinking that one who should read only his work, without reading SnA, would be puzzled at these disconnected passages.

Where such passages occur, I have collated them with those in SnA. Some other explanatory matter, such as on Paticca-samuppāda and Ariyasacca, is extracted from the Visuddhimagga or the Sammohavinodanī, both having almost identical passages. In such places I have collated these also with those texts and entered the various readings in footnotes, denoting Visuddhimagga by Vism, Sammohavinodanī by Smv, and Suttanipāṭatthakathā by SnA.

THE AUTHOR OF THE PAJJOTIKĀ

As stated in the Nigamanagāthās the author of this Commentary appears to be the Ven. Upatissa, who lived, according to his own statement, in the reign of King Siri-Sanghabodhi. His residence was on the western side of the "Great Shrine," Mahācetiya, within the boundaries of the Mahāvihāra at Anurādhapura, and the dwelling was built by a minister named Kittisena.

According to the Mahāvamsa, the Great Chronicle of Ceylon,

Siri-Sanghabodhi reigned only two years from A D 300 to 302. Our author says that he finished his work in the twenty-sixth year of the king that he mentions, so it cannot be the same Sanghabodhi that is chronicled in Mahāvamsa. Moreover, our author must have lived after the time of the great commentators, Buddhaghosa and Dhammapāla, to extract passages from their commentaries. Though another Siri-Sanghabodhi is not named in the Mhvs, I learn from the same source that Aggabodhi II and III also had that title, but neither of these reigned for so long a period as twenty-six years. Only Aggabodhi I reigned for thirty-four years. Moreover, he built a monastery by the name of Siri-Sanghabodhi, a fact which leads us to conjecture that he also held that title as his namesakes II and III did. As all Aggabodhi's reigned after the time of Buddhaghosa, I am compelled to believe that the contemporary of our author was Aggabodhi I, who occupied the throne *circa* A D 554.

There was another Upatissa before the time of Buddhaghosa. This Elder was very highly esteemed as an authority on Vinaya by the old Sinhalese Commentators and by Buddhaghosa, who translated those commentaries into Pāli. It is also admitted that he was the author of Vimuttimagga, an older Pāli treatise of the type of the Visuddhimagga, but which is now lost to the Southern Buddhists in its original form, and preserved in China in native language. This Vimuttimagga is supposed to be the work from which Buddhaghosa drew material for his *magnum opus*, Visuddhimagga. Mr M Nagai, in his article about Vimuttimagga, in the *J P T S* for 1917-1919, states that the Elder Upatissa must have flourished before or at the time of King Vasabha, who ascended the throne A D 66¹. But, since the Samantapāsādikā states that "at the time of Great Panic, these two (*ie* Upatissa and Phussadeva) keeping up the Vinayapitaka, protected it," we have to find out the time when this Great Panic occurred before we can be more definite about the period during which Upatissa lived. Sammohavinodanī, the Commentary on the Vibhanga, gives us a valuable account of this Great Panic

¹ Dr Geiger puts Vasabha's accession at A D 124

(see pp 445-451 Smv , P T S ed), and states that it took place in the days of Vattagāminī (or Pitumaharājā, as he was known for a reason given in the Mahāvamsa) who occupied the throne in 44 B C , but had to abdicate it in the same year on account of this Panic After a long period of fourteen years, during which the Great Panic was in progress, he again seized the throne and reigned for twelve years The Elder Upatissa also will have lived in that period as a contemporary of Vattagāminī

Mr Nagai's reason for his supposition is the statement, found in Samantapāsādikā, that Mahāpaduma, a renowned pupil of Upatissa, was a contemporary of King Vasabha Mahāpaduma's teacher will have lived somewhat earlier than this period Mr Nagai also concludes that Upatissa will have flourished in the first century A D , the Great Panic having taken place a few years prior to that century However, there is no such great difference as cannot be bridged between his supposition and mine

STATE OF THIS EDITION AND THE MSS AND EDITIONS USED FOR IT

Requested some years ago by Mrs Rhys Davids, as Hon Secretary to the Pāli Text Society, I consented to edit this Atthakathā She then kindly sent me four *ola* MSS in the possession of the P T S One of them was in Burmese characters, the other three were in Sinhalese I also obtained a copy of the Siamese Edition from Sailabimbārāma, Dodanduwa, and a copy of the Sinhalese Edition, published in two volumes—Mahāniddesatthakathā in 1921, and Cūlaniddesatthakathā in 1923—by the trustees of the Simon Hewavitarana Bequest, and edited by the Ven Boruggamuwe Revāta Thera

These editions and MSS are here indicated in footnotes as follows (M N denotes Mahāniddesavannanā, and C N Cūlaniddesavannanā)

H, Printed in Sinhalese Published by the trustees
of the Simon Hewavitarana Bequest M N
and C N

S, Printed in Siamese and published under the patronage of the Government of Siam M N and C N

B, Burmese MS to the end of M N Received from Mrs Rhys Davids

C and D, Sinhalese MSS of M H and C N Received from Mrs Rhys Davids

E, Sinhalese MS Only the later portion of M N, beginning from the middle of the VI Jarā-suttaniddesavannanā, and the whole of C N, also sent by Mrs Rhys Davids

Of these H, on which I based my edition, is well printed, but very carelessly edited sometimes I found words and whole sentences omitted, and in some places disconnected and meaningless phrases inserted, as they were in the MSS used for the edition, I believe Very often the punctuation is wrong, and some words commented upon are not distinguished by thick type as they are in other places It appears that the editor has omitted, entirely or partly, to consult the text of the Niddesa while editing this Not a single reference from the Pītakas, among the hundreds that are quoted in this work, has been traced by him For these reasons this edition is, I regret to say, but little better than an unedited MS

The Siamese Edition is well printed and carefully edited, it was very helpful to me in my edition

I was surprised to see, while collating the Sinhalese Edition with the MS denoted here with D—the most corrupted ones of the four MSS that I had—that they had very many similar readings The reason for this, I suppose, is that the MS on which the Sinhalese Edition was based, and the MS from which Professor Rhys Davids obtained a copy, were copied from the same MS or from separate MSS that had come from the same source

In the same way I found many similar readings extant in the Siamese Edition and the MS denoted with C as far as to the end of M N But in the later part C does not follow S but D Here too I conjecture, that the former part of C was copied from a MS that had been brought from Siam, and

that the later part (i e C N) was from the same source as that of D

The MS E appears to be the oldest of all the MSS that I have received. Though a great portion has been lost, it helped me to correct some passages where all the other MSS and editions failed. So in some places did the Burmese MS

While collating these editions and MSS I had to travel from place to place. I finished the collation of H with the Siamese Edition in the Red Sea, while sailing from Colombo to Genoa, in 1928. The same year, staying at Locarno, Switzerland, I collated it with the Burmese MS. Collation with MSS C and D was done during my sojourn at the Buddhistisches House at Frohnau, Berlin, and that with E in the Mediterranean while returning home after my visit to London.

My thanks are due to the Ven H Sumangala, incumbent Thera of Sailabimbārāma, Dodanduwa, who kindly lent me the Siamese Edition, and even allowed me to take the book abroad, and to Mrs Rhys Davids, who saved me from the trouble of searching for MSS by sending four MSS, and kindly traced for me some quotations.

A P BUDDHADATTA

AGGĀRĀMA,
AMBALANGODA, CEYLON
October 13, 1930

TABLE OF CONTENTS

	PAGE
ĠANTHĠRAMBHA - - - - -	1
I KĠMASUTTANIDDESAVANNANĠ - - -	11
II GUHATTHAKASUTTANIDDESAVANNANĠ - -	92
III DUTTHATTHAKASUTTANIDDESAVANNANĠ - -	190
IV SUDDHATTHAKASUTTANIDDESAVANNANĠ - -	214
V PARAMATTHAKASUTTANIDDESAVANNANĠ - -	239

Saddhammapajjotikā

MAHĀNIDDESATTHAKATHĀ

NAMO TASSA BHAGAVATO ĀRAHATO SAMMĀ-
SAMBUDDHASSA

(GANTHĀRAMBHĀ)

- 1 Avijjālangiṇ¹ ghātento² nandirāgaṇi ca mūlato
Bhāvent' atthangiṇaṇ maggaṇ phusi yo amataṇ padaṇ
- 2 Pāpunitvā Jino bodhiṇ Migadāyaṇ vigāhiya
Dhammacakkaṇ pavattetvā therāṇ³ Kondaññaṇ ādito
- 3 Atthārasannaṇ kotīnaṇ bodhesi tāvade⁴ tahiṇ⁵
Vande 'haṇ sirasā taṇi ca sabbasattānaṇ uttamaṇ
Tathā Dhammuttamaṇ c' eva Sanghaṇ cā pi anuttaraṇ
- 4 Sankhittena hi⁶ yaṇ⁶ vuttaṇ dhammacakkaṇ vibhāgaso
Sāriputto mahāpāṇṇo Satthukappo Jinatrayo
- 5 Dhammacakkaṇ vibhājetvā MĀHANIDDESAM abravī
Pātho viśiṭṭho⁷ 'niddeso,' tannāma viśesato ca
- 6 Taṇ Sāriputtaṇ Jinarājaputtaṇ
Theraṇ thirānekagunābhiraṇaṇ
Paññāpabhāvuggata-nāmakittaṇ⁸
Sunīcavuttiṇi ca atho namitvā,
- 7 Khamā-dayādiyuttaṇa yuttamuttādivādinā⁹
Bahussutena therena Devena abhiyācīto,

¹ B °langhiṇ

² S, B ghātento

³ H, S, C, D therā

⁴ H, D pitāmahe, S tāmahe, B tāpaso, C gāmahe

⁵ C gahiṇ

⁶ H bhiyo, B hi yo, D hi so

⁷ S, B, C viśiṭṭha

⁸ H, S, D, C Paññāsabbhā°, C, S °uttamagunakittaṇ

⁹ S °mattādi°

- 8 Mahāvihāravāsīnaṃ sajjhāyamhi patitthito
Gahetabbaṃ gahetvāna porānesu vinicchayaṃ,
9 Avokkamanto samayā¹ sakā¹ ca,
Anāmasanto² samayaṃ paraṃ ca,
Pubbopadesatthakathānayaṃ³ ca
Yathānurūpaṃ upasaṃharanto,
10 Nānappabhedāvahanassa tassa
Yogihī nekehī nisevitassa
Atthaṃ apubbaṃ anuvannayanto,
Suttaṃ ca yuttiṃ ca anukkamento,⁴
11 Ārabhissaṃ samāseṇa Mahāniddesa-vannanaṃ
Saddhammabahumāneṇa, nāttukkaṃsanakamyatā
12 Vakkhāma⁵ ahaṃ atthakathaṃ janassa
Hīṭhāya saddhammacirattatthaṃ
Sakkacca Saddhammapajjotikaṃ⁶ kathaṃ⁶
Sunātha dhāretha ca sādhu santo

Tattha “Pātho vīsitttho⁷ Niddeso, tannāma viśesato cā” ti
vuttattā duvidho pātho vyañjanapātho, atthapātho ca
Tesu vyañjanapātho akkhara-pada-vyañjana-ākāra-nirutti-
niddesavasena chabbidho Atthapātho sankāsana-pakāsana-
vivarana-vibhajana-uttānikarana-paññattivasena chabbidho

Tattha tisu dvāresu parisuddhapayogavasena Satthu⁸ ka-
runācittena⁹ pavattita-desanā vācāhi akathitattā⁹ adesanattā¹⁰
akkharam iti¹¹ saññitā Taṇ¹² Pārāyanika-brāhmanānaṃ¹³
manasā pucchita-pañhānaṃ vasena, Bhagavatā ratanaghare
nisīditvā sammasita - Patthāna - mahāpakaranavasena ca
‘a k k h a r a ṇ’ nāmā ti gahetabbaṃ

Atha vā aparipunnapadaṇ¹⁴ akkharam iti gahetabbaṃ,¹⁵

¹ H, B, D samayaṃ sakaṃ

² Sañāsayaṇto

³ S, H, D pubbāparepat^o, C pubbāparesat^o

⁴ H, S, D, C avokkamanto

⁵ S^o pajoti

⁶ B kathaṃ

⁷ S, B vīsitttha

⁸ H viśuddhakāraṇānaṃ, S, C, D viśuddhakāraṇānaṃ

⁹ H kathitattā

¹⁰ H āsecanattā, S āsecantattā, C, D asevantattā

¹¹ H adda ca

¹² H Tap

¹³ H pārāyanika-brahmānaṃ

¹⁴ H, C, D pari^o

¹⁵ C, S maññitabbaṃ

*satthvassasahassānī** tī evam ādisu viya Ettha sakāra-nakāra-dukārādīnī¹ akkharam itī Ekakkharaṇ vā padaṇ akkharam itī eke *Yā 'yaṇ tanhā ponobhavihā†* tī evam ādisu vibhatyantaṇ² atthaṇjotakam akkharapindaṇ pa da ṇ *Nāmañ ca rūpañ cā†* tī evam ādisu bahūhi³ akkharehi yuttaṇ padaṇ nāmasankhātena⁴ vuttaṇ padaṇ vibhāveti

Padena abhihiṭaṇ⁵ vyañjayatī⁶ vyattaṇ pākataṇ karotīti vyañjanaṇ, vākyam eva *Cattāro iddhpādāṇ* tī sankhepena kathitaṇ atthaṇ *Katame caattāro? Idha bhikkhu chanda-samādhī-padhāna-sankhāra-samannāgataṇ iddhpādaṇ bhāveti, virūpa-citta-vīmaṇṣāsamādhī-padhānasankhāra-samannāgataṇ iddhpādaṇ bhāveti*ṇ tī ādisu pākatakaranaṇbhāvena vyañjanaṇ nāma

Vyañjana-vibhāgappakāso ākāro *Tattha katamo chando? Yo chando chandakatā⁷ kattukamyatā||* tī evam ādisu kathita-vyañjanaṇ⁸ nekavidhena vibhāgakaranāṇ ākāro nāma

Ākārabhūhitaṇ⁹ nibbacaṇaṇ niruttī ‘Phasso, vedanā’ tī evam ādisu ākārena kathitaṇ “Phusatīti phasso,” “Vedatīti vedanā” tī niharitvā¹⁰ vacanaṇ niruttī nāma

Nibbacanavittāro¹¹ missesato¹² deso tī¹³ niddeso “Vedīyatīti vedanā” tī nibbacaṇa-laddhapadaṇ¹⁴ “sukhā dukkhā adukkhamasukhā, sukhayatīti sukhā, dukkhatīti dukkhā, neva dukkhatīti na sukhayatīti adukkhamasukhā” tī atthavittāra-niddhārasena¹⁵ kathitattā niddeso nāma

* Pv Setthiputtapeta † Vbh 101, S iii, 26, 158, v, 421, 425

† Khp 2, Pts 1, 22

§ Vbh 216, A 1, 297, A 11, 256, etc

|| Vbh 216

¹ H, B, D sokārā

² D omīe

³ C, D bahu

⁴ S, B, C nāma Sankhittena

⁵ H aviṇhitaṇ, S, D aviṇhitaṇ

⁶ H vyañjanaṇ, padaṇ hi

⁷ H chandīyanā, D chandakatā

⁸ C ākārasahitassa

⁹ S °janena, C °jane

¹¹ H °naṇ vittāro

¹⁰ B doubles

¹³ H padesato tī

¹² H niddesato

¹⁴ H, D °saddapadaṇ

¹⁵ H, S, D °vithārassa niravasesavasena, C °mddhārādī°

Evañ chabbīdhānī vyaññanapadānī¹ jānitvā² chasu atthapadesu³ sankhepato kāsanā⁴ dīpanā s a n k ā s a n ā *Maññamāno kho bhikkhu*⁵ *baddho mārasa, amaññamāno mutto pāpimato** tī evam ādisu sankhepena atthadīpanaṇ s a n k ā s a n ā nāma Eso⁶ pana thero Buddhena Bhagavatā evam sankhepaṇ katvā vuttam atthaṇ *Aññātaṇ Bhagavā, aññātaṇ Sugatā*† tī kathetuṇ samattho ⁷

Upaṇi⁸ vattabbam atthaṇ ādito kāsanā⁹ dīpanā p a k ā s a n ā¹⁰ *Sabbaṇ bhikkhave ādittaṇ*‡ tī evam ādisu pacchā kathitabbam atthaṇ pathama-vacanena dīpanā¹¹ p a k ā s a n ā¹¹ nāma Evañ pathamaṇ¹² dīpaṇaṇ¹³ atthaṇ puna pākataṇ katvā dīpanena *Kiñca bhikkhave, sabbaṇ ādittaṇ*? *Cakkhuṇ bhikkhave, ādittaṇ, rūpā ādittā*§ tī evam ādisu kathitesu tikkhindriyo sankhepena vuttaṇ pativijjhatīti kathitattā dve atthapadānī tikkhindriyassa upakāravasena vuttānī

Sankhittassa vitthārābhīdhānaṇ¹⁴ sakīṇ vuttassa¹⁵ ca puna pi abhīdhānaṇ v i v a r a n a ṇ *Kusalā dhammā*|| tī sankhepena nikkhittassa, *Katame dhammā kusalā*? *Yasmīṇ samaye kāmāvacaraṇ kusalaṇ cittaṇ uppannaṇ hotī*¶ tī niddesavasena vitthāraṇaṇ¹⁶ vitthāravasena puna kathaṇaṇ v i v a r a n a ṇ nāma

Taṇ-vibhāgakaranaṇ vibhajanaṇ¹⁷ *Yasmīṇ samaye*** tī vivarite kusale dhamme *Tasmīṇ*¹⁸ *samaye phasso hoti, vedanā hoti*‡ tī vibhāga-karanaṇ v i b h a j a n a ṇ nāma

Vibhattassa¹⁹ vitthāravīdhānena²⁰ vibhattatthassa²¹ ca upa-

* S iv, 202	† S iii, 72 f	‡ S iv, 19
§ <i>Ibid</i>	Dhs Cittuppādakanda	
¶ <i>Ibid</i>	** <i>Ibid</i>	‡ <i>Ibid</i>

¹ H, S, C °pāthānī

³ H, B atthapāthesu

⁵ D bhikkhave

⁷ S, B *omī*, H *add*s pativijjhi

⁹ D pakāsanā

¹¹ S, B, D °naṇ

¹³ B nidassitaṇ

¹⁵ C, S vuttaṇ

¹⁷ H, S *add* nāma

¹⁹ H vivatassa, B adhigatassa

²¹ H vavattatthassa, S vibhaty°, B vibhattassa

² H, S jotitvā

⁴ B pakāsanā

⁶ S So

⁸ B Pativaddhita upaṇi

¹⁰ D *omī*s

¹² C, S pathama

¹⁴ C, D vitthāra-vidhanaṇ

¹⁶ H vitthāraṇ, B *omī*s

¹⁸ H yasmīṇ

²⁰ H °rābhīdhā°

mābhūdhānena sampatipādanāṇ uttānīkaraṇaṇ Vi-
varanena¹ vivaritatthassa *Katamo tasmāṇ samaye phasso
hoti ? yo tasmāṇ samaye phasso phusanā samphusanā* ti atī
vivaritvā kathanañ ca,² vibhajanena vibhattassa *Seyyathā pi
bhikkhave gāvī nīccammā, evam eva kh' vāhaṇ bhikkhave, phassā-
hāro datthabbo ti vadāmi†* ti evam ādi upamākathanañ ca
uttānīkaraṇaṇ nāma*

Dhammaṇ sunantānaṇ dhammadesanena cūttassa anekavi-
dhena somanassa-uppādanañ ca atikhīna-buddhīnaṇ aneka-
vidhena³ nānassa tikhīnabhāvakaraṇaṇ ca paññāttī nāma
Tesaṇ sunantānaṇ vā⁴ cūttatosanena taṇ-cittanūsāmanena⁵
ca paññāpayatī⁶ ti paññāttī

Tattha Bhagavā akkharehi sankāseti, padehi pakāseti,⁷
byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānīkaroti,
niddesehi paññāpayati Kiṇ vuttaṇ hoti ? Buddhā Bhaga-
vanto ekaccānaṇ⁸ veneyyānaṇ⁹ ekasmiṇ desane akkharehi
atthasankāsaṇaṇ karonti pe niddesehi atthapañ-
ñāpanaṇ karontīti ayam ettha adhippāyo

Atha vā akkharehi sankāsayitvā padehi pakāsayati,
byañjanehi vivaritvā ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānīkatvā
niddesehi paññāpayati Kiṇ vuttaṇ hoti ? Evarūpena dham-
madesanena ekaccesu thānesu ekacce vaneyye¹⁰ vinayatīti

Atha vā akkharehi ugghātayitvā padehi pakāseto vīna-
yati ugghatitāññuṇ Byañjanehi vivaritvā ākārehi vibha-
janto vinayati vipacitāññuṇ Niruttīhi uttānīkatvā niddesehi
paññāpento vinayati neyyaṇ Iti veneyyavasena pi yoje-
tabbam eva

Atthato pan' ettha katamo vyañjanapātho ? Katamo
atthapātho ti ? Buddhānaṇ Bhagavantānaṇ dhammaṇ de-
sentānaṇ yo atthāvagamako saviññattikasaddo, so byañja-

* Dhs Cūttupādakanda

† S 11, 99

¹ B abhūdhāmakena² H omits ca³ H, D, C neka°⁴ H, S, C, D taṇ⁵ B °cittasānena⁶ H, C °piyatī⁷ C, B pakāsayati⁸ S, B, D ekacce⁹ S, B, D veneyye¹⁰ S, B, C, D ekaccānaṇ veneyyānaṇ

napātho, yo tena abhisametabbo lakkhana-rasādi-sahito dhammo so atthapātho ti vedītabbo

Puna pi sandhāya-bhāsito, vyañjanabhāsito, sāvasesa-pātho, anavasesapātho, nīto, neyyo ti chabbidho pātho¹ Tattha anekatthavattā² sandhāya-bhāsito *Mātarāṇ pītarāṇ hantvā rājāno dve ca khattuye** ti eam ādi Ekatthavattā² byañjanabhāsito *Manopubbangamā dhammā†* ti evam ādi Sāvaseso *Sabbāṇ bhikkhave, ādattan‡* ti evam ādi Viparīto anavaseso *Sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñānamukhe āpāthan āgaḍḍhanti§* ti evam ādi Yathā vacanaṇ tathā avagantabbo nīto *aneccaṇ dukkham anattā* ti evam ādi Yuttīyā anussarītabbo neyyo *Ekaṇṇagalo bhikkhave||* ti evam ādi

Attho pana anekappakāro pāṭhattho, sabhāvattho, ñāyattho,³ pāṭhānurūpo, na pāṭhānurūpo, sāvasesattho, niravasesattho, nītattho, neyyattho it-y-ādi

Tattha yo appassa 'tthassa saññāpanattham uccāriyate pātho⁴ so⁵ pāṭhattho *sāttāṇ savyañjanan¶* ti ādisu viya

Rūpārūpadhammānaṇ lakkhana-rasādi sabhāvattho *sammāditthū bhāve††*** ti ādisu viya

Yo ñāyamāno hitāya saṇvattati so ñātū⁶ arahatīti ñāyattho *atthavādī dhammavādī††* ti ādisu viya

Yathā pāṭhaṇ⁷ bhāsito⁸ pāṭhānurūpo

Cakkhūṇ bhikkhave porāṇaṇ⁹ kamman‡‡ ti Bhagavatā vuttaṇ, tasmā¹⁰ cakkhu pi kamman ti byañjanacchāyāya atthaṇ patibāhayamānena¹¹ vutto attho na pāṭhānurūpo So pāṭhato¹² ananuññāto, akatapattikkhepo, viyutto

* Dhp 294

† Dhp 12

‡ S 1v, 19

§ Pts 11, 194, Nīd 357, etc

|| A 1, 22

¶ M 1, 267, etc

** S v, 11, etc

†† A 1, 204, etc

‡‡ ?

¹ H adds ti

² H °thamatto, C °vatā

³ B neyyattho

⁴ B omits

⁵ H, D, C sa

⁶ H, S, D, C saññāpetuṇ

⁷ S, C, D °tha

⁸ S, C kappito

⁹ H, D porāṇa°

¹⁰ B tato

¹¹ B °bāhanena

¹² B adds anurūpo so pātho

Yo¹ ca sangahetabbam pi asangahetvā parivajjetabbam pi
vā kiñci aparivajjetvā patisesaṇ akatvā vutto sāvasesattho
Cakkhuñ ca paticca rūpe ca uppajjati cakkhuvññānaṇ *
Sabbe tasanā dandassa sabbe bhāyanti maccuno† ti ādisu
viya

Viparīto niravasesattho *Sandhāvutaṇ saṇsarutaṇ mamañ*
c' eva tumhākañ ca ‡ *Tatra bhikkhave ko mantā, ko sandhātā,*
aññatra dttthapadehī ?§ ti ādisu viya

Saddavasen' eva² veditabbo nītattho *Rūpā saddā rasā*
gandhā, phothabbā ca manoramā|| ti ādisu viya

Sammutivasena veditabbo neyyattho *Cattāro 'me bhik-*
khava valāhakūpamā puggalā¶ ti ādisu viya

Evam imaṇ pāthañ ca atthañ ca viditvā tthito a s a ṇ h i-
r o bhavati paravādīhi dīgharattaṇ tttthavāsena³

Iti asaṇhīrabhāvena⁴ yāva āgamādhiḡamasampadaṇ⁵ tāva⁶
vattuṇ⁷ sakkoti, sankhepavittthāranayena hetūdāharanādīhi
avabodhayituṇ samattho Evan vidite attānañ ca parañ ca
sodhetuṇ samatthabbhāvena dussīya-dittthimalavirahitattā⁸
s u c i⁹ Dussīlo hi attānaṇ upahanati,¹⁰ tena nadeyyavāco
bhavati asamatthāhārācāro¹¹ dhenicchāturo¹² vaccho 'va¹³
Duddittthī paraṇ¹⁴ upahanati,¹⁰ nāvassayo¹⁵ ca¹⁶ bhavati
vālagahākulo¹⁷ iva kamalasando Ubhayavipanno pana
sabbathā pi anupāsaniyo bhavati gūthagatam iva chavā-
lātaṇ, gūthagato viya ca kanhasappo Ubhayasampanno
pana suci¹⁸ sabbathā pi upāsaniyo sevītabbo ca viññuhi,
nirupaddavo iva ratanākaro Evambhūto eva amac-

* S 11, 72, 14, 32, 68, etc

‡ A 11, 1, etc

|| S 1, 111, 113, 131

† Dhp 129

§ A 14, 103

¶ A 11, 102

¹ *Al MSS* So

³ S tttthā°, D °vasena

⁵ H °padā, B °samppannattā

⁷ D vattaṇ

⁸ H °virahitā

¹⁰ H upahanti

¹² B, S iva niccāturo, D idha niccāturo

¹³ B vaḡjo, C vaco, D va vaccho

¹⁵ H natthāssayo

¹⁷ H, S, D, C °guhā°

² B paramatthava°

⁴ C °ravasena

⁶ B omits

⁹ H tesu pi

¹¹ H avatthāhārā°

¹⁴ H pan' attānaṇ, D pana

¹⁶ H pi

¹⁸ H omits

charo¹ pahīnācariyamutthi² sutta-suttānuloma-ācariya-vāda-
-attanomatisankhātānañ ca catunnañ apariccāgi³ tesañ³ vasena
vyākhyāto

*Ekaṇsavacanañ ekañ, vibhajjavacanañ parañ,
Tatvañ patipuccheyya, catuttham pana thāpaye** ti

etesañ vā apariccāgi Tato eva sotūnañ⁴ hite niyuttattā
nesañ⁵ avabodhanam patī akilāsu bhavati. Āha c' ettha

Pāthattavid' asañhiro vattā suci amaccharo
Catunnañ apariccāgi desak' assa hitanvito ti

Ettha desak' assā ti desako assa, bhaveyyā ti at-
tho Hitanvito ti hitena anugato, hitacitto So evañ
sucittā⁶ piyo,⁷ catunnañ apariccāgittā garu, asañhīrattā⁸
bhāvanīyo, hitanvitattā vacanakkhamo, pāthattavidattā
gambhīrakathañ kattā, amaccharittā thāne niyojako Iti

*Piyo garu bhāvanīyo vattā ca vacanakkhamo
Gambhīrañ ca kathañ kattā no c' atthāne niyojako†* ti

abhihito desako Sotā⁹ idāni¹⁰ abhidhiyate ¹¹ sa tu¹² dhamma-
garuttā kathañ na paribhavati, ācariyagaruttā¹³ kathikañ na
paribhavati,¹⁴ saddhā-paññādigunapatimanditattā attānañ
na paribhavati, asathāmāyāvittā¹⁵ amatābhīmukhattā ca
avikkhattacitto bhavati, sumedhattā yoniso manasīkarotīti
Vuttañ h' etañ *Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato
sunanto saddhammañ bhabbo nīyāmañ okkamituñ kusalessu
dhammesu sammattañ Katamehi pañcahi?* Na kathañ pari-
bhoti, na kathikañ paribhoti, na attānañ paribhoti, avikkhatta-

* A 11, 46

† A 7, 32

¹ H apaccāro

² H pañjāca°

³ B tabba

⁴ H phalaheṭṭūnañ

⁵ H ten' ev' esañ

⁶ H sucitto

⁷ H sisso

⁸ H °hīratā

⁹ S so tāva

¹⁰ H padāni

¹¹ H anidhiyyako

¹² D vattu, B satthu, H, S, C catu

¹³ C apariccāga°

¹⁴ D, B omī

¹⁵ B °māyācittattā, C °māyāvittattā

*citto dhammaṇ sunāti, ekaggacitto yoniso manasikaroti** tī
Taṇ-lakkhanappattattā bhājanaṇ¹ bhavatīti² Āha c' ettha

Dhammācariyagarū saddhā³ paññādigunamandito
Asathāmāyāvīk' assa, sumedho amatāmukho⁴
Iti vattā ca sotā ca

Evaṇ vuttappakāraṇ⁵ vyañjanaṇ ca atthaṇ ca dassetvā
idāni yo abhisangaṇ⁶ katvā kathitattā mahāsamudda-mahā-
pathavī viya mahā ca so Niddeso cā tī Mahāniddeso tī vuccati,
taṇ Mahāniddesaṇ vannayissāmi Tā e taṇ Mahāniddesaṇ
atthasampannaṇ, vyañjanasampannaṇ, gambhīraṇ,⁷ gambhī-
ratthaṇ, lokuttaratthappakāsaṇ,⁸ suññatāpatisaṇyuttaṇ,
patipattī-magga-phalavisesasādhanaṇ⁹ patipakkhapatisedha-
naṇ, yogāvacaraṇaṇ ṇānaratanākarabhūtaṇ,¹⁰ dhammakathī-
kānaṇ dhammakathāvilāsavisesahetubhūtaṇ,¹¹ saṇsārabhī-
rukānaṇ dukkhamissarāna-tadupāya¹²-dassanena assāsajana-
natthaṇ,¹³ tappatipakkhanāsanatthaṇ, gambhīratthānaṇ ca
nekesaṇ suttapadānaṇ¹⁴ atthavivaraṇena sujanahadaya-pari-
tosajanānatthaṇ, Tathāgatena Arahataṇ Sammāsambuddhena
sabbattha appatthasabbaññūtaññānamahādīpobhāseṇa¹⁵ sa-
kalajanavīrata-mahākaruṇāsinehena veneyyaajanahadayagata-
kilesandhakāra vidhamanattam ujjālitassa saddhammamahā-
padīpassa tadadhippāyavīkāsanāsinehaparisekena pañcavas-
sasahassam avīralam¹⁶ samujjālanam icchatā lokānukampa-
kena satthukappena Dhammarājassa Dhammasenāpatinā
āyasmatā Sāriputtattherena bhāsitaṇ sutvā āyasmā Ānando
pathama-mahāsaṅgītīkāle yathāsutam eva sangahaṇ āropesi

So paṇ' esa Vinayapitakaṇ Suttantapitakaṇ Abhidhamma-

* A III, 175

¹ B bhāvanaṇ

² B pajjatīti

³ H saddho

⁴ H, S amatābhī°

⁵ H °pakāreṇa

⁶ B, S abhiaggaṇ, C atisaaggaṇ

⁷ C omits

⁸ B, S, C, D °rappakāsaṇaṇ

⁹ H adds patipatti

¹⁰ H °caranākara°, B ṇānavararata°

¹¹ H °vilāsana°

¹² H °sadupāya

¹³ H assāda°

¹⁴ H suttanta°

¹⁵ B °ñānobhāseṇa

¹⁶ H atīciraṇ

pitakan ti tīsu pitakesu Suttantapitakapariyāpanno, Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṅguttanikāyo Anguttaranikāyo Khuddakanikāyo ti pañcasu mahānikāyesu Khuddakamahānikāyapariyāpanno, Suttaṅ Geyyaṅ Veyyākaraṇaṅ Gāthā Udānaṅ Itivuttakaṅ Jātakaṅ Abbhutadhammaṅ Vedallaṅ ti navasu satthusāsanangesu yathāsambhavaṅ Gāthanga-Veyyākaranangehi sangahito

*Dvāsītī Buddhato gamhā, dve sahaṣṣāni bhikkhuto,
Caturāsītī sahaṣṣāni, ye me dhammā pavattino** ti

Dhammabhaṇḍāgārikattherena¹ pañcasu thānesu etadaggaṅ āropitena patināṇātānaṅ caturāsītīyā² dhammakkhandaṣaṣṣānaṅ bhikkhuto gaḥitesu dvīsu dhammakkhandaṣaṣṣānaṅ anekasatadhammakkhandaṣaṅgahito

Tassa dve vaggā Atthakavaggo, Pārāyanikavaggo Khaggavisānasuttaṅ cā ti³ Ekekaṣmīṇi vagge solasa solasa katvā Khaggavisānasuttaṅ cā ti tettiṇṇaṣaṣṣaṅ suttaṅ Kāmasuttādi-Khaggavisānasuttapariyosānāni Evaṅ anekadhā vavatthāpitassa imassa Mahāniddesaṣaṣṣaṅ anupubbapadatthavannanaṅ karissāmi.

Ayaṅ hi Mahāniddeso pāthato atthato ca uddisāntena niddisāntena ca sakkaccaṅ uddisātabbo niddisātabbo ca, uggaṇhantaṇā pi sakkaccaṅ uggaṇhātabbo dhāretabbo ca Taṅ kiṣṣa hetu² Gambhīrattā imassa Mahāniddesaṣaṣṣaṅ, lokahitāya loke ciraṭṭhitatthaṅ

* Theg 1024

¹ B °kattena

² H °siti

³ C, D omi ti

I KĀMASUTTANIDDESAVANNANĀ

Tattha Kāmasuttaṃ ādi Tasmim pi *Kāmaṃ kāmayaṃānassā* tī gāthā ādi Sā uddesa-niddesa-patiniddesavasena tīdhā thitā

[1] *Kāmaṃ kāmayaṃānassā* tī evaṃ ādi uddeso *Kāmā* tī *uddānato dve kāmā vatthukāmā*¹ *kilesā kāmā*¹ *cā* tī evaṃ ādi² niddeso *Katame vatthukāmā* ? *Manāpikā rūpā* tī evaṃ ādi patiniddeso

Tattha *kāman* tī manāpiyarūpādi-tebhūmakadhammasankhātāṃ vatthukāmaṃ *Kāmayaṃānassā* tī icchamānassa *Tassa ce taṃ samijjhatī* tī tassa kāmayaṃānassa sattassa taṃ kāmasankhātāṃ vatthu³ samijjhatī⁴ ce, sace so taṃ labhatī tī vuttaṃ hotī *Addhā pītmano hotī* tī ekaṃsaṃ⁵ tutthacitto hotī *Laddhā* tī labhivā *Macco* tī satto *Yadacchatī* tī yaṃ icchatī Idaṃ pana sankhepato padatthasambandhamattam eva Vitthāro⁶ pana upari⁷ pāliyaṃ āgatanayen' eva vedītabbo Yathā ca imasmīṃ, evaṃ ito paraṃ sabbesu pi tī

Kāmā tī uddisītabbapadaṃ ⁸[*Uddānato* tī niddisītabbapadaṃ]⁸ *Uddānato* tī vaggavasena⁹ “macchuddānaṃ¹⁰ kinēyyā” tī ādisu viya Athavā uparūpari dānato uddānaṃ,¹¹ uddhaṃ¹² sodhanato vyvadānatthēna¹³ vodānaṃ viya Vitthārakaranabhāvena vā kāmā itī pāthasesaṃ katvā vattabbaṃ *Dve* tī ganānaparīcchedo, na ekaṃ, na tayo

Vatthukāmā *cā* tī manāpiyarūpādi-vatthukāmā ca, upatāpanatthēna vibhādanatthēna ca *kilesakāmā* ca Tesu vatthukāmo parīññeyyo, kilesakāmo pahātabbo Tattha vatthu-

¹ H °kāmo

² H omits

³ H vatthuṃ

⁴ °tīti

⁵ B ekaṃsena, D, S ekaṃsa

⁶ B °rato

⁷ B omits

⁸ H, B, D omits

⁹ C vuttavasena

¹⁰ H paccādānaṃ, D paccadānaṃ, C maccuddānaṃ, S paccuddānaṃ

¹¹ H doubles

¹² B doubles

¹³ H vyavadānassatthēna

kāmo kilesakāmena patthayitabbo ti kāmīyatīti kāmo Kilesakāmo vatthukāmānaṃ paccāsiṃsanassa kāranabhāvena kāmīyate anena itī kāmo Tattha rūpādikkhandhe sangahito vatthukāmo, sankhārakkhandhe sangahito kilesakāmo Chahi viññānehi vijānitabbo vatthukāmo, manoviññānena vijānitabbo kilesakāmo Kilesānaṃ patitthattthen kāranatthena ārammanatthena ca vatthukāmo

*Na te kāmā yāni citrāni loke,
Sankapparāgo purisassa kāmo
Titthanti citrāni tath' eva loke,
Ath' ettha dhīrā vīriyanti chandanā tī **

Nandamānavaka-Soreyyasetthiputtādīnaṃ¹ vatthūni ettha nidassanaṃ Kilesakāmo tāpanatthena bādhanaatthena sayāṃ² kāmētīti kāmo Vuttam pi c' etaṃ Ratto kho brāhmaṇa, rāgena abhūbhūto pariyādinna³ attavyābādhāya pi ceteti, paravyābādhāya³ pi ceteti,³ ubhayavyābādhāya pi ceteti† ti ca, Ratto kho brāhmaṇa pe pānam pi hanati, adinnam pi ādivyati parādāram pi gacchati, musā pi bhānati ti‡ evam ādi nidassanaṃ

Tam eva patiniddesavasena vitthāretvā vattukāmo Katame vatthukāmā ti ādīni āha Tattha katame ti kathetukamyatā pucchā Pañcaviḍhā hi pucchā, tāsāṃ vibhāgo upari pāhiyaṃṣe yeva āvibhavissati, tāsū ayaṃ kathetukamyatā pucchā

Tattha manāpikā ti manāṃ appāyanti vaddhentīti manāpā, manāpā eva manāpikā Rūpā ti kamma-citta-utu-āhārasa-mutthānavasena catusamutthānika rūpārammanā Rūpāyanti rūpā, vannaṃvīkāraṃ āpajjamānā hadayangatabhāvaṃ⁴ pakāsentīti attho Tattha ken' atthena rūpaṃ ti? Ruppānatthena, vuttaṃ h' etaṃ Bhagavatā Kiṃ ca bhikkhave rūpaṃ vadetha? Ruppāti ti kho bhikkhave, tasmā rūpaṃ ti vuccati Tan⁵ kena ruppāti? Sītena pi ruppāti, unheṇa pi ruppāti,

* A 111, 411

‡ Ibid

† A 1, 157

§ Nid 339

¹ C, S omi^onaṃ, B^oputtānaṃ

² B ca

³ H omits

⁴ B, C^ogama^o

⁵ C omits

jghacchāya pi ruppati, pipāsāya pi ruppati, daṇṣa-makasa-vātātapa-svīṇsapasamphassena pi ruppati¹ *Ruppati ti kho bhikkhave, tasmā rūpaṇ ti vuccatīti* * Tattha ruppati ti kuppati, ghattiyati, pīliyati, bhijjati ti attho

Sītena ruppanaṇ lokantaranīraye pākataṇ Mahiṇṣakarathādisu pi² himapātasītalesu³ padesesu ca⁴ taṇ⁴ pākataṇ eva tattha hi sattā sītena bhinnasārīrā jīvitaṇṇayam pi pāpunanti

Unhena ruppanaṇ Avīṇmahānīraye pākataṇ tattha hi tattāya lohapaṭhaviyā nupajjāpetvā pañcaviḍhabandhanā-dikaranakāle sattā mahādukkhaṇ anubhavanti

Jighacchāya ruppanaṇ pettivīsaye c' eva dubbhikkhakāle ca pākataṇ, pettivīsayasmiṇ hi sattā dve tīni Buddhantarāni kiñcid' eva āmisaṇ hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti, anto-udaraṇ āditta-susīrarukkho⁵ viya hoti. Dubbhikkhe kañjukamattam pi alabhutvā maranappattānaṇ pamānaṇ natthi⁶

Pipāsāya ruppanaṇ Kālakañjādisu pākataṇ, tattha hi sattā dve tīni Buddhantarāni hadayatemaṇamattaṇ vā jivhātemaṇamattaṇ vā udakabinduṇ laddhuṇ na sakkonti. Pāṇīyaṇ pivissāmā ti naḍi⁷ gatānaṇ jaḷaṇ vālikātalaṇ⁸ sampajjati, mahāsamuddaṇ pakkantānaṇ⁹ pi samuddo pitthi-pāsāno hoti. Te sussantā¹⁰ balavaḍukkhapīlītā viravanti

Daṇṣādīhi ruppanaṇ daṇṣamaṇṇakāḍibahulesu padesesu pākataṇ

Taṇ pana *Katamaṇ taṇ rūpaṇ saṇdassanaṇ sappatighaṇ*† ti ādinā nāyena Abhidhamme vitthāritam eva

Saddiyanti ti¹¹ *saddā*, udāhariyanti ti attho Utu-cittava-sena dvisamutthāṇikā *saddā* Gandhayanti ti *gandhā*, attano vatthūni sūcayanti ti attho Rasanti te *sattā* ti *rasā*, •ssā-denti ti attho Phusiyaṇti ti *phoṭṭhabbā* Ete gandhādayo

* S 111, 86

† Dhs Rūpakanda

¹ H, S, C, D omī² S Mahīsa°, H, S, B omī ka³ S, C °sītesu⁴ S, C sītaṇ⁵ H susiro°⁶ H adda ti⁷ S, C naḍi⁸ H °thalaṇ⁹ H, S, D pakkhandant°¹⁰ D sattā¹¹ B sadda°, C, D sappa°

catusamutthānikā va Tesaṇ vibhāgo Abhidhamme vittharito ye va Tam ev' atthaṇ vitthāravasena dassento *attharanā pāpuranā* tī ādim āha

Tattha attharītva nīpajjīyanti¹ tī *attharanā* Sarīraṇ ve-thetvā pārupīyanti tī *pāpuranā* Anto-jātādayo cattāro dāsi ca dāsā² ca *dāsīdāsā*

³[*Khettaṇ* nāma yasmaṇ pubbannaṇ rūhatī *Vatthu* nāma yasmaṇ aparannaṇ rūhatī Yattha vā ubhayam pi rūhatī taṇ *khettaṇ*, tad atthāya akatabhūmibhāgo *vatthu*]³ Khet-tavatthūsisena c' ettha vāpi-talākādīni pi gahītāni⁴

Hiraññan tī kahāpano *Suvannan* tī jātarūpaṇ Tesāṇ gahanena lohamāsako jatumāsako dārumāsako tī sabbe pi sangahaṇ gacchanti

Gāma-nigama-rājadhāmyo tī ekakutikādi gāmo, āpana-yutto nigamo, ekassa rañño ānāpavattitthānaṇ rājadhāni *Ratthan* tī janapadekadesaṇ *Janapado* tī Kāsi-Kosalādi-janapado

Koso tī catubbidho koso hatthī, assā,⁵ rathā,⁶ pattī *Kotthāgāran* tī tividhaṇ kotthāgāraṇ dhanakotthāgāraṇ, dhaññakotthāgāraṇ, vatthakotthāgāraṇ

Yaṇ kiñcī tī anavaśesapariyādānavacanaṇ *Rajanīyan* tī rañjetuṇ yuttatthēna

Ito paraṇ tikavasēna dassetuṇ Atitattika-Ajjhattattika-Hinattika-Okāsattika-Payogattika-Kāmāvacarattika-vasēna cha tike āha

Tattha Atitattike tāva attano sabhāvaṇ uppādādīlakkha-naṇ vā⁷ patvā⁸ atikkantā tī *atīā*, tad ubhayam pi na āgatā tī *anāgatā* Taṇ taṇ kāraṇaṇ paticca uppannā tī paccup-pannā Idaṇ bhavena paricchinnaṇ patisandhito hi patthāya atitābhavesu nibbattā, anantarabhavē vā nibbattā hontu, kappakotisatasahassamatthake vā, sabbe *atīā* ye va nāma Cutito patthāya anāgatabhavesu nibbattanakā kāmā, ananta-rabhavē vā nibbattantu,⁹ kappakotisatasahassamatthake vā

¹ H, S, B nīpajjanti

² H dāso

³ H, D omī

⁴ C sanga°

⁵ H asso

⁶ H ratho

⁷ H omī

⁸ H, D pāpetvā

⁹ H °ttanakā, S, D °tantā

sabbe¹ *anāgatā* yeva² *nāma* Cuti-patisandhi-antare pavattā
kāmā *paccuppannā* *nāma*

Ajjhattattike evaṇ pavattamānā ' mayaṇ attā tī gahanaṇ
gamissāmā''³ tī iminā viya adhippāyena attānaṇ adhikāraṇ
katvā pavattā, attano santāne pavattā, pātupuggalikā kāmā
*ajjhattikā*⁴ *kāmā* *nāma* Tato bahubhūtā pana indriyabaddhā
vā anindriyabaddhā vā *bahuddhā* *nāma* Tatiyapadaṇ tadu-
bhayavasena vuttaṇ

Hinattike *hīnā* tī lāmakā *Majjhimā* tī hinappanītānaṇ
majjhe bhavā tī majjhimā Avasesā⁵ uttamatthena *panītā*
Apī ca upādāyupādāya hīna-majjhima-panītātā veditabbā
Nerayikānaṇ hī kāmā kotippattā hīnā *nāma*, te upādāya
tīracchānesu nāga-supannānaṇ kāmā panītā *nāma*, sesatīrac-
chānagatānaṇ kāmā majjhimā *nāma* Tesam pī kāmā hīnā
nāma,⁶ te upādāya mahesakkhapetānaṇ⁷ kāmā panītā *nāma*,
avasesānaṇ kāmā majjhimā *nāma* Tesam pī hīnā, te upā-
dāya jānapadānaṇ kāmā panītā *nāma*, paccantavāsīnaṇ
kāmā majjhimā *nāma* Tesam pī hīnā, te upādāya gāma-
bhōjakānaṇ⁸ kāmā panītā *nāma*, tesāṇ paricārakānaṇ⁹ kāmā
majjhimā *nāma* Tesam pī hīnā,¹⁰ te upādāya janapadasā-
mikānaṇ¹¹ kāmā panītā *nāma*, tesāṇ paricārakānaṇ¹² kāmā
majjhimā *nāma* Tesam pī hīnā, te upādāya padesarājūnaṇ
kāmā panītā *nāma*, tesāṇ amaccānaṇ kāmā majjhimā *nāma*
Tesam pī hīnā, te upādāya cakkavattirañño kāmā panītā
nāma, tassa amaccānaṇ kāmā majjhimā *nāma* Tassāpī¹¹
hīnā, te upādāya bhummadevānaṇ kāmā panītā *nāma*, tesāṇ
paricārakānaṇ⁸ devānaṇ kāmā majjhimā *nāma* Tesam pī
hīnā, te upādāya Cātummahārājikānaṇ devānaṇ kāmā panītā
tī ādinā nayena yāva Akanutthakadevānaṇ kāmā mattha-
kappattā panītā *nāma*,¹² evaṇ upādāyupādāya hīnā-maj-
jhima-panītakāmā veditabbā

Okāsattike *Āpāyikā* *kāmā* tī avaddhisankhātesu apagata-

¹ H *adda* yeva

² S *karis*^o

³ C, S *omī*

⁴ B mahesakkhamanussānaṇ

⁵ H, D, B *add* *nāma*

⁶ B Tesam pī

⁷ H *omī*

⁸ T *ajjhattā*

⁹ H *°sakka*^o

¹⁰ H *paricārī*^o

¹¹ B *°vāsīkānaṇ*

¹² H *adda* te

ayesu catusu apāyesu nibbattakāmā *āpāyikā kāmā* Manus-
sesu nibbattakāmā *mānuskā*¹ Devesu nibbattakāmā *dibbā*

Payogattike paccupatthitānaṃ kāmānaṃ paribhuñjanato
thapetvā nerayike sesa-apāyasattānaṃ, manussānaṃ, Cātum-
mahārāḷike deve upādāya yāva Tusitakāyikānaṃ ca devānaṃ
kāmā *paccupatthitā kāmā* nāma Pakatī-patīyattāramma-
nato atirekena ramitukāmatakāle yathāruccitaṃ² ārammaṇaṃ
nimmītvā ramantīti Nimmānaratīnaṃ devānaṃ kāmā *nim-
mitā kāmā* nāma Attano ajjhāsayaṃ ñatvā parehi nimmite
ārammane sevanti ti, Paranimmitavasavattīnaṃ kāmā *para-
nimmitā kāmā* nāma

Pariggahitā ti mayhaṃ etan ti gahitā kāmā *Aparig-
gahitā* ti tathā agahitā³ Uttarakurukānaṃ kāmā [2] *Mamā-
yutā* ti tanhāvasena ‘mama etan’ ti gahitā *Amamāyutā* ti
vuttapatīpakkhā

Sabbe pi kāmāvacarā dhammā ti *Hetthato Avīcimvayaṇaṃ
pariyantaṃ katvā** ti ādinā nayena vuttesu kāmāvacaradham-
mesu pariyāpannā.

Tatrāyaṃ vacanatto Uddānato dve kāmā vatthukāmo
ca kilesakāmo ca Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo,
vatthukāmo tebhūmakavattaṃ Kilesakāmo c’ ettha kāmētī
ti kāmō, itaro kāmīyatī ti⁴ Yasmiṃ pana padese duvidho
p’ eso⁵ kāmō pavattivasena avacarati, so⁶ catunnaṃ apāyānaṃ
manussānaṃ channaṃ ca devalokānaṃ vasena ekādasavidho
padeso kāmō ettha avacaratīti kāmāvacaro Tattha pariyā-
panna-sabbadhamme sandhāya *Sabbe pi kāmāvacarā dhammā*
ti vuttaṃ Attano sabhāvaṃ dhārentīti *dhammā*

Rūpāvacarā dhammā ti *Hetthato brahmalokaṃ anto-karitvā*†
ti ādinā nayena vuttānaṃ rūpāvacaradhammānaṃ vasena
sabbe pi dhammā rūpāvacarā dhammā

Arūpāvacarā dhammā ti *Hetthato ākāśānañcāyatanūpage deve
antokaritvā*† ti ādinā nayena vuttā sabbe pi arūpāvacarā

* Dhs, § 1280, Pts 1, 83, Vbh 86

† Pts 1, 83, Vbh 421

‡ *Ibid*

¹ H, D *manussakāmā*

² H °cikaṇ, S, B °citr

³ C *apariggahitā*

⁴ S, C *add kāmō*

⁵ H c’eso

⁶ H *adds ca.*

dhammā Tattha rūpe avacarantī ti rūpāvacarā Arūpe avacarantī ti arūpāvacarā

Tanhāvattukā ti patitthatthena kāranatthena ca tanhāya vatthubhūtā *Tanhārammanā* ti te ālambitvā va¹ tanhāpavattivasena tanhāya ārammanabhūtā *Kāmanīyatthenā*² ti paccāsiṅsatabbatthena *Rajanīyatthenā* ti rañjetuṇ yuttatthena *Madanīyatthenā* ti kulamadādi-mada-uppādanīyatthena

Tattha katame vatthukāmā? *Manāpikā rūpā* ti ādiṇ katvā *yaṇ kñci rajanīyaṇ vatthun* ti pariyoṣānaṇ saviññānaka-aviññānakavasena vuttaṇ Avasesaṇ ekacatukkādhika-chat-tikan ti veditabbaṇ

Evaṇ vatthukāmaṇ dassetvā kilesakāmaṇ dassetuṇ *Ka-tame kilesakāmā* ti ādim āha Tattha *chando* ti dubbala-rāgo *Rāgo* ti tato balavatāro Upari tayo pi rāgā imehi balavatārā *Kāmesū* ti pañcasu kāmāgunesu *Kāmacchando* ti kāmasankhāto chando, na kattukamyatāchando, na dhammacchando Kāmanavasena rañjanavasena ca kāmō yeva rāgo *kāmarāgo* Kāmanavasena nandanavasena ca kāmō va nandī ti *kāmanandī* Evaṇ sabbattha kāmattaṇ viditvā tanhāyanatthena *kāmataṇhā*, sinehanatthena *kāma-sineho*, paridayhanatthena *kāmaparilāho*, mucchanatthena *kāmamucchā*, gīlītvā parinīthāpanatthena *kāmaṇṇhosānaṇ*, vattasmiṇ ogheti osidāpeti ti *kāmogho*, vattasmiṇ yojetī ti *kāmāyogo* Dalhavasena tanhādītthīhi³ gahanaṇ *upādānaṇ* Cittaṇ nīvaratī pariyoṇandhatī ti *nīvaranaṇ*

Addasan ti addakkhīṇ⁴ *Kāmā* ti ālapanāṇ *Te* ti tava *Mūlan* ti patitthaṇ *Sankappā* ti parikappā *Na taṇ sankap-payissāmī* ti⁵ taṇ parikappaṇ⁶ na karissāmi *Na hohīsi* ti na bhavissasi

Icchamānassā ti paccāsiṅsantassa *Sādiyamānassā* ti as-sādiyamānassa *Patthayamānassā* ti patthanaṇ uppāder-tassa *Piḥayamānassā*⁷ ti pāpunītuṇ iochaṇ uppādentassa *Abhiyappamānassā* ti tanhāvasena tittīṇ na⁵ uppādentassa

¹ C pavatta

² H kama°

³ H °ditthi

⁴ H, D, S dakkhīṇ

⁵ H omits

⁶ S, C °panaṇ

⁷ H Piya°

Atha vā *Tassa*¹ *khattiyassa vā* ti ādi catujātivāsena vuttaṇ
Gahatthassa vā pabbajitassa vā ti lingavasena vuttaṇ *Devassa*
vā manussassa vā ti uppattivāsena vuttaṇ

Ijjhatī ti nīpphajjati *Samijjhatī* ti sammā nīpphajjati
Ijjhatī viśesarūpapatilābhavasena, *labhatī* dassanīyarūpapati-
 tilābhavasena, *patilabhatī* pasādanīyarūpapatilābhavasena,
adhigacchatī santhānarūpapatilābhavasena, *vindatī* abhippa-
 sādarūpa²-patilābhavasena Atha vā subhagamahattena³
ujjhatī, jātimahattena *labhatī*, issariyamahattena *patilabhatī*,
 sukhamahattena *adhigacchatī*, sampattimahattena *vindatī* ti

Ekasavacanan ti ekakotthāsavacanaṇ *Ekasāṇ cīvaran*
katvā,* *ekasavyākaranīyo pañho*† ti ādisu viya anekaṇsa-
 gahana-patikkhepo *Nissāsayavacanan* ti saṇsayavirahita-
 vacanaṇ, sandeḥa-patikkhepa-vacanan ti attho *Nikkankha-*
*vacanan*⁴ ti “Katham idaṇ ? Katham idaṇ ?” ti kankhāpatik-
 khevavacanaṇ *Advejjhavacanan* ti dvidhābhāvaṇ dvejjhaṇ,
 tad abhāvena advejjhavacanaṇ, dvidhābhāvavirahitaṇ⁵
Advejjhavacanā Buddhā† ti ādisu viya vimatīpatikkhepo
Advelhakavacanan ti dvihadayābhāvena advelhakaṇ, itī ’hāsā
 ti dvelhakapatikkhevavacanaṇ⁶ *Niyogavacanan* ti ekasmiṇ
 atthe dve na yujjantī ti niyogavacanaṇ, dvidhāpathapatik-
 khepo Aññattha pana niyogā anāgatārammanā⁷ natthī ti⁸
 āgataṇ *Apannakavacanan* ti palāparahitaṇ⁹ sāravacanaṇ,
 aviruddhakāraṇaṇ *Apannakaṇ thānam eke*‡ ti ādisu viya, apan-
 nakamani¹⁰ viya sappatitthāvacanaṇ¹¹ *Avatthāpanaraca-*
*nam*¹² *etan* ti etaṇ vacanaṇ otaritvā¹³ patitthitaṇ sannitthā-
 panaṇ thapanaṇ¹⁴ yāti¹⁴

* Th 1, 481

† Cf Mil 141

† A 11, 46, D Sangīti Sutta

§ Jāt 1

¹ H Abhivadantassa

² B puññamahat°

³ B dvidhākappa°

⁴ H °nan ti

⁵ S, C sallāpa°, H °hita

⁶ H sappativacanaṇ, C sampatit°

⁷ S avatthā°

⁸ H omits

⁹ B, C chavippasā°

¹⁰ H °khā°

¹¹ H adds ti

¹² H, D omits

¹³ H, S, D apannakammakarani

¹⁴ B ottharitvā

Yāni imasmīṃ Mahāniddese vibhattiṃ āropitāni padāni, tāni vibhattiṃ gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti, nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti, aparadīpanā pan' ettha dve thānāni gacchanti, kathaṃ² tāni hi vyañjanavasena, upasaggavasena, atthavasena cā ti imehi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti tattha *Kodho kuyjhanā kuyjhitattaṃ, doso dussanā dussitattaṃ** ti evaṃ vyañjanavasena vibhattigamanāṃ vedītabbaṃ Ettha hi eko va kodho vyañjanavasena etaṃ¹ vibhattiṃ gato *Ijjhatī samajjhatī labhatī patilabhatī adhigacchatī* ti† evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamanāṃ vedītabbaṃ *Panduccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhavyā cintā upaparikkhā* ti† evaṃ atthavasena vibhattigamanāṃ vedītabbaṃ

Tesu pītipadaniddese² tāva imā tisso vibhattiyo labbhanti *Pīti pāmojjaṃ*³ ti hi⁴ vyañjanavasena vibhattigamanāṃ hoti *Āmodanā pamodanā hāso pahāso* ti upasaggavasena⁵ *Vutti*⁶ *tutti*⁶ *odaggaṃ attamanatā* ti atthavasena Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamanāṃ vedītabbaṃ

Nānā hontāni pi nāmanānattena lakkhananānattena kicca-nānattena patikkhepanānattena ti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti *Tattha katamo vyāpādo*⁷ Yo tasmīṃ *same* *doso dussanā*⁸ ti ettha vyāpādo ti vā doso ti vā dve pi eko⁷ kodho eva, nāmena pana nānattaṃ gato⁸ ti evaṃ nāmanānattena nānattaṃ vedītabbaṃ

Rāsattena pañca pi khandhā eko va khando hoti Ettha pana rūpaṃ ruppanalakkhanaṃ, vedanā vedayitalakkhanā, saññā sañjānalakkhanā, cetanā cetayitalakkhanā viññānaṃ vijānalakkhanan ti iminā lakkhananānattena pañcakkhandhā honti Evaṃ lakkhananānattena nānattaṃ vedītabbaṃ

Cattāro sammappadhānā Idha bhikkhu anuppaṇṇānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya cittaṃ pagga-

* Vbh 357, Nid 215, 265

† Dhs, § 34, Nid 77

† Nid 2

§ Vbh 253 See Nid 3

¹ S, C eka

³ H adds hāso

⁵ H adds vibhatti

⁷ C, D ete

² B pītiyā niddese

⁴ H, B omīti

⁶ H omīti

⁸ C, D, S gatā

*hāri padahatī** tī ekam eva vīriyaṃ kiccanānattena catūsu thānesu āgataṃ Evaṃ kiccanānattena nānattaṃ veditaḃbaṃ

Cattāro asaddhammā Kodhagarutā na saddhammagarutā, makkhagarutā, na saddhammagarutā, lābhagarutā, na saddhammagarutā, sakkāragarutā, na saddhmagarutā† tī evam ādisu pana patikkhepanānattena nānattaṃ veditaḃbaṃ

Imāni pana cattāri nānattāni na pītiyā yeva labbhanti, sabbesu pi yathālābhavasena labbhanti ¹[Pītiyā hi pīti tī nāmaṃ, cittassa cittaṃ tī] ¹ Pīti ca pharaṇalakkhaṇā, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññānaṃ vijānalakkhaṇaṃ Tathā pīti pharaṇakiccā, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetayitakiccā, viññānaṃ vijānanakiccan tī evaṃ kiccanānattena nānattaṃ veditaḃbaṃ Patikkhepanānattaṃ pītipade natthi Alobhādīniddesesu *alobho alubbhaṇā alubbhitattā* tī ādinā nayena labbhatī tī evaṃ patikkhepanānattena nānattaṃ veditaḃbaṃ

Evaṃ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidham pi nānattaṃ veditaḃbaṃ

Aparādīpanā² padatthutī vā hotī dāhikammaṃ vā tī evaṃ dve thānāni gacchatī Yatthikotiyā uppilēntena viya hi sakim eva pīti tī vutte evaṃ³ taṇ⁴ padaṇ⁵ phullitaṃ manditaṃ vibhūsitāṃ nāma na hotī, punappunaṃ vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena *Pīti pāmojjan āmodanā pamojanā hāso pahāso vuttī†* tī vutte phullitaṃ manditaṃ vibhūsitāṃ nāma hotī Yathā hi daharakumāraṃ nahāpetvā, manoraṃaṃ vatthaṃ paridāhāpetvā, pupphāni pīlandhāpetvā, akkhīni añjītvā ath' assa⁶ nalāte ekam eva manosilābinduṃ⁷ kareyya, tassa na ettāvātā cittatīlako nāma hotī, nānāvannehi pana parivā⁸etvā⁸ bindusu⁹ katesu cittatīlako nāma hotī, evaṃ sampadam idaṃ veditaḃbaṃ Ayaṃ padatthutī nāma

* Vbh 208

† A 11, 47

‡ Nid 3

¹ B omits

³ C omits

⁵ C pari

⁷ C, B °silāthīnaṃ

⁹ S, C thīnesu

² B adds pana

⁴ C etaṃ

⁶ B omits ath'

⁸ H paricā°

Vyañjanavasena pana¹ upasaggavasena atthavasena ca punappunaṃ bhananam eva dalhikammaṃ nāma Yathā hi 'āvuso' ti vā 'bhante' ti vā 'yakkho' ti vā 'sappo' ti vā vutte dalhikammaṃ nāma na hoti "āvuso āvuso," "bhante bhante," "yakkho yakkho," "sappo sappo" ti vutte pana dalhikammaṃ nāma hoti, evam eva sakid eva yatthikotiyā uppiḷentena² viya pīti ti vuttamatte dalhikammaṃ nāma na hoti, punappunaṃ vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena *Pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti* ti vutte yeva dalhikammaṃ nāma hoti ti evaṃ aparadīpanā dve thānāni gacchatī Etissā pi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabattha attho vedītabbo

[3] Tattha pīnayati ti *pīti* Sā sampiyāyanalakḥhanā, kāyacittapīnanarasā, pharanarasā vā, odagyapaccupatthānā *Yā³ pañcakāmagunapatisaṃyuttā* ti⁴ yā⁴ rūpādīpañcakāmakotthāsapatisaṃyuttā pīti, sā pīnayati ti *pīti* ti Idaṃ sabhāvapaḍaṇṇaṃ Pamudītabhāvo *pāmojjaṃ* Āmodanākāro *āmodanā* Pamodanākāro *pamodanā* Yathā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā unhoḍakasītoḍakānaṃ vā ekato-karanaṃ modanā ti vuccati, evam ayam pi dhammānaṃ ekato karanena *modanā*, upasaggavasena pana mandetvā *āmodanā pamodanā* ti vuttā Hāseti ti *hāso* Pahāseti ti *pahāso* Hatthapahatthākārānaṃ etaṃ adhivacanaṃ Vindati⁵ ti vittaṃ,⁶ dhanass' etaṃ nāmaṃ, ayam pana somanassapaccayattā vittasarikkhatāya *vitti* Yathā hi dhanino dhanāṃ paticca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pīmatato pītiṃ paticca somanassaṃ uppajjati, tasmā vitti ti vuttā Tutthīsabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etaṃ nāmaṃ

Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggaṭattā abbhuggatattā⁷ udaggo ti vuccati, udaggassa bhāvo *odaggaṃ* ⁸

Attano manatā *attamanatā* Anabhīratassa⁹ hi mane dukkhapadattānattā na attano mano nāma hoti Abhīratassa⁹ sukkhapadattānattā attano mano nāma hoti Iti attano

¹ S, C puna

² C siyā

³ S, D vitti

⁴ S, B omī

⁵ H, S, D °raddhassa, C °bhīnandassa

⁶ B °pīliyante

⁷ B siyā

⁸ B vitti

⁹ H, T odaggaṃ

manatā attamanatā, sakamanassa bhāvo ti attho Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano-manatā, cittass' eva pan' eso¹ bhāvo,² cetasiko dhammo, tasmā attamanatā cittassā ti vuttaṇ

Cittavacittatāya³ cittaṇ Ārammanaṇ manatī⁴ jānāti ti mano Mānasan ti mano eva Antakikkhacaro pāso svāyaṇ⁵ carati mānaso* ti hi ettha manasampayuttakadhammo mānaso ti vutto

*Kathaṇ hi Bhagavā, tuyhaṇ sāvako sāsane rato
Appattamānaso sekho kālaṇ kayvrā janesutā*†† ti

ettha arahattaṇ mānasan ti vuttaṇ Idha pana mano eva mānasaṇ, vyañjanavasena h' etaṇ padaṇ vaddhitaṇ

Hadayan ti Cittaṇ vā te khupissāmi, hadayaṇ vā te phāles-sāmī† ti ettha uro hadayan ti vuttaṇ Hadayā hadayaṇ maññe⁶ aññāya tacchatī§⁷ ti ettha cittaṇ Vakkhaṇ hadayan|| ti ettha hadayavatthu Idha pana cittaṇ eva abbhantaratthena hadayan ti vuttaṇ

Tam eva parisuddhatthena pandaraṇ Bhavangaṇ sandhāy' etaṇ vuttaṇ Yath' āha Pabhassaram idaṇ bhikkhave cittaṇ, tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkulitthaṇ ti ¶ Tato nikkhantattā pana kusalam⁸ pi, Gangāya nikkhantā nadi Gangā viya, Godāvarito nikkhantā Godāvarī viya ca pandaran tv' eva vuttaṇ

Mano manāyatanan ti idha pana manogahanaṇ manass' eva⁹ āyatanabhāvadīpanatthaṇ Ten' etaṇ dīpeti nay' idaṇ devāyatanan viya manassa āyatanattā manāyatanan, atha kho mano eva āyatanan manāyatanan ti

* S 1, 111

† S 1, 214

|| Khp 2, Vbh 194, M 1, 57, etc

† S 1, 121

§ M 1, 32

¶ A 1, 10

¹ H, S, D omitt eso

³ B omitts vacitta

⁵ B yvāyaṇ

⁷ C, S gac°

⁹ S manaso va, C man

² H, S, D sobhanabhāvo

⁴ H, D minamānaṇ

anucchavikā¹ manoviññānadhātu Imasmīṃ hi pade ekam
eva cittaṃ mananattthena² mano, vijānanattthena viññānaṃ,
sabhāvatthena nissattatthena vā dhātū ti tīhi nāmehi³ vuttaṃ

Sahagato ti avijahito *Sahajāto* ti saddhiṃ⁴ niggato⁵ *San̐sat-*
tho ti saṃsattho hutvā thito *Sampayutto* ti samaṇ⁶ pakārehi
yutto Katamehi pakārehi ti? Ekuppādādihi *Natthi keci*
dhammā kehici dhammehi sampayuttā ti? *Āmantā** iti hi
imassa pañhassa patikkhepe⁷ *Nanu atthi keci dhammā*
kehici sahatā sahatā saṃsatthā ekuppādā ekaṃ nirodhā ekavat-
thukā ekārammaṇā† ti evaṃ ekuppādatādīnaṃ vasena sampa-
yogatto vutto Iti imehi ekuppādatādīhi samaṇ⁶ pakārehi
yutto *sampayutto*

Ekuppādo ti ekato uppanno, na vinā ti attho *Ekaṃ-*
rodho ti ekato nirodho *Ekavattuko* ti hadayavattuvāsena
ekavattuko *Ekārammaṇo* ti rūpādivāsena ekārammaṇo

Ettha sahatasaddo tabbhāve vokinne⁸ ārammaṇe nissaye
saṃsatthe ti pañcasu atthesu dissati Jinavacane *Yā' yaṇ-*
tanhā ponobhavikā nandirāgasahatā† ti ettha tabbhāve
veditabbo, nandirāgabhūtā ti attho *Yā bhikkhave vimaṃsā*
kosajjasahatā kosajjasampayuttā‡ ti ettha vokinne,⁸ anta
rantarā uppajjamānena kosajjena vokinnā ti attho *Lābhī hoti*
rūpasahatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahatānaṃ vā samā-
pattīnaṃ|| ti ettha ārammaṇe, rūpārammaṇānaṃ arūpāram-
maṇānaṃ ti attho *Atthikasaññāsahatāṃ satīsambodhigaṇaṃ*
bhāretī ti¶ ettha nissaye, atthikasaññāṇ⁹ nissāya,¹⁰ atthika-
saññāṇ bhāvetvā patiladdhaṃ ti attho *Idaṃ sukhāṃ imāya*
*pīṭvā sahatāṃ hoti sahatāṃ sampayuttan*** ti ettha saṃsat-
the, sammissan ti attho Imasmim pi thāne saṃsatthe āgato

* Kv VII, 2

† Vbh 101, S III, 26, 158, V, 421, etc

|| ?

** Vbh 257

† Ibid

§ S V, 280

¶ S V, 129

¹ H anuppādikā

² H, S, D, C manonāmehi

³ H, D, C gato

⁴ H °pena

⁵ B °ñāya

⁶ H, B mīna°

⁷ H, D, C sannidhiṃ

⁸ H samap

⁹ H, B, D okinne

¹⁰ B omits

Sahajātasaddo *sahajātaṇ purejātaṇ pacchājātan** ti ettha viya sahaajāte

San̐satthasaddo *guh̐san̐sattho†* ti ca *Evaṇ san̐sattho bhante‡* cā ti evam ādisu san̐sagge *Kise thūle vvaṇṇetvā san̐satthā yojitā hayā§* ti ettha sadise

Puc̐mandaparivāro ambo te Dadhvāhana,
Mūlaṇ mūlena san̐satthaṇ, sākhā sākhā n̐severe|| ti

ettha upage¹ *Cittasan̐satthā dhammā¶* ti ettha cittasampayuttadhamme

Idha pana so² phalappadāne aviyoḡadhammo viya vim̐bhogaṇ akatvā ekuppādādiḡdhammo hutvā *sampayutto* ti vuccati Atha vā *sahagato* ti vatvā pacchato pacchato³ āgata-puttena⁴ viya so na hoti ti dassetuṇ *sahajāto* ti vuttaṇ Ekato uppannarūpārūpaṇ viya pi so⁵ na hoti ti dassetuṇ *san̐sattho* ti vuttaṇ Khīrodakaṇ viya ca⁶ so⁵ na hoti ti dassetuṇ *sampayutto* ti vuttaṇ

Vim̐bbhogaṇ kātuṇ asakkuneyyatthena⁷ hi sahuppannā dhammā sampayuttā pi atthi khīratelaṇ viya, tathā vip̐payuttā pi, khīrato apanītaṇ navaṇitaṇ viya Evaṇ lakkhanap̐patto ekuppādālakkhano yeva hoti ti dassetuṇ *ekuppādo* ti ādi vuttaṇ

Ettha ekuppāda-sahajātānaṇ kiṇ nānattaṇ² Uppāde anta-raviraḡhito *ekuppādo* Khīrakālamuttassā⁸ pi dadhino mathane⁹ pākataṇ navaṇitaṇ viya purebhatta-pacchābhattavāsena ekadivasaṃ eva jāto viya so na hoti,¹⁰ ekakkhane nibbatto ti *sahajāto*

Ekavattukho ti patitthatt̐hena ekaparicchedena ekavattukho,

* Tikapatthāna, 1 passim

† S iii, 10, Nid 387

‡ ?

§ ?

|| Jāt ii, 106

¶ Dhs, § 1193

¹ H, S, D, B upacite

² H, S yo

³ S omits

⁴ S °saddena, B °sattena

⁵ H adds pi

⁶ H, S, D omit

⁷ H °yattā na

⁸ H cirakāla°

⁹ S pabhante pabhante, D mathante mathante

¹⁰ H, S, D add ti dassetuṇ

dvinnāṇ bhikkhūnaṇ ekavattthukatā viya thānantaraviraḥito
Ekārammano ti aniyatekārammano, na cakkhuvīññānaṇ
 viyā ti evam eke vannayanti

Macco ti mūlapadaṇ Rūpādisu satto laggo¹ laggito ti
 satto Vuttaṇ h' etaṇ *Satto satto ti bhante vuccati, kittānatā*
nu kho bhante satto ti? Rūpe kho Rādha, yo chando, yo rāgo,
*tatra satto, tatra visatto, tasmā satto ti vuccati** ti Sattayogena
 vā satto Sugati-duggatiṇ² nayatī ti naro Manuno³ putto
 ti mānava Upakaranena parena⁴ posiyatī ti poso Puṇ
 vuccati nrayo, taṇ galatī ti *puggalo*

Jīvitindriyaṇ dhāretī ti *jīvo* Cutito jātiṇ gacchatī ti
*jagū*⁵ Jāyati⁶ ti *jantu* Indriyena gacchatī ti *indagū*,
 atha vā indabhūtena kammanā gacchatī ti *indagū* *Hin-*
dagū ti pi pāli, hīndan ti maranaṇ, taṇ maranaṇ gacchatī ti
hindagū Manuto jāto ti *manujo*

Yaṇ sādviyatī ti yaṇ rūpādiṇ assādiyatī Sesaṇ vuttana-
 yam eva

Ito paraṇ vuttam atthaṇ nigamento *Ten' āha Bhagavā*
Kāmaṇ kāmayamānassa pe *yadacchatī* ti āha⁷
 Ito paraṇ ettakam pi avatvā viśesamattam eva vakkhāma

*Tassa ce kāmayānassa*⁸ ti tassa puggalassa kāme icchamā-
 nassa, kāmena⁹ vā yāyamānassa¹⁰ *Chandaḍḍatassā* ti jātatan-
 hassa *Jantuno* ti sattassa *Te kāmā parihāyanti* ti te kāmā
 parihāyanti ce *Sallaviddho va ruppātī* ti atha so ayoma-
 yādinā sallena viddho viya pīliyatī

Ito paraṇ vuttaṇ vajjetvā avuttesu yaṇ yaṇ anuttānaṇ¹¹
 taṇ tad eva kathayissāmi

[4] Cakkhupīnanaṇ¹² ārammanaṇ pāpunanavasena yāti¹³

* S III, 190

¹ C omits

³ S adds suto

⁵ H jāgu

⁷ H, S, C omit

⁹ B kāme

¹⁰ B assādayamānassa, H piyēya°

¹¹ H anuttaṇ

¹³ C, S, D yāyatī

² H, B, D °gati

⁴ H sayāṇ, B omits

⁶ S, B, C, D jiyatī

⁸ H °yamān°

¹² C °nana

gacchatī, dassanīyavasena¹ pihanta²-ārammanavasena sampāpetī³ tī *niyyatī*⁴ Savanīyaṇ hutvā kannasotapīnana⁵-ārammanavasena parikkaddhatī⁶ tī *vuyhatī*⁷ Saritabbāṇ⁸ hutvā cittapīnana⁵-ārammanavasena gahetvā upasaṇhariyatī tī *saṇharīyatī*

Yathā tī opammatthe nīpāto Hatthinā yāti⁹ gacchatī tī *hatthiyānena vā* Vāitī vikappatthe¹⁰ Assena yāti⁹ gacchatī tī *assayānena vā* Goyutta-vayhādi¹¹-yānaṇ goyānaṇ, tena *goyānena* Ajayānādisu pi es' eva nayo

Itthavasena¹² *jāto sañjāto* Ārammanapiyattavasena *mbatto abhinmbatto* Ārammanamanāpabhāvena¹³ *pātulhūto* Atha vā kāmārāgavasena¹² *jāto sañjāto* Kāmanandivasena *mbatto abhinmbatto* Kāmatanhāvasena kāmāsinehavasena kāmaccchandavasena kāmāparilāhavasena ca *pātulhūto* tī vedītabbo

*Te vā*¹⁴ *kāmā parihāyanī* tī te vatthukāmādayo parihāyanti vigacchantī *So vā kāmehi parihāyatī* tī eso khattiyādi puggalo vatthukāmādīkāmehi parihāyatī vigacchatī

Pubbe va maccaṇ vijahanti t'hogā

*Macco dhane pubbatarāṇ jahātī** tī

evam ādisu viya

Kathan tī kena pakārena *Tutthantass' evā*¹⁵ tī dharantass' eva *Te bhoge* tī te vatthukāmādayo bhoge *Rājāno vā* tī pathavyādi-rājāno *Harantī* tī gahetvā gacchantī, apaharantī¹⁶ vā *Corā vā* tī sandhibhedādīkā *Aggī vā* tī dāvaggi ādi *Dahatī*¹⁷ tī jhāpetī,¹⁸ bhasmīkarotī *Udakaṇ vā* tī oghādi-

* Jāt III, 153

¹ B °nīyavayo

² B, S pi cittaṇ, C pi satta, H °ntaṇ

³ B *omits* sam

⁵ H °nanaṇ

⁷ H āyūhatī

⁹ C, S, D yāyatī

¹¹ H, B, D °taṇ vāyaṇ

¹³ C °na sabhāvena

¹⁵ C gacchan°

¹⁷ H, D dahatī

⁴ H nīyatī

⁶ H °kassatī, S, C °kappatī

⁸ S, C Carī°

¹⁰ H, D °panatthe

¹² H *adds* vā

¹⁴ H *omits*

¹⁶ S aparaṇ harantī

¹⁸ B nāsetī

udakaṇ *Vahatī* ti gahetvā mahāsamuddaṇ pāpeti *Appiyā* vā ti akantā amanāpā *Dāyādā harantī*¹ ti dāyajjavirahitā assāmikā haranti

*Nihitaṇ*² vā ti nidhānaṇ katvā thapitaṇ *Nādhigacchatī* ti na vīdati, na patilabhati, na passatī ti attho *Duppayuttā*³ ti vīsamappayogena⁴ yojitā⁵ kasivaniyyādikammantā⁶ *Bhijjantī* ti bhedaṇ pāpunanti, nappavattanti ti attho *Bhañjantī*⁷ *rathaṇ*⁸ *ajānakā*⁹* ti ādisu sambhavo veditabbo

[5] *Kule vā*⁸ *kulaṇṇhāpako*⁹ *upparajati* ti khattiyādikule kulaghātako¹⁰ kule antīmapurisō nibbattati *Kule vā kulāṅgāro* ti pi pālī *Yo te bhoge vīkṛatī* ti yo eso kule pacchimako te hiraññādibhoge¹¹ khepeti *Vidhametī*¹² ti vīyogaṇ karoti, dūre¹³ khipati⁸ *Viddhaṇsetī* ti vīnāseti,¹⁴ adassanaṇ gameti Atha vā itthidhutto hutvā *vīkṛati*, surādhutto hutvā *vidhametī*,¹² akkhadhutto hutvā *viddhaṇsetī* *Vīkṛati* vā uppannaṇ āyaṇ¹⁵ ajānanena *Vidhametī*¹² vīssaṇṇanamukhaṇ¹⁶ ajānanena *Viddhaṇsetī* thapitatthāne ārakkhā-asaṇṇavīdhānenā¹⁷ ti evam ādinā yojetabbaṇ

Anuccatā yeva atthamī ti vīnāsabhāvo¹⁸ eva atthamo¹⁹

Hāyantī ti adassanaṇ yanti *Parīhāyantī* ti na puna paññāyanti *Parīdhaṇsanti*²⁰ ti thānato apagacchanti *Paripatanti*²¹ ti paggharanti *Antaradhāyantī* ti antaradhānaṇ adassanaṇ gacchanti *Vippalujjanti* ti cunnavicunnā hutvā apagacchanti

* Jat v, 433

¹ H haranti dāyādā

² H °to

³ H bhijjati

⁴ H ajānanatā

⁵ H ghātako vā kulabbhāge

⁶ B dhaññādī°

⁷ H dūreti

⁸ H ayaṇ

⁹ S, C °apavīdhā°

¹⁰ H, D °mi

¹¹ T, S °tanti

² T nihitatthānā

³ H, D vīsamayo°

⁴ H taṇ

⁵ H omits

⁶ C, S kulāṇṇhāpako

⁷ H °matī

⁸ H, B, D nāseti

⁹ H, D, C °sukhaṇ

¹⁰ H, D °bhāvena

¹¹ T °sentī

*Tittthane va te bhogā*¹ ti tesañ dhanānaṃ² thitakāle *Tittthane nibbutē*³ cā* ti evaṃ ādisu viya So ti so bhogasāmiko puggalo *Cavatī* ti⁴ devalokato *Maratī* ti⁴ manussalokato *Vippalujjati* ti⁴ nāga-supannādilokato

Atha vā *hāyati* dhaññakotthāgāravasena, *parihāyati* dhanakotthāgāravasena, *paridhāyati* balivadda-hatthi-assādivasena, *paripatati* dāsīdāsavasena, *antaradhāyati* dārabharanavasena,⁵ *nassati* udakādivasenā ti evaṃ eke vannayanti

Ayomayenā ti kālalohādi-nibbattena, *sallenā* ti kandena⁶ *Atthamayenā* ti manussatthiṃ thapetvā avasesena *Dantamayenā* ti hatthidantamayena⁷ *Visānamayenā* ti govīsānādīnā *Katthamayenā* ti velukatthādīnā *Viddho* ti vuttappakārasallānaṃ aññatarena⁸ pahato *Ruppati* ti vikrati,⁹ vikāraṃ āpajjati *Kuppati* ti calati, kopañ uppādeti *Ghattiyati* ti ghattito¹⁰ hoti *Pīliyati* ti pīlito hoti Laddhappahāro *kuppati*, tatīyadivase salākaṃ pavesetvā dhovanakāle *ghattiyati*, khārappadāne *pīliyati* Pahāradhovane vā *ruppati* tasmīṃ dukkhuppāde¹¹ *kuppati*, salākappavesane *pīliyati*, khārappadāne¹² *ghattiyati* ti evaṃ eke vannayanti

*Byādhito*¹³ ti laddhappahāro hutvā pīlito *Domanassito* ti domanassappatto *Viparināmaññathābhāvā* ti pakatibhāvaṃ jahitvā aññathābhāvaṃ upanītena Antososādi *soho* ca, vācāvippalāpo *paridevo* ca, kāyapīlanādi *dukkhañ* ca, cittapīlanādi *domanassañ* ca, bhuso āyāso *upāyāso* ca, ete vuttappakārā sokādayo uppajjanti, samudācāraṃ gacchanti

Tatīyagāthāya¹⁴ sankhepattho Yo pana ime kāme tattha chandarāgavikkhambhanavasena vā samucchedenā vā attano pādena *sappassa svaṃ viya parivajjati*, so bhikkhu sabbalokaṃ

* DhpA iii, 253

¹ H, B, D bhoge

³ H nibbatte

⁵ D dārābhavana°

⁷ B, C °dantādīnā

⁹ B tudati

¹¹ C °pādane

¹³ H Vyathito

² C, S bhogānaṃ

⁴ H omits

⁶ B pakatikan°

⁸ H, D, S aññatarañña°

¹⁰ H ghatito

¹² H khārane

¹⁴ S, C °yaṃ

visaritvā¹ thitattā *loke visattikāsankhātāṇ* tanhaṇ *sato*²
huvā *amatvattatī* ti

[6] *Yo* ti vibhajtabbapadaṇ *Yo yādiso* ti ādini tassa
vibhajanapadāni³ Ettha ca yasmā *yo* ti atthapadaṇ, tañ ca
anyamena puggalaṇ dīpeti, tasmā tassa atthapadaṇ⁴ dassento
anyamena puggaladīpaṇ *yo-saddam* eva āha Tasmā
ettha evam attho veditabbo *yo* ti *yo koci* [ti vuttaṇ],⁵ yasmā
so *yo koci nāma*⁶ yaṇṇa⁷-yathāyutta⁸-yathāvihita⁹-
yathāpakāra¹⁰-yaṇṇhānappatta¹¹-yaṇṇhammasamannāgata¹²-
vasena eten' ākārena paññāyati, tasmā taṇ atthaṇ¹³ nāpetuṇ
taṇ pabhedāṇ pakāsento *yādiso* ti ādim āha

Tattha *yādiso* ti lingavasena yādiso vā tādiso vā hotu, dīgho
vā rasso vā kālo vā odāto vā manguracchavi vā kiso vā thūlo
vā ti attho *Yathāyutto* ti yogavasena yena vā tena vā yutto
hotu, navakammappayutto¹⁴ vā uddesayutto vā vāsadhura-
yutto vā ti attho *Yathāvihito* ti yathāthapito, navakammā-
dhitthāyakādivasena¹⁵ *Yathāpakāro* ti yathāpakārena patit-
thito parināyakādivasena¹⁶ *Yaṇṇhānappatto*¹⁷ ti yaṇ ṭhāna-
taraṇ patto, senāpati-setthitthānādivasena *Yaṇḍi amma-*
samannāgato ti yena dhammena upagato¹⁸ dhutangādivasena

Vikkhambhanato vā ti upacārappanāsamādhīhi kilesānaṇ dū-
rīkaranato vā, ghatappahārena sevālānaṇ viya *Samucchedato*
vā ti puna appavattaṇ¹⁹ katvā accantato maggena kilesānaṇ
ucchinnamūlato pahānavasena samucchedato vā

Atthikankalūpamā kāmā ti ādini ekādasapadāni vipassanā-
vasena vuttāni *Buddhānussatiṇ bhāvento* pī²⁰ ti ādini ca
Maranānussatiṇ bhāvento pī, *upasaṃnussatiṇ bhāvento* pī

¹ H, B, D vipphāretvā

² H, D catto

³ H vibhajja°

⁴ H, D, S atthaṇ

⁵ B, C omī

⁶ All MSS nāma so, and H, D add evassa, S, B, C add avassaṇ

⁷ All MSS omī yaṇ

⁸ B omī, others have yutti

⁹ H, D, S °taṇ

¹⁰ All MSS °raṇ

¹¹ H yathānayaṇ

¹² H saddhamma°, D omī the same

¹³ H, S, D tattha

¹⁴ H, B, D °kammayutto

¹⁵ H °thāyikā°

¹⁶ H parisa°

¹⁷ H yaṇ ṭhānaṇ

¹⁸ H upā°

¹⁹ H, D °ttiṇ

²⁰ H omī

tī imāni ca upacārajjhānaḥ asena vuttāni *Ānāpānasatīyā bhā-
vento pi, kāyagatāsatiyā bhāvento pi, pathamajjhānaḥ bhāvento
pi* tī ādīni *nevasaññānāsaññāyatanasamāpatīyā bhāvento pi* tī
pariyosānāni appanājjhānavasena vuttāni

Tattha *atthikankalūpamā kāmā* tī sunikkantaṇ¹ nimmaṇṣa-
lohitamakkhitaṇ² *atthikankalaṇ*³ upamā etesan kāmāna
tī *atthikankalūpamā kāmā Appassādatthenā* tī “appaṇ pa-
rittaṇ sukhassādaṇ, ādīna vo ettha bhīyo” tī dassanattthena

Passanto tī *yāvad eva ca pana so kukkuro kīlammaṭṭassa
vighātassa bhāgi assā** tī nānacakkhunā *passanto Parivajjēti*
tī dūraṇ gameti *Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā Seyyathā pi,
gahapati, kukkuro jighacchādubbalyapaṇeto goghātakaśūnaṇ
paccupatthito assa, tam enaṇ dakkhū goghātako vā goghātaka-
tevasi vā atthikankalaṇ sunikkantaṇ nimmaṇṣalohitamakkh-
taṇ paccupattheyya, taṇ kiṃ maññasi gahapati, api nu so
kukkuro amuṇ atthikankalaṇ sunikkantaṇ nimmaṇṣalohita-
makkhitaṇ² palikkhādanto⁴ jighacchādubbalyaṇ pativineyyā tī²
No h' etaṇ Bhante Taṇ kiṃsa hetu² Aduṇ⁵ hi Bhante,
atthikankalaṇ sunikkantaṇ nimmaṇṣalohitamakkhitaṇ,² *yāvad
eva ca pana so kukkuro kīlammathassa vighātassa bhāgi assā ti
Evam eva kho, gahapati, ariyasāraḥo itī patisañcikkhati
Atthikankalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā, bahudulkkhā bahu-
pāyāsā, ādīna vo ettha bhīyo tī, evam etaṇ yathābhūtaṇ sam-
mappaññāya dīsvā yā 'yaṇ upekkhā nānattā nānattasitā, taṇ
abhinivajjētvā, yā 'yaṇ upekkhā ekāttā ekattasitā, yattha sabbaso
lokāmsūpādānā aparisesā nirujjhanti, tam eva upekkhaṇ
bhāveti** tī*

Gijjhādīhi sādharanā maṇṣapesi upamā etesan tī maṇṣa-
pesūpamā Bahūnaṇ sādharanattthena⁶ *bahusādharanā*.

Ādittaṇ tinukkaṇ upamā etesan tī *tinukkūpamā Anuda-
hanattthenā* tī hatthādījhāpanattthena

* M 1, 365

¹ H, B, D °kanta

² C °likaṇ

³ H, D amuṇ

⁴ H °khittaṇ

⁵ S, C pari°

⁶ C °raṇā

Sādhikaporisappamānā vitaccikānaṃ vitadhūmānaṃ angā-
rānaṃ pūrā angārakāsu upamā etesaṃ ti *angārakāsūpamā*
Mahāparilāhatthenā ti mahantaparitāpanatthena ¹

Āramarāmaneyyādikaṃ supinaṃ upamā etesaṃ ti *supina-
kūpamā* *Ittarapaccupatthānatthenā* ti appakālaṃ² upagantvā³
titthānatthena

Yācena laddha-yānādibhandaṃ upamā etesaṃ ti *yācita-
kūpamā* *Tāvakālikatthenā* ti anibandhanatthena

Sampannaphalarukkho upamā etesaṃ ti *rukkhaphalūpamā*
*Samhañjana*⁴ *paril hañjanatthenā*⁴ ti sākhañjanatthena⁴ ca
samantato bhañjivā⁵ rukkhapātanatthena ca

Asi ca sūnañ⁶ ca upamā etesaṃ ti *asisūnūpamā* *Adhi-
kuttanatthenā* ti chindanatthena

Sattisūlaṃ upamā etesaṃ ti *sattisūlūpamā* *Vinnvijjanat-
thenā* ti nibbattetvā⁷ gamanatthena

Bhayaajanatthena sappasiraṃ upamā etesaṃ ti *sappa-
svūpamā* [7] *Sappatī hayatthenā* ti saha⁸ abhimukhe⁹ bha-
yatthena

Dukkahajananaṃ aggikkhandhaṃ upamā etesaṃ ti *aggik-
khandhūpamā* *Mahābhūtāpanatthenā*¹⁰ ti mahanta-abhitāpe-
tāya,¹¹ parilāha¹² uppādanatthena¹³ kāmaṃ parivajjetī¹⁴ ti

Vuttañ h' etaṃ *Seyyathā pi gahapati, gijjho vā kāko*¹⁵ *vā
kulalo vā*¹⁶ *maṃsapesiṃ ādāya uddeyya,*¹⁷ *taṃ enaṃ gijjhā pi
kāko*¹⁸ *pi kulalā pi anuṇṇatvā anuṇṇatvā vitaccheyyūṇ, vira-
jeyyūṇ*¹⁹ *Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, sace so gijjho vā kāko*¹⁵ *vā
kulalo vā taṃ maṃsapesiṃ na khuppaṃ eka paṇissajjeyya, so
tato niddānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā duk-
khaṃ ti ?* *Evam bhante* *Evam eka kho, gahapati, ariyasā-*

¹ H mahā°, B mahantena°

³ H °vāna

⁵ H bhajjivā

⁷ S, B, C nīpatetvā

⁹ H, D °khena

¹¹ H °aggitāpiya, S, D, C °aggitāpa°

¹³ H, D, B pīlā

¹⁴ B °jetvā

¹⁶ H adds taṃ

¹⁸ S, C, M kankā

² H appatvāna

⁴ H °bhajja°

⁶ H, B sūnā

⁸ H, D samaṃ

¹⁰ C, D mahaggi°, H °tāpat°

¹³ H adds ti

¹⁵ C, S, M kanko

¹⁷ S danseyya

¹⁹ C vīguccheyyūṇ

vako¹ iti patisañcikkhati Maṇṣapesūpamā kāmā vuttā Bha-
gavatā pe tam ev' upekkhaṇ bhāveti *

Seyyathā pi, gahapati, puriso ādittaṇ tinukkhāṇ ādāya pati
vātaṇ gaccheyya, taṇ kiṇ maññasi, gahapati, sace so puriso taṇ
ādittaṇ tinukkhāṇ na khippam eva patinissajjeyya, tassa sū
ādittā tinukkā hatthaṇ vā daheyya, bāhaṇ vā daheyya, aññatarāṇ
vā angapaccangaṇ daheyya, so tato-nidānaṇ maranaṇ vā
nigaccheyya maranamattaṇ vā dukkhaṇ ti² Eram Bhantē
Eram eva kho gahapati, ariyasāvako iti patisañcikkhati
Tinukkūpamā kāmā vuttā Bhagavatā, bahudukkhā bahupā-
yāsā pe tam ev' upekkhaṇ bhāveti *

Seyyathā pi, gahapati, angārākāsu sādhalaporisā, pūrā
angārānaṇ vītaccikānaṇ vītadhūmānaṇ Atha puriso āgac-
cheyya jīvutukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhapatikkūlo
Tam enaṇ dve balavantā purisā nānābhāsu gahetvā angāra-
kāsuṇ upakaddheyyuṇ Taṇ kiṇ maññasi, gahapati, api nu
so puriso iti c' iti c' eva¹ kāyaṇ sannāmeyyā ti² Eram bhante
Taṇ kissa hetu² vidditaṇ hi, bhante, tassa purisassa² "imañ
ce ahaṇ angārākāsuṇ patissāmi, tato-nidānaṇ maranaṇ vā
nigacchāmi maranamattaṇ vā dukkhaṇ" ti Eram eva kho,
gahapati, ariyasāvako iti patisañcikkhati Angārākāsupamā
kāmā vuttā Bhagavatā pe tam ev' upekkhaṇ bhā-
veti †

Seyyathā pi, gahapati, puriso supinaṇ passeyya ārāma-
rāmaneyyakaṇ vanarāmaneyyakaṇ bhūmirāmaneyyakaṇ pokkha-
ranārāmaneyyakaṇ, so patibuddho na kiñci passeyya Eram
eva kho, gahapati, ariyasāvako iti patisañcikkhati Supinakū-
pamā kāmā vuttā Bhagavatā pe tam ev' upekkhaṇ
bhāveti †

Seyyathā pi, gahapati, puriso yācitakaṇ bhogaṇ yācivā yānaṇ
āruheyya³ pavaramanikundalaṇ, so tehi yācitakehi bhogehi⁴

* M 1, 364

† M 1, 365

¹ S, C iti pi tañ ce

² C omits

³ H, B, D voroheyya, S, C āropeyya, M poroseyyaṇ (Com on M
'poroseyyan' ti purisānuucchavikaṇ yānaṇ)

⁴ B, C omitt

purakkhato¹ parivuto antarāpanaṇ patipajjeyya Tam enaṇ
 jano disvā evaṇ vadeyya bhogī vata bho puriso ! Evaṇ kira
 bhogino bhogāni² bhuñjanti ti Tam enaṇ sāmikā yattha
 yatth' eva sāni³ passeyyuṇ ⁴[tattha tatth' eva sāni hareyyuṇ]⁴
 Taṇ kiṇ maññasi, gahapati, alaṇ nu kho tassa purisassa añña-
 thattāyā ti ? No⁵ h' etaṇ⁵ bhante Taṇ kassa hetu ? Sāmino
 hi bhante sāni³ haranti ti Evam eva kho, gahapati, ariyasā
 vako iti patisañcikkhati Yācitakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā
 pe tam ev' upekkhaṇ bhāveti *

Seyyathā pi, gahapati, gāmassa vā ngamassa vā avidūre
 tibbo⁶ vanasando Tatr' assa rukkho sampannaphalo ca
 upapannaphalo ca, na c' assa⁷ kānici⁸ phalāni bhūmiyaṇ pati-
 tāni Atha puriso āgaccheyya phalattiko phalagavesī phala-
 pariyesanaṇ caramāno So taṇ vanasandaṇ ajjhogahetvā taṇ
 rukkhhaṇ passeyya sampannaphalañ ca upapannaphalañ ca
 Tassa evam assa "ayaṇ⁹ kho⁹ rukkho sampannaphalo ca
 upapannaphalo ca, natthi ca¹⁰ kānici¹¹ phalāni bhūmiyaṇ pati-
 tāni, jānāmi kho panāhaṇ rukkhhaṇ ārohituṇ, yan nūnāhaṇ
 imaṇ rukkhhaṇ āruhitvā yāvadatthañ ca khādeyyaṇ, ucchangañ
 ca pūreyyaṇ" ti So taṇ rukkhhaṇ āruhitvā yāvadatthañ ca
 khādeyya, ucchangañ ca pūreyya Atha dutiyo puriso āgac-
 cheyya, phalattiko phalagavesī, phalapariyesanaṇ caramāno,
 tinaṇ kuthāriṇ ādāya So taṇ vanasandaṇ ajjhogahetvā taṇ
 rukkhhaṇ passeyya sampannaphalañ ca upapannaphalañ ca,
 tassa evam assa "Ayaṇ kho rukkho sampannaphalo ca upa-
 pannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṇ patitāni,
 na kho panāhaṇ jānāmi rukkhhaṇ ārohituṇ,¹² yan nūnāhaṇ imaṇ
 rukkhhaṇ mūlato chetvā yāvadatthañ ca khādeyyaṇ, ucchangañ ca
 pūreyyaṇ" ti So taṇ rukkhhaṇ mūlato chindeyya Taṇ kiṇ

* M 1, 366

¹ H, D parikkhitto

² H sāniṇ, B tāni

³ M Evam

⁴ M c' assu

⁵ H Tibbo kho ayaṇ

⁶ S, C add jānāmi rukkhhaṇ chindituṇ

⁷ H, C bhoge

⁸ H omits

⁹ H, D mahā

¹⁰ H adds pi

¹¹ H kāni pi

¹² H omits

maññasī, gahapati, asu yo¹ puriso pathamaṃ² rukkhaya ārūlo, sace so na khippam eva oioheyya, tassa so rukkho papatanto hatthaṃ vā bhañjeyya pādaṃ vā bhañjeyya, aññataraya vā angaccheyya, maranamattaṃ vā dukkhaṃ ti? *Evam bhante Evam eva kho gahapati, ariyasāvako itī patisañcikkhati Rukkhaphalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnava ettha bhīyo ti Evam etaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā, yā 'yaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjevā, yā 'yaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokā-misūpādānā aparisesā nirujjhanti, tam ev' upekkhaya bhāveitī³ ti **

Evaya atthikankalādi - aggikkhandhūpama - pariyośanānato vipassanaṃ dassetvā idāni upacārasamādhyaṃ dassento⁴ *Buddhānussatiṃ bhāvento* ti ādīm āha

Tattha punappunaṃ uppañjanato satī eva *anussati* Pavattitabbatthānamhī yeva ca pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satī ti pi *anussati* Buddhaṃ ārabha uppannā anussati *Buddhānussati* Arahattādi-Buddhagunārammanāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ, taṃ⁵ *Buddhānussatiṃ Bhāvento* ti vaddhento brūhento

Dhammaṃ ārabha uppannā anussati *dhammānussati* Svākkhātātādi-dhammagunārammanāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ

Sanghaṃ ārabha uppannā anussati *sanghānussati* Supaṭipannātādi⁶-sanghagunārammanāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ

Sīlaṃ ārabha uppannā anussati *sīlānussati* Attano akhandatādi-sīlagunārammanāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ

Cāgaṃ ārabha uppannā anussati *cāgānussati* Attano muttacāgatādi-cāgagunārammanāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ

Devatā ārabha uppannā anussati *devatānussati* Devatā

* M 1, 366

¹ M adds so, H amuṃ so

³ H bhāvaya°

⁵ H omits

² C sampannaphalaṃ

⁴ B anuyutto

⁶ H omits tā

sakkhittāne thapetvā attano saddhādiguṇārammanāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ

Ānāpāne ārabba uppannā anussati *ānāpānasati* Ānāpānamittārammanāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ

Maranaṇ ārabba uppannā satī *maranasati* Ekabhava-pariyāpanna-jīvitindriyupacchedasankhāta-maranārammanāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ

Kuccitānaṇ kesādīnaṇ patikkulānaṇ āyattā ākarattā kāyo ti sankhaṇ gate sarīre gatā pavattā, tādīsaṇ¹ vā kāyaṇ gatā,² satī³ kāyagatasati ti vattabbe rassaṇ akatvā *kāyagatasati* ti vuttaṇ Kesādīsu kāyakotthāsesu patikkulānamittārammanāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ

Upasamaṇ ārabba uppannā anussati *upasamānussati* Sabbadukkūpasamārammanāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ

Vitakka - vicāra - pīti - sukha - cīttekaggaṭāsampayuttaṇ *ratthamajjhānaṇ bhāvento*, pīti-sukha-cīttekaggaṭāsampayuttaṇ *dutiyamajjhānaṇ bhāvento*, sukha-cīttekaggaṭāsampayuttaṇ *tatiyamajjhānaṇ bhāvento*, upekkhā-cīttekaggaṭāsampayuttaṇ *catutthamajjhānaṇ bhāvento* pe *nevasaññānāsaññāyatanaṇ bhāvento* pi *kāme parivaṇṇeti* ti vikkhambhanappahānaṇ dassetvā idāni samucchedena kāmānaṇ pahānaṇ dassetuṇ *soṭāpattimaggāṇ bhāvento* pi ti ādim āha

Tattha maggasotassa āpajjanaṇ soṭāpatti, soṭāpattiyā maggo *soṭāpattimaggo* *Apāyagamanīye kāme* ti yehi⁴ apāyaṇ gacchanti⁵ te apāyagamanīye kāme samucchedato *soṭāpattimaggāṇ bhāvento* parivaṇṇeti

Patīsandhivasena sakīṇ eva imaṇ lokaṇ āgacchatī ti sakaḍḍāgāmi, tassa maggo *sakaḍḍāgāmimaggo*, taṇ maggaṇ *bhāvento Olārike* ti parilāhappatte⁶

Patīsandhivasen' eva kāmabhavaṇ nāgacchatī ti anāgāmi, tassa maggo *anāgāmimaggo*, taṇ maggaṇ⁷ *bhāvento Anusahagate* ti sukhumabhāvappatte

Kīlesehi ārakattā, kīlesārīnaṇ hatattā, saṇsāraccakkassa arānaṇ hatattā, pāpakarane rahābhāvā, paccayādīnaṇ ara-

¹ H sarīraṇ

² C, S omī from tādīsaṇ

³ S, C *adā* kāyagatasati

⁴ H, D ye

⁵ H gamayanti

⁶ B pariyutthānap^o

⁷ H, S, D omī

hattā ca arahañ, arahato bhāvo arahattañ Kiñ tañ²
 Arahattaphalañ Arahattassa maggo arahattamaggo, tañ
arahattamaggañ bhāvento Sabbena sabban ti sabben' ākārena
 sabbañ *Sabbathā sabban* ti sabbappakārena sabbañ *Ase-*
*say*¹ *nissesan* ti niravasesañ khandhamattam pi atthapetvā
 Atha vā *Sabbena sabbañ* mūlavasena *sabbathā sabbañ* ākāra-
 nippadesavasena, *asesañ*¹ *nissesan* bhāvanānippadesavasena
 Tathā purimena duccharitābhāvena, dutiyena pariyutthānā-
 bhāvena, tatiyena anusañābhāvena Evam eke vannayanti

Sappo vuccati ahi ti yo koci saranto gacchatī *Ken' atthenā*
 ti kena atthena *Sanṣappanto gacchatī* ti sammā² sanṣaranto³
 gacchatī ti *sappo* [8] *Bhujanto* ti vankavanko⁴ hutvā
 gacchatī *Pannasiro* ti nīpannasiro⁵ hutvā *Sirena supatī*
 ti sisan bhogantare katvā supanabhāvena⁶ siraśā⁷ supatī ti
siriṇṣapo Bile sayatī ti bilāsayo, bilasayo ti pi pāli, tañ
 sundarañ *Guhāyañ seti ti guhāsayo Dāthā tassa āvudho* ti
 tassa sappassa duve dāthā paharanasatthasankhāto āvudho
Visaṇ tassa ghoran ti tassa sappassa vyāpakasankhātañ⁸
 visaṇ dārunañ kakkhalañ *Jvā tassa dūvidhā* ti tassa
 sappassa dve⁹ jvā *Dvīhi jvāhi rasan sāyati* ti duvidhāhi
 jvāhi rasan jānāti, assādañ vindati, sādiyati

Jivituṇ kāmayati ti *jvutukāmo* Amarituṇ¹⁰ kāmayati ti¹¹
amaritukāmo Sukhañ kāmayati ti *sukhakāmo* *Dukkha patik-*
kūlo ti dukkhañ amicchamāno *Pādenā* ti attano pādena
Sappasiran ti sappassa sisan

Vajjeyyā ti purato vajjeyya, *vivajjeyyā* ti tassa pahānena,¹²
parvajjeyyā ti samantato, *abhinnavajjeyyā* ti catuhatthap-
 pamānena

Atha vā purimena purato,¹³ dutiyatatiyena dvīhi passehi,
 catutthena pacchato Kāme pana appattassa paṭṭyesana-
 mūla-dukkhavatthubhāvena *vajjeyya*, pattassa ārakkhamūla-

¹ H asesā

³ S, C saṅkaranto

⁵ S pannasiṇṇo, C pannasiṇṇo

⁷ C omits

⁹ B dvedhā

¹¹ H omits

¹³ H, S, D sīsato

² H, S, D, C yasmā

⁴ H vanko vanko, D °vankako

⁶ H, S, D susira°

⁸ H byāmappasan°

¹⁰ H evaṇ

¹² H, S, D paharanena

dukkhavatthubhāvena *vivaḷḷeyya*, aññāna¹-parilāha²-dukkha-
vatthubhāvena *paṇvaḷḷeyya*, vināsamukhe piyavippayoga-
dukkhavatthubhāvena *abhinvaḷḷeyyā* ti evam eke vannayanti

Rañjanavasena *rāgo* Visayesu³ sattānaṃ anu⁴ nayanato
anunayo Anurujjhatī ti *anurodho*, kāmetī ti attho Yattha
katthaci bhavē⁵ sattā etāya nandanti, sayañ vā nandati ti
nandi, nandi ca sā rañjanatthena *rāgo* cā ti *nandirāgo* Tattha
ekasmiṃ ārammane sakīṇ uppannā tanhā *nandi*, punappunaṃ
uppaḷḷamānā *nandirāgo* ti vuccati

Cittassa sārāgo ti yo hetthā balavarañjanatthena *sārāgo* ti
vutto, so na⁶ sattassa,⁷ *cittass'* eva *sārāgo* ti attho

Icehati etāya ārammanānī ti *icchā* Bahalakilesabhāvena
mucchanti etāya pānino ti *mucchā* Gīltvā parinitthapetvā
gahanavasena *ajjhosaṇaṃ* Iminā sattā giḷḷhanti, gedhaṃ
āpaḷḷanti ti *gedho* Bahalatthena vā⁸ *gedho*⁹ *Gedhaṃ vā*
pana vanasandan^{10*} ti hi⁸ bahalatthen' eva¹¹ vuttaṃ Anan-
tarapadaṃ upasaggena vaddhitaṃ Sabbato-bhāgena vā
gedho ti *paligedho* Sappaṇti etenā ti *sango* Lagganatthena
vā *sango* Osīdanatthena *ṇanko*

Ākaddhanavasena *ejā* *Ejā imaṃ purisaṃ paṇikaddhati*
tassa tass' eva bhavassa abhinibbattiyā† ti hi vuttaṃ Vañca-
natthena *māyā*

Vattasmiṃ sattānaṃ jananatthena *janikā* *Tanhā janeti*
purisaṃ, *cittam assa vidhāretī*‡ ti hi vuttaṃ Dukkheṇa
saṃyojayamānā janeti ti *sañjananī*

Ghatanatthena¹² *sibbanī* Ayaṃ hi vattasmiṃ satte cuti-
patīsandhivasena sibbatī ghateti¹² tunnakāro viya pilotikāya
pilotikaṃ, tasmā ghatanatthena¹² *sibbanī* ti vuttā

* A 1, 154, with mahā for pana † D Sakkapañha

‡ S 1, 37

¹ H ñāna

³ H, D viṣaye

⁵ H, D gavesantā

⁷ H, B, D tassa tassa

⁹ H, D paligedho

¹¹ H bahalakat°

² D paṭilābha

⁴ H, S double

⁶ H, B, D omi

⁸ H omis

¹⁰ H Gedhanaṃ sandan

¹² H ghatt°

Anekappakāraṇ vīsayajālaṇ tanhāvippbandanābhīnivesa-sankhātāṇ vā jālam assā atthī tī jālīnī

Ākaddhanatthena sīghasotā saritā vīyā tī saritā, allatthena vā saritā, vuttañ h' etaṇ

Saritāṃ sinehitāṃ ca

*Somanassāṃ bharanti jantuno** tī

Allānī c' eva siniddhānī cā tī ayañ h' ettha attho

Anayavyasanāpādanatthena kummānubandhasuttakaṇ¹ vīyā tī suttāṇ vuttañ h' etaṇ Suttan tī kho bhikkhave nandārāgass' etaṇ adhvācānanā† tī

Rūpādisu vitthatatthena vīsatā² Tassa tassa patilābhatthāya satte³ āyūhāpetī⁴ tī āyūhanī Ukkhanthitūṇ appadānato sahāyatthena dutiyā Ayañ hī sattānaṇ vattasmiṇ ukkhanthitūṇ na detī, gatagatatthāne piyasahāyo vīya abhīramāpetī, ten' eva⁵ vuttaṇ

Tanhādutvīyo puriso, dīgham addhāna saṅsaraṇ

Itthabhāvaññathābhāvaṇ, saṅsāraṇ nātivattatī tī †

Pandhānavasena pandhī Bhavanetī tī bhavaraḷḷu, etāya hī sattā raḷḷuyā gīvāya baddhā gonā vīya icchiticchitatthānaṇ nīyanti

Taṇ taṇ ārammaṇaṇ vanatī, bhajatī, allīyatī tī vanaṇ Vanatho tī byañjanaena padaṇ vaddhitaṇ Anattha-dukkhānaṇ vā samutthāpanatthena ca gahanatthena ca vanaṇ vīyā tī vanaṇ Balavatanhāy' etaṇ nāmaṇ Gahanataratthena pana⁶ tato balavatarā vanatho nāma Tena vuttaṇ

Vanaṇ chīndatha, mā rukkhāṇ,

Vanato jāyate bhayaṇ

Chetvā vanañ ca vanathañ ca

Nibbanā hotha bhikkhavo§ tī

* Dhṇ 341

† S 11, 227

‡ A 11, 10, Itv 15th and 105th suttas, Sn 740

§ Dhṇ 283

¹ H °mānaṇ bandha°

² H, D vīsatā

³ S sattā

⁴ S āyuy°

⁵ H tena

⁶ H, B omī

Santhavavasena *santhavo*, saṅsaggo ti attho So duvidho tanhāsanthavo ca mittasanthavo ca, tesu idha tanhāsanthavo adhippeto Sinehanavasena *sneho*¹

Ālayakaranavasena apekkhatī ti *apekkhā* Vuttam pi c' etaṇ *Imāni ca te deva caturāsīti-nagarasahassāni Kusāvati-rājadhānīpamukhāni*, ettha deva, chandaṇ janehi, jivite *apek-khaṇ karohi** ti, ālayaṇ karohi ti ayañ h' ettha attho

Pātiekke pātiekke ārammane bandhatī, nītakatthena vā pātiekko bandhū² ti² pi *paribandhu*³ Niccasannissitattena pi sattānaṇ tanhāsamā⁴ bandhu nāma natthi

Ārammanānaṇ asanato *āsā*, ajjhottharanato c' eva tittuṇ⁵ anupagantvā⁶ paribhuñjanato cā ti attho Āsiṇsanavasena *āsiṇsanā* Āsiṇsitabhāvo *āsiṇsitattaṇ*

Idāni tassā pavattitthānaṇ dassetuṇ *rūpāsā* ti ādi vuttaṇ Tattha āsiṇsanavasena āsāya atthaṇ gahetvā rūpe āsā *rūpāsā* ti⁷ evaṇ nava pi padāni veditabbāni Ettha ca⁸ purimāni pañca⁹ pañcakāmagunavasena vuttāni, parikkhāralobhava-sena chatthaṇ, taṇ viśesato pabbajitānaṇ, tato parāni tīni atittiyavattthivasena¹⁰ gahatthānaṇ, na hi tesaṇ dhana-putta-jīvitehi piyatarāṇ atthi

“Aduṇ¹¹ mayhaṇ, idaṇ mayhan” ti vā, “asukena me idaṇ dinnāṇ, idaṇ na¹² dinnāṇ” ti vā evaṇ satte jappāpeti ti *jappā* Parato dve padāni upasaggena vaddhitāni Tato paraṇ aññen' ākārena vibhajituṇ āraddhattā puna *jappā* ti vuttaṇ Jappanākāro *jappanā* Jappitabhāvo *jappittattaṇ*

Punappunaṇ viśaye¹³ luppati¹⁴ ākaddhatī ti lolupo Lolupassa bhāvo *loluppaṇ*¹⁵ Loluppākāro *loluppāyanā* Loluppa-samangino bhāvo *loluppāyittattaṇ*

* D Mahā-Sudassana (II, 190)

¹ H, D *sineho*

² S, C *bandhatī* ti, D *bandho* ti

⁴ H °saha

⁶ *All MSS* anugantvā

⁸ H, B, D *omit*

¹⁰ H, B *akappiya°*, *atippiya°(?)*

¹² C, S *omit*

¹⁴ H *lūpati*, B *vilūpati*

³ T, C, D °bandhā

⁵ H, B, D *omit*

⁷ H, D *omit*

⁹ H, S, D *omit*

¹¹ S, C *idaṇ*

¹³ B *omits*

¹⁵ C, S °pitattaṇ

*Pucchañcikātā*¹ ti yāya tanhāya lābharthānesu pucchaṇ
cālayamānā² sunakhā vīya kampamānā vicaranti tassā kam-
pana³-tanhāya nāmaṇ ⁴Sādhu manāpamanāpe vīsaye kā
meti ti sādhuṇkamyō,⁵ tassa bhāvo *sādhukamyatā*

Mātā mātucchā ti⁶ ādike ayuttatthāne rāgo *adhammarāgo*
Yuttatthāne pi balavā hutvā uppannalobho⁷ *visamalobho*
*Rāgo*⁸ *visaman** ti ādivacanato yuttatthāne vā ayuttatthāne⁹
vā⁹ uppanno chandarāgo adhammatthena *adhammarāgo*,
visamatthena *visamalobho* ti ca vedītabbo

Ārammanānaṇ nīkāmanavasena *nīkanti* Nīkāmanākāro
nīkāmanā

Vatthus¹⁰ patthayanavasena¹¹ *patthanā* pīhāyanavasena
pīhanā Sutthu patthanā *sampatthanā*

Pañcasu kāmāgunesu tanhā *kāmatanhā* Rūpārūpabha-
vesu tanhā *bhavatanhā* Uccchedasankhāte vibhave tanhā
[9] *vibharatanhā* Suddhe¹² rūpabhavasmiṇ yeva tanhā
rūpatanhā Arūpabhave tanhā *arūpatanhā* Uccchedaditthi-
sahagato vā¹⁰ rāgo, nirodhe vā⁹ tanhā *nirodhatanhā* Sadde
tanhā *saddatanhā* *Gandhatanhā*disu pi es' eva nayo

Oghādayo vuttatthā va Kusaladhamme āvaratī ti *āvāra-
naṇ*, chādanavasena *chadanaṇ* Satte vattasmiṇ bandhatī¹³ ti
bandhanaṇ ¹³ Cittaṇ upagantvā kilesatī¹⁴ kīlthtaṇ karotī ti
upakkilesa Thāmagatatthena anu¹⁵ anu setī ti *anusaṇṇa*

Uppajjamānaṇ¹⁶ cittaṇ pariyutthātī ti *pariyutthānaṇ*, up-
pajjitun appadānena kusalācāraṇ¹⁷ gāhātī ti attho *Corā*
magge pariyutthiṇsu, *dhutā magge pariyutthiṇsū* ti ādisu hi
maggaṇ gāhiṇsū ti attho, evam idhā pi gāhanatthena
pariyutthānaṇ vedītabbaṇ

* Vbh 368

¹ H °calatā

³ H, D kampamānāya

⁵ H °kamman

⁷ B °narāgo

⁹ H, B, D *omī*

¹¹ S, C patthana°

¹³ S, C phan°

¹⁵ H, S, D *omī*

¹⁷ H °lavāraṇ

² H, D pacā°

⁴ S, C *add* sādhuṇkamyatā ti

⁶ H cā ti

⁸ B lobho

¹⁰ H, D *omī*

¹² H *omī*

¹⁴ S, B, C kīlissatī

¹⁶ S, C °mānā

Palivethanatthena latā viyā tī latā, Latā ubbhajja tittatī* tī āgatatthāne pi ayaṇ tanhālatā va vuttā Vividhāni vatthūni icchatī tī *vevrecchaṇ*

Vattadukkhassa mūlan tī *dukkhamūlaṇ* Tass' eva dukkhassa nidānan tī *dukkhanidānaṇ* Taṇ dukkhaṇ ito pabbhavatī tī *dukkhappabhavo*

Bandhanatthena pāso viyā tī pāso, mārassa pāso *mārapāso* Duruggulanatthena¹ balisaṇ viyā tī balisaṇ, mārassa balisaṇ *mārabalisaṇ* Tanhābhūhūtā mārassa² visayaṇ nātikkhamantī, tesāṇ uparī māro vasaṇ vatteti tī iminā pariyāyena³ mārassa visayo tī *māravisayo*

Sandanatthena tanhā va nadī *tanhānadī* Ajjhottharanatthena tanhā va jālaṇ *tanhājālaṇ* Yathā sunakhā gad-dulabaddhā⁴ yadicchakaṇ nīyanti, evaṇ tanhābaddhā sattā tī dalhabandhanatthena gaddulaṇ⁵ viyā tī gaddulaṇ,⁵ tanhā va gaddulaṇ *tanhāgaddulaṇ* Duppūranatthena tanhā va samuddo *tanhāsamuddo*

Abhijjhāyanatthena *abhijjhā* Lubbhanti tena,⁶ sayāṇ vā lubbhati, lubbhanamattam eva vā tan tī *lobho* Sampayuttakānaṇ akusalānaṇ patitthattthena *mūlaṇ*

Visattikā tī visattikā itī⁷ *Kenatthenā* tī kena sabhāvena *Visatā* tī patthatā rūpādīsu *Visālā* tī vipulā *Visatā* tī tebhūmikabyāpakavasena *visatā*, purimavacanam eva⁸ takārassa takāraṇ katvā vyañjanavisabhāgaṇ katvā vuttaṇ

Visakkatī tī parissayāni⁹ sahatī, ratto hi rāgavatthunā pādena tāhiyamāno pi sahatī tī Osakkaṇaṇ vipphandaṇaṇ vā visakkaṇaṇ tī pi vadanti kusalākusalam¹⁰ patī¹¹ tī keci vannayanti *Visaṇharatī* tī tathā tathā kāmesu ānisaṇsaṇ dassenti¹² vividhehi ākārehi nekkhammābhīmukhappavattito

* Dhp 340

¹ H, D duggīla°

³ H, D pi nīyāmena

⁵ S, C °dalaṇ

⁷ H, D, B gatī

⁹ H parisaṇṇatī, S, C parissassatī, B parissatī

¹⁰ S, B, C, D °lānaṇ

¹² H, S, D, C passanti

² H, D tassa

⁴ S dalhab°

⁶ H, S etena

⁸ H *adda* vadanti kusalā

¹¹ H kappatī

cittaṃ saṅgharati sankhipati, viṣaṇ vā dukkhaṇ harati vahaṭī¹
ti attho

Viṣaṇvādīkā ti aniccādiṇ niccādito gahantī viṣaṇvādīkā
hoti

Dukkhaṇibbattakassa kammassa hetubhāvato *viṣamūlā*
Viṣaṇ vā dukkhaṇ,² dukkhādibhūtā vedanā mūlaṇ³ etissā ti
viṣamūlā Dukkhasamudayaṭāya⁴ viṣaṇ phalaṇ etissā ti *viṣa-*
phalā Yāya⁵ tanhāya rūpādīkassa dukkhass' eva paribhoggo
hoti, na amatassa,⁶ sā viṣaparibhogā ti vuttā Sabbattha
niruttivasena padasiddhiṃ veditabbā

Tassā viṣayaṇ⁷ dassetukāmo *viṣālā vā pana sū rūpe tanhā*⁸
ti ādim āha Tattha *viṣālā vā panā* ti mahanti⁹ eva tanhāya-
natthena tanhā Rūpādayo pañcakāmagunīkarāgavasena
vuttā *Kule gane* ti ādīni ekādasapadāni lobhuppādasasena
vuttāni

Kāmadhātuttiko kammavattavasena¹⁰ vibhatto Kāma-
bhavattiko vipākavattavasena vibhatto Saññābhavattiko
saññāvasena vibhatto Ekavokārabhavattiko khandhavasena
vibhatto Atītattiko kālavasena, dīthacatukko ārammaṇa-
vasena, apāyattiko okāsavasena, khandhattiko nissatta-nijji-
vavasena vibhatto ti ñātābbaṇ

Tatrāyaṇ sankhepena atthadīpanā vibhāvanā¹¹ ca *Tattha*
katamā kāmādhātu ? *Hetthato avācinnayaṇ pariyantaṇ kar-*
itvā, uparito Paranimmitavasavattideve antokaritvā, yaṇ etasmuṇ
antare etthānācarā ettha pariyāpannā khandha-dhātu-āyatanā,
*rūpā*¹² *vedanā saññā sankhārā viññānaṇ, ayaṇ vuccati kāmā-*
dhātu *

Tattha katamā rūpadhātu ? *Hetthato Brahmaloṇaṇ pari-*
*yantaṇ karitvā uparito Akanitthadeve*¹³ *antokaritvā yaṇ etasmuṇ*

* Dhs , § 1280, Pts 1, 83, Vbh 421

¹ H saṅgharati, C vahaṭī sahaṭī

² H omits

⁴ B, C °yattā

⁶ H adds ti

⁸ H tanhā rūpe

¹⁰ H, D omi vatta

¹² H rūpaṇ

³ H mūlā

⁵ H, D, B omi

⁷ H viṣesaṇ

⁹ B, C, D °ntā

¹¹ S atthavī°

¹³ H °the deve

antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa¹ vā ditthadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā, ayaṃ vuccati rūpadhātu *

Tattha katamā arūpadhātu? Hetthato ākāśānañcāyatānūpage deve pariyantaṃ karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatānūpage deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa¹ vā ditthadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā ayaṃ vuccati arūpadhātu* ti.

Atthakathāyam pana kāmādhātu ti kāmabhavē² pañcakkhandhā labbhanti, rūpadhātu ti rūpabhavē² pañcakkhandhā labbhanti, arūpadhātu ti arūpabhavē² cattāro khandhā labbhanti ti vuttaṃ

Atha vā kāmārāgasankhātena³ kāmēna yuttā dhātu kāmādhātu, kāmāsankhātā vā dhātu kāmādhātu Kāmaṃ pahāya rūpeṇa yuttā dhātu rūpadhātu, rūpasankhātā vā dhātu rūpadhātu Kāmaṃ ca rūpaṃ ca pahāya arūpeṇa yuttā dhātu arūpadhātu, arūpasankhātā vā dhātu arūpadhātu

Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyena vuttā Bhavanti ti hi bhavā ti vuccanti, saññāya yutto bhavo,⁴ saññāvatāṃ vā bhavo, saññā vā ettha bhavē atthi ti saññābhavo, so kāmabhavo ca, asaññābhavamutto rūpabhavo ca,⁵ nevasaññānāsaññābhavamutto arūpabhavo ca hoti Na saññābhavo asaññābhavo, so rūpabhavēkaḍeso Olārikattābhāvato neva saññā, sukhumattēna sabhāvato nāsaññā ti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo nevasaññānāsaññābhavo Atha vā olārikāya saññāyābhāvā sukhumāya ca bhāvato⁶ n' eva saññā nāsaññā asmiṃ bhavē ti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpabhavēkaḍeso

Ekena rūpakkkhandhena vokinno bhavo, eko vā⁷ vokāro assa bhavassā ti ekavokārabhavo, so asaññābhavo va Catūhi

* Dhs, § 1280, Pts 1, 83, Vbh 421

¹ H, D, S uppan°

² C, D °bhavo, B °gate

³ C, S kāmabhava°, B omits rāga

⁴ S, B add saññābhavo

⁵ H, S, D omit

⁶ H °bhāve, B °bhāvā

⁷ H omits

arūpakkkhandhehi vokinno bhavo, cattāro vā vokārā assa bhavassā ti *catuvokārabhavo*, so arūpabhavo eva Pañcahi khandhehi vokinno bhavo, pañca vā vokārā assa bhavassā ti *pañcavokārabhavo*, so kāmabhavo ca, rūpabhavekadeso ca hoti

Atitattiko hetthā vuttanayo va *Ditthan* ti catusamutthānikāṇ rūpārammaṇaṇ *Sutan* ti dvīsamutthānikāṇ saddārammaṇaṇ *Muta* ti phusitvā¹ gahetabbāni catusamutthānikāni gandha-rasa-phoṭṭhabbārammaṇāni *Vīññātābbaṇ* nāma manasā jānitābbaṇ dhammārammaṇaṇ Tesu ditthasuta-muta-vīññātābbaṇ dhammesu, *visatā vitthatā* ti mahantā patthatā²

Apāyāloke ti vaddhisankhātassa ayssa abhāvena apāyo, tasmīṇ apāyāloke *Khandhaloke* ti rāsattthena³ rūpādayo pañcakkhandhā eva loko *Dhātuloke* ti suññatattthena cakkhudhātuādayo atthārasadhātuyo eva loko *Āyatanaloke* ti āyatanādihi kāraṇehi dvādasa āyatanāni eva loko Sabbe pi lujjanapalujanatthena⁴ loko Vuttappakāre⁵ loke *visatā vitthatā* ti *visattikā*

Sato ti saratī ti sato, puggalena⁶ satī vuttā Tattha saraṇalakkhaṇā *satī*, sarantī tāya, sayāṇ vā saratī, saraṇamattam eva vā esā ti *satī* Sā pan' esā apilāpanalakkhaṇā, asamosanarasā,⁷ āraḁkhaḁpaccupatthānā, viṣayābhimukhabhāvapaccupatthānā vā, thirasaññā⁸-padatthānā, kāyādisatipatthānapadatthānā vā, ārammaṇe dalhapatitthitattā pana esikā viya, cakkhudvārādirakḁhanato dovāriko viya ca datthabbā Tassā pavattitthānaṇ dassento *Kāye kāyānupassanāsativatthānaṇ bhāvento sato*⁹ ti ādinā nayena catubbidhaṇ satipatthānam āha

Tattha *kāye* ti rūpakāye, rūpakāyo hi idaḁ angapaccangānaṇ kesādīnaṇ ca dhammānaṇ samūhatthena hatthikāya-rathakāyādayo viya kāyo ti adhippeto Yathā ca samūhatthena, evaṇ kucchitānaṇ āyatthena,¹⁰ kucchitānaṇ¹⁰ hi para-

¹ H munitvā

³ H sattatthena

⁵ H °kāra

⁷ H, D, B °mosarasā

⁹ H *omits*

² H, D *add* ti, B *pasatā*

⁴ S, B *omut* palujjana

⁶ H puggalo, na

⁸ H, D *omut* thira

¹⁰ B *omits*

majjegucchānaṃ kesādināṃ¹ āyo ti pi kāyo, āyo ti uppattideso
Tatrāyaṃ vacanatto āyanti tato ti āyo, ke āyanti² kucchitā
kesādayo, itī kucchitānaṃ² āyo ti pi kāyo

Kāyānupassanā ti kāyassa anupassanā ‘Kāye’ ti ca
vatvā pi puna ‘kāyānupassanā’ ti dutiyaṃ kāyagahanaṃ
asammissato³ vavatthāna⁴-ghanavinibbhogādi⁵-dassanattoṃ
katan ti veditabban, tena na kāye vedanānupassanā vā cit-
tadhammānupassanā vā, atha kho kāyānupassanā yevā ti
kāyasankhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārass’ eva dassa-
nena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti Tathā na
kāye angapaccangavinimutta⁶-ekadhammānupassanā, na⁷
pi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassanā, yo pi c’
ettha kesalomādiko bhūtūpādāyasamūhasankhāto kāyo, tat-
thā⁸ pi na bhūtūpādāyavinimutta⁶-ekadhammānupassanā,
atha kho rathassambhārānupassakassa⁹ viya angapaccanga-
samūhānupassanā, nagarāvayavānupassakassa¹⁰ viya kesalo-
mādisamūhānupassanā, kadalikkhandhapattavatti-vinibbhu-
janakassa viya, rittamutthivivivethakassa viya ca bhūtūpā-
dāyasamūhānupassanā yevā ti samūhavasen’ eva kāyasan-
khātassa vatthuno nānappakārato dassentena ghanavinib-
bhogo dassito hoti Na h’ ettha yathāvuttasamūhavinim-
mutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati,
yathāvutta-dhammasamūhamatte yeva pana tathā tathā
sattā micchābhīnivesaṃ karonti Ten’ āhu porāṇā

Yaṃ passati na taṃ dīttāṃ,

Yaṃ dīttāṃ taṃ na passati

Apassaṃ bagghate mūlho,

*Bagghamāno na mucatī ti **

“Ghaṇavinibbhogādīdassanattoṃ” ti vutta-¹¹ādisaddena
c’ ettha ayam pi attho veditabbo ayaṃ hi etasmiṃ¹² kāye

* ?

¹ H, S, C, D, Smv *always have so instead of this*

² Sammv *adds kesādināṃ*

⁴ H, D °naṃ

⁶ S °muttā ⁷ H, D *omit*

⁹ H rathasarānupassanakassa

¹¹ H, D °vuttaṃ

³ H °tā

⁵ B *omits ādi*

⁸ H1 B tathā

¹⁰ H, D °sanakassa

¹² B ekakammaṃ, C ekasmiṃ

kāyānupassanā yeva, na aññadhammānupassanā Kīṇ vuttaṇ hoti? Yathā anudakabhūṭāya¹ pi marīciya udakānupassanā hoti, na evaṇ anicca-dukkhānattāsubhabbhūte² yeva imasmiṇ kāye nicca-sukhatta-subhabbhāvānupassanā, atha kho kāyānupassanā anicca-dukkhānattāsubhākāra³-samūhānupassanā yevā ti vuttaṇ hoti

Atha vā yvāyaṇ Mahāsatipatthāne *Idha bhikkhave bhikkhu ariññagato vā pe so sato va assasati** ti ādinā nāyena assāsapassāsādi cunnakajāta-atthikaparīyosāno kāyo vutto, yo ca Patīsammbhidāyaṇ Satipatthānakathāyaṇ *Idh' ekacco pathavīkāyaṇ aniccato anupassati, āpokāyaṇ tejokāyaṇ vāyokāyaṇ lesakāyaṇ lomakāyaṇ chavīkāyaṇ⁴ māṇsakāyaṇ ruhīrakāyaṇ nahārūkāyaṇ atthīkāyaṇ atthimiṇṇakāyaṇ†* ti kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṇ yeva kāye anupassanato *kāyānupassanā* ti evam pi attho datthabbo

Atha vā kāye 'ahan' ti vā 'maman' ti vā evaṇ gahetabba kassaci ananupassanato⁵ tassa tass eva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādisamūhasankhātā⁶-kāyānupassanā ti evam attho datthabbo Apī ca *Imasmiṇ kāye aniccato anupassati, no niccato*† ti ādinā anukkamena Patīsammbhidāyaṇ āgatanayassa sabbass' eva aniccalakkhanādino ākārasamūhasankhātassa kāyassa anupassanato pi *kāye kāyānupassanā* ti evam pi attho datthabbo Ayam pana catusatipatthānasādhārano⁷ attho

Satipatthānan ti tayo satipatthānā satigocaro pi, tidhā patīpannesu sāvakesu satthuno patīghānūnāyavītivattatā pi, sati⁸ pi⁸ *Caturinnaṇ bhikkhave satipatthānānaṇ samudayaṇ ca atthagamaṇ ca desissāmi, taṇ sunātha, sādhuṇaṇ pe*

Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo? *Ākārasamudayā kāyasamudayo*§ ti ādisu hi satigocaro satipatthānan ti

* D 11, 291

† Pts 11, 232

‡ *Ibid*

§ S v, 184

¹ H °katāya² H, D °subhe³ B °bhādikā, C °subhā kāya⁴ B *omits*, S, Smv *add* cammakāyaṇ⁵ H, D *apas*°⁶ C, Smv °dīdhammasamū°⁷ B °thānakathā na c' etaṇ⁸ H, S, D, B *omit*

vuccatī, tathā *Kāyo upatthānaṇ*, *no satī*, *satī upatthānaṇ* c' *eva satī cā** tī ādisu pī¹ Tass' attho Patitthātī² asmin tī patthānaṇ Kā³ patitthātī⁴ Satī Satiyā patthānaṇ satī-patthānaṇ Padhānaṇ thānaṇ⁵ tī vā patthānaṇ, satiyā patthānaṇ satīpatthānaṇ, hatthitthāna-assatthānādīni viya

Tayo satīpatthānā yad ariyo sevati, *yad ariyo sevamāno satthā ganam anusāsītum arahatī†* tī ettha tīdhā patīpannesu sāvakesu satthuno patīghānuna-yavītīvattatā satīpatthānaṇ tī vuttaṇ, tass' attho patthapetabbato patthānaṇ, pavat-tayītabbato tī attho. Kena patthapetabbo tī² Satiyā Satiyā patthānaṇ satīpatthānaṇ

Cattāro satīpatthānā bhāvitā bahulīkatā sattabojjhaṇṇe paṇ-pūrenā tī‡ ādisu ca pana⁶ satī veva satīpatthānaṇ tī vuccatī, tass' attho patthātī⁷ tī patthānaṇ, upatthātī, okkandītvā pakkhandītvā⁸ pavattatī tī attho, satī yeva⁹ satīpatthānaṇ Atha vā saranatthena satī, upatthānatthena¹⁰ patthānaṇ, itī satī ca sā patthānaṇ cā tī¹¹ satīpatthānaṇ¹² Idam idha adhippetāṇ Taṇ satīpatthānaṇ

Bhāvento tī vaddhento Ettha ca yaṇ¹³ tīdhā patīpannesu sāvakesu satthuno patīghānuna-yavītīvattatā satīpatthānaṇ tī vuttaṇ,¹⁴ taṇ iminā suttana gaheṭabbāṇ vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā *Tayo satīpatthānā yad ariyo sevati*, *yad ariyo sevamāno satthā ganam anusāsītum arahatī tī itī llo paṇ' etaṇ vuttaṇ*, *kvñ c' etaṇ patīcca vuttaṇ?* Idha bhikkhāve satthā sāvakānaṇ dhammaṇ desetī, anulampako hītesī, anukamāṇ upādāya “*idaṇ vo hīṭāya, idaṇ vo sukhāyā*” tī Tassa sāvakā na sūssūsantī, na sotam odahantī, nāññā cittaṇ upatīha-pentī, vokkamma ca satthūsāsānā vattantī Tatra bhikkhāve *Tathāgato na c' eva anattamano hotī, na ca anattamanataṇ*

* Pts 1, 183, 11, 232, 233

† M 111, 221

‡ S v, 73

¹ B viya

² H kāyo

³ H omī

⁴ H, S, D, Smv patī°

⁵ Smv addī patthānatthēna

⁶ H addī pī

⁷ H, B, D omī

⁸ H, D patthātī

⁹ H anupatthātī

¹⁰ H, D puna

¹¹ H, D, C pakkan°

¹² H, S, D pat°

¹³ H addī Itī

¹⁴ H, D vuttā

paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato ca¹ sampajāṇo
Idaṃ bhikkhāre pathamaṃ satipatthānaṃ yad ariyo pe
arahati

Puna ca' paraṃ bhikkhāre, satthā pe idaṃ 10
sukkhāyā ti Tassa ekacce sāvaka na sussūsanti pe
vattanti,² ekacce sāvaka sussūsanti pe na ca lok-
kamma satthūsāsanā vattanti Tatra bhikkhāre Tathāgato na
c' eva attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ca
anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, attamana-
tañ ca anattamanatañ ca tad ubhayaṃ abhinvaṃjjetvā upekkhako
viharati sato ca sampajāṇo Idaṃ bhikkhāre dutiyaṃ pe

Puna ca' paraṃ pe sukhāyā ti Tassa
sāvaka sussūsanti pe vattanti Tatra bhikkhāre
Tathāgato attamano c' eva hoti, attamanatañ ca paṭisaṃvedeti,
anavassuto ca viharati sato ca sampajāṇo Idaṃ bhikkhāre
tatiyaṃ* ti evaṃ paṭighānunaṃ yehi anavassutata³ niccaṃ⁴
upatthitasatitāya tadubhaya vitivattata⁵ satipatthānaṃ ti
vuttā Buddhānam eva kira niccupatthitasatitā hoti na
Pacceka buddhādinaṃ ti

Vedanāsu vedanānupassanāsati patthānādisu ca vedanā-
dinaṃ puna vacane payojanaṃ⁶ kāyānupassanāyaṃ vuttana-
yen' eva yathāyogaṃ⁷ yojetvā vedita bbaṇ Ayam pi sā-
dhāranattho sukhādisu anekappabhedāsu vedanāsu visuṇ
visuṇ aniccādito ekeka vedanānupassanā, sarāgādike solasa-
pabhedo citte visuṇ visuṇ aniccādito ekeka cittānupassanā,
kāya-vedanā-cittāni thapetvā sesa⁸-tebhūmikadhammesu vi-
suṇ visuṇ aniccādito ekeka dhammānupassanā, Satipatthāna-
suttante vuttanayena nīvaranādīdhammānupassanā ti

Ettha ca kāye ti ekavacanaṃ sarīrassa ekattā, citte ti eka-
vacanaṃ cittassa sabhāva bhedābhāvato jātiggaṇaṇa katan
ti vedita bbaṇ

* M III, 221

¹ B, C, D omi

² H °sutā

³ S, C °yaṃ vīti°

⁷ S adda anupassanaṃ

² H, D pavat°

⁴ B paticca

⁶ H saṃyo°

⁸ S, C sesesu

Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathā anupassanā vedanāsu vedanānupassanā, citte cittānupassanā, dhammesu dhammānupassanā ti veditabbā

Kathaṇ tava¹ vedanā anupassitabbā? Sukhā tava vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā aniccato anupassitabbā yathāha

*Yo sukhāṇ dukkhato 'ddakkhi,² dukkham addakkhi sallato
Adukkham asukhāṇ santaṇ addakkhi naṇ aniccato,
Sa ve sammaddaso bhikkhu pariyānāti vedanā³ ti **

Sabbā eva c' etā⁴ dukkhato pi anupassitabbā Vuttañ h' etaṇ *Yaṇ kiñci vedayutaṇ sabbaṇ taṇ dukkhasmṇ vadāmē†* ti

Sukhadukkhato⁵ pi anupassitabbā, yathāha *Sukhā vedanā thitsukhā, viparināmadukkhā, dukkhā vedanā thitidukkhā viparināmasukhā, adukkhamasukhā vedanā nānasukhā, aññānadukkhā†* ti

Api ca aniccādisattānupassanāvasenā pi anupassitabbā Citta-dhammesu hī⁶ cittaṇ tava ārammanādhīpati-sahajāta-bhūmi-kamma-kiriyādi-nānattabhedānaṇ aniccādi-satta-anupassanānaṇ sarāgādisolasabhedānañ⁷ ca vasena anupassitabbāṇ, dhammā salakkhana-sāmaññalakkhanānaṇ, suññata-dhammassa, aniccādisatta-anupassanānaṇ, santāsantādināñ ca vasena anupassitabbā

Ime cattāro satipatthānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti Aññen' eva hi cittaena kāyaṇ pariganhāti, aññena vedanaṇ, aññena cittaṇ, aññena dhamme pariganhāti, lokuttaramagakkhane pana ekacitte yeva labbhanti ti Ādito hi kāyaṇ parigghanhītvā āgatassa vipassanāsampayuttā satī kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma Vipassanaṇ ussukkāpetvā ariyamaggaṇ⁸ pat-

* S IV, 207

† S II, 53

‡ M I, 303

¹ S ca

³ C, Smv upasanto carissati

⁵ S, C sukhā°

⁷ Smv omits solala, B solasagocara

² B adda

⁴ H, S, D ca tā

⁶ H pi

⁸ H, B, D °ga

tassa maggakkhane maggasampayuttā satī kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma Vedanaṇ¹ pariggaṇhitvā, cittaṇ pariggaṇhitvā, dhamme pariggaṇhitvā āgataṇ vipassanāsampayuttā satī dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma Vipassanaṇ ussukkāpetvā ariyamaggaṇ² pat-tassa maggakkhane maggasampayuttā satī dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo³ dhammānupassī nāma Evaṇ tāva desanā puggale tūtthati

Kāye pana 'subhan' tī vipallāsappahānā kāyapariggāhikā satī maggena samijjhatī tī 'kāyānupassanā nāma Vedanāya 'sukhan' tī vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā satī maggena samijjhatī tī vedanānupassanā nāma Citte 'niccan' tī vipallāsappahānā cittapariggāhikā satī maggena samijjhatī tī cittānupassanā nāma Dhammesu 'attā' tī vipallāsappahānā dhammapariggāhikā satī maggena samijjhatī tī dhammānupassanā nāma Iti ekā va maggasampayuttā satī catukkasādhakatthena cattāri nāmāni labhati Tena vuttaṇ "lokuttaramaggakkhane pana ekacitte yeva labbhanti" tī

Puna upakāravasena ca aparīhīnavasena ca gunavasena⁴ ca apare tayo catukkā vuttā Tattha *asatīparivaṇṇāyā* tī na satī asatī, satī ettha natthī tī vā asatī, mutthasatīyā etaṇ adhivacanaṇ *Parivaṇṇāyā* tī samantato vaṇṇana Bhaṭṭanikkhittakākasadisa-mutthassatīpuggalaparivaṇṇana upatthitasatīpuggalasevanena thāna-nisaṇṇādīsu satīsamut-thāpanatthaṇ nīna-pona-pabbhāracittatāya ca satī uppajjati

Satīkaraṇīyānaṇ dhammānaṇ tī satiyā kātābbānaṇ dhammānaṇ *Katattā* tī katabhāvena, catunnaṇ maggānaṇ katattā bhāvitattā tī attho

Satīpatīpakkhānaṇ dhammānaṇ katattā tī kāmaccchandādīnaṇ nāsītabhāvena

*Satīnimmittānaṇ*⁵ *dhammānaṇ* [10] *appamutthattā*⁶ tī satiyā kārānaṇ⁷ kāyādiārammaṇānaṇ anattābhāvena

¹ S, C vedanā

² H, D omī

³ H sanīmi°

⁴ H kārānīyānaṇ

⁵ H, B, D °ga

⁶ H, D pagu°

⁷ H apa°, B asam°

Satīyā samannāgatattā ti satīyā dhammānaṃ āgatattā, aparīhīnattā *Vasittā*¹ ti vasibhāvappattena *Pāguṇṇatāyā* ti pagunabhāvena *Apaccorohanatāyā*² ti aparivattanabhāvena,³ apaccosakkanabhāvena

*Satattā*⁴ ti sabhāvena vijjāmānattā *Santattā* ti nibbutabhāvena *Samtattā* ti kilesānaṃ vupasamītabhāvattā *Santadhammasamannāgatattā* ti sappurīsadhammehi aparīhīnattā Buddhānussatīādayo hetthā vuttanayā eva

Saranakavasena *satī*, idaṃ satīyā sabhāvapadaṃ Punappunaṃ saranato⁵ anussaranavasena *anussatī* Abhimukhaṃ gantvā viya saranato paṭisaranavasena *paṭissatī*, upasaggavasena vā vaddhītamattam etaṃ Saranākāro *saranatā*, yasmā pana saranatā ti tinnāṃ saranānam⁶ pi nāmaṃ, tasmā taṃ paṭisedhetuṃ puna satīgahanaṃ kataṃ satīsankhātā saranatā ti, ayaṃ h' ettha attho Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato⁷ *dhāraṇatā* Anupavīsanāsankhātena ogāhanatthena apilāpanabhāvo *apilāpanatā*, yathā hi lābukatāhādīni uplavanti,⁸ na anupavīsanti, na tathā ārammane satī, ārammanaṃ⁹ h' esā anupavīsatī, tasmā apilāpanatā ti vuttā Cīrakata-cīrabhāsītānaṃ na pamussanabhāvato¹⁰ *appamussanatā* Upatthānalakkhane indatthaṃ karotī¹¹ ti indriyaṃ, satīsankhātāṃ indriyaṃ *satīndriyaṃ* Pamādena¹² na kampatī ti *satībalaṃ* Yāthāvasatī,¹³ nīyānasatī, kusalasatī ti *sammāsati* Buḍḍhanakassa ango ti bojjhango, pasattho sundaro ca bojjhango sambojjhango, satī yeva sambojjhango *satīsambojjhango*

Ekāyanamaggo ti ekamaggo, ayaṃ maggo na dvedhāpathabhūto ti evam attho datthabbo¹⁴ Atha vā ekena ayaṃ abbo ti *ekāyano*, ekenā ti ganasanganikaṃ pahāya vivekatthena pavivittena, ayaṃ abbo ti¹⁵ patipajjītabbo

Ayanti yā etenā ti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchati ti

¹ T vasitattā

² S, B, S anīvat°

³ B adds anusaranato

⁴ C °bhāvo

⁵ B °mane

⁶ S, C kāretī

⁷ H yathā°

⁸ S, B, C omī

⁹ H °rohatāyā

¹⁰ H, D sattattā

¹¹ B padānam

¹² H, B, D opīla°

¹³ H pammus°, B sammus°

¹⁴ D, S, C pamāde

¹⁵ H adds ti

attho, ekassa ayano *ekāyano*, ekassā ti setthassa, sabbasat-
tānaṃ settho va Bhagavā, tasmā Bhagavato ti vuttaṃ hoti
Kiñcā pi hi tena aññe pi ayanti, evaṃ sante pi Bhagavato va
so ayano, tena uppāditattā, yathāha *So hi brāhmaṇa, Bhagavā
anuppannassa maggassa uppādetā*^{*} ti ādi

Ayati ti vā¹ ayano, gacchatī pavattati ti attho, ekasmiṃ
ayano *ekāyano* Imasmiṃ yeva dhammavinaye pavattati,
na aññatrā ti vuttaṃ hoti, yathāha *Imasmiṃ kho Subhadda,
dhammavinaye ariyo atthangiho maggo upalabbhati* ti † De-
sanābhedo yeva h' eso, attho pan' eko

Api ca ekaṃ ayati ti *ekāyano*, pubbabhāge nānāmukhabhā-
vanāyena pavatto pi aparabhāge ekaṃ nibbānam eva
gacchatī ti vuttaṃ hoti, yathāha Brahmā Sahampati

*Ekāyanaṃ jātikkhayantadassī
Maggam pajānāti hīnāmukampī
Etena maggena tarissu pubbe,
Tarissare c' eva² taranti oghan[‡] ti*

Maggo ti ken' atthena maggo² Nibbānaṃ gamanattthena,
nibbānatthikehi magganiyatthena ca¹

Upeto ti āsannaṃ gato *Samupeto* ti tato āsannataraṃ gato
Ubhayenā pi satiyā aparihīno ti attho *Upagato* ti upagantvā
thito *Samupagato* ti saṃyutto hutvā thito *Upāgato samu-
pāgato* ti pi pāli, ubhayenā pi satīsamīpaṃ³ āgato ti attho
*Upapanno*⁴ ti aviyogo *Sampanno*⁵ ti paripunno *Saman-
nāgato* ti avikalo⁶ vijjamāno *Upeto, samupeto* ti dvīhi
padehi pavattaṃ kathitaṃ, *upāgato samupāgato* ti dvīhi pati-
vedho, *upapanno*,⁴ *sampanno*,⁵ *samannāgato* ti tīhi padehi
patilābho kathito ti evam eke vannayanti

Loke v' esā⁷ visattikā ti yā esā anekappakāreṇa vuttā
visattikā, sā¹ khandhaloke eva, na aññatra khandhehi pavat-

* Pts 11, 194, Nid 356 (without brāhmaṇa)

† D Mahāparimibbāna (11, 151)

‡ S v, 168, 186

¹ H, D omi

³ H satīsamīpaṃ samīpaṃ

⁵ H samuppanno

⁷ C, D vā sā

² H, B, D tarissanti yevā pi

⁴ H uppanno

⁶ H avekallo

tatī ti attho *Loke*¹ *visattikan* ti khandhaloke eva² pavattaṇ
etaṇ *visattikāsankhātaṇ* tanhaṇ *taratī* kāme parivajjento,
uttaratī kilese pajahanto, *pataratī* nesaṇ patitthāhetuṇ chin-
danto, *samatikkamatī* saṅsāraṇ atikkamanto, *vītvattatī* pati-
sandhiṇ abhabbuppatikaṇ karonto

Atha vā *taratī* *uttaratī* kāyānupassanena, *pataratī* vedanā-
nupassanena, *samatikkamatī* cittānupassanena, sabbehi *vītvattatī* dhammānupassanena. Atha vā *taratī* sīlena, *uttaratī* samādhinā, *pataratī* vipassanāya, *samatikkamatī* maggena, *vītvattatī* phalenā ti evaṃ ādinā yojetabbaṇ

Catutthagāthāya ayaṇ sankhepattho yo etaṇ³ sālikkhet-
tādī-*lhettaṇ* vā, gharavattthādī-*vattthū* vā, kahāpanasankhā-
taṇ *hvaññaṇ* vā, go-assādībhedaṇ *gavāssaṇ* vā, antojātādī-
dāse vā, bhatakādī-kammakare vā, itthisaññitā *thvyo*⁴ vā,
ñātubandhavādī-*bandhū* vā, aññe vā manāpiyarūpādike⁵
*puṭhū*⁶ *kāme*⁷ *anugijjhati*

[11] *Sālikkhettaṇ* ti yattha sāhyo virūhanti *Vīhikkhet-*
tādīsu pi es' eva nayo *Vīhi* ti avasesavihayaṇ *Modayati* ti
muggo

Gharavattthū ti gharapatitthāpanatthaṇ katākatabhūmi-
bhāgo *Kotthakavattthādīsu* pi es' eva nayo *Kotthako* ti
dvārakotthakādī *Pure* ti gharassa purato *Pacchā* ti gha-
rassa pacchā *Ettha* āramenti cittaṇ tosentī ti *ārāmo*, pup-
phena pi phalena pi chāyāya pi dassanena⁸ pi⁶ ramenti ti
attho

Pasukādayo ti elakādayo

*Antojātako*⁹ ti antogharadāsiyā kucchismiṇ jāto *Dha-*
*nakkītako*¹⁰ ti dhanena kintvā parivattetvā gahito *Sāmaṇ-*
vā ti sayāṇ vā, *dāsaviyaṇ* ti dāsassa bhāvo dāsaviyaṇ, taṇ
dāsaviyaṇ, *upeṭṭi* ti upagacchati *Akāmato vā* ti attano aruciya
vā karamarānīto

¹ H adds v' etaṇ, C, D add vā taṇ

² H, D evaṇ

⁴ All MSS itthiyo

⁵ H, D °pādi, B °dikesu

⁶ B kamesu

⁹ H, B, S °jāto

³ S, C ekaṇ

⁶ B omits

⁸ B nayane

¹⁰ H, B, S °kīto

Te cattāro puna pi¹ dassetuṃ *Āmāya dāsā pi bharanti h'*
eke ti āha *Āmāya dāsā* ti antojāta² dāsā *Yattha*³ *dāso āmajāto*,
*thito thullāni*⁴ *gaṇṇatī** ti etthā pi ete va⁵ vuttā⁶ *Dhanena*
kūtā ti dhanadāsā *Sāmañ ca eke* ti sayañ dāsā *Bhayā*
panunnā ti akāmadāsā *Bhayā panunnā* ti bhayena panunnā⁷
 khīpitā

Bhatakā bhatiyā jīvanakā Kasikammādīkammaṇ karonti
 ti *kammakarā Upajīvino* ti sammantanādina upagantvā
 nissayaṇ katvā jīvanti ti upajīvino

Itthi ti thīyatī⁸ etissaṇ⁹ gabbho ti itthi *Pariggaho* ti
 sassāmitā¹⁰ *Mātāpītibandhavā*¹¹ *ñātībāndhū*¹² *Sagotto got-*
*tabandhu*¹² *Ekācariyakule vā ekajātīmantarā vā uggaḥita-*
*matto*¹³ *mantabandhu*¹² *Dhanusippādīṇ saddhūṇ uggaḥitako*
sippabandhu *Mūtabandhavā pi bandhū* ti katthaci potthake
 pātho dissati

[12] *Gyjjhatī* ti kilesakāmena pattheti *Anugyjjhatī* ti
 anu anu gyjjhati, punappunāṇ pattheti *Paligyjjhatī* ti sam-
 antato pattheti *Palibayjhatī* ti visesena¹⁴ pattheti Olāri-
 kattena¹⁵ nimittagāhavasena *gyjjhati*, *anugyjjhati*, anubyañ-
 janagāhavasena *paligyjjhati*, *palibayjhatī* ti evam eke vanna-
 yanti

Pañcamagāthāya ayaṇ sankhepattho *Taṇ* puggalaṇ abalā-
 khyā¹⁶ kilesā *balīyanti* sahanā, maddanti, saddhābalādivira-
 hena vā *abalaṇ* taṇ puggalaṇ ¹⁷[abalā kilesā *balīyanti*,]¹⁷ aba-
 lattā¹⁸ balīyanti ti attho *Atha naṇ*¹⁹ kāmaggiddhaṇ²⁰ kāme

* Jāt 1, 224

¹ S, C pi puna	² H °dāso
³ H parattha	⁴ H phul°
⁵ H, D omit	⁶ H, D pavuttā
⁷ C adds bhayena	⁸ S thī°
⁹ H, D etissā	
¹⁰ All MSS °mikā	¹¹ H adds pi
¹² T °dhavā	¹³ B omits
¹⁴ H sese na	¹⁵ H, D ulā°
¹⁶ H, S, B abalattā, S, A abalasankhātā	
¹⁷ H, S, B omit	¹⁸ D abalakilesā
¹⁹ S, D taṇ	²⁰ H °gyjjhaṇ

rakkhantaṇ¹ pariyesantaṇ² ca sihādayo ca pākataparissayā, kāyaduccarītādayo ca apākatasannissayā *maddanti*, *tato* apākataparissayehi abhībhūtaṇ taṇ puggalaṇ jātiādi-*dukkhaṇ bhinnanāvaṇ udakaṇ viya anveti*

Abalā ti natthi etesaṇ balan ti abalā, balavirahitā *Dub-balā* ti mandapayogā, balena kattabbakiccavirahitā *Appabalā* ti appaṇ parittaṇ etesaṇ balan ti *appabalā*, yuñjituṇ asamatthā *Appathāmā*³ ti appo paritto thāmo etesaṇ vāyāmo ussāho ti appathāmā, thāmahinā ⁴[*Hinā nhīnā parihīnā*]⁴ payogahīnena *Omakā* thāmahīnena *Lāmakā* paccayahīnena *Jatukkā*⁵ ajjhāsayaṇena *Parittā* sattihīnena ⁶

Sahanā ti⁷ maddanti, ghattanaṇ uppādentī *Parisahanā* ti sabbato maddanti *Abhībhavanā* ti aparāparaṇ uppattivasena *Ajjhottharanā* ti punappunaṇ uppattivasena *Pariyādyanā* ti susosetvā thānena *Maddanti* ti kusaluppattinivāranena

Saddhābalan ti saddahanti etāya, sayaṇ vā saddahati, saddahanamattam eva vā esā ti saddhā Sā saddahanalakḥhanā, okappanalakḥhanā vā, sampasādanarasā udakappasādakamanī viya, pakkhandanarasā vā oghuttarane nāvā viya, akālusiyaṇ paccupatthānā adhimuttipaccupatthānā vā, sad-dheyyavattupadatthānā,⁸ sotāpattiyangapadatthānā vā, hattha-vitta-bijānī⁹ viya datthabbā * Assaddhiyena¹⁰ na kampatī ti saddhābalaṇ

Viriyaḥalan ti vīrassa bhāvo viriyaṇ, vīrānaṇ vā kammaṇ, vidhinā vā nayena upāyena irayitabbaṇ pavattetabbaṇ ti viriyaṇ Tad' etaṇ upatthambhanalakḥhanaṇ ca pagga-halakḥhanaṇ ca, saha-jātānaṇ upatthambhanarasāṇ, asaṇsi-danapaccupatthānaṇ, *Sanveggo yomso padahatī*† ti vacanato saṇvegapadatthānaṇ, viriyārambhavatthupadatthānaṇ vā Sammā āradḍhaṇ sabbasampattīnaṇ mūlan ti datthabbaṇ Kosajjena¹¹ na kampatī ti viriyabalaṇ

* Refers to vitta in S 1, 42, bīja S 1, 172

† A 11, 115

¹ H, B kāmarattaṇ

² C kāmapari°

³ T °makā ⁴ H, D omī

⁵ H, D chattakā

⁶ S, C sati°

⁷ H omits

⁸ H, S, D omī vatthu

⁹ H sambhāvita-bijānī

¹⁰ S, D °dhiye

¹¹ S, B, C, D kosajje

Satiyā lakkhanādīni vuttān' eva Mutthasaccena¹ na kampatī ti *satibalaṇ*

Sahajātāni sammā ādhiyatī patitthapeti ti *samādhī*, so pāmokkhalakkhano avikkhepalakkhano vā avīsāralakkhano vā, sahajātānaṇ ārammane sampindanaraso nahāniyacun-nānaṇ udakaṇ viya, upasamapaccupatthāno, ñānapaccupatthāno vā *samāhito yathābhūtaṇ pajānāti passatī** ti hi² vuttaṇ, visesato sukhapadatthāno Nivāte dipaccīnaṇ thitī viya cetaso thitī ti datthabbo Uddhaccena na kampatī ti *samādhībalaṇ*

Pajānāti ti *paññā* Kiṇ pajānāti? "Idaṇ dukkhan" ti ādinā nayena ariyasaccāni Sā yathāsabhāvapativedhalakkhanā, akkhalitapativedhalakkhanā vā kusaliṣṣāsakkhittasupativedho viya, viśayobhāsanarasā padīpo viya, asam-mohapaccupatthānā araṇṇāpathasudesako³ viya Avijjāya na kampatī ti *paññābalaṇ*

Hiribalaṇ ottappabalaṇ ti ahirikenā na kampatī ti *hiribalaṇ*, anottappena na kampatīti *ottappabalaṇ* Ayaṇ ubhayapada-vasena atthavannanā hoti Kāyaduccaritādīhi hiriyatī ti hiri, lajjāy' etaṇ adhivacanaṇ, tehi eva ottappatī ti ottappaṇ, pāpato⁴ ubbegass' etaṇ adhivacanaṇ Tesāṇ nānākaranadīpanatthaṇ "Samutthānaṇ adhipatī, lajjādīlakkanena⁵ cā"† ti imaṇ mātikaṇ thapetvā ayaṇ vitthārakathā vuttā Ajjhatasamutthānā hiri nāma, bahiddhāsamutthānaṇ ottappaṇ nāma Attādhīpatī hiri nāma, lokādhīpatī ottappaṇ nāma Lajjāsabhāvasanthitā hiri nāma, bhayasabhāvasanthitaṇ ottappaṇ nāma Sappatissavalakkhanā⁶ hiri nāma, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhanaṇ ottappaṇ nāma

Tattha ajjhattasamutthānaṇ hiriṇ catūhi kāranehi samutthāpeti jātiṇ paccavekkhitvā, vayaṇ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṇ paccavekkhitvā, bāhusaccaṇ paccavekkhitvā Kathaṇ? "Pāpakaranaṇ nām' etaṇ na jātisampannānaṇ kammaṇ, hīnājaccānaṇ kevattādīnaṇ idaṇ kammaṇ, tādīsassa

* A III, 343, v, 3, etc

† Cf Asl 124

¹ S, B, C, D °sacce

² H omits

³ S, C, D araṇṇāgata°

⁴ H pāpaka

⁵ H °ñāni

⁶ H omits va

jātisampannessa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhivā pānātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samutthāpeti

Tathā “pāpakaranaṃ nāma’ etaṃ daharehi kattabbakammaṃ,¹ tādīsassa vaye thitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ vayaṃ paccavekkhivā pānātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samutthāpeti

Tathā “pāpakammaṃ nāma’ etaṃ dubbala-jātikānaṃ kammaṃ, tādīsassa sūrabhāvasampannessa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhivā pānātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samutthāpeti

Tathā “pāpakammaṃ nāma’ etaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ, tādīsassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhivā pānātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samutthāpeti

Evaṃ ajjhattasamutthānaṃ hiriṃ catūhi kāranehi² samutthāpeti Samutthāpetvā ca pana³ attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti Evaṃ ajjhattasamutthānā hiriṃ nāma hoti

Kathaṃ bahiddhāsamutthānaṃ ottappaṃ nāma? “Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catusu paṇisāsu garahappatto bhavissasi

Garahissanti taṃ viññū asuciṃ⁴ nāgariko yathā

Vajjito⁵ silavantehi kathaṃ bhikkhu karissasi⁶” * ti

evaṃ⁷ paccavekkhanto bahiddhāsamutthānena ottappena pāpakammaṃ na karoti Evaṃ bahiddhāsamutthānaṃ ottappaṃ nāma hoti

Kathaṃ attādhipatī hiriṃ nāma? Idh’ ekacco kulaputto attānaṃ adhipatīṃ jetthakaṃ katvā “tādīsassa saddhāpabajitassa bahussutassa dhutangadharassa na vuttan pāpa-

* Asl 125

¹ H °baṃ kam°

² H puna

³ H vivaṃ°

⁴ H, D, B omi

² H, D omi

⁴ H asuci

⁶ H karissati

kammaṃ kātun'' tī pāpaṃ na karotī Evaṃ attādhīpatī hiri
nāma hotī, ten' āha Bhagavā So attānaṃ yeva adhipatiṃ
katvā akusalaṃ pajahati kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati,
anavajjaṃ bhāveti, suddham attānaṃ pariharatī* tī

Kathaṃ lokādhīpatī ottappaṃ nāma? Idh' ekacco kula-
putto lokaṃ adhipatiṃ jetthakaṃ katvā pāpaṃ kammaṃ na
karotī, yathāha Mahā kho paṇāyaṃ lokasannivāso, mahantas-
mṃ kho pana lokasannivāse sanṭi samanabrāhmaṇā iddhi-
manto dībbacakkhukā paracittavīduno, te dūrato pi passanti,
āsanne¹ pi na dissanti, cetasā pi cittaṃ pajānanti Te pi maṃ
evaṃ jānissanti "Passatha bho maṃ kulaputtaṃ saddhāya²
agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇno viharati
pāpalehi akusalehi dhammehi'' tī Sanṭi devatā iddhiṃan-
tiyo³ dībbacakkhukā paracittavīdunyo, tā dūrato pi pas-
santi, āsanne¹ pi na dissanti, cetasā pi cittaṃ pajānanti Tā
pi maṃ jānissanti "Passatha bho maṃ kulaputtaṃ saddhāya²
agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇno viharati pāpa-
lehi akusalehi dhammehi'' tī So lokaṃ yeva adhipatiṃ katvā
akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anava-
jjaṃ bhāveti suddham attānaṃ pariharatī* tī Evaṃ lokādhīpatī
ottappaṃ nāma hotī tī

"Lajjasabhāvasanthitā hiri, bhayasabhāvasanthitaṃ ottap-
paṃ'' tī ettha pana lajjā tī lajjanākāro, tena sabhāvena san-
thitā hiri Bhayaṃ tī apāyabhayaṃ, tena sabhāvena santhi-
taṃ ottappaṃ Tad ubhayam pi pāpaparivajjane pākataṃ
hotī, ekacco hi yathā nāma eko⁴ kulaputto uccārapassāvā-
dīni karonto lajjitabbayuttakaṃ ekaṃ disvā lajjanākārap-
atto bhaveyya, vihlito,⁵ evam eva ajjhataṃ lajjudhammaṃ
okkamitvā pāpakammaṃ na karotī, ekacco apāyabhayaabhīto
hutvā pāpakammaṃ na karotī Tatr' idaṃ opammaṃ Yathā
hi disū ayogulesu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko
unho āditto, tattha pandito sītalaṃ gūthamakkhitattā
jugucchanto na gāhāti, itaraṃ dāhabhayaṃ Tattha sīta-

* A 1, 148

¹ H āsannā

² H, D, B saddhā

³ S, B °mantīyo

⁴ H ekako

⁵ H vīdalito, S, C vīhlito, S adda lajjito

lassa gūthamakḥhanajugucchāya aganhanāṇ vīya aṇḥattan
laṇḍiḍhammaṇ okkamitvā pāpassa akaraṇaṇ, unhassa dāha-
bhayena aganhanāṇ vīya apāyabhayena pāpassa akaraṇaṇ
veditabbaṇ

“Sappatissavalakkhanā¹ hiri, vajjabhīrukabhayadassāvi-
lakkhanaṇ ottappaṇ” ti idam pi dvayaṇ pāparivaṇḍane eva
pākatāṇ hoti ekacco hi jātimahattapaccavekkhanā, sat-
thumahattapaccavekkhanā, dāyajjamahattapaccavekkhanā,
sabrahmacārimahattapaccavekkhanā ti catūhi kāranehi sap-
patissavalakkhanaṇ¹ hiriṇ samutthāpetvā pāpaṇ na karoti,
ekacco attānuvādabhayaṇ parānuvādabhayaṇ dandabhayaṇ
duggatibhayaṇ ti catūh’ ākārehi vajjabhīruka-bhayadassā-
vilakkhanaṇ ottappaṇ samutthāpetvā pāpaṇ na karoti Tat-
tha jātimahattapaccavekkhanādini c’ eva attānuvādabhaya-
dini ca vitthāretvā kathetabbāni

Evaṇ vuttaṇ sattavidhaṇ balaṇ yassa puggalassa natthi, te
kilesā naṇ puggalaṇ sahaṇti pe pariyaḍiyanti mad-
danti ti

Dve parissayā ti pākatāpākatavasena dve eva upaddavā,
na ekaṇ, na tīni Te vibhāgato dassetuṇ *Katame pākatapa-*
rssayā ti ādīm āha

Tattha *kokā* ti kekā, ayam eva vā pātho [13] *Corā* ti
coriyakammehi yuttā *Mānavā* ti sāhasikakammehi yuttā
Katakammā ti sandhicchedādi-katacorakammā² *Akatakam-*
mā ti taṇ kammaṇ kātuṇ nikkhantā Ettha *assū* ti bhavey-
yun ti attho

Cakkhurogo ti cakkhusmiṇ uppannarogo, rujaṇti ti rogo
Cakkhurogo ti ādayo vatthuvaseṇa veditabbā, nibbattita-
pasādānaṇ³ hi⁴ rogo nāma natthi *Kannarogo* ti bahikanne⁵
rogo

Mukharogo ti mukhe uppannarogo *Dantarogo* ti danta-
sūlaṇ

Kāso ti khayarogo *Sāso* ti svāso, uggārarogo

Pināso ti bahināsikāya rogo

Daḥo ti sarīre uppajjanako unho

¹ H omits va

² C nibbattita°

³ H °kanna

⁴ H, D, B °corikakammā

⁵ H hīno

Mucchā tī sativissajjanako ¹
Pakkhandikā tī lohitaṭṭapakkhandikā, atisāro *Sulā* tī āma-
 sūlā, kucchirogo *Vissūcīkā* tī mahanto virecanako
Kulāso tī sabalo ²
Soso tī sukkhanako sosabyādhi
Apamāro tī amanussagāho veriyakkhābādho
Daddū tī daddupīlakā *Kandū* tī khuddakapīlakā *Kac-*
chū tī mahākacchu *Rakkhasā* tī nakhehi vilikhītatthāne³
 rogo *Nakhasā*⁴ tī pi pāli *Vitacchikā* tī hatthapādatalesu
 hīraṇ hīraṇ katvā phārento uppajjanakarogo
Lohitaṭṭitan tī sonitaṭṭitaṇ, rattaṭṭitaṇ tī vuttaṇ hoti
Madhumeho tī sarīrabbhantare ukkattharogo *Vuttaṇ* h'
 etaṇ *Api ca madhumeho ukkattho** tī
Aṇṣā tī arisarogo
Pīlakā tī lohitaṭṭapīlakā
Bhgaṇ dālayatī tī *bhagandalā*, vaccamaggaṇ phāletī tī
 attho
Pittasamutthānā tī pittena samutthānaṇ⁵ uppatti etesan tī
 pittasamutthānā Te kira dvattiṇsa honti *Semhasamut-*
*thānā*disu pi es' eva nayo *Sannipātīkā* tī vātapittasemhānaṇ
 sannipātena ekibhāvena uppannā *Ābādhanatthena ābadhā*
Uttaparināmajā tī parināmena accunhātisītena uppajjana-
 karogā
Vissamaparihāraṇā tī anitthattthānanisajjādina⁶ vissamapa-
 rihārena jātā
Opakkamīkā tī vadhabandhanādina upakkamena jātā
Kammavipākajā tī balavakammavipākasambhūtā
Sītaṇ unhaṇ pe *samphassā* tī '[ime pākātā eva]' ⁷
Iti vā tī evaṇ⁸ vā *Ime vuccanti* tī nigamento āha
*Katame paticchannaparissayā*⁹ tī apākātā āchādita⁹

* Vin iv, 6, 8, etc, Omasavādasikkhāpada, with ābādho befre ukkattho

¹ H °kā

² H °thāna

³ H, D °thānā

⁴ H omits

⁵ S, C accāhā°

¹ S, C savalo, D kasabalo

² H, D, B rakkhasā

³ S, C atittthāna°

⁴ H eva

upaddavā katame ti pucchati Tattha *kāyaduccaritan* ti pānātipāta-adinnādāna-micchācāracetanā veditabbā *Vacīduccaritan* ti musāvāda-pusunāvācā-pharusāvācā-samphapalāpacetanā veditabbā *Manoduccaritan* ti abhiṇṇā-vyāpāda-micchādutthiyo veditabbā Kāye pavattaṇ, kāyato vā pavattaṇ dutthucaritaṇ, kilesapūtīkattā vā dutthaṇ¹ caritaṇ ti *kāyaduccaritaṇ* Vacī-manoduccaritesu pi es' eva nayo

Kāmiyanti ti kāmā, pañca kāmāgunā, kāmesu chando kāmaccchando Kāmayati ti vā kāmo, kāmo eva chando kāmaccchando, na kattukamyatāchando,² kāmātanhā va evaṇ-nāmikā Kusaladhamme nīvarati ti nīvaranaṇ, kāmaccchando eva nīvaranaṇ *kāmaccchandanīvaranaṇ* Evaṇ se-sesu pi

Vyāpajjati tena cittaṇ, pūtibhāvaṇ upagacchati, vyāpādayati vā vinayācārasampattiṇ,³ nāseti hitasukhādini vā ti vyāpādo ⁴[Kusaladhamme nīvarati ti nīvaranaṇ, vyāpādo eva nīvaranaṇ *vyāpādanīvaranaṇ*]⁴

Thinātā thīnaṇ, middhatā middhaṇ, anussahanatā, sampattivighāto cā ti attho Thīnañ ca middhañ ca *thīnamaddhaṇ* Tattha thīnaṇ anussahanalakkhanaṇ,⁵ viriyavinodanarasaṇ,⁶ saṇṣīdanapaccupatthānaṇ Middhaṇ akammaññātālakkhanaṇ, ohananarasaṇ,⁷ līnatāpaccupatthānaṇ, pacalāyakaniddāpaccupatthānaṇ⁸ vā Ubhayam pi aratī-tandi-vijambhikādisu⁹ ayonisomanasikārapadatthānaṇ ti

Uddhatassa¹⁰ bhāvo *uddhaccaṇ*, taṇ avupasamalakkhanaṇ, vātābhigghāta-cala¹¹-jalaṇ viya anavatthānarasaṇ, vātābhigghāta-calapatākā¹² viya bhantattapaccupatthānaṇ, pāsānābhigghātasamuddhata-bhasmaṇ viya cetaso avupasamo, ayonisomanasikārapadatthānaṇ, cittavikkhepo ti datthabbaṇ Kucchitaṇ kataṇ kukataṇ, tassa bhāvo *kukkuccaṇ*, taṇ pacchānutāpanalakkhanaṇ, katākatānusocanarasaṇ, vippatīsārapaccupatthānaṇ, katākatapadatthānaṇ, dāsavyaṇ viya dat-

¹ H, D, B dutthu

³ H, D, B °cārarūpaṇ

⁵ C, D anussāha°

⁷ S, B, C osādana°

⁹ S, C, D °bhūtā°

¹¹ H, B calaṇ

² H adds ti

^{4 4} S, B, C omī

⁶ H, D viriyapaññāvi°

⁸ S °lāyita°, B, C °lāyika°

¹⁰ H, B, D uddhata

¹² All MSS patākaṇ

thabbaṇ 1[Uddhaccaṇ ca kukkucçaṇ ca]¹ *uddhaccakuk-*
kucçaṇ

Vigatā cikicchā ti *vicikicchā*, sabhāvaṇ vā vicinanto etāya
kicchatī kīlamatī ti *vicikicchā* Sā saṇṣayalakkhanā, saṇṣap-
panarasā, anicchayapaccupatthānā, anekasagāhapaccupat-
thānā vā vicikicchā, ayonisomanasikārapadatthānā pati-
patti-antarāyakarā ti datthabbā

Raṇṇanalakkhano *rāgo* Dussanalakkhano *doso* Muhyā-
nalakkhano *moho*

Kujjhanalakkhano *lodho*, candikkalakkhano vā, āghāta-
karanaraso, dūsanapaccupatthāno Upanandhanalakkhano
upanāho, vera-appatimissaṇṇanaraso, kodhānuppabandhabhā-
vapaccupatthāno Vuttaṇ c' etaṇ *Pubbakālay*² *lodho*, *apara-*
*kālay*² *upanāho** ti ādi

Paragunamakghanalakkhano *maḷḷho*, tesaṇ vināsanaraso,
tadavacchādanapaccupatthāno Yugaggāhalakkhano *palāso*
paragunehi attano guṇānaṇ samikaranaraso³, paresaṇ gunap-
pamānena utthānapaccupatthāno

Parasampattikhiṇanalakkhanā *issā*, tassā akkhamanalak-
khanā vā, tattha anabhīratirasā, tato vimukhabhāvapac-
cupatthānā Attano sampattinigūhanalakkhanaṇ *maccheraṇ*,
attano sampattiyā parehi sādharānabhāva⁴-akkhamanarasaṇ,
sankocanapaccupatthānaṇ

Katapāpapaticchādanalakkhanā *māyā*, tassa nigūhanarasā,
tadāvaranapaccupatthānā Attano aviṇṇamānagunappakāsa-
nalakkhanaṇ *sātheyyaṇ*, tesaṇ samudāharanarasaṇ, sarīrākā-
rehi pi tesaṇ vibhūtakaranapaccupatthānaṇ

Cittassa uddhumātabhāvalakkhano *thambho*, appatissava-
vuttriraso,⁵ amaddavapaccupatthāno Karanuttariyalakkha-
no *sārambho*, vipaccanikatāraso, agāravapaccupatthāno

Unnatilakkhano *māno*, ahankāraraso, uddhumātabhāva-
paccupatthāno Abbhunnatilakkhano *atimāno*, ativīya ahan-
kāraraso, accuddhumātabhāvapaccupatthāno

Mattabhāvalakkhano *mado*, madavahanaraso,⁶ ummāda-

* Vbh 357

¹ 1 H *omits*

⁴ 4 B °bhāvaṇ

² 2 B °kāle

⁵ 5 H *omits* va

³ 3 C, D sama°

⁶ 6 H madagahana°

paccupatthāno Pañcasu kāmāgunesu cittassa vossaggalak-khano *pamādo*, vossaggānuppadānāraso, sativippavāsapaccu-patthāno ti Evaṃ imesaṃ dhammānaṃ lakkhanādini vedi-tabbāni Ayam ettha sankhepo

Vitthārato pana *Tattha katamo kodho** ti ādinā Vibhange vuttanāyena eva vedītabbo Visesato c' ettha āmisagiddho attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhatī, tassa sakiṇṇo uppanno *kodho* yeva, tatuttariṇo uppanno *upanāho* So eva kuḍḍho upanayhanto ca¹ santam pi aññassa lābhino gūṇaṃ makkhetī, 'aham pi tādiso' ti ca yugaggāhaṇaṃ gāhātī, ayam assa *makkho* ca *palāso* ca, So evaṇ² makkhī palāsī parassa³ lābhasakkārādisu "Kiṇ imassa iminā" ti issati padussati, ayam assa *issā* Sace pan' assa kāci sampatti hotī, tassa tena sādharanabhāvaṇaṃ na sahatī, idam assa *maccheran* Lābhahetu kho pana attano sante pi dose patīchādetī, ayam assa *māyā* Asante pi gūṇe pakāsetī,⁴ idam assa *sātheyyan* So evaṇ patipanno sace pana yathādhīppāyaṇaṃ lābhaṇaṃ labhatī, tena thaddho hotī, amuducitto, "na idaṇ evaṇ kātābbaṇ" ti ovaditūṇaṃ asakkhūneyyo, ayam assa *thambho* Sace pana naṇ⁵ koci kiñci vadatī "na idaṇ evaṇ kātābbaṇ" ti, tena sāraddhacitto⁶ hotī, bhākutīkamukho,⁷ "Ko me tvaṇ" ti pasayhabhānī,⁸ ayam assa *sārambho* Tato thambhena aham eva seyyo ti attānaṃ maññanto mānī hotī, sārambhena "Ke ime" ti pare atimaññanto atimānī, ayam assa *māno* ca, *atimāno* ca So tehi mānātimānehi jātīmadādī-anekarūpaṇaṃ maḍaṇaṃ janetī, matto samāno kāmāgūṇādībhedesu⁹ vatthusu pamajjati, ayam assa *mado pamādo* cā ti vedītabbo

Sabbe kilesā ti sabbe pi akusalā dhammā Upatāpanat-thena vibādhanatthena ca *kilesā*¹⁰ Kilesapūtīkattā¹¹ *duccarītā* Kilesadarathakaranatthena¹² *darathā* Antodāhādīkaranat-

* Vbh 357

¹ H, D va

² B tassa

³ H, S, D omī

⁴ B kākamukho

⁵ B °digocaresu

⁶ C kilesadūsik°

⁷ H eva

⁸ H °sentī

⁹ B bālhacitto

¹⁰ H pasayhatī

¹¹ H omīs

¹² H, D kilesā°

thena *parilāhā* Santāpanatthena¹ *santāpā* Akosallasambhūtatthena abhisankharanatthena² ca sabbe *akusalābhī-sankhārā*

Ken' atthenā ti kena atthena³ Abhibhavanādi-tividhaṇ atthaṇ dassetuṇ *Parisahantī* ti *parissayā* ti ādim āha *Parisahantī* ti dukkhaṇ uppādentī, abhibhavantī *Parihānāya saṇvattantī* ti kusalānaṇ dhammānaṇ pariccajanāya pavattantī *Tatrāsāyā* ti tasmīṇ sarīre akusalā dhammā āsayantī, vasantī, uppajjantī ti attho

Te parissayā ti kāyaduccartādayo upaddavā *Kusalānaṇ dhammānaṇ antarāyāyā* ti uparī vattabbānaṇ sammāpatipadādi-kosallasambhūtanāṇ dhammānaṇ antaradhānāya adas-sanatthāya saṇvattantī *Sammāpatipadāyā* ti sundarāya passatthāya patipadāya, na micchāpatipadāya *Anulomapatipadāyā* ti aviruddhapatipadāya, na patilomapatipadāya *Apaccanikapatipadāyā* ti na paccanikapatipadāya, appatī-vānīpatipadāya⁴ [14] *Anvatthapatipadāyā* ti atthaṇ anugātāya patipadāya, uparūparī vaddhūtāya patipadāya *Yathā attho tathā* patipajjutabbāya patipadāyā ti vuttaṇ hotī *Attatthapatipadāyā* ti pi pāli, taṇ na sundaraṇ *Dhammānuddhammapatipadāyā* ti dhammo nāma navalokuttaradhammo, anudhammo nāma vipassanādi, tassa dhammassa anurūpā patipadā anudhammapatipadā, tassā dhammānuddhammapatipadāya

Sīlesu paripūrakāritāyā ti pātimokkhasīlesu pāripūriṇ⁴ katvā thitattā⁵ *Indriyesu guttadvānatāyā* ti *Cakkhunā rūpaṇ dīsvā** ti ādinā nayena vuttesu manacchatthesu indriyesu sugopitadvāratāya⁶ *Bhōjane mattaññutāyā* ti patiggahanādisu pamānayuttatāya, alaṇṣātakādiṇ muñcitvā mitabhōjanatāya *Jāgarayānuyogassā* ti *Divasaṇ caṅkamena ṇisaṇṇāya āvaranīyehi dhammehi*† ti evam ādinā nayena pañcajāgarana-dhamme anuyogassa

* M 1, 221, A 11, 39, etc, Nid 366 † A 11, 40, Vbh 249, Nid 377

¹ S, C sadā tāpa°

² H °sañcara°

³ H apaccatthika°, B apatāmi°

⁴ H, D °pūraṇ

⁵ H, S, D thitāya

⁶ H, D, B sango°, B °dvārabhāvassa, C °rabhāvāya

Satisampajaññassā ti sabbakammatthānabhāvanānuyuttānaṃ sabbayogīnaṃ sabbadā upakārakassa satisampajaññassa

Satipatthānānaṃ ti ārammanesu okkantivā pakkhandivā¹ upatthānato patthānaṃ, satī yeva patthānaṃ satipatthānaṃ Kāya-vedanā-citta-dhammesu pan' assa asubha-dukkhānīcānattākārāpahānavasena² subha-sukha-nīcattasaññāpahāna-kiccasādhānavasena ca³ pavattito catudhā bhedo hotī, tesā catunnaṃ satipatthānaṃ

Catunnaṃ sammappadhānaṃ ti padahantī etenā ti padhānaṃ, sobhanaṃ padhānaṃ,⁴ sammā vā⁵ padahantī etenā ti sammappadhānaṃ Sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpattavirahato,⁶ padhānañ⁷ ca⁷ hitasukhaṃpphādakattena setthabhāvāvanānato⁸ padhānabhāvāvanānato cā ti sammappadhānaṃ, viriyass' etaṃ adhivācanaṃ Uppannānuppannānaṃ⁹ anuppannuppannānañ ca¹⁰ akusalakusalānaṃ pahānānupatti-uppādatthitukiccasādhānavasena pavattito pan' assa catudhā bhedo hotī, tesā catunnaṃ sammappadhānaṃ

Catunnaṃ iddhipādānaṃ ti ettha chanda-viriya-citta-vīmaṇsāsu ekeko ijjhatī ti iddhi, samijjhatī, nipphajjati ti attho Ijjhantī vā etāya sattā, iddhā vuddhā ukkaṇṇasagatā hontī ti iddhi Pathamen' atthena iddhi yeva pādo ti iddhipādo, iddhikotthāso ti attho Dutiyen' atthena iddhiyā pādo ti iddhipādo, pādo ti patitthā, adhigamūpāyo ti attho, tena hi sammā uparūparivisesasankhātāṃ iddhiṃ uppādentī, pāpūnantī, tasmā pādo ti vuccati Tesā catunnaṃ iddhipādānaṃ

Sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ti bodhiyā, bodhissa vā angā ti *bojjhaṅgā* Idaṃ vuttaṃ hotī yā¹¹ esā dhammasāmaggi, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-patitthānāyūhana - kāmasukhattakīlamathānuyoga - uccheda - sassatābhīnīvesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satī-dhammavicaya-viriya-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsankhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvaṃko bujjhatī ti katvā

¹ H, D *omī*

³ H, D, B *omī*

⁵ H, D *add* taṃ

⁷ H *padhāna*

⁹ H *°panna*

¹¹ H *sā*

² S, D *°kārapa°*

⁴ H, D B *add* sammappadhānaṃ

⁶ H *°viharato*

⁸ B *°bhāvasādhānato*

¹⁰ H, D *add* catunnaṃ

bodhī ti vuccatī, bujjhatī¹ kilesasantānaniddāya utthahatī, cattārī vā ariyasaccāni pativijjhatī, nibbānam eva vā sacchikarotī,² tassā dhammasāmaggisankhātāya bodhiyā angā ti pi *bojjhangā*, jhānanga-maggangādīni viya Yo p' esa yathā-vuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatī ti katvā ariyasāvako bodhī ti vuccatī, tassa bodhissa angā ti pi *bojjhangā*, senangādayo viya Ten' āhu atthakathācariyā Bujjhanakassa puggalassa angā ti vā *bojjhangā* ti Tesañ sattannañ *bojjhangānañ*

Ariyassa atthangikassa maggassā ti ariyo ti tañ-tañ-magga-vajjhakilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā,³ ariyaphalapatilābhakarattā ca ariyo Attha angāni assā ti atthangiko, svāyañ caturanginī⁴ viya senā, pañcangikañ viya ca turīyañ angamattam eva hotī, angavinimmutto natthi Nibbānañ maggatī, kilese vā⁵ mārento gacchatī ti maggo Tassa *ariyassa atthangikassa maggassa bhāvanānuyogassa*

Imesañ kusalanāñ dhammānañ ti vuttappakārānañ lokiya⁶-lokuttarakusaladhammānañ *Antarāyāyā* ti lokuttaradhammānañ antarāyāya antaradhānāya, lokiyalokuttarakusaladhammānañ pariccāgāya Tesu lokuttaradhammānañ uppa-jitūñ appadānatthena parissayā nāma, te hi uppa-jitvā nirujjhamānā upaddavañ n' āvahantī⁷

*Tatth' ete*⁸ ti tasmīñ attabhāve ete *Pāpalā* ti lāmakā *Attabhāvasannissayā* ti attabhāvañ upanissāya ārammanañ katvā uppa-jantī ti attabhāvasannissayā, parissayā ti keci⁹ [*Dake* ti *udake*]¹⁰ *Vuttañ h' etan* ti kathitañ hi etañ

Sāntevāsiko ti antevāsikasankhātena kilesena saha vasatī ti sāntevāsiko Samudācaraṇasankhātena kilesena saha vasatī ti *sācariyako*

Cakkhunā rūpañ disvā ti cakkhuvīññānena rūpañ passitvā Upari *sotena saddaṇ sutvā* ti ādisu pi es' eva nayo *Uppa-jantī* ti samudācarantī *Sarasankappā* ti nānārammane saṇ-saranavasena uppannā parikappā *Saññojanīyā* ti āramma-

¹ D, S, C °ti ti

³ H, D, B °karanattā

⁵ H ca

⁷ H, D omī n' ā

⁹ C, S omī

² All MSS °ti ti

⁴ H °gikā

⁶ H, S, D, C omī

⁸ H Tattha te

¹⁰ H omī

nabhāvaṇ upagantvā¹ saññojanasaṇvaddhanena² saṇyojanānaṇ hitā *Ty' assā*³ ti te pāpakā assa puggalassa *Anto vasantī* ti abbhantare citte nivasanti *Anvāssavanti*⁴ ti kilesa⁵-santānaṇ anugantvā bhusaṇ savanti,⁶ anubandhanti [*Te nan ti*]⁷ taṇ puggalaṇ ete akusalā dhammā *Samudācaranti* ti sammā ācaranti, pavattanti ti attho

[15] *Kiḥssanatthena malā Sattuattthena amittā* Veriatthena *sapattā* Hananatthena *vadhakā* Paccāmittatthena *paccatthikā* Aha vā *malā* suriyassa upakkilesā valāhakā viya, *amittā* suriyassa dhūmaṇ viya, *sapattā* suriyassa hīmaṇ⁸ viya, *vadhakā* suriyassa rajaṇ viya, *paccatthikā* suriyassa *rāhu* viya, *malā* suvannassa malaṇ viya cittappabhānāsakā,⁹ *amittā* kālaloḥamaṇ viya citte siniddhabbhāvanāsakā, *sapattā* yuganaddhaṇ yujjhantā sapattā viya citte patitthita-dhammadhaṇsakā, *vadhakā* manussaghātakā viya dhammaghātakā, *paccatthikā* raññā¹⁰ upahatassa vināso viya mokkhamaggaṇsa patisedhakā ti evam eke vannayanti

Anatthajanano ti na atthaṇ anattaṇ, taṇ anattaṇ uppādeti ti anatthajanano Ko¹¹ so¹² Lobho¹² *Lobho cittappakopano* ti cittassa kopano¹³ calano,¹⁴ kusalaṇ nivāretvā cittaṇ rundhati ti attho *Bhayaṇ antarato jātan* ti¹⁵ abbhantare attano citte yeva jātaṇ anattaṇjananādibhayaḥetu *Taṇ jano nāvabujjhati* ti taṇ bhayaṇ bālamahājano avagantvā otarivā na jānāti

Atthan ti luddho¹⁶ puggalo loka-ya-lokuttaraṇ atthaṇ na jānāti *Dhamman* ti tassa hetuṇ *Andhantaman* ti bahalandhakāraṇ *Yan* ti yasmā, yaṇ naraṇ vā *Sahate* ti abhivhavati

[16] *Ajjhattan* ti sakasantāne *Uppajjamānā uppajjanti* ti pubbaṇtato uddhaṇ pajjamānā¹⁷ *ahitāya* uppajjanti¹⁸ *dukk-*

¹ H, D upagatā

³ C, B, D tyassanto

⁵ H, B, D omi

⁷ H, D tena

⁹ H cittassa pa°

¹¹ H kodho, B doso

¹³ B, S pako°

¹⁵ S, C add anekaviddhaṇ bhayaṇ

¹⁷ H uppaj°

² B °sambandhena

⁴ H anvāssa vasanti

⁶ H vasanti

⁸ H, B mahi

¹⁰ H rañño

¹² H omi

¹⁴ S, C dhaṇsano

¹⁶ H kuddho

¹⁸ H °ti ti

lhāya, tadubhayena *aphāsuvihārāya* *Ahitāyā* tī cetasika-
dukkhatthāya¹ *Dulhāyā* tī kāyikadukkhaththāya¹ *Aphā-*
suvihārāyā tī tadubhayena na² sukhavihāratthāya Atha vā
uppaṇṇamānā uppaṇṇantī tī bhavangacalanato patthāya yāva
votthapanā tāva uppaṇṇamānā nāma, votthapanāṇa pana
patvā anivattanabhāvena³ uppaṇṇanti nāmā tī evam eke
vannayanti

Tacasāraṇa va saṇ phalaṇa tī attano phalena nāsitaṇ tacaśa-
rasankhātaṇ velu viya

Aratī tī kusalesu dhammesu ukkanthitātā⁴ *Ratī* tī
pañcakāmagune abhiratī *Lomaṇṇaso* tī kantakasadiśo hutvā
uddhaggaḷomo *Ito nidānā* tī ayaṇ attabhāvo nidānaṇ
paccayo etesaṇ tī ito nidānā *Itojā*⁵ tī ito attabhāvato jātā⁶
Ito samutthāya manovitaḷḷā tī yathā dighasuttakena pāde
baddhaṇ⁷ kākaṇ kumārakā tassa suttassa pariyaṇte⁸ anguliṇ⁹
vethetvā ossajanti, so dūraṇ gantvā pi puna tesāṇ pādamūle
yeva patati,¹⁰ evam eva ito attabhāvato samutthāya pāpa-
vitakkā cittaṇ ossajanti

Sāntevāsiko tī ānitaṇ¹¹ pathamasuttaṇ kilesena sahaṇvāsaṇ
sandhāya vuttaṇ *Tayo' me bhikkhave antarāmalā* tī ānitaṇ¹¹
dutiyaṇ kusalaḍḍhammalinakaranavasena atthānatthassa
ajāṇanavasena ca, *Tayo kho mahārāja, purisassa dhammā*
ajjhattaṇ uppaṇṇamānā tī ādikaṇ¹² tatīyaṇ attano nissayaghāta-
navasena, *Rāgo ca doṣo ca ito nidānā* tī ādikaṇ¹³ catutthaṇ kile-
sānaṇ patitthādassanavasena vuttaṇ tī nātabbaṇ

[17] *Tato tato*¹⁴ *parissayato* tī tasmā tasmā¹⁴ upaddavā
Taṇ puggalaṇ tī vuttaṇpakāraṇ kilesasamangipuggalaṇ *Duk-*
kham anvetī tī anu eti, mātu pacchato khīrapako¹⁵ viya *Anu-*
gacchatī tī samīpaṇ gacchatī, coraghātako viya vajjhappat-

¹ H °ttāya

³ S °bhāve

⁵ H itojātā

⁷ H, D, S baddha

⁹ H, B °liyā

¹¹ B ādikaṇ

¹³ H, S ānitaṇ

¹⁵ B khīrūpago, S, C khīrapivako

² H a

⁴ S, C °thikā

⁶ B adds itojā

⁸ B °yantaṇ

¹⁰ H, D °tītī

¹² H, S, D, C omī

¹⁴ H omī

tassa *Anvāyikaṇ* hotī ti sampattaṇ hotī, dhammaganthikāya¹ samīpaṇ² viya dukkhasamīpaṇ³ gacchatī

Jāṇḍukkhān ti jāṇḍisaddassa tāva aneke atthā paveditā, yathāha⁴

Bhavo kulaṇ nīkāyo ca, sīlaṇ paññatti lakkhanaṇ

Pasūti sandhi c' evā ti, jāti-atthā paveditā

Tathā hī 'ssa *Ekam pi jāṇḍi, dve pi jāṇḍiyo** ti ādisu bhavo attho *Akkhutto anupakkuttho jāṇḍvādenā†* ti ettha kulaṇ *Atthi Visāke nighanthā nāma samana-jātī‡* ti ettha nīkāyo *Yato 'haṇ, bhagava, ariyāya jāṇḍiyo jāto, nābhijānāmi§* ti ettha ariyasīlaṇ *Tvīyā nāma tva-jāti nābhijā uggantvā nabhaṇ āhacca thitā ahoṣi||* ti ettha paññatti *Jāti dvīhi khandhehi sangahitā¶* ti ettha sankhatalakkhanaṇ *Sampatyāto, Ānaṇḍa, bodhisatto*** ti ettha pasūti *Bhavappaccayā jāti††* ti ca⁵ *Jāti pi dukkhā‡‡* ti ca ettha pariyāyato patisandhikkhano Nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṇ sattānaṇ ye ye khandhā pātubhavanti, tesāṇ pathamapātubhāvo

Kasmā pan' esā jāti dukkhā ti ce² Anekesāṇ dukkhānaṇ vatthubhāvato Anekāmi hī dukkhāni, seyyathidaṇ² Dukkhadukkhaṇ, viparināmadukkhaṇ, sankhāradukkhaṇ, paticchannadukkhaṇ, apaticchannadukkhaṇ, pariyāyadukkhaṇ nippariyāyadukkhaṇ ti

Ettha kāyika-cetasikā dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṇ ti vuccati

Sukhā vedanā viparināme dukkhuppatthetuto viparināmadukkhaṇ

Upekkhā vedanā c' eva avasesā ca tebhūmakasankhārā udāyabbayaparipīlittā sankhāradukkhaṇ

Kaṇṇaṣūlaṇ, dantaṣūlaṇ, rāga-japaṇilāho, dosa-moha-japaṇi-

* D 1, 81, etc

† A 1, 206

‡ A 111, 240

** M 111, 163

†† Vbh 99, etc

† A 111, 152

§ M 11, 103

¶ Dhk 15

†† Vbh 138, etc

¹ H °kā

² S, B, C paricchedo

³ H dukkhaṇ sa°

⁴ H, B, D yathā

⁵ H, S omi

lāho ti kāyika-cetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākatabhāvato paticchannadukkhaṇ

Dvattiṇṣakammakaranādisamutthāno ābādho apucchitvā jānitabbato, upakkamassa ca pākatabhāvato apaticchanna-
dukkhaṇ

Thapetvā dukkhadukkhaṇ sesaṇ¹ dukkhaṇ² Saccavibhange āgataṇ jātiādi-sabbam pi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato pariyāyadukkhaṇ

Dukkhadukkham pana nippariyāyadukkhan ti vuccati

Tatrāyaṇ jāti yaṇ taṇ Bālapanditasuttādisu* Bhagavatā pi upamāvasena pakāsitaṇ āpāyikaṇ dukkhaṇ, yaṇ ca sugatīyam pi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedāṇ dukkhaṇ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā

Tatr' idaṇ gabbhokkantimūlakādibhedāṇ dukkhaṇ Ajañ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppala-paduma-pundarikādisu nibbattati, atha kho hetthā āmāsayaṇsa upari pakkāsayaṇsa udarapatala-piṭṭhikantakānaṇ vemaṇṇhe paramasambādhe tibbandhakāre nānākunapagandha-paribhāvita-paramaduggandhapavanavīcarite adhimattajegucche kucchipadese pūtimaccha-pūtikummāsa-candanikādisu kimi viya nibbattati So tattha nibbatto dasamāse mātukucchisambhavana usmanā putapākaṇ viya paccamāno, piṭṭhapindī³ viya sedīyamāno sammiñjana-pasāranādivīrahitto adhimattaṇ dukkham anubhoti ti idaṇ tāva *gabbhokkantimūlakaṇ⁴ dukkhaṇ*

Yam pana so mātu sahasā upakkhalana-gamana-nisīdana-utthāna-parivattanādisu surādhuttahatthagato elako viya, ahigunthikahatthagato sappapotako viya ca ākaddhana-parikaddhana-odhunana-niddhunana-nānā upakkamena adhimattaṇ dukkham anubhavati, yaṇ ca mātu sītūdakapānakāle sītanarakūpappanno viya, unhayāgubhattādi-ajjhoḥaranakāle angāravutthi-samparikinnno viya, lonambilādi-ajjhoḥaranakāle khārāpaticchakādi⁵-kammakaranappatto viya tibbaṇ dukkham anubhoti, idaṇ gabbhapariharanamūlakaṇ dukkhaṇ

* M III, 163, S II, 23

¹ H sesa

² C omits

³ H piṭṭhipindaṇ

⁴ T gabbhe ok°

⁵ H, S, D °patac°

Yam pan' assa mūlhagabbhāya mātuyā mittāmacca-suhaj-jādīhi pi adassanārahe dukkhupattitthāne chedana-phālanādīhi dukkhaṇ uppaṇjati, idaṇ gabbhavipattimūlakaṇ dukkhaṇ

Yaṇ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakappapātaṇ viya atibhayānakaṇ yonimaggaṇ patipādiyamānassa, paramasambādhena ca yonimukhena tālacchiggalena viya nikkaddhiyamānassa,¹ narakasattassa viya ca sanghātapabbatehi vicunniyamānassa dukkhaṇ uppaṇjati, idaṇ vijāyanamūlakaṇ dukkhaṇ

Yam pana jātassa tarunavanasadisa-sukumārasarīrassa hatthagahana-nahāpana-dhovana-colaparimajjanādikāle sūcimumkha-khuradhārāhi vijjhana-phālanasadisaṇ dukkham uppaṇjati, idaṇ mātukucchito bahunikkhamanamūlakaṇ dukkhaṇ

Yam pana² tato paraṇ pavattiyaṇ attanā va attānaṇ vadhentassa, acelakavatādivasena ātāpana-paritāpanānu-yogam anuyuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubban-dhantassa ca dukkhaṇ hoti, idaṇ attūpakkamamūlakaṇ dukkhaṇ

Yam pana parato vadhabandhanādini anubhavantassa dukkhaṇ uppaṇjati, idaṇ parūpakkamamūlakaṇ dukkham tī Iti imassa sabbassā pi dukkhassa ayaṇ jātī vatthum eva hoti
Idaṇ jātīdukkhaṇ anveti

Jarādukkham tī Duvidhā jarā sankhatalakkhanañ ca, khandiccādisammato santatiyaṇ ekabhavapariyāpanna-khandhapurānabhāvo ca, sā idha adhippetā Sā pan' esā dukkhā sankhāradukkhabhāvato³ c' eva dukkhavattuto ca Yañ h' idaṇ angapaccangasīthilabhāva - indriyavikāra - virūpatā - yobbanavināsa - viriyāvasādana⁴ - satmativippavāsa - paraparibhavādi - anekappaccayaṇ kāyika - cetasaṇ,⁵ dukkham uppaṇjati, jarā tassa vatthu Ten' etaṇ vucati

¹ H, S, B *add mahānāgassa*

² H *omits*

³ S, B, C, D *saṇsāra°*

⁴ B, D *omit*, C *virīya only*

⁵ H °ka

Angānaṃ sīthilibhāvā, indriyānaṃ vikārato,
 Yobbanassa vināsenā, balassa upaghātato,
 Vipavāsā satādīnaṃ, puttadārehi p' attano
 Appasādanīyato c' eva, bhīyo bālattapattiyā
 Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco kāyikaṃ mānaṃ tathā,
 Sabbam etaṃ jarāhetu yasmā, tasmā jarā dukkhā tī
 Idaṃ jarādukkhaṃ anvetī ti sambandho

Vyādhī ti tī vididhaṃ dukkhaṃ ādadhātī¹ āvahatī ti vyādhī,
 vyādhayaṃ tīpayaṃ² kampayaṃ ti vā vyādhī

Maranadukkhaṃ ti etthā pi duvidhaṃ maraṇaṃ sankhata-
 lakkhaṇaṃ ca, yaṃ sandhāya vuttaṃ *Jarāmaranaṃ dvīhi*
*khandhehi sangahitaṃ** ti, ekabhavapariyāpanna-jīvitindri-
 yappabandhavicchēdo ca, yaṃ sandhāya vuttaṃ *Niccaṃ*
maranato bhayaṃ† ti, taṃ idha adhippetāṃ Jātipaccayā-
 maraṇaṃ, upakkama³-maraṇaṃ, sarasamaranaṃ, āyukkkha-
 yamaranaṃ, puññakkhayamaranaṃ ti pi tass' eva nāmaṃ

Puna khaṇikamaranaṃ, sammutimaraṇaṃ, samucchēdama-
 ranāṃ ti ayam pi bhēdo veditabbo Pavatte rūpārūpadham-
 mānaṃ bhēdo khaṇikamaranaṃ nāma “Tisso mato, Phusso
 mato” ti idaṃ paramatthato sattassa abhāvā, “Sassaṃ mataṃ,
 rukkhō mato” ti idaṃ pi jīvitindriyassa abhāvā sammutimara-
 naṃ nāma Khināsavassa appatīsandhikā kālakīriyā samuc-
 chēdamaraṇaṃ nāma

Bāhiraṃ⁴ sammutimaraṇaṃ thapetvā itaraṃ sammutimara-
 naṃ ca⁵ idha yathā vuttappabandha-vicchēdabhāvena sangā-
 hitaṃ Dukkassa pana vatthubhāvato dukkhaṃ Ten' etaṃ
 vuccati

Pāpassa pāpakammādi-nimittam anupassato
 Bhaddassāpasahantassa viyogaṃ piyavatthukaṃ,
 Miyaṃmānassa yaṃ dukkhaṃ mānaṃ avisesato

* Dhk 15

† Sn 109

¹ C, D *omī*, B vīdahatī² H *adukkhaṃ* bādhayaṃ, B, D āyassatī³ S, C parūpak°⁴ H, D Bāhira⁵ H, S, D vā

Sabbesaṇ vā pi yaṇ sandhi-bhandhanacchedanādikaṇ
 Vitujjamānamammānaṇ hoti dukkhaṇ sarīrajaṇ
 Asayham appatikāraṇ, dukkhass' etass' idaṇ¹ yato
 Maranaṇ vatthu, ten' etaṇ dukkham icc' eva bhāsitaṇ tī

Soka-parideva-dukkha-domanassupāyāsadukkhan tī ettha so-
 kādisu soko nāma ñātivasyanādīhi phutthassa anto-nijjhāna-
 lakkhana² cittasantāpo Dukkhattho³ pan' assa dukkhaduk-
 khattā c' eva dukkhassa ca vatthubhāvato Ten' etaṇ
 vuccati

Sattānaṇ hadayaṇ soko visasallaṇ va tujjati,
 Aggitatto va nārāco bhusaṇ va dahate puna ⁴
 Samāvahati ca vyādhi-jarā-maranabhedanāṇ⁵
 Dukkhañ ca vividhaṇ yasmā, tasmā dukkho tī vuc-
 catī tī

Paridevo nāma ñātivasyanādīhi phutthassa vacīpalāpo
 Dukkhattho³ pan' assa sankhāradukkhabhāvato,⁶ dukkhavat-
 thuto⁷ ca Ten' etaṇ vuccati

Yaṇ sokasallavīhato paridevamāno
 Kanthottha-tālu-galasosajam appasayaṇ
 Bhīyo 'dhiṃattam adhigacchatī yena dukkhaṇ
 Dukkho tī tena Bhagavā paridevam āhā tī

Dukkhaṇ nāma kāyapīlanalakkhanaṇ kāyikaṇ dukkhaṇ
 Dukkhattho³ pan' assa dukkhadukkhattā, kāyikadukkhā-
 vahanato c' eva mānasadukkhāvahanato ca Ten' etaṇ
 vuccati

Pīleṭī kāyikaṇ idaṇ dukkhaṇ,⁸ dukkhañ ca mānasaṇ
 bhīyo
 Janayati yasmā, tasmā dukkhan tī visesato vuttan tī

¹ H dukkhassa tas°

² H dukkhaṇ kho

³ H °narodanaṇ

⁷ C, D omī

² S °naṇ lakkhanato

⁴ C su naṇ

⁶ S, B, C, D saṇsāra°

⁸ S, B omī

Domanassaṇ nāma cittapīlanalakkhanaṇ mānasaṇ dukkhaṇ
Dukkhattho¹ pan' assa dukkhadukkhatto c' eva kāyikadukkhā-
vahanato ca, cetodukkhasamappitā hī kese pakiriya uraṇ
patipīṇsanti, āvattanti, vivattanti, chinnapapātaṇ papatanti,
satthaṇ āharanti, viṣaṇ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggaṇ
pavisanti, iti nānappakāraṇ dukkhaṇ anubhavanti Ten'
etaṇ vuccati

Pīleti yato cittaṇ, kāyassa ca pīlanaṇ² samāvahati,
Dukkhan tī domanassaṇ vidomanassā³ tato āhū⁴ tī

Upāyāso nāma ñātiviyasanādihi phutthassa adhimattaceto-
dukkhappabhāvito doso⁵ yeva, sankhārakkhandhapariyā-
panno eko dhammo tī eke Dukkhattho¹ pan' assa sankhā-
radukkhabhāvato, cittaparidahanato, kāyavisādanato⁶ ca
Ten' etaṇ vuccati

Cittassa paridahanā kāyassa visādanā⁷ ca adhimattaṇ
Yaṇ dukkham upāyāso janeti, dukkho tato vutto tī

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya soko,
tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahi nikkhamanaṇ viya
paridevo, bahi-nikkhantāvasesassa nikkhamitum pi appa-
hontassa antobhājane yeva yāva parikkhayā⁸ pāko viya
upāyāso datthabbo

Neraykaṇ dukkhan tī niraye pañcavidhabandhanādikaṇ
dukkhaṇ anveti, taṇ Devadūtasuttana* dipetabbaṇ Ten'
etaṇ vuccati

Jāyetha no ce narakesu satto,
Tatth' aggidāhādikam appasayhaṇ,
Labhetha dukkhan nu kuhiṇ patitthaṇ ?
Icc' āha dukkhā tī munidha jātin tī

* A 1, 138

¹ H dukkhaṇ kho

² H, S, D omī

³ H, S āyāso

⁷ B vihananā

² H papi°

⁴ H ahū

⁶ B, D °vihananaṇato

⁸ H adda va

Tīracchānayanikaṃ dukkhaṃ tī tīracchānesu kasāpatoda-
tālana-vijjhanādikaṃ anekavidhaṃ dukkhaṃ anvetī Taṇ
Bālapanditasuttato* gaheṭṭabbaṇ Ten' etaṇ vuccatī

Dukkhaṇ tīracchesu kasāpatoda-
Dandābhīghātādibhavaṇ anekaṇ
Yaṇ, taṇ kathaṇ tattha bhavēyya jātiṇ
Vinā ? Taṇ jāti tato pi dukkhā ti

Pettivīsaṇikaṃ dukkhaṃ tī petesu pana khuppipāsā-vātātāpā-
dīnibbattaṇ dukkhaṇ ca¹ lokantare tībbandhakāre asayha-
sītādī-dukkhāṇ ca anvetī Ten' etaṇ vuccatī

Petesu dukkham pana khuppipāsā-²
Vātātāpādīpabhavaṇ vicittaṇ
Yasmā ajātassa na tattha atthī,
Tasmā pi dukkhaṇ muni jātiṃ āha
Tībbandhakāre ca asayhasīte
Lokantare yaṇ asuresu dukkhaṇ,
Na taṇ bhavē tattha na c' assa jāti
Yato, ayaṇ jāti tato pi dukkhā ti

Mānusaṇaṃ dukkhaṃ tī manussesu vadhabandhanādikaṇ
dukkhaṇ

Gabbhe okhantimūlakaṃ dukkhaṃ tī “Ayaṇ hī satto mātu-
kucchimhi nibbattamāno na uppala-paduma-pundarikādīsu
nibbattatī” tī ādinā nayena yaṇ jātidukkhaṇ vuttaṇ, idaṇ
tāva gabbhokkantimūlakaṇ dukkhaṇ anvetī

Gabbhe³ thitīmūlakaṃ dukkhaṃ tī “yaṇ so mātu sahasā
upakkhalana-gamana-nisidana-utthāna-parivattanādīsū”⁴ tī
ādinā nayena yaṇ tībbaṇ dukkhaṇ vuttaṇ, idaṇ gabbhe
thitīmūlakaṇ dukkhaṇ anvetī

Gabbhā vutthānamūlakaṃ dukkhaṃ tī “Yaṃ pan' assa mūlha-
gabbhāya mātuyā mittāmacca-suhajjādīhi adassanārahe duk-
khupattitthāne” tī ādinā nayena yaṇ dukkhaṇ vuttaṇ,

* M III, 163, S II, 23

¹ H, S, B omī

² H °saṇ

³ H Gabbhat

⁴ H omī utthāna-parivattana, B, D °nisidanā

idaṃ mātukucchito bahi nikkhamanamūlakaṃ dukkhaṃ anveti
Ten' etaṃ vuccati

Yaṇi cā pi gūṭhanarake viya mātugabbhe
Satto vasaṃ cīram ato bahi nikkhamāṇi ca
Pappoti dukkham atighoram, idaṃ pi natthi
Jātiṃ vinā, iti pi jāti ayaṇi hi dukkhā

Kiṃ bhāsitaṃ bahunā ? Nanu yaṃ kuhiṇi
Atthiḍḍha kiṇciḍ api dukkham idaṃ kadāci
N' ev' atthi jātivirahe yad, ato Mahesī
Dukkhaṃ ti sabbapathamāṃ imā āha jātinaṃ ti

*Jātassupanibandhakadukkhaṃ*¹ ti jātassa upanibandhanaṃ
nahāpana-lepana-khādana-pīvanādi-jagganadukkhaṃ anveti

*Jātassa parādheyakadukkhaṃ*² ti parassa aññassa āyattataṃ
anissariyadukkhaṃ anveti, *Sabbāṃ parasaṃ dukkhaṃ** ti hi
vuttaṃ

Attūpakkamadukkhaṃ ti yaṃ attanā va attānaṃ vadhen-
tassa, acelakavatādivasena ātāpana-paritāpanānuyogam anu-
yuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubbandhantassa ca
dukkhaṃ hoti, idaṃ attūpakkamadukkhaṃ anveti

Parūpakkamadukkhaṃ ti yaṃ parato vadhabandhanādini
anubhavantassa uppajjati, idaṃ parūpakkamadukkhaṃ anveti

Dukkhadukkhaṃ ti kāyika-cetasikā dukkhā vedanā sabhā-
vato nāmato ca dukkhattā³ dukkhadukkhaṃ ti vuccati,⁴ idaṃ
dukkhadukkhaṃ anveti

Sankhāradukkhaṃ ti upekkhāvedanā c' eva avasesā ca
tebhūmakasankhārā udayabbaya-paripīlittā⁵ sankhāraduk-
khaṃ, idaṃ⁶ sankhāradukkhaṃ⁶ anveti

Viparināmadukkhaṃ ti sukhā vedanā viparināma dukkhassa
hetuto viparināmadukkhaṃ, idaṃ ca⁷ viparināmadukkhaṃ
anveti

* Udāna, 19th sutta

¹ H °nibandhana°, S °bandhika

² H, B, D °yyataṇ°

⁴ H, S, D vuttā

⁶ H, D, C omi

³ H, D, B omi

⁵ C, D °pati°

⁷ H, D, B omi

Mātumaranan ti mātuyā maranaṃ *Pitumaranan* ti pituno maranaṃ *Bhātumaranan* ti jettakanitthabhātūnaṃ¹ maranaṃ *Bhaginimaranan* ti jettakanitthabhaginimarananṃ *Puttamaranan* ti puttānaṃ maranaṃ [18] *Dhītumaranan* ti dhītūnaṃ maranaṃ

Ñātivyaśanadukkhaṇ ti ñātīnaṃ vyasaṇaṃ ñātivyaśanaṃ,² cora-rogaḥbhayādihi ñātikkhayaṃ ñātivināso ti attho Tena ñātivyaśanena phutthassa ajjhotthatassa abhihūtaṃ uppannadukkhaṃ ñātivyaśanadukkhaṃ, taṃ ñātivyaśanadukkhaṃ anveti Sesesu pi es' eva nayo

Ayam pana viśeso Bhogaṇaṃ vyasaṇaṃ *bhogavyaśanaṃ*, rājacorādivasena bhogakkhayaṃ bhogavināso ti attho Vuttanayena taṃ bhogavyaśanaṃ dukkhaṃ anveti

Rogavyaśanaṇ ti rogo eva vyasaṇaṃ rogavyaśanaṃ Rogo hi ārogyaṃ vyasati³ vināseti ti vyasaṇaṃ Vuttanayena taṃ rogavyaśanaṃ dukkhaṃ anveti

Sīlavyaśanadukkhaṇ ti sīlassa vyasaṇaṃ sīlavyaśanaṃ, dussīlyass' etaṃ nāmaṃ Vuttanayena taṃ sīlavyaśanaṃ dukkhaṃ anveti

Sammāditthiṃ vināsayamānā uppannā ditthi yeva vyasaṇaṃ *ditthivyaśanaṇ* Vuttanayena taṃ ditthivyaśanaṃ dukkhaṃ anveti

Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīni nipphannāni tilakkhanāhatāni Purimāni ca tīni n' eva kusālaṇi, nākusālaṇi, sīla-ditthivyaśanadvayaṃ akusālaṃ

Yathā ti opamme *Bhinnan nāvan* ti sithilabandhanaṃ nāvaṃ, jajjaribhūtaṃ vā padaruggghātitaṃ vā *Ivodakan*⁴ ti udakadāyinaṃ⁵ udakappavesanaṃ⁶ *Tato tato udakaṇ anveti* ti tato tato bhinnatthānato udakaṃ pavasati *Purato pi*⁷ ti nāvāya pūrimabhāgato pi *Pacchato pi* ti tassā pacchimbhāgato pi *Hetthato pi* ti adhobhāgato pi *Passato pi* ti ubhayapassato pi Yaṃ antaranāra⁸ na vuttaṃ taṃ pāthānūsārena⁹ veditaḥkhaṃ

¹ H, S, D, C °bhātu ² H, S, D omī ³ H omī

⁴ S dipesaṇ, C dipesaṇ, D kāmesaṇ, B dangapepiṇ

⁵ H °yi

⁶ H °pavesaṇ va, D °pavesentiṇ

⁷ H, D add nāvāya

⁸ H °raṇ

⁹ H tadanūsārena

Tasmā kāyagatāsati-ādibhāvanāya *jantu sadā sato* hutvā vikkhambhana - samucchedavasena rūpādisu vatthukāmesu sabbappakāram pi kilesakāmaṇ parivaḷḷento *kāmāni parivaḷḷajaye* Evan *te kāme pahāya* tappahānakaramaggen' eva catubbidham pi *oghaṇ* tareyya, tarituṇ sakkuneyya Tato yathā puriso garukaṇ *nāvaṇ* ussiñcitvā¹ lahukāya nāvāya appakasiren' eva *pāragū* bhaveyya, pāraṇ gaccheyya, evam eva attabhāvanāvaṇ kilesūdakagarukaṇ siñcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhaveyya, sabbadhammapāraṇ nibbānaṇ gato bhaveyya, arahattappattiyaṇ gaccheyya anupādisesāya nibbānadhātuyaṇ parinibbānenā ti arahattanikūtena desanaṇ nitthāpesi

Tasmā ti yasmā jātiādikaṇ dukkhaṇ etaṇ puggalaṇ anveti, tasmā *Taṇ-kāranā*, *taṇ-hetū* ti ādisu pi es' eva nayo Yasmā vuttappakāraṇ dukkhaṇ etaṇ anveti, *taṇ-hetu* Yāsmā anveti, *taṇ-paccayā* Yasmā anveti, *tannidānaṇ* ti evaṇ padayojanā kātābbā

Hetū ti ādini kāranavevacanāni Kāraṇaṇ hi tena tassa phalaṇ hinoti pavattati ti hetu, taṇ taṇ paticca phalaṇ eti pavattati ti paccayo, "handā naṇ ganhathā" ti dassentaṇ viya attano phalaṇ nīdeti² ti nidānaṇ

Taṇ-kāranā ti akāraṇa³-nikkāranapatīsedho *Taṇ-hetū* ti ahetu-mahābhūta hetupatīsedho *Taṇ-paccayā* ti appaccayena saddhiṇ asādhāraṇapaccaya-patīsedho *Tannidānā* ti anidānena saha āgamādhigame nidānapatīsedho ti evam eke vannayanti

Etaṇ ādīnavaṇ sampassamāno ti evaṇ vuttappakāraṇ upadavaṇ vipassanāññānena sammā passamāno dakkhamāno

Sadā ti mūlapadaṇ Puna *sadā* ti atthapadaṇ *Sadā* ti sabbadivase *Sabbadā* ti sabbasmuṇ kāle *Sabbakālan* ti pubbanhādisabbakālaṇ *Nīccakālan* ti divase divase *Dhuvakālan* ti abbocchinna-kālaṇ *Satatan* ti nīrantaraṇ *Samitan* ti ekibhūtaṇ *Abbokkinnān*⁴ ti aññena asammisaṇ

Ponkhānuponkhān ti patipātiyā ghatitaṇ, *ponkhānuponkhāṇ*

¹ H, D, B udakaṇ siñcitvā, SnA siñcitvā

² D nīdeseti.

³ H, D omi

⁴ T abbocchinnaṇ

*avvādhitaṇ upatthātī** ti ādisu viya *Udākūmikajātan*¹ ti nibbatta²-udakāūmitarangaṇ viya *Avīcī* ti aviralaṇ *San-tatī* ti anupacchinnāṇ *Sahitaṇ* ti ghatitaṇ, ekibhūtaṇ vā,³ *Sahitam me, asahitaṇ te†* ti ādisu viya *Phassitaṇ*⁴ ti phus-sitaṇ,⁵ *nvāte*⁶ *phussitaggaḷe‡* ti ādisu viya

Purebhattaṇ [19] *pacchābhattaṇ* ti dve padāni divākālavibhā-gavasena⁷ *Purimayāmaṇ majjhmayāmaṇ pacchimayāmaṇ* ti tīni rattibhāgavasena *Kāle junhe* ti addhamāsavasena *Vasse pe gimhe* ti tīni utuvasena *Purime vayo-khandhe pe pacchime vayokhandhe* ti tīni vayovi-bhāgavasena vuttāni ti nātabbaṇ

Sato ti catūhi [kāraṇehi sato]⁸ *Kāye kāyānupassanāsati-patthānaṇ bhāvento sato* ti ādini evaṇ *samucchedato kāme pari-vajjeyyā* ti pariyośānāni vuttatthān' eva⁹ *Apī ca sattattā*¹⁰ *sato* ti tīsu vatthusu sattabhāvena¹¹ vā tayo kilese patikkamā-petuṇ sattibhāvena vā *sattattā sato Santattā* ti kilesopakkilese palāpetvā thānena ca ārammanena ca¹² pamocetvā *santattā sato Samitattā* ti itthaphaladāyaka-puññena ca anitthaphaladāyaka-pāpena ca *samitattā sato Santadham-masamannāgato* ti sappurisadhamme bhajanato, Buddhādi-ariyapuggale sevanato *santadhammasamannāgatattā sato*

Vatthukāme pariyānitvā ti ete¹³ *vattappakāre*¹⁴ *tebhūmake vatthukāme tīranapariññāya jānitvā Pahāyā* ti kilesakāme *pahānapariññāya pariccajivā Pajahitvā* ti chaddetvā *Kiṇ, kacavaraṇ viya pitakenā* ti² *Na hi, apī ca kho taṇ vinodetvā* *cajivā*¹⁵ *vijjhivā*¹⁶ *niharivā Kiṇ, kūtabalivaddam*¹⁷ *iva*

* S v, 453

† M 11, 243, Nid 173

‡ A 1, 101, 137, 1v, 231 in Nominative

¹ H udakomikā°, T, S, C °kummikā°² C °taṇ³ H, S, D, C omi⁴ H, T phus°⁵ H °sita⁶ H °taṇ⁷ H °kālavikālava°⁸ H, S, C, D omi⁹ H vuttān°¹⁰ B, C satattā¹¹ B, C satata°¹² H, D, S omi¹³ H, S etena¹⁴ H, S °rena¹⁵ S, B, C, D taritvā¹⁶ S, B, C omi¹⁷ H, B, D omi kūta

patodenā ti ? Na hi, atha kho taṇ byantīkaritvā vīgatantaṇ karitvā, yathāssa¹ anto pi nāvasissati antamaṣa bhaṅgamat-tam² pi, tathā hataṇ³ karitvā Katham pana taṇ tathā katan⁴ ti ? *Anabhāvaṇ gametvā* anu abhāvaṇ⁵ gametvā,⁵ samucchedappahānena yathā samucchinno⁶ hoti,⁷ tathā karitvā ti vuttaṇ hoti Esa nayo kāmacchandanīvaranādisu

Kāmogho ti ādisu pañcakāmagunīkarāgo avasīdanatthena⁸ kāmogho ti vuccati *Bhavogho* ti rūpārūpabhavesu chanda-rāgo, jhānanikanti ca *Ditthogho* ti sassataditthādisahagatā⁹ bhava¹⁰ patthanā, evaṇ¹¹ ditthogho bhavoghe eva¹² samo-dhānaṇ gacchati *Avijjogho* catusu saccesu aññānaṇ

Tattha kāmagune assādato manasīkaroto anuppanno kāmogho uppajjati, uppanno ca kāmogho pavaddhati¹³ Ma-haggatadhamme assādato manasīkaroto anuppanno ca bhavo-gho uppajjati, uppanno ca bhavogho¹⁴ pavaddhati¹³ Tebhū-makadhammesu catuvipallāsapadatthānabhāvena anuppanno ca avijjogho uppajjati, uppanno ca avijjogho¹⁴ pavaddhati ti vedītabbo Vuttanayapaccanīkato sukkapakkho vitthāre-tabbo

Appanhiṭavimokkhaṇ patipanno kāmoghaṇ, anīmittavi-mokkhaṇ patipanno bhavoghaṇ, suññatāvīmokkhaṇ pati-panno avijjoghaṇ ca¹⁵ *tareyya* Pathamamaggavasena *tareyya*, dutiyamaggavasena *uttareyya*, tatiyamaggavasena *patareyya*, catutthamaggavasena *samatikkameyya*, phalavasena *vītvat-teyyā*¹⁶ ti Atha vā kāmoghavasena *tareyya*, bhavoghavasena *uttareyya*, ditthoghavasena *patareyya*, avijjoghavasena *sama-tikkameyya*, sabboghavasena *vītvat-teyyā* ti evam eke vanna-yanti

[20] *Garukan* ti na sallahukaṇ *Bhārikan* ti bhāraṇ bhaṇḍaṇ ettha thapayati¹⁷ ti bhārikaṇ *Udakaṇ* *sivā* ti

¹ H, D, C yathāyaṇ

² B, C taṇ

³ S omits

⁴ H, S, D honti

⁵ B °ta

⁶ H, S, D eva

⁷ S, C pabandhati, B saṇvaddhati

⁸ B, C omits

⁹ H vītikameyyā

¹⁰ H gati°, C, D gata°

¹¹ H hataṇ

¹² H, S, D °nnā

¹³ B avasāra°, C avasāna°

¹⁴ B bhāvena

¹⁵ H evaṇ

¹⁶ H, S omits

¹⁷ C, S santi

udakaṇ siñcivā *Osiñcitā*¹ ti atirekena siñcivā *Chad-*
detvā ti pātetvā *Lahukāyā* ti sallahukāya *Khuppan* ti
siṅhaṇ *Lahun*² ti tankhanaṇ *Appakasiren'* evā ti nidduk-
khen' eva

Pāraṇ vuccatī amataṇ nibbānaṇ ti sakkāya-orato pārabhūtaṇ
pāraṇ,³ tanhāvānato nikkhantaṇ nibbānaṇ kathiyatī *Yo*
so ti *yo eso Sabbasankhārasamatho* ti ādi sabbaṇ nibbāna-
vevacanam⁴ eva *Yasmā* hi taṇ āgamma sabbasankhāra-
calanāni⁵ sabbasankhāraññutāni⁶ sabbasankhāravipphanditāni
sammanti, vūpasammanti, tasmā *sabbasankhārasamatho* ti
vuccatī *Yasmā* c' etaṇ āgamma sabbe upadhayo patinī-
satthā honti, sabbā tanhā khīyanti, sabbe kilesaraajā⁷ vira-
janti, sabbaṇ dukkhaṇ nirujjhati, tasmā *sabbūpādhīpatinī-*
saggo tanhakkhāyo virāgo nirodho ti vuccatī

Yā pan' esā tanhā bhavena bhavaṇ, phalena vā saddhiṇ
kammaṇ vinatī saṅsibbatī ti katvā vānaṇ ti vuccatī, tato
vānato nikkhantattā⁸ nibbānapāraṇ⁹ *gaccheyya* nimittavasena
ekato-vutthāna-gotrabhūñānena nibbānapāraṇ pāpuneyya,
adhiḡgaccheyya nimittappavattehi ubhato-vutthāna-maggañā-
nena nibbānapāraṇ visesena pāpuneyya, *phuseyya*¹⁰ nibbānā-
rammanaphalacittavasena nibbānapāraṇ phuseyya *Sacchi-*
kareyyā ti gunavasena phusitvā paccavekkhanaññānena nib-
bānapāraṇ paccakkhaṇ kareyya

Atha vā pathamamaggena pāraṇ *gaccheyya*, duttiyena *adhi-*
gaccheyya, tatiyena *phuseyya*, catutthena *sacchīkareyyā* ti
evam eke vannayanti

Yo pi pāraṇ gantukāmo ti yo koci vipassanāñāne thito pug-
galo nibbānapāraṇ gantukāmo so pi¹¹ avassaṇ tattha gami-
satī ti pāragū ti *Vuttañ* h' etaṇ *otimno' mhi jātvā jārya*
*maranena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi**

* A 11, 123, etc

¹ H, D ussūñ°

² H, D Lahukan

³ H omits

⁴ All MSS omit vevacana

⁵ H, B, D omits

⁶ H, S, B, D omits

⁷ C kilesajātā

⁸ H °tattaṇ, S °tan ti

⁹ H °bānaṇ°

¹⁰ H phas°

¹¹ C omits

tī ādī Pubbabbhāge ajjhāsavāsena vipassanāyogena ca so pi pāragū nāma

Yo pi pāraṇ gacchatī tī yo pi maggasaṃgaṃ nibbānapāraṇ gacchatī, *so pi pāragū nāma*

Yo pi pāraṇ gato tī yo pi¹ maggena kiccaṇ nittāpetvā phale tthito, nibbānapāraṇ gato, *so pi pāragū nāma* Taṇ Jinavacanena dassetuṇ Vuttam pi h' etaṇ Bhagavatā *Tinno pāragato thale tthitvā brāhmaṇo* tī ādīm āha

Abhinñāpāragū tī adhigatena ñānena ñātapariññāya nibbānapāraṇ gantukāmo gacchatī gato tī pāragū *Pariññāpāragū* tī sabbadhammānaṇ tīranapariññāya samatikkamītvā vuttanāyena pāragū *Pahānapāragū* tī samudaya-pakkhikānaṇ kilesānaṇ pahānapariññāya samatikkamītvā vuttanāyena pāragū

Yo hi sabbaṇ dhammaṇ pariṇānāti ~~so~~ tīhi pariññāhi pariṇānāti ñātapariññāya, tīranapariññāya, pahānapariññāya tī Tattha katamā ñātapariññā² ? Sabbadhammaṇ² jānāti 'ime ajjhātikā, ime bāhirā, idam assa lakkhaṇaṇ, imāni rasa-paccupatthāna-padatthānāni' tī, ayaṇ ñātapariññā

Katamā tīranapariññā² ? Evaṇ ñātaṇ katvā labbhamānavasena sabbadhammaṇ tīreti aniccato dukkhato anattato³ tī ādinā, ayaṇ tīranapariññā nāma

Katamā pahānapariññā² ? Evaṇ tīrayītvā aggamaḡgena⁴ sabbadhammesu chandarāgaṇ pajahatī tī ayaṇ pahānapariññā tī Imā pariññāyo sandhāya *So abhinñāpāragū pariññāpāragū pahānapāragū* tī āha

Bhāvanāpāragū tī bhāvanāya koṭiṇ patvā maggavasena nibbānapāraṇ gato *Sacchikīryāpāragū* tī phala-nibbānavasena sacchikīryā-phala-nibbānapāraṇ gato *Samāpattipāragū* tī atthannaṇ samāpattīnaṇ pāraṇ patto⁵ •

Sabbadhammānaṇ tī pañcakkhandhādisabbadhammānaṇ *Sabbadukkhānaṇ* tī jātīdukkhādisabbadukkhānaṇ *Sabbakilesānaṇ* tī kāyaduccarītādisabbakilesānaṇ

Arīyamaggānaṇ tī sotāpattimaggādīnaṇ catunnaṇ maggā-

¹ H, S, D omī

³ B rogato

⁵ S, C gato

² B pariññātabbaṇ

⁴ C attani

naṃ *Nirodhassā* ti nibbānassa *Sabbasamāpattīnan* ti sab-
bāsaṃ atthannaṃ rūpārūpasamāpattīnaṃ

So ti *so* ariyo *Vasippatto* ti vasibhāvappatto, atha vā
kantabhāvaṃ¹ issariyabhāvaṃ nipphannabhāvaṃ² patto *Pāra-*
mippatto ti pārami ti avasānaṃ nitthānaṃ uttamabhāvaṃ vā,³
taṃ⁴ patto⁵ *Kattha*⁶ patto ti āha *Aryasmīṃ sīlasmin* ti ādi

Tattha ariyasmīṃ sīlasmin ti niddose sīlasmin *Aryasmīṃ*
samādhismīṃ ti niddose samādhimhi *Aryāya paññāyā* ti
niddosāya paññāya *Aryāya vimuttiyā* ti niddosāya phala-
vimuttiyā *Purīmena vācā-kammantājīvā gahitā*, dutiyena
vāyāma-sati-samādhī gahitā, tatiyena vitakka-sammāditthī
gahitā, catutthena taṃsampayuttā sesadhammā gahitā ti
veditabbā

Antagato ti maggena⁷ sankhāralokantaṃ gato *Antappatto*
ti tam eva lokantaṃ phalena patto *Kotigato* ti maggena
sankhārakotiṃ gato *Kotippatto* ti tam eva kotiṃ phalena
patto *Pariyantagato* ti maggena⁷ khandhāyatanādi⁸-loka-
pariyantaṃ paricchedaṃ parivatumaṃ katvā gato *Parīyan-*
tappatto ti tam eva lokaṃ phalena pariyantaṃ katvā patto
Vosānagato ti maggena avasānaṃ gato *Vosānappatto* ti
phalena avasānaṃ patto

Tānagato ti maggena tāyanaṃ gato *Tānappatto* ti phalena
tāyanaṃ patto *Lenagato* ti maggena nīliyanaṃ⁹ gato *Lenap-*
patto ti¹⁰ phalena nīliyanaṃ⁹ patto *Sānagato* ti maggena
patitthaṃ gato *Sānappatto* ti phalena sānaṃ patto
Abhayagato ti maggena nibbhayaṃ gato *Abhayappatto* ti
phalena nibbhayaṃ nibbānaṃ patto *Accutagato*¹¹ ti cutivira-
hitaṃ nibbānaṃ maggena gato *Accutappatto*¹² ti taṃ phalena
patto *Amatagato* ti maraṇarahitaṃ nibbānaṃ maggena gato
Amatappatto ti taṃ phalena patto *Nibbānagato* ti tanhāvā-
nato nikkhantaṃ nibbānaṃ maggena gato *Nibbānappatto* ti
tam eva phalena patto

¹ *S omits*, C kantaṃ vā

³ C, D *omit*

⁵ H, S, D *add* ti

⁷ H, D, B *omit*

⁹ C sānaṃ

¹¹ H accutiṃ°, B accutaṃ°

² H, D, B nipphanda°

⁴ *S omits*

⁶ C *agga*

⁸ H *omits* khandh

¹⁰ B *adds* taṃ

¹² H accutiṃ°

So vutthavāso ti so arahā dasasu ariyavāsesu vasi,¹ parivasi,¹ vuttho ti vutthavāso *Cinnacarano* ti sīlena saha atthasu samāpattisu cinnavasī ti cinnacarano *Gataddho* ti saṅsāraddhānaṇ atikkanto *Gatadiso* ti supinantena² pi agatapubbāṇ nibbānadisaṇ gato *Gatakotiko* ti anupādisesa-nibbānakotaṇ gato hutvā thito

Pāṇṭabrahmacariyo ti rakkhitaṇbrahmacariyo *Uttamaditthipatto* ti uttamaṇ³ sammāditthiṇ⁴ patto *Pativuddhakuppo* ti akuppaṇ acalaṇ arahattaphalaṇ pativijjhivā thito *Sacchikatanīrodho* ti nirodhaṇ nibbānaṇ sacchikatvā thito

Dukkhaṇ tassa parivāṇātan ti tividhaṇ dukkhaṇ tena samatikkamivā paricchinnaṇ *Abhivāṇeyyan* ti sabhāvalakkhanāvabodhavasena sobhanena ākārena jānītabbaṇ *Abhivāṇātan* ti adhikena nānena nītaṇ *Parivāṇeyyan* ti sāmāññalakkhanāvabodhavasena kiccasaṇāpannavasena ca byāpītvā parijānītabbaṇ *Parivāṇātan* ti samantato nītaṇ *Bhāvetabban* ti vaddhetabbaṇ *Sacchikātabban* ti paccakkhaṇ katabbaṇ Duvidhā hi sacchikiriya patilābhasacchikiriya āramanasacchikiriya ca

Ukkhattapaligho ti ettha paligho ti vattamūlikā avijjā, ayañ hi durukkhīpanatthena paligho ti vuccati, ten' esa tassā ukkhittattā ukkhittapaligho ti vutto

Sankinnaparikho ti parikhā vuccati punabbhavadāyako bhavesu jāyānavasena c' eva saṅsāranavasena ca jātisaṅsāro ti laddhanāmānaṇ punabbhavakkhandhānaṇ paccayo kamamābhisaṅkhāro So hi punappunaṇ uppattikaraṇavasena parikkhipitvā⁵ thitattā parikhā ti vuccati, ten' esa tassā sankinnattā vikinnattā sankinnaparikho ti vutto

Abbūlhesiko ti esikā ti vattamūlikā tanhā, ayañ hi gambhīrā, duruggamatthena⁶ esikā ti vuccati, ten' esa tassā abbūlhattā luñcitvā chadditattā abbūlhesiko ti vuccati

Niraggalo ti aggalaṇ vuccati orambhajanakāni kāmabhava uppattipaccayāni orambhāgiyāni Etāni hi mahākavātaṇ viya nagaradvāraṇ cittaṇ⁷ pīdahitvā thitattā aggalaṇ ti

¹ H °sī² S C, B °nte³ H °ma⁴ H °ditthi⁵ S, B, C parikkhitvā⁶ D, C dugga°⁷ H pīhitaṇ

vuccatī, ten' esa tesañ niraggalattā bhinnattā niraggalo ti vutto

Arīyo ti nikkilesa parisuddho

Pannaddhajo ti pātitaṃānaddhajo *Pannabhāro* ti khaṇḍhabhāra-kilesabhāra-abhisankhārabhāra¹-pañcakāmagunabhāra pannā oropitā assā ti pannabhāro Apī ca idha mānabhārass' eva oropitattā pannabhāro ti adhippeto

Visaṇṇyutto ti catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṇṇyutto Idha pana mānayogen' eva visaṇṇyuttattā visaṇṇyutto ti adhippeto

Ettāvatā Therena maggena kilese khepetvā nirodhasayana-varagatassa khīnāsavassa nibbānārammanañ phalasamāpatinñ appetvā viharanakālo dassito Yathā hi dve nagarāni ekañ coranagarañ, ekañ khemanagarañ Atha ekassa mahāyodhassa evañ icchā uppajjeyya “yāv' imañ coranagarañ titthatī, tāv' imañ khemanagarañ bhayato na muccatī, coranagarañ anagarañ karissāmi” ti sannāhañ katvā, khaggañ gahetvā, coranagarañ upasankamitvā nagaradvāre ussāpīte esikāthambhe khaggena chinditvā saddhiṃ² dvārabāhāhi³ kavātañ bhinditvā, palighañ ukkhipitvā, pākārañ bhindanto parikhañ pakirītvā,⁴ nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje pātetvā, nagarañ agginā jhāpetvā khemanagarañ pavisitvā uparipāsādam āruya nātiganaparivuto surasabhojanañ bhuñjeyya Evañ coranagarañ viya sakkāyo Khemanagarañ viya nibbānañ Mahāyodho viya yogāvacaro Tass' evañ hotī “yāva sakkāyavattañ⁵ vattatī,⁶ tāva battinñsa-kamakāranāhi⁷ atthānavutī-rogehi pañcavīsati-mahabbhayehi ca parimuccanañ natthī” ti So mahāyodho viya sannāhañ⁸ silasannāhañ⁹ katvā, paññākhaggañ¹⁰ gahetvā, khaggena esikāthambhe viya arahattamaggena tanhesikañ luñcītvā, so yodho sadvārabāhakañ nagarakavātañ viya pañcorambhāgiyasaññojana-aggalañ ugghātetvā, so yodho palighañ viya avijjāpalighañ ukkhipitvā, so yodho pākārañ bhindanto pari-

¹ H, B, S *omā* bhāra

² S, C °bāhā

³ S °yabandhañ

⁴ S, C °ranehi

⁵ C silaṇ°

⁶ S, C sandhi

⁷ C, D sankarītvā

⁸ S, C bandhati

⁹ H, S, C, D *omā*

¹⁰ B paññātīnha°

khaṇṇaṃ viya kammābhisaṅkhārāpākāraṇ¹ bhindanto jātisaṇṇa-
sāraparikkhaṇṇaṃ pakarittvā,² so yodho nagarasobhanatthāya ussā-
pīte dhaṇe viya mānadhaje pātetvā sakkāyanagaraṇṇaṃ jhā-
petvā, so yodho khemanagaraṇṇaṃ pavasiṭvā upariṇāpāsāde sura-
sabhojanaṇṇaṃ bhuñjanto viya nibbānanagaraṇṇaṃ pavasiṭvā ama-
tanīrodhārammaṇṇaṃ phalasamāpattisukhaṇṇaṃ anubhavamāno
kālaṇṇaṃ vītināmeti Vuttaṇṇaṃ h' etaṇṇaṃ Bhagavatā

Kathaṇṇaṃ ca bhikkhave bhikkhu ukkhattapaligho hoti? Idha
bhikkhave bhikkhuno avijjā pahīnā hoti, ucchinnaṃ tālāvat-
thukātā anabhāvakātā āyatṇaṇṇaṃ anuppādadhammā, evaṇṇaṃ kho
bhikkhave bhikkhu ukkhattapaligho hoti *

Kathaṇṇaṃ ca bhikkhave bhikkhu sankhinnaṇṇaṃ hoti? Idha
bhikkhave bhikkhuno ponobhaviṇṇaṃ jātisaṇṇasāro pahīno hoti
pe evaṇṇaṃ kho bhikkhave bhikkhu sankhinnaṇṇaṃ hoti *

Kathaṇṇaṃ ca bhikkhave bhikkhu abbūlhesiko hoti? Idha bhik-
khave bhikkhuno tanhā pahīnā pe evaṇṇaṃ kho bhik-
khave bhikkhu abbūlhesiko hoti *

Kathaṇṇaṃ ca bhikkhave bhikkhu nraggalo hoti? Idha bhik-
khave bhikkhuno pañcorambhāgyāṇṇaṃ saññojanāṇṇaṃ pahīnāṇṇaṃ
honti pe evaṇṇaṃ kho bhikkhave bhikkhu nraggalo hoti *

Kathaṇṇaṃ ca bhikkhave bhikkhu ariyo pannaddhajo panna-
bhāro viṣaṇṇyutto hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno asmiṃmāno
pahīno hoti ucchinnaṃ tālāvatthukato anabhāvakato āyatṇaṇṇaṃ
anuppādadhammo, evaṇṇaṃ kho bhikkhave bhikkhu ariyo pannad-
dhajo pannabhāro viṣaṇṇyutto hoti Evaṇṇaṃ vimuttacittaṇṇaṃ kho
bhikkhave bhikkhu saṇḍā devā sabrahmakā sapajāpatikā
anvesanti³ nādhigacchanṇaṃ idanissitaṇṇaṃ Tathāgatassa viññā-
naṇṇaṃ ti *

Pañcangavippahīno ti kāmaccandādīpañcangāṇṇaṃ vividhehi
upāyehi pajahitvā thito Vuttaṇṇaṃ h' etaṇṇaṃ Kathaṇṇaṃ ca bhikkhave
bhikkhu pañcangavippahīno hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno
kāmaccando pahīno hoti, vyāpādo pahīno hoti, thīnamiddhaṇṇaṃ
pahīnaṇṇaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṇṇaṃ pahīnaṇṇaṃ hoti, vicikicchā

* M 1, 139, A 111, 85

¹ H, S, C, D omī pākāra

² C, D sankarittvā

³ H, D, B anvesaṇ

*paḥīnā hoti, evaṃ kho bhikkhave bhikkhu pañcangavippaḥīno hoti ti **

Chalangasamannāgato ti¹ chasu dvāresu rūpādiārammane patighānunayaṃ vajjetvā upekkhāvasena sato sampajāno hutvā viharanavasena chalangāni pūretvā² thitattā chalanga-samannāgato ti vutto Vuttañ h' etaṃ *Kathaṃ ca bhikkhave bhikkhu chalangasamannāgato hoti?* Idha bhikkhave bhikkhu cakḥkhunā rūpaṃ dīsvā n' eva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno, sotena saddaṃ sutvā pe ghānena gandhaṃ ghāyitvā, jvāya rasaṃ sāyitvā, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā, manasā dhammaṃ viññāya n' eva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno, evaṃ kho bhikkhave bhikkhu chalangasamannāgato hoti* ti

Ekāraṃkko ti satīārakkhāvasena³ ekā uttamā āraṃkkhā⁴ yassa sō ekāraṃkko Vuttañ h' etaṃ *Kathaṃ ca bhikkhave bhikkhu ekāraṃkko hoti?* Idha bhikkhave bhikkhu satīārakkhena cetasā viharati, evaṃ kho bhikkhave bhikkhu ekāraṃkko hoti* ti

*Caturapasseno*⁵ ti paññāya patisevana-parivajjana-vinodana-pajahanānaṃ vasena catunnaṃ apassayānaṃ ito c' ito ca aparivattamānānaṃ vasena caturapasseno, te sampāpunitvā thito Vuttañ h' etaṃ *Kathaṃ ca bhikkhave bhikkhu caturapasseno hoti?* Idha bhikkhave bhikkhu saṅkhāy' ekaṃ patisevati, saṅkhāy' ekaṃ parivajjeti, saṅkhāy' ekaṃ vinodeti, saṅkhāy' ekaṃ pajahati* ti ādinā nayena vitthāretabbaṃ

Panunnapaccekasacco ti idam eva dassanaṃ saccaṃ, idam eva saccaṃ ti evaṃ pāṭiekkhaṃ gahitattā paccekasasaṅkhātāni dīttisaccāni panunnāni nīhatāni pahīnāni assā ti panunna-paccekasacco

*Samavayasatthesano*⁶ ti ettha avayā⁷ ti anūnā, satthā ti vissatthā, sammā avayā⁷ satthā esanā assā ti samavayasatthesano Sammā-vissattha-sabba-esano ti attho

* A v, 30

¹ B *adda* channaṃ angānaṃ pūretvā

² B *adda* paripunnāṃ katvā

³ S, B, C, D °āraṃkkhena, H *adda* na

⁴ S, C, D eko uttamo āraṃkko

⁵ B, D °vassat°

⁶ S, C, D caturā°.

⁷ B *avassā*, D *avassā*

Kevalī ti paripunno

Vusitavā ti vusitabrahmacariyo, garusaṇvāse¹ ariyamagge
pī dasasu ariyavāsesu pī vusitavanto

Uttamapuriso ti khinakilesattā visesapuriso² ājaññapuriso

Paramapuriso ti uttamapurisass' eva³ nāmaṇ⁴ *Paramaṇ⁵*
vā⁶ patilābhaṇ pattaṭṭā⁷ uttamaṇ paramaṇ⁴ pattaḍḍhaṇ arahat-
tapatilābhaṇ patto anuttarapuññakkhettabhūto uttamapu-
riso, ten' ev' atthena paramapuriso

Anuttaraṇ samāpattij samāpajjituj amatapatilābhaṇ pat-
tattā *paramappattipatto*

Atha vā gharāvāse ādīnaṇ sañjānitvā sāsanapavisaṇa-
sena *uttamapuriso*, attabbhāve ādīnaṇ sañjānitvā vipas-
saṇāpavisaṇasena⁸ *paramapuriso*, kilese ādīnaṇ sañjānitvā
ariyabhūmiṇ⁹ pavittho *paramappattipatto* ti evam eke van-
nayaṇti

N' eva ācināṭī ti kusalākusalānaṇ pahīnattā tesāṇ vipākaṇ
na vaddhetī¹⁰ *Na apacināṭī* ti phale thitattā na viddhaṇseti
Apacintvā thito ti patippassaddhipahāne thitattā kilese¹¹
viddhaṇsetvā¹² thito Ito paraṇ tīhi padehi magga-phala-
vasen' eva yojetabbaṇ

N' eva pajahatī ti pahātābbābhāvena kilese na pajahatī
Na upādhyatī ti tanhā-māna-ditthīhi gahetābbābhāvato tehi
na gahatī *Pajahitvā thito*¹³ ti vajjetvā¹⁴ pajahitvā¹⁵ thito

*N' eva vīsinetī*¹⁶ ti tanhāvasena n' eva saṇsibbatī *Na*
ussinetī ti mānavasena na ukkaṇṇsatī *Vīsinetvā*¹⁷ *thito* ti
tanhāsaṇsīvaṇaṇ akatvā thito ti evam eke vannayaṇti

N' eva vidhūpetī ti kilesaggaṇ na nibbāpetī *Na sandhūpetī*
ti kilesaggaṇ na jālāpetī *Vidhūpetvā thito* ti taṇ⁶ nibbāpetvā
thito

¹ S, C yogānurūpavāse

² H, B, D viseso *

³ S, B, C °puriso, omī eva

⁴ S, B, C omī

⁵ H parama, S, C paramattha

⁶ H, S, D, C omī

⁷ H, S, C, D add paramappattipatto

⁸ C, D °saṇaṇ°

⁹ H, B, D °bhūmantaraṇ

¹⁰ H cinotī

¹¹ D, S kilesānaṇ

¹² S binduṇ sosetvā

¹³ H, D, C omī

¹⁴ S, C omī

¹⁵ S vija°, C cajitvā

¹⁶ H saṇsibbatī, D sinetī

¹⁷ H vīsibbetvā, S, B vīsīnetvā

Asekkhena sīlakkhandhenā tī sikkhitabbābhāvena asekkhena
vācā-kammantājīvasīlakkhandhena sīlarāsinā¹ samannāga-
tattā *thito* aparihīnabhāvena *thito* *Samādhikkhandhenā* tī
vāyāmasatīhi sampayuttana samādhinā *Vimuttikkhandhenā*
tī phalavimuttisampayuttakhandhena *Vimuttiñānadassanak-*
khandhenā tī paccavekkhanañānena

Saccaṇ sampatipādayitvā tī caturāriyasaccaṇ sabhāva-
vasena sakasantāne sampādayitvā pativijjhītvā *thito*

*Ejaṇ*² *samatikkamitvā* tī kampana³-tanhaṇ atikkamitvā

Kilesaggaṇ tī rāgādīkilesaggaṇ *Pariyādayitvā* tī khepetvā,
nibbāpetvā⁴

Aparigamanatāyā tī saṇsāre agamanabhāvena, punāgama-
nābhāvenā tī attho

*Kataṇ*⁵ *samāddāyā* tī jayaggāhaṇ⁶ gahetvā

Muttipatisēvanatāyā tī sabbakīlesehi muñcītvā rūpādīram-
manavasena,⁷ atha vā sabbakīlesehi vimutta⁸-phalasamā-
pattisēvanavasena

Mettāya pārīsuddhiyā tī upakkīlesamuttāya pārīsuddha-
bhāve thitāya mettāya *thito* Karunādisu pi es' eva nayo

Accantapārīsuddhiyā tī antātikkanta⁹-pārīsuddhabhāvena,
pārīsuddhiyā antaṇ pāpunitvā *thito*

*Atammayatāyā*¹⁰ tī tanhā-ditthi-mānā tammayā tī vuccanti,
tesaṇ abhāvo atammayatā, tāyā tanhā-ditthi-mānavirahita-
tāya *thito* *Vuttañ h' etaṇ*

So tādiso lokavidū sumedho

*Sabbesu dhammesu atammayo munī** tī

Etthā pi tanhāmāna-ditthi-virahito tī attho

Vimuttattā tī sabbakīlesehi muttabhāvena

Santusātattā tī yathālābha-yathābala-yathāsārūppasantosa-
vasena santutthabhāvena¹¹ *thito*

* A 1, 150

¹ H sīlabhāvanī

² H evaṇ

³ H yam pana

⁴ H, D omet

⁵ H kathaṇ

⁶ H nayag°

⁷ C °nasevanatāya

⁸ S, C, D vimutti

⁹ S, B, C, D atikkanta

¹⁰ H °yatā, S, D akammayatā, T, C akammaññatāyā

¹¹ H °bhāve

Khandhāpariyante tī eka-catu-pañcakkhandhānaṃ tīhi pariññāhi jhāpetvā ante avasāne thito¹ Dhātupariyantādīsu pi es' eva nayo Ayam pana vīseso *Dhātupariyante* tī atthārasannaṃ dhātūnaṃ pariyante *Āyatanāpariyante* tī dvādasannaṃ āyatanānaṃ

Gatipariyante tī nīrayādi-pañcannaṃ gatīnaṃ *Upapattipariyante* tī sugatī-duggatīsu² nibbattiyā *Patīsandhīpariyante* tī kāmarūpārūpabhavesu patīsandhīyā

Bhāvāpariyante tī ekavokāra-catu-pañca-saññā-asaññā³-nevasaññānāsaññā-kāma-rūpārūpabhavānaṃ *Saṃsārapariyante* tī khandha-dhātu-āyatanānaṃ abbocchinnappavattiyā [22] *Vatthāpariyante* tī kamma-vīpāka-kilesavattānaṃ pariyante

Antīmadhāve tī avasāne uppattībhāve *Antīmasamussaye* *thito* tī avasāne samussaye⁴ sarīre thito *Antīmadēhadharo* tī antīmaṃ avasānaṃ dehaṃ sarīraṃ dhāreti tī antīmadēhadharo

Arahā tī ārakattā, arīnaṃ arāṇaṃ ca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakarane rahābhāvaṃ arahā

*Tassāyaṃ pacchimako*⁵ tī tassa khīnāsavassa ayaṃ samussayo attabhāvo avasāno *Carīmo* tī appo mando, carīmo ālopo, carīmaṃ kabalaṃ vīya

Puna-patīsandhīyā natthībhāvaṃ sandhāya *jātmāranasāṃsāro natthī tassa punabbhavo* tī āha Jananaṃ jāti, maranti nenā tī maranaṃ, khandhādīnaṃ abbocchinnānaṃ⁶ saṃsārapavatti ca tassa khīnāsavassa puna⁷ natthī tī vuttabhāvaṃ⁸ nigamento āha *Ten' āha Bhagavā Tasmā jantu pe nāvaṃ sīvā va pārāgū* tī

Imasmiṃ sutte yaṃ antarantarā na vuttaṃ taṃ pāthānusa-rena gaheṭṭabbaṃ

Saddhammapajjotikāya Mahānīrdesatthakathāya Kāmasuttanīrdesavannanā nīttitū

Pathamaṃ

¹ B adds Natthi etassa anto tī vā pariyantaṃ, tasmīṃ pariyante

² H, D °gati

³ H, S, C, D omt

⁴ C samparāya

⁵ H, D, C °kotī

⁶ H, D, C °chinnā, S °nnā

⁷ C pana

⁸ B °gāthaṃ

II GUHATTHAKASUTTANIDDESAVANNANĀ

Dutiye [23] *Satto* ti laggo *Guhāyan* ti kāye Kāyo hī rāgādīnaṇ vālānaṇ vasanokāsato guhā ti vuccatī *Bahunābhichanno* ti bahunā rāgādīkilesajātena abhicchanno, etena ajjhatabbandhanaṇ vuttaṇ *Tutthan* ti rāgādivasena titthanto *Mohanasmṃ pagālho* ti mohanaṇ vuccatī kāmāgunā,¹ ettha hī devamanussā muyhanti, tesu ajjhogālho² hutvā, etena bahibandhanaṇ vuttaṇ *Dūre vvekā hī tathāvidho so* ti so tathārūpo naro tividhā pi kāyavivekādikā³ vīvekā dūre, anāsanne Kiṇ-kāranā^{4 2} *Kāmā hī loke⁵ na hī suppayayhā* ti yasmā loke kāmā suppahāyā⁶ na hontī ti vuttaṇ hotī

Satto ti hī llo vuttaṇ ti “satto naro mānava” ti evam ādinā nayena kathito yeva ⁷*Guhā tāva vattabbā* ti guhā tāva ka-thetabbā

Kāyo ti vā ti ādisu ayaṇ tāva padayojanā *Kāyo iti vā, guhā iti vā* *pe⁸ kumbho⁹ iti vā* ti

Tattha *kāyo* ti “kucchitānaṇ āyo ti kāyo” ti ādinā hetthā Satipatthānakathāyaṇ vutto yeva

Rāgādivālānaṇ vasanokāsattthena *guhā* Paticchādanatthenā ti pi eke *Dūrangamaṇ ekacaraṇ, asarīraṇ guhāsayaṇ** ti ādisu viya

Rāgādīhi jhāpanatthena *deho jahitvā¹⁰ mānusaṇ dehan†* ti ādisu viya

Pamattakaranatthena¹¹ *sandeho Bhijjati pūrisandeho, maranantañhī jīvitaṇ†* ti ādisu viya

* Dhp 37

† Cf S 1, 27

† Dhp 148

¹ S, B, C °guno

³ H °kādi

⁵ H adds kenaci

⁷ H adds Guhāyan ti.

⁹ T kummo

¹¹ S sammatta°

² H, B °gālā

⁴ H, D, C °naṇ

⁶ H suppayayhā

⁸ H, D, S omat

¹⁰ H, C, D, S te hitvā.

Saṅsāre saṅsaranatthena¹ *nāvā* *Siṅca bhikkhu maṇ nāvaṇ*,
*sittā te lahum essatī** tī ādisu viya

Iriyāpathassa atthibhāvatthena *ratho* *Ratho sīlaparik-*
khāro, jhānakkho cakkavīriyo† tī ādisu viya

Accuggatathena *dhajo* *Dhajo rathassa paññāno*‡ tī ādisu
 viya

Kimikulānaṇ āvāsabhāvena *vammiko* *Vammiko ti kho*
bhikkhu mass' etaṇ cātummahābhūtikassa kāyassa adhvaca-
nan§ tī ādisu viya Yath' eva hī bāhīrako vammiko vamatī
 tī, vantako tī, vantussayo tī, vantasinehasambandho tī ca-
 tūhi kāranehi vammiko tī vuccatī, so hī ahi-nakula-undura-
 gharagolikādayo nānappakāre pānake vamatī² tī vammiko,
 upacikāhi vanto tī vammiko, upacikāhi temetvā³ mukha-
 tundakehi ukkhitta-paṇsucunnena katippamāno⁴ pī purisap-
 pamāno⁴ pī ussito tī vammiko, upacikāhi vantakhelasine-
 hena ābandhatāya sattasattāhaṇ⁵ deve vassante pī na vip-
 pariyatī, nidāghe pī tato paṇsumutthiṇ gahetvā tasmīṇ mut-
 thīnā pihiyamāne sineho nikkhamatī, evaṇ vantasinehasam-
 bandho tī vammiko Evam ayaṇ kāyo pī akkhimhā ak-
 khigūthako tī ādinā nayena nānappakāraṇ asucikalalaṇ⁶ va-
 matī tī pī vammiko Buddha-pacceka-buddha-khīnāsavā
 imasmīṇ attabhāve nikantipariyādānena attabhāvaṇ chad-
 detvā gatā tī ariyehi vantako tī pī vammiko Yo⁷ pī cāyaṇ
 tīhi atthiṣatehi ussito nahārusambandho maṇsāvalepano alla-
 cammapariyonaddho chavirañjito satte vañceti, taṇ⁸ sabbaṇ
 ariyehi vantam evā tī vantussayo tī pī vammiko

Tanhā janeti purisaṇ, cittaṃ assa vidhāvati ti|| evaṇ tanhāya
 janitattā ariyehi vanten' eva tanhāsinehena sambandho ayaṇ
 tī vantasinehasambandho tī pī vammiko Yathā pī vammī-
 kassa anto nānappakārā pānā⁹ tatth' eva jāyanti, uccārapas-

* Dhp 369

† S 1, 42.

§ M 1, 144

† S v, 6.

|| S 1, 37

¹ B, C, D saṅcara°

² S, C vamevā

³ C omits satta

⁴ H, B so

⁵ S, B, C, D pānakā

⁶ S vammeti

⁷ H °mānena

⁸ H, D °kalimalaṇ

⁹ H, D, B ti

sāvaṇ karonti, gilānā sayanti, matā papatanti,¹ iti so tesāṇ sūtigharaṇ, vaccakutī, gilānasālā susānañ ca hotī Evaṇ khat-tiyamahāsālādīnam pi kāyo “ayaṇ² gopita³-rakkhito mandī-tapasādhito mahānubhāvānaṇ kāyo”⁴ ti acintetvā chavini-sitā pānā, cammanissitā pānā,⁵ nahārunissitā pānā,⁵ atthini-sitā pānā,⁵ atthimiñjanissitā pānā ti evaṇ kulagananāya asīti-mattāni kimikulasahassāni antokāyasmīṇ yeva jāyanti, uc-cārapassāvaṇ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matā ni-patanti Iti ayam pi tesāṇ pānānaṇ sūtigharaṇ,⁶ vaccakutī, gilānasālā susānañ ca hotī ti *vammiko* ti sankhaṇ gato

Rogādīnaṇ niddabhāvena⁷ kulāvakabhāvena *niddaṇ* ⁷ *Rogaṇiddaṇ*⁸ *pubhangunan** ti ādisu viya

Manāpāmanāpasasāraṇatthena⁹ *nagaraṇ, sakkāyanagaraṇ*† ti ādisu viya¹⁰

Patīsandhiyā nivāsagehatthena *kutī pañcadvārāyaṇ ku-tikāyaṇ pasakkuyā*‡ ti ādisu viya

Pūtibhāvena *gando Rogo ti bhikkhave, gando ti bhikkhave, sallo ti bhikkhave, kāyass’ etaṇ adhvavanāṇ*§ ti ādisu viya

Bhijjanatthena *kumbho Kumbhūpamaṇ kāyam imaṇ vi-ditvā*|| ti ādisu viya

Kāyass’ etaṇ adhvavanāṇ ti evaṇ vuttappakārassa¹¹ catu-mahābhūtamayassa kucchīdadhammānaṇ āyassa adhvaca-naṇ¹² kathanāna¹³ ti attho

Guhāyaṇ ti sarīrasmiṇ *Satto* ti allīno *Vīsatto* ti vanna-rāgādivasena vivīdhena¹⁴ allīno *Santhānarāgavasena āsatto*

* Dh 148

† Th 125

|| Dh 40

† See p 87 here

§ For gando see A iv, 336

¹ C nipatanti

² H agopitā

³ H, B, D omī

⁴ S, C pasūti, H °ghara

⁵ H °nīdaṇ, D °nīlaṇ

⁶ H °saṇsāratthena, B °patanāt

⁷ All MSS, except S, have this sentence before the explanation of Nidda

⁸ S, C, D °kāraṇ

⁹ H omī

¹⁰ H omī

¹¹ H, D add pi

¹² H, D nīla°, S niddha°

¹³ H °vacaṇ

¹⁴ C, D vivīdhā

Tatth' eva subhaṇ sukhaṇ ti gahanavasena *laggo* Attarāga-vasena¹ *laggito* *Palibuddho* ti phassarāgavasena amuñcītvā tthito

Bhuttikkhīle ti bhuttiyaṇ ākotiṭakhānūke *Nāgadante* ti tath' eva hatthidantasādise vankadandake² *Sattan* ti bhittikkhīle laggaṇ *Vissattan* ti nāgadante laggaṇ *Āsattan* ti cīvaravaṇṣe laggaṇ *Laggaṇ* ti cīvararaṇṇuyā laggaṇ *Laggitaṇ* ti pīṭhapāde laggaṇ *Palibuddhaṇ* ti mañcapāde laggaṇ ti evaṃ ādinā nayena yojetabbaṇ

[24] *Lagganādhvaccanā* ti visesena allīyanakathanāṇ

Channo ti vuttappakārehi kilesehi chādito Punappunaṇ uppattivasena uparūpaṇ channo ti *ucchanno* *Āvuto*³ ti āvarito *Nivuto* ti vārito *Ovuto*⁴ ti avattharītvā chādito *Pihito* ti bhājanena ukkhalimukhaṇ viya paligunthito⁵ *Paticchanno* ti āvato⁶ *Patikujjito* ti adhomukhaṇ thapito

Tattha tinapannādīhi chāditaṇ viya *channo* *Ucchanno* nadi-āvarana-setu viya *Āvuto*³ janasañcaranamaggāvaranaṇ viya

Vinibaddho mānavasenā ti nānāvīdhena⁷ mānātimānavasena⁸ nānāvīdhe⁹ ārammane baddho hutvā tittathati

Parāmattho dūttivasenā ti dvāsattadūttihāṇaṇ vasena parāmattho, āmasītvā gahito¹⁰

Vikkhepagato uddhaccavasenā ti ārammane asannitthānavasena¹¹ cittavikkhepaṇ patto, upagato

Anūthangato vicikicchāvasenā ti ratanattayādisu kankhā-sankhātāya vicikicchāya vasena sannitthānaṇ appatto

Thāmagato anusayavasenā ti dunnīharana-appahīnānusaya-vasena thirabhāvappatto upagato hutvā tittathati

[25] *Rūpūpāyaṇ* ti tanhādittupāyavasena rūpaṇ upagantvā ārammanaṇ katvā *Vīññānaṇ tittamānaṇ* ti tasmiṇ ārammane rūpārammanaṇ¹² vīññānaṇ tittantaṇ¹³ *tittathati*

¹ S, C attaggahanavasena

² H, S, D add vā

⁴ H ophuto

⁶ H, D āvatto

⁸ H, D omi mānāti

¹⁰ C, D ganhanto

¹² H °mana

³ H āvato

⁵ H phali°

⁷ H omits

⁹ S vividhe

¹¹ H, S, B asantitthanasena

¹³ H, B omi

Rūpārammanañ rūpappatitthan ti rūpam eva ālambitvā, rūpam eva patitthan katvā *Nandūpasevanan* ti sappīṭika-tanhodakena āsittañ viññānañ

Vuddhin ti vuddhabhāvañ *Virūlhin* ti vaddhanavasena¹ uparito virūlhabhāvañ *Vepullan* ti tadārammanavasena vepullañ

Atthi rāgo ti ādini lobhass'eva nāmāni So hirañjanavasena *rāgo*, nandanavasena *nandi*, tanhāyanavasena *tanha* ti vuccati

Patitthitañ tattha viññānañ virūlhan ti kamman jāvaṇṇetvā patisandhi-ākaddhanasamatthātāya² patitthitañ c' eva virūlhañ ca

Yatthā ti tebhūmakavatte bhummañ Sabbattha vā purimapeḍḍe etañ bhummañ atthi Tattha *sankhārānañ vuddhī* ti idañ imasmiñ vipākavatte thitassa āyatij³ vattahetuke sankhāre sandhāya vuttañ

Yattha atthi āyatij punabbhavābhiniḍḍatti ti yasmiñ thāne āyatij punabbhavābhiniḍḍatti atthi

Tattha purimasuttañ rūpādi-ārammanalagganavasena⁴ vuttañ, dutiyasuttañ⁵ tad ev' ārammanañ⁶ abhinandanavasena vuttañ, tatiyañ viññānapatitthānavasena⁷ vuttañ, catutthañ catubbidha-āhāravasena kusalākusalaviññānapatitthāvasena ca vuttan ti ñātābbañ⁸

[26] *Yebhuyyena* ti pāyena *Muyhanti* ti mohañ āpajjanti *Sammuyhanti* ti visesena muyhanti *Sampamuyhanti* ti sabhākārena muyhanti Atha vā rūpārammanañ paticca *muyhanti*, saddārammanañ paticca *sammuyhanti*, mutārammanañ paticca *sampamuyhanti*

Avijjāya andhikatā ti atthasu thānesu aññānāya avijjāya andhikatā *Gatā* ti vā pāṭho, andhabhāvañ upagatā ti attho

Pagālho ti pavittho *Ogālho* ti hetthābhāgañ pavittho *Ajjhogālho* ti adhi-ogāhetvā⁹ avattharitvā visesena pavittho *Numuggo* ti adhomukhañ hutvā pavittho Atha vā dassana-

¹ S, B, C javanavasena

² H āyatitthi

³ S, C dutiyañ

⁴ D, B, C thāvasena

⁵ H, S ogahitvā

⁶ C °samatthañ

⁷ H, S, C °labbhanavasena

⁸ H, H, C, D °na

⁹ S, C viññā°

saṇṣaggena *ogālho*, savanasaṇṣaggena *ajjhogālho*, vacanasanaṇṣaggena *nimuggo* Sappurisasanaṇṣaggavirahito vā *ogālho*, saddhammasavanavirahito vā *ajjhogālho*, dhammānudhammapatipattivirahito vā *nimuggo*

*Vivekā*¹ ti vivitti viviccanaṇ vā viveko *Tayo* ti ganana-paricchedo *Kāyavveko* ti kāyena vivitti, vinā apasakkanāṇ *Uttaravvekādisu* pi es' eva nayo

Idha bhikkhū ti imasmīṇ sāsane, saṇṣāre bhayaṇ ikkhanato *bhikkhu*

Vivattan ti suññaṇ, appasaddaṇ appanigghosan ti attho, etad eva hi sandhāya Vibhange *Vivattan ti santike ce pi senāsanaṇ hoti, tañ ca anākinnaṇ gahatthehi pabbajitehi, taṇ vivattan** ti vuttaṇ

Seti c' eva āsati² ca etthā ti *senāsanaṇ*, mañcapīṭhādīnam etaṇ adhivacanaṇ, ten' āha *Senāsanaṇ ti mañco pi senāsanaṇ, pīṭham*³ *pi*³ *bhisi-bimbohanam pi, vihāro pi addhayogo pi pāsādo pi hammiyam pi guhā pi atto pi mālo pi lenam pi, velugumbo pi rukkhāmūlam pi mandapo pi senāsanaṇ, yattha vā pana bhikkhū patikkamanti, sabbam etaṇ senāsanaṇ** ti

Api ca vihāro addhayogo pāsādo hammiyaṇ guhā ti idaṇ vihārasenāsanaṇ nāma Mañco pīṭhaṇ bhisi bimbohanan ti idaṇ mañcapīṭhasenāsanaṇ nāma Cimulikā⁴ cammakhaṇdo tinasanthāro pannasanthāro ti idaṇ santhārasenāsanaṇ⁵ nāma “Yattha vā pana bhikkhū patikkamanti” ti idaṇ okāsasenāsanaṇ nāmā ti evaṇ catubbidhaṇ senāsanaṇ hoti Taṇ sabbam pi senāsanaṇ gahanena gahitam eva Imassa pana sakunasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikaṇ dassento *araññaṇ rukkhāmūlan* ti ādim āha

Tattha *araññaṇ* ti *nikkhamitvā bahi vudakkhīlā sabbam etaṇ araññaṇ** ti bhikkhunīnaṇ vasena āgataṇ *araññaṇ Araññaṇ nāma senāsanaṇ pañcadhanusatikāṇ pacchiman†* ti

* Vbh 251

† Vin iii, 46, 51

¹ H, B, S, D Viveko

² H āsanti

³ H, S, D omi

⁴ H Cimulikā

⁵ C, S, B santhata°

idam pana imassa bhikkhuno anurūpaṇ, tassa lakkhaṇaṇ
Visuddhimagge Dhutanganiddese vuttaṇ

Rukkhamūlan yaṇ kiñci sandacchāyaṇ vivittaṇ rukkha-
mūlaṇ

Pabbatan ti selaṇ, tattha hi udakasondiṣu udakakiccaṇ
katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnaṇ, nānādisāsu¹ khā-
yamānāsu,² sītēna³ vātena vīṇyamānaṇa cittaṇ ekaggaṇ hoti

Kandaraṇ ti kaṇ vuccati udakaṇ, tena dāritaṇ, udakena
bhinnaṇ pabbatapadesaṇ, yaṇ nītamāna ti pi nadikuñjaṇ⁴
ti pi vadanti Tattha hi rajatapattasādisā vālikā hoti,
matthake manivātānaṇ viya vanagahanaṇ, manikkhandhasa-
disaṇ⁵ udakaṇ sandati Evarūpaṇ kandaraṇ oruyha, pā-
niyaṇ pivitvā, gattāni sītiṇ⁶ katvā,⁷ vālikaṇ ussāpetvā, paṇ-
sukūlacivaraṇ paññāpetvā nisinnaṇa samanadhammaṇ ka-
roto cittaṇ ekaggaṇ hoti

Giriḡuhaṇ ti dvīnaṇ pabbatānaṇ antaraṇ, ekasmiṇ yeva
vā ummaggasādisaṇ mahāvīvaraṇ

Susānalakkhaṇaṇ Visuddhimagge* vuttaṇ

Vanapatthan ti gāmaṇaṇ atikkamitvā manussānaṇ anupa-
cārathānaṇ, yattha na kasanti, na vapanti Ten' ev' āha
Vanapatthan ti dūrānaṇ etaṇ senāsanaṇaṇ adhivacanaṇ† ti ādi

Abbhokāsaṇ ti acchannaṇ Ākankhamāno paṇ' ettha cīva-
rakutiṇ katvā vasati

Palālapuñjaṇ ti palālarāsiṇ⁸ Mahāpalālapuñjato hi pa-
lālaṇ nikkaddhitvā pabbhāra-lēnasādise āvāse karonti, gac-
chagumbādīnaṇ pi upari palālaṇ pakkhupitvā hetthā nisinnaṇ
samanadhammaṇ karonti

Sabbam etaṇ sandhāya vuttaṇ *kāyena ca vivitto viharati*
ti ādi *Eko cankaṇaṇ adhiṭṭhāti* pavattayati ti vuttaṇ hoti
Iriyati ti iriyāpathaṇ vattayati *Vattati* ti iriyāpathavuttiṇ
uppādeti *Pāleti* ti iriyāpathaṇ rakkhati *Yapeti* ti yapa-
yati *Yāpeti* ti yāpayati

* Vism 1, 76

† Vbh 251

¹ H °disāhi

² H vāyamāna

³ H susitena

⁴ H °kujaṇ

⁵ H manibandha°

⁶ H omits

⁷ S, C sūcitvā.

⁸ H, B, C, D °rāsī

[27] *Pathamajjhānaṃ samāpannassā* ti kusala¹jjhānasaman-gissa

Nīvaranehi cittaṃ vivittaṃ ti upacārena nīvaranehi vivittam pi samānaṃ anto-appanāyaṃ sutthu vivittaṃ nāma hoti ti dassetuṃ *pathamajjhānaṃ samāpannassa nīvaranehi cittaṃ vivittaṃ hoti* ti vuttaṃ Es' eva nayo vitakka-vicāra-pīti-sukhadukkhehi dutiya-tatīya-catutthajjhānāni samāpannānan ti

Rūpasaññāyā ti kusala-vipākakriyavasena pañcadasannaṃ rūpāvacara²jjhānaṃ¹ saññāya

Paṭighasaññāyā ti cakkhurūpādīsanghattanena uppannāya kusalākusalavipākavasena² dvipañca-viññānasankhātāya paṭighasaññāya

Nānattasaññāyā ti nānārammane pavattāya catucattālisa-kāmāvacarasaññāya ca cittaṃ vivittaṃ hoti, suññaṃ hoti

Ākāśānañcāyatanaṃ samāpannassā ti nāssa anto ti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāśānantaṃ, ākāśānantam eva ākāśānañcaṃ, [tañ ca ākāśānañcaṃ]³ adhiṭṭhānatthena āyatanam assa sa-sampayuttadhammassa⁴ jhānassa—devānaṃ devāyatanam ivā ti—ākāśānañcāyatanaṃ, kasinugghātimākāsārammanajhānass' etaṃ adhivacanaṃ Taṃ ākāśānañcāyatanaṃ samāpannassa, kusalakriyajjhānaṃ samāpannassa

Rūpasaññāyā ti saññāsīsena rūpāvacara²jjhānato' c' eva tadārammanato⁵ ca, rūpāvacara²jjhānam pi hī⁶ rūpan ti vuccati *rūpī rūpāni passatī** ti ādisu, tassa ārammanam pi *bahiddhā rūpāni passatī suvanna-dubbannāni** ti ādisu Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññā ti evaṃ saññāsīsena rūpāvacara²jjhānass' etaṃ adhivacanaṃ Rūpe saññā assā ti rūpasaññaṃ, rūpam⁷ assa⁷ nāman ti vuttaṃ hoti Evaṃ paṭhavikasīnādibhedassa tadārammanassa c' etaṃ⁸ adhivacanaṃ ti vedittabbaṃ Etāya kusala-vipāka-kriyavasena pañcada-

* A 1, 40, 14, 305, 348, v, 61

¹ S, C, D *omī* rūpāvacara

³ H, D *omī*

⁵ C °naṃ

⁷ C, D rūpassa

² H °vipākakriyavasena

⁴ H, D, B *sampa°*

⁶ H, S, B *omī*

⁸ H, D p' etaṃ

savidhāya jhānasankhātāya saññāya, etāya ca pathavīkaṣi-
nādivasena atthavidhāya ārammanasankhātāya rūpasaññāya

Paṭighasaññāya ti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ, rūpādīnaṃ āra-
manānaṃ ca paṭighātena samuppannā¹ saññā² paṭighasaññā,³
rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ, yathāha *Tattha katamā*
paṭighasaññā? *rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasa-*
*saññā phoṭṭhabbasaññā Imā vuccanti paṭighasaññāyo** ti
Tā kusalavipākā⁴ pañca,⁵ akusalavipākā⁴ pañcā ti⁶, etāya
paṭighasaññāya

Nānattasaññāya ti nānatte gocare pavattāya saññāya, nā-
nattāya vā saññāya Yathāha *Tattha katamā nānatta-*
saññā? *Asamāpannassa manodhātusamangīssa vā manovī-*
ñānadhātusamangīssa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā
*vuccanti nānattasaññāyo** ti Evaṃ Vibhange vibhajītvā⁷
vuttā tā idaṃ adhippetā Asamāpannassa manodhātu-mano-
viññānadhātusangahitā⁸ saññā rūpasaddādibhede⁹ nānatte
nānāsabhāve gocare pavattanti¹⁰

Yasmā c' esā attha kāmāvacarakusalasaññā dvādasa aku-
salasaññā ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā dve aku-
salavipākasaññā ekādasa kāmāvacarakīryasaññā ti evaṃ
catucattālisam pi saññā nānattā nānāsabhāvā, aññamaññaṃ
asadisā, tasmā nānattasaññā ti vuttā, tāya *nānattasaññāya*

*Cittaṃ*³ *vvuttanṃ hoti* ti ākāśānañcāyatanaṃ samāpannassa
rūpasaññā - paṭighasaññā - nānattasaññāsanakhātāhi saññāhi
jhānacittaṃ vvuttanṃ hoti, vinā hoti, apasakkitaṃ hoti

Viññānañcāyatanaṃ ti etad'¹¹ eva¹¹ viññānaṃ adhiṭṭhānat-
thēna āyatanaṃ assā ti viññānañcāyatanaṃ, ākāse pavatta¹²-
viññānārammanassa jhānass' etaṃ adhivacanaṃ, taṃ jhānaṃ
samāpannassa¹³ vuttappakārāya *ākāśānañcāyatanaññāya*
cittaṃ vvuttanṃ hoti

* Vbh 261

¹ H °nāya

³ H, D omī

⁵ C pañcannaṃ

⁷ H, D vibhajja

⁹ H, D °bheda, B °bhedena

¹¹ D ca pade

¹³ H, D add vuttassa

² H °ñāya

⁴ C °kānaṃ

⁶ C °cannaṃ ti

⁸ H °dhatūhi san°

¹⁰ H, D vattanti

¹² B °tita

Ākiñcaññāyatanaṇ tī ettha pana nāssa kiñcanan tī akiñca-
naṇ, antamaso bhaṅgamattam pi assa avasitthaṇ natthī tī
vuttaṇ hotī, akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṇ, ākāsānañcāya-
tanaviññānāpagamass' etaṇ adhivacanaṇ, taṇ ākiñcaññaṇ
adhitthānatthena āyatanam assā tī ākiñcaññāyatanaṇ, ākāse
pavattita-viññānāpagamārammanaṇ jhānass' etaṇ adhivaca-
naṇ, taṇ *ākiñcaññāyatanaṇ samāpannassa* tāya *viññānañcāya-*
tanasaññāya cittaṇ vuttaṇ

Nevasaññānāsaññāyatanaṇ tī ettha pana yāya saññāya¹
bhāvato taṇ nevasaññānāsaññāyatanaṇ tī vuccatī, yathā
patipannassa sā saññā hotī, taṇ tāva dassetuṇ Vibhange
Nevasaññānāsaññā tī uddharitvā taṇ yeva *ākiñcaññāyatanaṇ*
santato manasikaroti, *sankhārāvasesasamāpattiṇ bhāveti*, tena
vuccatī *nevasaññānāsaññā** tī vuttaṇ² Tattha santato
manasikaroti tī “santā vatāyaṇ samapatti, yatra hi
nāma natthibhāvam pi ārammanaṇ manasikaritvā vasatī”³
tī evaṇ santārammanatāya naṇ⁴ santā tī manasikaroti Taṇ
nevasaññānāsaññāyatanaṇ appetvā nissinnassa tāya *ākiñcañ-*
ñāyatanaśaññāya jhānacittaṇ suññaṇ hotī

Sotāpannassā tī sotāpattiphalaṇ pattassa *Sakkāyadit-*
thiyā tī vīsativatthukāya sakkāyaditthiyā *Vicikicchāyā* tī
atthasu thānesu kankhāyā *Sīlabbataparāmāsā* tī sīlena
suddhī, vatena suddhī tī parāmasitvā uppajjanakaditthī
Dutthānusayā tī appahīnatthena santāne anusayakā ditthā-
nusayā Tathā *vicikicchānusayā Tadekatthehi cā* tī tehi
sakkāyaditthiādīhi ekato thitehi ca Upatāpentī vibādhenti
cā tī kilesā,⁵ tehi sakkāyaditthiādīhi *kilesehi* cittaṇ⁶ vivuttaṇ
suññaṇ hotī

Tattha *tadekatthan* tī duvidhaṇ ekatthaṇ pahānekatthaṇ
sahajekatthañ ca apāyagamanīyā hi kilesā yāva sotāpatti-
maggena na pahīyanti tāva ditthī-vicikicchāhi saha ekasmiṇ
puggale thitā tī pahānekatthā Dasasu hi kilesesu idha

* Vbh 263

¹ H, B, S °ñāyā

³ C thassatī

⁵ H, D add yāva so tā

² H vuccatī tī

⁴ H, D, B na

⁶ H, D, C omī

ditthi-vicikicchā eva āgatā, anusayesu ditthānusaya-vicikicchānusayā āgatā, sesā pana apāyagamanīyo¹ lobho doso moho māno thīnaṇ uddhaccaṇ ahirikaṇ anottappan ti attha kilesā ditthi-vicikicchāhi saha pahānekattā hutvā dvīhi anusayehi saddhiṇ sotāpattimaggena pahiyanti Rāga-dosa-pamukhesu vā diyaddhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena ditthiyā pahiyamānāya ditthiyā saha vicikicchā pahinā, ditthānusaya-vicikicchānusayehi saha apāyagamanīyā sabba-kilesā pahānekattavasena pahiyanti

Sahajekattā pana ditthiyā saha vicikicchāya ca saha ekekasmīṇ citte thitā avasesakilesā Sotāpattimaggena hi dvīsu ditthīsampayutta-asankhārikacittesu pahiyamānesu tehi sahajātā lobho doso moho uddhaccaṇ ahirikaṇ anottappan ti ime kilesā sahajekattavasena pahiyanti Dvīsu ditthīsampayutta-sasankhārikacittesu pahiyamānesu tehi sahajātā lobho moho thīnaṇ uddhaccaṇ ahirikaṇ anottappan ti ime kilesā sahajekattavasena pahiyanti Vicikicchāsahagata-citte pahiyamāne tena sahajātā moho uddhaccaṇ ahirikaṇ anottappan ti ime kilesā sahajekattavasena pahiyanti Tehi duvidhekattthehi kilesehi cittaṇ vivittaṇ hoti ti maggacittaṇ viviccati, phalacittaṇ vivittaṇ viyuttaṇ apasakkitaṇ² suññaṇ hoti ti attho

Sakadāgāmiassa olārikā kāmārāgasaññojanā ti olārikabhūtā kāyadvāre³ vitikkamassa paccayabhāvena thūlabhūtā methunarāgasankhātā saññojanā, so hi kāmabhāve saññojetī ti saññojanan ti vuccati *Patighasaññojanā* ti vyāpādasaññojanā, so hi ārammane patihaññati ti patighan ti vuccati Te eva thāmagatatthena santāne anusenti ti anusayā

Anusahagatā ti anubhūtā,⁴ sukhumabhūtā ti⁴ attho ⁴ *Kāmarāgasaññojanā* patighasaññojanā anusahagatā *Kāmarāgānusayā patighānusayā* ti appahinatthena santāne anusayanasena sukhumabhūtā kāmārāga-patighānusayā *Tadelatthehi cā* ti vuttatthehi duvidhekattthehi kilesehi cittaṇ⁵ vivittaṇ suññaṇ hoti

¹ H °gāminīyo

³ H, D kāyavaci°

⁵ H, C, B omi

² B, C, S °kkaṇ, D °sakkanaṇ

⁴ H, D B omi

Arahato ti kilesārīnaṇ hatattā ‘arahā’ ti laddhanāmassa *Rūparāgā* ti rūpabhava chandarāgā *Arūparāgā* ti arūpabhava chandarāgā *Mānā* ti arahattamaggavajjhakā mānā eva Tathā uddhacca¹-avijjā²-mānānusayādayo arahattamaggavajjhakā, etesu unnatilakkhano māno, avupasamalakkhanaṇ uddhaccaṇ, andhabhāvalakkhanā avijjā

Rūparāga-arūparāgavasena pavattā *bhavarāgānusayā*

Tadekatthehi cā ti tehi ekato thitehi ca kilesehi

Bahiddhā ca sabbanimittehi ti ajjhatacittasantāne akusalakhandhe upādāya bahiddhā ti sankhaṇ gatehi, ajjhattaṇ muñcitvā bahiddhā pavattehi sabbasankhāranimittehi maggacittaṇ viviccatai, vinā hoti, apasakkatī, phalacittaṇ³ viyuttaṇ apasakkitaṇ hoti

Tattha kilesapatipātīyā maggapatipātīyā cā ti dvīdhā anusayānaṇ abhāvo vedītabbo Kilesapatipātīyā hi kāmārāgānusaya-patighānusayānaṇ tatīyamaggena abhāvo hoti, mānānusayassa catutthamaggena, ditthānusaya-vīcīkicchānusayānaṇ pathamamaggena, bhavarāgānusaya-avijjānusayānaṇ catutthamaggen’ eva Maggapatipātīyā pana pathamamaggena ditthānusaya-vīcīkicchānusayānaṇ abhāvo hoti, dutīyamaggena kāmārāgānusaya-patighānusayānaṇ ca tanubhāvo, tatīyamaggena sabbaso abhāvo, catutthamaggena mānānusaya-bhavarāgānusaya-avijjānusayānaṇ abhāvo hoti

Ottavveko ti mahaggata-lokuttaracittānaṇ kilesehi suñña-bhāvo, tucchabhāvo ti attho

Upadhivveko ti kilesa-khandha-abhisankhāra-sankhātānaṇ⁴ upadhīnaṇ suññabhāvo Upadhīṇ tāva dassetaṇ *upadhī vuccanti kilesā cā* ti ādim āha Rāgādayo yassa uppajjanti taṇ upatāpentī vibādhenti ti *kilesā ca*, upādānagocarā⁵ rūpādayo pañcakkhandhā *ca*,⁶ upādānasambhūtā puññāpuñña-āneñjābhīsaṅkhārā *ca*

Amatan ti natthi etassa maranasankhātāṇ matan ti amataṇ Kilesavīśapatipakkhattā amaran ti pi amataṇ Saṅsāra-yoni-gatī-uppattī-viññānatthitī-sattāvāsesu saṅsībbatī vinatī ti tanhā vānan ti vuccatī, taṇ tattha natthī ti nibbānaṇ

¹ S °caṇ

² S, C add ca

³ B adds vivittaṇ

⁴ H, S, D omī sankhāta

⁵ H, D °dānato go

⁶ H, S, C, D omī

*Vupakattakāyānan*¹ tī ganasanganikāya apagatasarirānaṃ
Nekkhammābhīratānaṃ tī nekkhamme, kāmādito nikkhante
 pathamajjhānādi ke abhīratānaṃ, tanninnānaṃ

Paramavodānappattānaṃ tī uttamaparisuddhabhāvaṃ² pha-
 laṃ pāpunitvā thitānaṃ, upakkilesābhāvena parisuddhacit-
 tānaṃ, kilesehi muttabhāvena paramavodānappattānaṃ, vik-
 khambhanappahānena parisuddhacittānaṃ, samucchedappa-
 hānena paramavodānappattānaṃ tī evam eke vannayanti

Nirupadhīnaṃ tī vīgatūpadhīnaṃ

Visankhāragatānaṃ tī sankhārārammaṇaṃ caṇḍitvā³ vīgata-
 sankhāraṃ⁴ nibbānaṃ ārammanavasena upagatānaṃ *Visan-*
*khāragataṃ cittaṃ** tī ettha pi nibbānaṃ eva ‘visankhāraṇ’
 tī vuttaṃ

[28] *Vīdūre* tī vivīdhena⁵ dūre *Suvīdūre* tī sutthu vīdure
Na santike tī na samīpe *Na sāmāntā* tī na ekapasse *Anā-*
sanne tī na accantasamīpe *Vūpakatthe*⁶ tī avidūre, vīgate (?)
 tī attho

Tādiso tī taṇṇasādiso *Tassanthito*⁷ tī tena ākārena thito
Tappakāro tī tena pakārena thito *Tappatibhāgo* tī taṇṇakotthā-
 siko Atha vā attabhāvavaguhāya laggabhāvena *tādiso*, kilese-
 hi channabhāvena *tassanthito*, mohanasmīṇaṃ pagālabhāvena
tappakāro, tīhi vīvekehi dūrabhāvena *tappatibhāgo* tī evam
 eke vannayanti

[29] *Duppahāyā* tī sukhena pahātabbā na honti *Duccajā*
 tī sukhena jahitūṇaṃ na sakkā *Duppariccajā* tī sabbākārena
 jahitūṇaṃ na sakkā *Dunnimmadayā* tī amadaṇaṃ nimmadaṇaṃ
 kātūṇaṃ na sakkā *Dubbīnīvethayā* tī vinīvethanaṃ mocanaṃ
 kātūṇaṃ na sakkā *Duttarā* tī uttaritvā atikkantaṇaṃ na sakkā
Duppatarā tī viśeṣetvā taritūṇaṃ na sakkā *Dussamatikkamā* tī
 dukkhena atikkamātabbā *Dubbīnīvattā*⁸ tī nīvattetaṇaṃ dukkhā

* Dhp 154

¹ H vavakattha°, B vīvekattha°, D vapakattha°

² H °bhāva

³ S citvā, B chitvā, D chinditvā

⁴ H, D °khārānaṃ

⁵ H, B, D vivīdhe

⁶ H vavakatthe, B vīvekatthe, D vapakatthe

⁷ H tassathito

⁸ H °bīnīvattā

Atha vā pakativasena *duppariccajā*,¹ vikativasena *dunnim-madayā*, nāgapāsaṇ viya *dubbimvetthayā*, gūmhasamaye maru-kantāraṇ viya *duttarā*, *duppatarā*, vyagghapariggahitā atavi viya *dussamatikkamā*, samuddavici viya *dubbivattā*² ti evam eke vannayanti

Evam pathamagāthāya *Dūre vīekā hi tathāvidho*³ ti sādhetvā puna tathāvidhānaṇ sattānaṇ dhammataṇ āvikaronto *Icehā-mānā* ti gātham āha

Tattha *icehāmānā* ti tanhāhetukā *Bhavasātabaddhā* ti sukhavedanādīmhi bhavasāte⁴ baddhā *Te duppamuñcā* ti te⁵ bhavasātavatthubhūta⁶ dhammā, te⁶ vā⁶ tattha baddhā⁷ *icehāmānā*⁸ sattā duppamocayā *Na hi aññamokkhā* ti aññe⁹ pamocetuṇ na sakkonti *Kāranavacanaṇ*¹⁰ vā etaṇ te sattā duppamuñcā, kasmā[?] yasmā aññena mocetabbā na honti *Yadi sattā muñceyyuṇ sakena thāmena muñceyyuṇ* ti ayam assa attho

Pacchā pure vā pi apekkhamānā ti anāgate atite vā kāme apekkhamānā

Ime va kāme purime va jappan ti ime vā¹¹ paccuppanne kāme purime vā duvidhe pi atitānāgate¹² balavatanhāya patthaya-mānā *Imesañ ca dvinnāṇ padānaṇ Te duppamuñcā na hi aññamokkhā* ti iminā va saha sambandho vedītabbo, itarathā apekkhamānā pi jappaṇ kiṇ karonti, kiṇ vā katā ti na paññā-yeyyuṇ¹³

[30] *Bhavasātabaddhā* ti bhava sātaṇ bhavasātaṇ, tena bhavasātena sukhassādena¹⁴ baddhā hutvā thitā *Taṇ bhā-jetvā dassetuṇ Ekaṇ*¹⁵ *bhavasātaṇ sukhā vedanā* ti ādim āha

*Yobbanassa*¹⁶ bhāvo *yobbaññaṇ* *Rogassa*¹⁷ abhāvo¹⁸ *āro-ggaṇ* *Jīvitindriyassa*¹⁹ pavattabhāvo *jīvitaṇ*

¹ S, C *add* ghoravisaṇ viya

³ H °vidhā

⁵ H *adds* ti ye

⁷ H baddha

⁹ H aññaṇ

¹¹ H, D, C *omit*

¹³ H, D paññāpeyyuṇ

¹⁴ S, C °sādanena, H °sādane

¹⁶ H, B, D yobbana

¹⁸ H, B, D arogabhāvo

² H °bimivattā

⁴ S, C °tena

⁶ H *omit*

⁸ H *adds* te

¹⁰ H *karana*°

¹² H, D *add* vā

¹⁵ H etaṇ

¹⁷ H, B, D *omit*

¹⁹ H, B, D °driya

Lābho ti catunnaṇ paccayānaṇ lābho *Yaso* ti parivāro
Pasaṇṣā ti kitti *Sukhan* ti kāyikacetasiṇaṇ sukhāṇ
Manāpikā rūpā ti manavaddhanakā rūpā *Sesesu* pi es'
 eva nayo

Cakkhusampadā ti cakkhussa sampadā, “Mayhaṇ cakkhu
 sampannaṇ, manivimāne ugghātita-sihapaṇjaraṇ viya khā-
 yati” ti uppannaṇ sukhassādaṇ sandhāya cakkhusampadā
 ti vuttaṇ *Sotasampadādīsu* pi es' eva nayo

Sukhāya vedanāya sattā¹ baddhā pe *vimbaddhā²*
 ti mūlapadaṇ *Vimbaddhā²* ti vividhenākārena baddhā
Ābaddhā ti vīsesena ādito baddhā *Laggā* ti ārammanena
 saddhiṇ appitā *Laggatā* ti nāgadante phāṇitavārako³ viya
 laggitā Yam ettha avuttaṇ taṇ *satto vsatto* ti ādimhi vut-
 tanayena gahetabbaṇ

[31] *Na hi aññamokkhā* ti na parehi mokkhā

Te vā bhavasātāvattihū duppamuñcā ti bhava sukhassādavatt-
 thubhūtā dhammā muñcituṇ dukkhā

Sattā vā etto dummocayā ti sattā eva vā etasmā bhavasā-
 tavatthuto mocetuṇ dukkhā *Duruddharā* ti sātavattthuto⁴
 uddharituṇ dukkhā *Dussamuddharā* ti samantato chinntate
 narakāvāte patito viya uddhaṇ katvā uddharituṇ dukkhā
*Duḥbutthāpayā*⁵ ti utthāpetuṇ dukkhā *Dussamutthāpayā*⁶ ti
 sukhuma-attabhāvaṇ pathaviyaṇ patitthāpanaṇ viya ussā-
 petuṇ ativiya dukkhā

[32] *Te attanā palīpapalīpannā* ti gambhīrakaddame yāva-
 sīsato nimuggā *Na sakkonti paraṇ palīpapalīpannaṇ uddhari-*
tun ti aparaṇ tath' eva⁷ nimuggaṇ hatthe vā sīse vā gahetvā
 uddharitvā thale patitthāpetuṇ na sakkonti

So vata Cundā ti *so* ti vattabbākārapuggalaniddeso, tassa *yo*
 ti imaṇ uddesavacanaṇ āharitvā *yo attanā palīpapalīpanno*⁸
 so vata, Cunda, paraṇ palīpapalīpannaṇ uddharissatī ti evaṇ
 sesapadesu sambandho veditabbo *Palīpapalīpanno* ti gam-
 bhīrakaddame nimuggo vuccati *Yathā Cunda* koci puriso

¹ T omits, but gives sāta in a footnote

² H vimbaddhā

³ S, B, C omit

⁴ T °panā

⁵ H adds ca

⁶ H, D dhārīta°

⁷ B, H duvut°, T °panā

⁸ B tatth' eva

yāva nāsikaggā¹ gambhīrakaddame nimuggo aparam pi tath' eva nimuggaṇ hatthe vā sise vā gahetvā uddharissatī ti n' etaṇ thānaṇ vyjati ti na hi taṇ kāraṇam atthi, yena so taṇ uddharitvā thale patitthāpeyyā ti

Adanto avinīto aparimbbuto ti ettha pana anibbisevanatāya *adanto*, asikkhitavinayatāya *avinīto*, anibbutakilesatāya *aparimbbuto* ti veditabbo So tādiso paraṇ damessatī² nibbisevanaṇ karissatī, *vinessatī*³ tisso sikkhā sikkhāpessatī, *parimbbāpessatī*³ tassa kilese parimbbāpessatī

Natth' añño koci ti añño koci puggalo mocetuṇ samattho natthi *Sakena thāmena* ti attano ñānathāmena *Balenā* ti ñānabalena *Viriyenā* ti ñānasampayutta-cetasikaviriyena *Purisaparakkamenā* ti paraṇ paraṇ thānaṇ akkamanena mahatā³ viriyena

*Nāhaṇ saḥssāmī*⁴ ti ahaṇ na saḥssāmī,⁴ na sakkomī, na vāyamissāmī ti vuttaṇ hoti *Pamocanāyā* ti pamocetuṇ *Kathankathin* ti sakankhaṇ *Dhotakā* ti ālapanaṇ *Taresī* ti tareyyāsī

Attanā pakataṇ pāpaṇ attanā sankhīrissatī .

Attanā akataṇ pāpaṇ attanā va visujjhati

*Suddhi asuddhi paccattaṇ , nāñño aññaṇ visodhaye** ti

etthāyam attho yena *attanā* akusalakammaṇ kataṇ hoti, so catusu apāyesu dukkhaṇ anubhavanto *attanā* va *sankhīrissatī* Yena pana *attanā* *akataṇ pāpaṇ*, so sugatim eva⁵ gacchanto *attanā* va *visujjhati* Kusalakammasankhātā *suddhi*, akusalakammasankhātā ca *asuddhi paccattaṇ* kāraṇasattānaṇ attanī yeva vipaccati *Añño* puggalo *aññaṇ* puggalaṇ na *visodhaye* n' eva visodhetī, n' eva kilesatī, na visodhetī ti vuttaṇ hoti

Titthat' eva nibbānaṇ ti amatamahānibbānaṇ titthatī yeva *Nibbānagāmīmaggo* ti pubbhāgavipassanāto⁶ patthāya ariyamaggo *Titthām' ahaṇ samādapetā* ti ahaṇ ganhāpetā patitthāpetā titthāmī⁷

* Dhp 165, *with* va kataṇ for pakataṇ

¹ S, C sīsato

² H °tī ti

³ S, B, C, D mahanta

⁴ T gamis°, C, D samis°, B sāsīs°

⁵ S, B, C, D sugatī c' eva agatī ca

⁶ H °nādito

⁷ H patitthāmī

Evaṃ ovadīyamānā evaṃ anusāsīyamānā tī mayā evaṃ ovadīyamānā evaṃ anusāsīyamānā Ettha uppanne vatthusmiṃ vadanto ovadati nāma, anuppanne vatthusmiṃ anusāsanto “ayaso pi te bhavissati” tī ādivasena anāgataṃ dassento anusāsati nāma Sammukhā vadanto pi ovadati nama, parammukhā dūtaṃ¹ sāsaṇaṃ vā² pesento anusāsati nāma Sakīṇ vadanto pi ovadati nāma, punappunaṃ vadanto anusāsati nāma Ovadanto eva vā anusāsati nāma

Appekacce tī api ekacce, eke tī attho *Accantaṇitthaṃ nibbānaṃ ārādhentī* tī khayavayasankhātaṃ antaṃ atītaṃ tī accantaṃ, accantaṃ ca taṃ sabbasankhārānaṃ appavattitthānattā nitthāṃ cā tī accantaṇitthaṃ, ekantaṇitthan³ tī attho Taṃ *accantaṇitthaṃ nibbānaṃ ārādhenti* sampādentī

N’ ārādhentī tī na sampādentī, na patilabhaṇtī tī attho

Ettha kyāhaṇ tī etesu kiṇ ahaṇ⁴ Kiṇ karomī tī attho

Maggakkhāyī tī patipadāmaggakkhāyī *Ācikkhatī* tī katheti

Attanā patipajjamānā muñceyyun tī patipajjantā sayāṇ⁴ mucceyyuṇ⁵

Atītaṃ upādāyā tī atītaṃ paticca

Kathaṃ pure² apekkhaṇ karotī tī kena pakārena ikkhaṇ olokanaṃ karotī²

Evarūpo ahoṣṇ tī dīgha-rassa-anuka-thūlādivasena evaṃ-jātikō evaṃrūpo abhaviṇ

Tattha naṇḍiṇ samannānetī⁶ tī tasmiṃ rūpārammane tanhaṇ sammā ānaya⁷ upaneti Vedanādīsu pi es’ eva nayo

Iti me cakkhū tī ādayo vatthu-ārammanavasena tanhupattaṃ dassento āha *Iti rūpā* tī evaṃ rūpā itī

Tattha chandarāgapatibaddhaṇ tī tesu cakkhurūpesu dubbalasankhāto chando ca balavasankhāto rāgo ca, tena chandarāgena patibaddhaṇ allīnaṃ *Vīññānaṇ* tī javana-cittāṇ

Chandarāgapatibaddhattā vīññānassā tī tassa javanavīññānassa chandarāgena baddhabhāvā *Tad abhinandati* tī taṃ ārammaṇaṃ tanhāvasena abhinandati

¹ H dūta

² B add’s satatanitthan

³ H, D pamu^o

⁴ H nayati

⁵ H omits

⁶ H, D omī

⁷ T samanvāgametī

Tanhāvasen' eva taṇ *abhinandanto*, [34] *yāni* 'ssa *tāni* ti *yāni* assa *tāni*, *pubbe* ti *atīte*, *saddhīn* ti *ekato*, *hasita-lapita-kīlītānī* ti *dantavidaṇṣādi*¹-*hasitāni*, *vacībhedaṇ* *katvā* *lapitāni* ca, *kāyakhiddādīkīlītāni* ca *Tad assādetī* ti taṇ *assādayati*, *assādaṇ* *vindati*, *sādiyati* *Tan nīkāmetī* ti taṇ *nīkāmayati*, *paccāsiṇṣati* *Vuttīy āpajjati* ti *tutthīy* *pāpunāti*

Sīyan ti² *bhaveyyaṇ* ³

Appatīladdhassa patīlābhāyā ti *appattassa* *pāpunanattāyā*, *cittaṇ* *paṇḍahati* ti *cittaṇ* *thapeti* *Cetaso paṇḍhānapaccayā* ti *cittassa* *thapanakāranā*

Sīlena *vā* ti *pañcasīlādīsīlena* *vā* *Vatena* *vā* ti *dhutangasa-mādānena* *vā* *Tapena*⁴ *vā* ti *viriyasamādānena* *vā* *Brahmacariyena* *vā* ti *methunaviratiyā* *vā* *Devo* *vā* ti *mahānubhāvo* *devarājā* *vā* *Devanñātaro* *vā* ti *tesaṇ* *aññātaro* *vā*

[35] *Jappantā* ti *gunavasena* *kathentā* *Pajappantā* ti *pakārena* *kathentā* *Abhijappantā* ti *visesena* *kathentā*, *upasaggavasena* *vā* *vaddhitaṇ*

Evaṇ *pathamagāthāyā* *Dūre vīvekā hi tathāvidho* ti *sā-dhetvā*⁵ *duṭṭiyagāthāyā* ca *tathāvidhānaṇ* *dhammataṇ* *āvi-katvā* *idāni* *tesaṇ* *pāpakaranaṇ* *āvīkaronto* *Kāmesu giddhā* ti *gātham āha*

Tassā 'ttho *te sattā kāmesu* *paribhogatanhāyā giddhā*, *pariyesanādīm* *anuyuttattā pasutā*, *sammoham āpannattā* *paṇḍhā*, *adhogamanatāyā*⁶ *maccharitāyā*⁷ *Buddhādīnaṇ* *vacanaṇ* *anādiyanatāyā* ca *avadāṇiyā*, *kāyavīsamādīmhi* *visame* *mvutthā*, *antakāle* *maranadukkhūpanitā* “*kīy su bhavissāma* *ito cutāse*” ti *paridevayantī* ti

Giddhā ti *kāmarāgena* *giddhā* *Gadhītā*⁸ ti *sankapparāgena* *paccāsiṇṣamānā* *hutvā* *gadhītā* ⁹ *Mucchitā* ti *kāmatanhāyā* *mucchāparetā* *Ajjhopannā* ti *kāmanandiyā* *adhiopannā* *aj-jhotthatā* *Laggā* ti *kāmasinehena* *allīnā* *Laggitā*¹⁰ ti *kāma-parilāhena* *ekibhūtā* *Palibuddhā* ti *kāmasaññāyā* *āvattitā*

*Atha*⁹ *vā*⁹ *dassane*¹⁰ *giddhā*, *abhinhadassane* *gadhītā*,⁸ *saṇ*-

¹ H °vīkāsādi

³ H *bhaveyya*

⁵ H, H *sāvetvā*

⁷ H *macchariya*^o

⁹ B, C, D *omit*

² H *siyā*

⁴ B *thāmena*

⁶ C *avaga*^o, D *adhaṇ*^o

⁸ H *gadhītā*

¹⁰ B, C, D, S *dittha-das*^o

saggakiriya¹smiṇ *mucchitā*, viśāsakiriya²smiṇ *ajjhoppannā*, si-
nehavalañjasmiṇ *laggā*, dvayaṇḍvayasamāpattiyā³ *laggūtā*,
aparāparaṇ muñcamānā hutvā *palibuddhā* ti evaṃ eke van-
nayaṇti

Esantī ti paccāsiṇsaṇti *Gavesantī* ti maggayanti *Pari-
yesantī* ti sabbākārena icchanti, patthenti Atha vā dīthā-
rammane subhāsubhaṇ atthi natthi ti *esanti*, subhārammane³
paccakkhaṇ katvā valañjanatthāya pihaṇ⁴ karontā *gavesanti*,
cittavasena *esanti*, payogavasena⁵ *gavesanti*, karanavasena
pariyesanti

Te duvidhe kāme paticca otaritvā caranti ti *taccaritā* Te
'va⁶ kāme bahulaṇ yebhuyyena vaddhenti pavattayaṇti ti
tabbhakulā Te 'va⁶ kāme garuṇ⁷ katvā dahanti ti *taggarukā*
Tesu kāmesu ninnā namitā hutvā vasanti ti *tanninnā* Tesu
kāmesu bhattimā⁸ hutvā vasanti ti *tapponā* Tesu kāmesu
avalambitā hutvā tesu yeva namitā hutvā vasanti ti *tappab-
bhārā* Tesu kāmesu avattharitvā mucchāparetappasangā
hutvā vasanti ti *tadadhimmuttā* Te 'va⁶ kāme adhipatiṇ jet-
thakaṇ katvā caranti⁹ ti *tadadhīpateyyā*

Atha vā ārammanassa itthabhāvena *taccaritā* Āram-
manassa kantabhāvena *tabbhakulā* Ārammanassa manāpa-
bhāvena *taggarukā* Ārammanassa piyabhāvena *tanninnā*
Ārammanassa kāmūpasanhitabhāvena *tapponā* Āramma-
nassa rajanīyabhāvena *tappabbhārā* Ārammanassa muccha-
nīyabhāvena *tadadhimmuttā* Ārammanassa bandhanīyabhā-
vena *tadadhīpateyyā* ti evaṃ eke vannayaṇti

Rūpe pariyesantī ti ādisu *pariyesantī* ti¹⁰ aladdhassa lā-
bhāya esanavasena, *patilabhanti* ti¹⁰ hatthagatavasena, *pari-
bhūṇanti* ti¹⁰ valañjanavasena vuttan ti nātabbaṇ

[36] Kalahaṇ vivādaṇ karoti ti *kalahakārako* Tasmiṇ
nīyutto ti¹¹ *kalahapasuto* Kammakāradīsu pi es' eva nayo

*Gocare caranto*¹¹ ti vesiyādi-gocare¹² satipatthānādi-gocare

¹ H saṅsatta°

² H subhāsubhā°

³ S, C saṅyo°

⁴ H, D, S garu

⁵ B vasanti

⁶ H caraṇ

² S, B, C, D °timhi

⁴ H, S, D, C piyaṇ

⁶ H ca

⁸ H sanninnā

¹⁰ H omits ti

¹² H, S °agocare

vā caramāno Tesu niyutto *gocarapasuto* Ārammanūpaniḥ-
jhānavasena jhānaṇ assa atthi ti jhāyī, tasmīṇ niyutto¹
jhānapasuto

*Avan*² *gacchatī* ti apāyaṇ *gacchatī*

Maccharino ti sakasampattinigūhino³

Vacanan ti kathanāṇ [37] *Vyappathan* ti vākyapathan
Desanan ti vissajjanovādaṇ⁴ *Anusutthin* ti anusāsaniṇ *Na*
ādvyanī ti na ganhanti, na garuṇ karonti *Na allīyanī*⁵ ti
vā⁶ pātho, so yeva attho

Atthato macchariyadassanatthan *pañca macchariyāni* āvā-
samacchariyaṇ ti ādi vuttaṇ

Tattha āvāse macchariyaṇ *āvāsamacchariyaṇ*, sesapadesu
pi es' eva nayo Āvāso nāma sakalārāmo pi parivenam pi
ekovarako pi rattitthānādini pi, yattha⁷ sukhaṇ vasanti,
paccaye labhanti⁸ Eko bhikkhu vattasampanness' eva
pesalassa bhikkhuno tattha āgamaṇaṇ na⁹ icchati,¹⁰ āgato pi
“khippaṇ gacchatū” ti cinteti, idaṇ *āvāsamacchariyaṇ*
nāma, bhandanakārakādinaṇ pana tattha vāsaṇ anicchato
āvāsamacchariyaṇ na hoti

Kulan ti upatthākakulam pi nīatikulam pi, tattha aññassa
upasankamanaṇ anicchato *kulamacchariyaṇ* hoti Pāpapug-
galassa pana upasankamanaṇ anicchato pi macchariyaṇ nāma
na hoti, so hi tesāṇ pasādabhedāya patipajjati, pasādaṇ rak-
khituṇ samatthass' eva pana bhikkhuno tattha upasanka-
manaṇ anicchato macchariyaṇ nāma hoti

Lābho ti catupaccayalābho va, taṇ aññasmīṇ sīlavante la-
bhante yeva mā labhatū ti cintentassa *lābhamacchariyaṇ* hoti
Yo¹¹ pana saddhādeyyaṇ vimpāteti, aparibhoga-dupparibho-
gādivasena vināseti, pūtibhāvaṇ gacchantam pi¹² aññassa na¹²
deti, taṇ disvā “sace imaṇ esa na labheyya, añño sīlavā la-
bheyya, paribhogaṇ gaccheyyā” ti cintentassa *macchariyaṇ*
nāma natthi

¹ H *adds* hi

³ B °tiṇ mgūhantā

⁵ C, D ālyi°

⁷ H, D, B tesu vasantā

⁹ B *omits*

¹¹ H so

² H *ava*

⁴ H °janaṇ ovādaṇ

⁶ S, C pi

⁸ C, S *add* eso āvāso ti veditabbo

¹⁰ B *maccharati*

¹² H, D *omit*

Vanno nāma sarīravanno pi gunavanno pi Tattha sarīravannamaccharī paro pāsādiko rūpavā ti vutte na kathetukāmo hoti Gunavannamaccharī parassa¹ sīlena dhutāgena patipadāya ācārena vannaṃ na kathetukāmo hoti

Dhammo ti pariyattidhammo ca pativedhadhammo ca Tattha ariyasāvakā pativedhadhammaṃ na maccharāyanti, attanā patividdhadhamme sadevakassa lokassa pativedhaṃ icchanti, tam pana pativedhaṃ pare jānantū ti na icchanti Tantidhamme yeva pana dhammacchariyaṃ nāma hoti tena samannāgato puggalo yaṃ gūhaṃ ganthaṃ vā kathāmaggaṃ vā jānāti, taṃ aññe na jānāpetukāmo hoti Yo pana puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena, dhammaṃ vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti, ayaṃ dhammaccharī nāma na hoti

Tattha ekacco puggalo lolo hoti kālēna samano hoti, kālēna brāhmano, kālēna nigānto Yo hi bhikkhu “ayaṃ puggalo pavēni-āgataṃ tantuṃ² sanhasukhumanā dhammantaṃ bhinditvā ālulesatī” ti na deti, ayaṃ puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena na deti nāma Yo pana “ayaṃ dhammo sanho sukhūmo, sacāyaṃ puggalo gāhissatī, aññaṃ vyākāritvā, attānaṃ āvikatvā nassissatī” ti³ na deti, ayaṃ dhammaṃ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma Yo pana “sacāyaṃ imaṃ dhammaṃ gāhissatī, amhākaṃ samayaṃ bhindituṃ samattho bhavissatī” ti na deti, ayaṃ dhammaccharī yeva nāma

Imesu pañcasu maccharīyesu āvāsamaccharīyena tāva yakkho vā peto vā hutvā tass’ eva āvāsassa sankāraṃ sīlena ukkhipitvā vicarati

Kulamaccharīyena tasmīṃ kule aññesaṃ dānamānanādīni karonte disvā “bhinnaṃ vat’ idaṃ kulaṃ mamā” ti cintāyato lohitam pi mukhato uggacchatī, kucchivirecanam pi hoti, antāni pi khandākhandaṃ hutvā nikkhamanti

Lābhamaccharīyena⁴ sanghassa vā ganassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalīkapaṇibhogaṃ viya paṇibhujitvā yakkho vā peto vā mahāajagaro vā hutvā nibbattati

¹ H, D, B omī

² H, S, D dassessatīti

³ H, D tantī

⁴ B, C, D ccherena

Sarīravanna-gunavannamaccherena¹ pana pariyattidhammamaccherena¹ ca attano vannaṃ vanneti, paresaṃ² vanne³ “Kiṃ vanno eso?” ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto, pariyattiṃ ca kassaci kiñci adento dubbanno c’ eva elamūgo ca hoti

Api ca āvāsamacchariyena lohagehe paccati Kulamacchariyena appalābho hoti Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati Vannamacchariyena bhava nibbattassa vanno nāma na hoti Dhammamacchariyēna kukkulaniraye nibbattati ti

Maccharāyanakavasena *macchariyaṃ* Maccharāyanākāro *maccharāyanā* Maccharena āyitassa, maccherasamangino bhāvo *maccharāyittattaṃ*

“Mayh’ eva hontu, mā aññassā” ti sabbā pi attano sampattiyo na⁴ vyāpetuṃ icchatī ti viviccho, vivicchassa bhāvo *vevucchaṃ* Mudumacchariyass’ etaṃ nāmaṃ

Kadariyo vuccati anariyo, tassa bhāvo *kadariyaṃ*, thadhammacchariyass’ etaṃ nāmaṃ, tena hi samannāgato puggalo param pi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti Vuttam pi c’ etaṃ

Kadariyo pāpasankappo, micchādittihī anādaro

*Dadamānaṃ nivāreti yācamānāna bhojanaṃ** ti

Yācake disvā katukabhāvena cittaṃ añcati sankocetī ti katukañcuko, tassa bhāvo *katukañcukatā* Aparo nayo katukaṃ⁵ vuccati katacchugāho samatittikapunnāya hi ukkhalīyā bhattaṃ ganhanto sabbato-bhāgena sankutitena⁶ aggakatacchunā ganhāti, pūretvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ macchariyapuggalassa cittaṃ sankucati, tasmīṃ sankucite kāyo pi ’ssa tath’ eva sankucati, patikutati, pativivattati,⁷ na sampasāriyatī ti maccheraṃ katukañcukatā ti vuttaṃ

*Aggahuttattaṃ cūttassā*⁸ ti paresaṃ⁹ upakāraakarane dānādīnā ākārena yathā sampasāriyatī evaṃ āvaritvā¹⁰ gaṇṭhabhāvo cūttassa⁸ Yasmā pana maccharī puggalo attano santakaṃ

* S 1, 96

¹ H °charena

³ S, C, D vanneti, H vanno

⁵ C katukatā, B katukañcukaṃ

⁷ C, D omīti vī

⁹ C adda adātukāmo

² S, C, D add na

⁴ H, S, D omīti

⁶ H, B sankuci°

⁸ H vuttassa

¹⁰ H acaritvā, C āha°, D avaca°

paresaṇ adātukāmo hoti, parassa santakaṇ ganhitukāmo, tasmā “idaṇ acchariyaṇ mayham eva hotu, mā aññassā” ti pavattivasen’ assa attasampattinaṇ nigūhanalakḥhanatā parasampattinaṇ¹ gahanalakḥhanatā ca veditabbā

Khandhamacchariyam pi macchariyaṇ ti attano pañcak-khandhasankhātāṇ uppatibhavaṇ aññehi asādhāraṇaṇ acchariyaṇ mayham eva hotu mā aññassā ti pavattaṇ macchariyaṇ khandhamacchariyaṇ nāma Dhātu-āyatana-macchariyesu pi es’ eva nayo

Gāho ti gāhaṇicchayavasena² gahanaṇ

Avadaññūṭṭyā ti Sabbaññū-Buddhānaṃ pi kathitaṇ aṇānanabhāvena, yācakaṇaṃ adadamāno hi tehi³ kathitaṇ na jānāti nāma

Janā pamattā ti sativippavāsā janā

Vacanaṇ ti sankhepakathanaṇ *Vyappathaṇ* ti vitthāra-vacanaṇ *Desanaṇ* ti upamaṇ dassetvā atthasandassanavacanaṇ *Anusutthiṇ* ti puappunaṇ sallakkhāpanavacanaṇ

Atha vā dassetvā kathaṇaṇ *vacanaṇ* nāma Ganhāpetvā kathaṇaṇ *vyappathaṇ* nāma Atthaṇ⁴ dassetvā⁵ kathaṇaṇ *desanaṇ* nāma Padato⁴ dassetvā⁶ kathaṇaṇ *anusutthi* nāma

Atha vā paritṭāsadukkhaṇ⁷ nāsetvā kathaṇaṇ *vacanaṇ* nāma Parilāhadukkhaṇ nāsetvā kathaṇaṇ *vyappathaṇ* nāma Apāyadukkhaṇ nāsetvā kathaṇaṇ *desanaṇ* nāma Bhavadukkhaṇ nāsetvā kathaṇaṇ *anusutthi* nāma

Atha vā dukkhasacca-pariññāpativedhayuttaṇ *vacanaṇ*. Samudayasacca-pahānapativedhayuttaṇ *vyappathaṇ* Nirodhasacca-sacchikīriyapativedhayuttaṇ *desanaṇ* Maggasaccabhāvanāpativedhayuttaṇ *anusutthi* ti evaṃ ādinā nayena eke vannayanti

Na sussesānti ti na supanti *Na sotāṇ odahanti* ti savanattāṇ kannasotaṇ na thaṇenti *Na aññā cittaṇ upatthāpentī* ti jānanattāṇ cittaṇ na patitthāpentī⁸ *Anassavā* ti ovādaṇ asunamānā *Avacanakarā* ti sunamānā pi vacanaṇ na karonti ti avacanakarā *Patilomavattino* ti patānihutvā pavat-

¹ H, S, D, C °tti

² B, C, D omī

³ H, B, D tosetvā

⁴ B sarīratāpa°, C paritāsa°

⁵ C garaḥaṇ°

⁶ H, B, D omī

⁷ H, B, D padas°

⁸ C, S santhā°

tanakā *Aññen' eva mukhaṇ karontī* ti karontā pi mukhaṇ na dentī ti attho

Visame ti kāyasucaritādisammatassa¹ samassa² patipakkhattā³ visamaṇ, tasmīṇ visame *Nvutthā* ti pavitthā, dunnihārā⁴

Kāyakamme ti kāyato pavatte kāyena vā pavatte kāyakamme Vacīkammādīsu pi es' eva nayo Tattha kāyakamma-vacīkamma-manokammāni duccharitavasena vibhātāni, pānātipātādayo dasa akusalakammāpathavasena vibhātā ti nītabbaṇ Ayan tāv' ettha sādāhāranapadavananā

Asādāhāranesu pana pānassa atipāto pānātipāto, pānavadho, pānaghāto ti vuttaṇ hoti Pāno ti c' ettha vohāro satto, paramatthato jīvitindriyaṇ, tasmīṇ pana pāne pānasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamutthāpikā kāyavacidvārānaṇ⁵ aññatara⁶-dvārappavattā vadhakacetanā pānātipāto So gunavirahitesu tiracchānagatādīsu pānesu khuddake pāne appasāvaṇ, mahāsarīre mahāsāvaṇ Kasamā⁷ Payogamahantatāya, payogasamatte pi vatthumahanatāya Gunavantesu manussādīsu appagune pāne appasāvaṇ, mahāgune mahāsāvaṇ Sarīra-guṇānam pana sambhāve satī kilesānaṇ upakkamānañ ca mudutāya appasāvaṇ, tibbatāya mahāsāvaṇ ti vedītabbo

Tassa pañca sambhārā hontī pāno, pānasaññitā, vadhakacittāṇ, upakkamo, tena maraṇaṇ ti Cha payogā sāhatthiko, ānattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhiṇṇayo ti Imasmīṇ pan' ettha⁷ vitthāriyamāne atipapañico hoti, tasmā naṇ na vitthāressāma, aññāñ ca evarūpaṇ atthikehi pana Samantapāsādikāṇ Vinayatthakathaṇ oloketvā gahetabbaṇ

Adinnassa ādānaṇ *adinnādānaṇ* Parassaharaṇaṇ, theyyaṇ, corikā ti vuttaṇ hoti Tattha adinnān ti parapariggahitaṇ, yattha paro yathākāmakāritaṇ āpajjanto adandāraho anupavaṇ ca hoti, tasmīṇ pana⁸ parapariggahite parapariggahitasaññino tadādayaka-upakkamasamutthāpikā theyya-

¹ H *omits* sammatassa

² H 'tāya

³ H, D *omit* dvārānaṇ

⁴ *All MSS* pan' atthe

⁵ H *adds* samathassa

⁶ H 'nīhārā, D 'nivārā

⁷ H, D *omit*

⁸ H *omits*

cetanā adinnādānaṃ Taṃ hīne parasantake vatthusmiṃ¹ appasāvaṃṇaṃ, paṇite mahāsāvaṃṇaṃ Kasmā² Vatthupanī-tatāya Vatthusamatte satī guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvaṃṇaṃ, taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnagunassa santake vatthusmiṃ appasāvaṃṇaṃ

Tassa pañca sambhārā honti parapariggahitaṃ, paraparig-gahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haranan ti Chappayogā sāhatthikādayo va Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro pasayhāvahāro paticchannāvahāro parikkappā-vahāro kusāvahāro ti imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattā ti ayam ettha sankhepo, vitthāro pana Samantapāsādikāya vutto

Kāmesu micchācāro ti ettha pana kāmesū ti methunasamā-cāresu³ *Micchācāro* ti ekantanindito lāmakācāro Lakkha-nato pana asaddhammādhīppāyena kāyadvārappavattā aga-manīyatthānavītikkamacetanā kāmesu micchācāro Tattha agamanīyatthānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturalakkhitā pitu-rakkhitā mātāpituralakkhitā bhāturalakkhitā bhaginirakkhitā ñāturalakkhitā gottarakkhitaṃ dhammarakkhitā sārakkhā sapa-rīdandā ti māturalakkhitādayo dasa, dhanakkitā chandavāsini bhogavāsini patavāsini odapattakini ohatacumbatā⁴ dāsi ca bhariyā kammakārī ca bhariyā dhajāhatā muhuttikā ti imā⁵ dhanakkitādayo dasā ti vīsati itthiyo Itthiṃ pana dvīnaṃ sārakkha-saparīdandānaṃ dasannaṃ ca dhanakkitādīnaṃ ti dvīdasannaṃ itthīnaṃ aññe⁶ purisā ti⁶ idaṃ⁶ agamanīyatthā-naṃ nāma So pan' esa micchācāro silādīgunarahite agamanī-yatthāne appasāvajjo, silādīgunasampanne mahāsāvajjo

Tassa cattāro sambhārā agamanīyavatthu, tasmīṃ sevana-cittaṃ, sevanaṃ payogo, maggena maggapatipatti-adhivāsanaṃ ti Eko payogo sāhatthiko eva

Musā ti vīsaṃ vādanapurekkhārassa atthabhañjanako⁷ vacī-payogo, kāyappayogo vā Vīsaṃ vādanādhīppāyena pan' assa paravisaṃvāda-ka-kāyavacīpayogasamutthāpikā cetanā mu-sāvādo Aparo nayo musā ti abhūtaṃ ataccaṃ vatthu,

¹ H, D, B omī

³ S, B, C, D obhata°

⁵ H, B, D añña

⁷ H °bhañjako

² C adds methunavatthusu vā

⁴ H, D, B etā

⁶ S, C omī

vādo tī tassa bhūta to tacchato viññāpanaṃ Lakkhanato pana atathavattun tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathā viññattisamutthāpikā cetanā *musāvādo* So yam atthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo Apī ca gahatthānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya ‘natthī’ tī ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo Pabbajitānaṃ apakam pi telaṃ vā sappiṇ vā labhivā hassādhīppāyena “ajja gāme telaṃ nadī maññe sandati” tī pūranakathānaya¹ pavatto appasāvajjo, aditthaṃ yeva pana dītthan tī ādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo

Tassa cattāro sambhārā honti atathaṃ vatthu, vīsaṃvādanacittaṃ, taṃ vāyāmo, parassa tadatthaviñānanan tī Eko payogo sāhatthiko va So kāyena vā kāyapatibaddhena vā vācāya vā² paravīsaṃvādaka³-kīriyakarane dātthabbo, tāya ce⁴ kīriyāya paro tam atthaṃ jānāti, ayaṃ kīriyasamutthāpakacetanākhane yeva musāvādakammanā bajjhati

Pisunā vācā tī ādisu yāya vācāya, yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ, parassa ca⁵ suññabhāvaṃ⁶ karoti, sā pisunā vācā

Yāya pana attānam pi param pi pharusāṃ karoti, yā vācā sayam pi pharusā, n’ eva kannasukhā, na hadayasukhā vā⁷ ayaṃ *pharusā vācā*

Yena samphaṃ palapati nīratthakaṃ so *samphappalāpo*

Tesaṃ mūlabhūtā pi cetanā pisunāvācādinānam eva labhati, sā eva idha adhippetā tī Tattha sankīrtthacittassa paresaṃ vā bhedāya, attapiyakamyatāya⁸ vā kāyavacīpayogasamutthāpikā cetanā *pisunā vācā* Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appagunatāya appasāvajjā, mahāgunatāya mahāsāvajjā Tassā cattāro sambhārā bhīnditabbo paro, “iti ime nānābhavissanti vinābhavissanti” tī bhedaṃ purekkharatā vā, “iti ahaṃ piyo bhavissāmi, vissāsiko” tī piyakamyatā vā, taṃ vāyāmo, tassa tadatthaviñānanan tī

Parassa mammacchedaka - kāyavacīpayogasamutthāpikā

¹ H, D purāna°

² S, C °vādāna

³ S, C omī

⁴ H, D, B vācā

⁵ H, D omī

⁶ H, D cetanā

⁷ S, C pesuñ°

⁸ S, C attanī°

ekantapharusacetanā pharusā vācā Mammacchedako pi payogo cittasanhatāya pharusā vācā na hoti mātāpitaro hi kadāci puttake evam pi vadanti “Corā vo khandākhandaṇ karontū” ti, uppalapattam pi nesaṇ upari patantaṇ na icchanti, ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṇ vadanti “Kiṇ imehi¹ ahirikehi² anottappihi³ niddhamatha ne” ti, atha ca nesaṇ āgamādhigamasampattiṇ icchanti Yathā ca cittasanhatāya pharusā vācā na hoti, evaṇ vacanasanhatāya apharusā vācā pi na hoti na hi mārāpetukāmassa “imaṇ sukhāṇ sayāpethā” ti vacanaṇ apharusavācā hoti, cittapharusatāya pan’ esā pharusāvācā Sā yaṇ sandhāya pavattitā, tassa appagunatāya appasāvajjā, mahāgunatāya mahāsāvajjā Tassa tayo sambhārā akkositabbo paro, kupitacittaṇ, akkosanā ti

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamutthāpikā akusala-cetanā samphappalāpo⁴ [samphaṇ nīratthakaṇ palapaṭi ete-nā ti katvā]⁴ So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo Tassa dve sambhārā Bhārata-yuddha-Sītāharanādi-nīratthakakathāpurekkhārātā, tathārūpikathākathanañ⁵ ca

Abhiyyhāyatī ti abhiyyhā, parabhandābhīmukhī hutvā tan-ninnatāya pavattatī⁶ ti attho Sā “aho vata idaṇ mam’ assā” ti evaṇ parabhandābhiyyhāyanalakghanā, adinnādānaṇ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca Tassā dve sambhārā honti⁷ parabhandaṇ, attano parināmanañ ca Parabhanda-vatthuke hi lobhe uppanne pi na tāva kammaphathabhedo hoti yāva “aho vat’ idaṇ⁸ mam’ assā” ti attano na⁹ parināmeti

Hitasukhaṇ vyāpādayatī ti vyāpādo, so paravināsāya manopadosalakkhano, pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca Tassa dve sambhārā¹⁰ parasatto ca, tassa ca vināsacintā¹¹ Parasattavatthuke hi kodhe uppanne pi na tāva

¹ S, B, C, D ime

³ S °tappā, B, C, D °tappino

⁵ H tathā

⁷ H, S, D omī

⁹ H, D, B omī

¹¹ H °cittaṇ

² S, B, D ahirikā

⁴ H, B, D omī

⁶ H, D, B pavattī

⁸ H, D, B vata naṇ

¹⁰ B adds honti

kammappathabhedo hoti yāva “aho vatāyaṇ ucchijjeyya vi-nasseyyā” ti tassa vināsaṇ na cinteti

Yathābhuccagahanābhāvena¹ micchā passatī ti *michādut-thi*, sā “natthi dinnan” ti ādinā nayena viparītadassanalak-khanā, samphappalāpo viya appasāvajjā ca mahāsāvajjā ca

Saññī, asaññī, nevasaññī-nāsaññī bhavissāmā ti rūpādīva-sena kankhanti *Bhavissāmā nu kho mayan* ti ādinā attānaṇ kankhanti Tattha *bhavissāmā nu kho, na nu kho bhavissāmā* ti sassatākāraṇi ca ucchedākāraṇi ca nissāya anāgate attānaṇ vijjamānatañ² ca avijjamānatañ² ca kankhanti *Kin nu kho bhavissāmā* ti jāti-linguppattiyo³ nissāya khattiyā nu kho bhavissāmā, brāhmaṇa-vessa-sudda-gahattthapabbajita-deva-manussānaṇ aññatarā ti kankhanti *Kathan nu kho bhavissāmā* ti santhānākāraṇ nissāya dīghā nu kho bhavissāmā, rassa-odāta-kanha-pamānika-appamānikādīnaṇ aññatarā ti kankhanti Keci pana issaranimmānādīni nissāya “kena nu kho kāraṇena bhavissāmā” ti hetuto kankhanti ti vadanti *Kiṇ hutvā kiṇ bhavissāmā nu kho mayan* ti jāti-ādīni nissāya “khattiyā hutvā nu kho brāhmaṇā bhavissāmā, pe devā hutvā manussā” ti attano paramparaṇ kankhanti Sabbatth’ eva pana *addhānan* ti kālādhivacanam etaṇ

Yasmā etad eva *tasmā hi sikkhetha idh’ eva jantu pe appaṇ h’ idaṇ⁴ jīvitaṇ āhu dhīrā* ti Tattha *sikkhethā* ti tisso sikkhā āpajjeyya⁵ *Idh’ evā* ti imasmiṇ yeva sāsane

Tattha ca sikkhitabbā *sikkhā* Tisso ti gananaparicchedo *Adhisīlasikkhā* ti adhikaṇ uttamaṇ sīlan ti adhisīlaṇ adhisīlaṇ ca taṇ sikkhitabbatthena⁶ *sikkhā cā* ti adhisīlasikkhā Esa⁷ nayo adhicitta-adhipaññāsikkhāsu⁸

Katamaṇ pan’ ettha sīlaṇ² Katamaṇ adhisīlaṇ² Kaṭamaṇ cittaṇ² Katamaṇ adhicittaṇ² Katamā paññā² Katamā adhipaññā ti² Vuccate Pañcanga-dasangasīlaṇ tāva sīlam eva, tañ hi Buddhē uppanne pi anuppanne pi loke pavat-

¹ H °bhuccāgahana°

² B °linga-sampattiyo

³ H, S, D, C āvaj°

⁷ S, C es’ eva

² S °mānañ

⁴ H hi taṇ

⁶ S, C °bbato

⁸ S, C adhicitta-paññāsu

tatı Uppanne Buddhē tasmıñ sile Buddhā pı sāvakā pı mahājanañ samādapentı, anuppanne Buddhē Paccekabuddhā ca kammavādino dhammikā samanabrāhmanā ca cakkavattimahārājā ca mahābodhisattā ca samādapentı, sāmam pı panditā samanabrāhmanā samādiyanti Te tañ kusaladhammañ pūretvā devesu ca manussesu ca sampattıñ anubhonti

Pātımokkhasaṅgavarasīlam pana adhisīlan tı vuccatı, tañ hı surıyo viya pajjotānañ, Sıneru viya pabbatānañ sabbalokıyasīlānañ adhıkañ c' eva uttamañ ca, Buddhuppāde eva pavattatı, na vinā Buddhuppādā, na hı tañ paññattıñ uddharıtvā añño satto thapetuñ sakkotı, Buddhā eva pana sabbaso kāyavacıdvārajjhācārasotañ chındıtvā tassa tassa vıtikka-massa anucchavıkañ tañ tañ¹ sīlasaṅgvarañ paññāpentı tı Pātımokkhasaṅgavarato pı ca maggaphalasampayuttam eva sīlañ adhisīlañ

Kāmāvacarānı pana attha kusala-cıttānı lokıyānı² atthasamāpattı-cıttānı ca ekajjhañ katvā cıttam evā tı vedıtabbañ Abuddhuppāde c' assa pavattı c' eva³ samādapanañ⁴ samādānañ⁴ ca sile vuttanayen' eva vedıtabbañ Vipassanāpādaka-atthasamāpattı-cıttanı pana adhıcıttan tı vuccatı, tañ hı adhı-sīlañ viya sīlānañ sabbalokıyacıttānañ adhıkañ c' eva uttamañ ca, Buddhuppāde eva ca⁵ hotı, na vinā Buddhuppādā Tato pı ca maggaphala-cıttam eva adhıcıttan

Atthı dınnan, atthı yıttan tı ādınayappavattañ pana kam-massakatāñānañ paññā, sā hı Buddhē uppanne pı anuppanne pı loke pavattatı Uppanne Buddhē tassā paññāya Buddhā pı sāvakā pı mahājanañ samādapentı, anuppanne Buddhē Paccekabuddhā kammavādino dhammikasamanabrāhmanā ca cakkavattimahārājā mahābodhisattā ca samādapentı, sāmam pı panditā samādiyanti Tathā hı Ankuro Asavassasāhassānı mahādānañ adāsı, Velāmo Vessantaro aññe ca bahū panditā manussā mahādānānı adaṅsu Te tañ kulañ dhammañ⁶ parı-pūretvā devesu ca manussesu ca sampattıñ anubhaviṅsu Tilakkhanākāraparicchedakam pa-

¹ *All MSS omit*

² *C mahagata-lokiya, D, B lokiya*

³ *H, B omit*

⁵ *H, D, C omit*

⁴ *S, B, C °dāpanañ*

⁶ *H, D kammañ*

na vipassanāñānaṃ adhipaññā ti vuccati. Sā hi adhisi-
lādhicittāni viya silacittānaṃ, sabbalokiyapaññānaṃ adhikā c'
eva uttamā ca, na ca vinā Buddhupādā loke pavattati
Tato pi maggaphalapaññā va adhipaññā

Idāni ekekaṃ dassento *Katamā adhisīlasikkhā?* *Idha
bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī* ti
ādim āha

Idhā ti vacanaṃ pubbhāgakaraniyasampadāya sampan-
nassa sabbappakārasīlaparipūrakassa puggalassa sannissaya-
bhūta-sāsanaparidīpanaṃ, aññasāsanassa ca tathābhāvapati-
sedhanaṃ *Vuttañ h' etaṃ Idh' eva bhikkhave samano
pe suññā parappavādā samanehi aññe** ti

Bhikkhū ti tassa sīlassa paripūrakapuggala¹-paridīpanaṃ

Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto ti idam assa pātimokkhasaṃvare
thitabhāvaparidīpanaṃ

Viharatī ti idam assa tadanurūpa-vihārasamangībhāvaparidī-
panaṃ

Ācāragocarasampanno ti idam assa pātimokkhasaṃvarassa
upakāraka-dhammaparidīpanaṃ

Anumattesu vajjesu bhayadassāvī ti idam assa pātimok-
khato acavanadhammatāparidīpanaṃ

Samādhāyā ti idam assa sikkhāpadānaṃ anavasesato ādāna-
paridīpanaṃ

Sikkhatī ti idam assa sikkhāya samangībhāvaparidīpanaṃ

Sikkhāpadesū ti idam assa sikkhitabba-dhammaparidīpa-
naṃ

Tattha *bhikkhū* ti saṃsāre bhayaṃ ikkhatī ti bhikkhu

Sīlam assa atthī ti sīlavā ² Kim³ ettha sīlan ti? Sīlanat-
thena sīlaṃ Kim idaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ⁴ vā,—
kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakinnatā ti attho,—
upadhāraṇaṃ vā,—kusalānaṃ dhammānaṃ pativāhasena
ādhārabhāvo ti attho Etad eva hi ettha atthadvayaṃ sad-
dalakkhanavidū anujānanti Aññe pana adhisevanatthena,

* M 1, 63

¹ H, S, D, C °kassa puggalassa

³ H omits

² H adds ti

⁴ All MSS. samādhāna

ācāratthēna,¹ sīlanatthēna, sīratthēna, sīlatatthēna sīvatthēna
sīlan tī vannayanti

Sīlanāṇ lakkhaṇāṇ tassa bhinnassā pi anekadhā,
Saṇḍassanattaṇ rūpassa yathā bhinnass' anekadhā *

Yathā hi nīla-pītādibhedena anekadhā bhinnassā pi rūpāya-
tanassa saṇḍassanattaṇ lakkhaṇāṇ nīlādibhedena bhinnas-
sā pi saṇḍassanabhāvānatikkamanato, tathā sīlassa cetanā-
dibhedena anekadhā bhinnassā pi yad etaṇ kāyakammādīnaṇ
samādhānavasena² kusalānaṇ ca dhammānaṇ patitthāvasena³
vuttaṇ sīlanāṇ tad eva lakkhaṇāṇ, cetanādibhedena⁴ bhinnas-
sā pi samādhāna²-patitthābhāvānatikkamanato³ Evaṇ lak-
khanassa pan' assa

Dussīlyaviddhaṇsanatā anavaṇṇagunā tathā
Kiccasaṃpattiatthēna raso nāma pavuccatī *

Tasmā idaṇ sīlaṇ nāma kiccattthēna rasena pana dussīlya-
viddhaṇsanarasaṇ,⁵ saṃpattiatthēna rasena anavaṇṇarasaṇ tī
veditabbaṇ

Soceyyapaccupatthānaṇ tay' idaṇ, tassa viññūhi
Ottappañca hiri c' eva padatthānaṇ tī vannitaṇ *

Tañ⁶ hi⁷ sīlaṇ *kāyasocceyyaṇ⁸ vacīsocceyyaṇ⁸ manosoceyyaṇ*† tī
evaṇ vutta-soceyyapaccupatthānaṇ, soceyyabhāvena⁹ pac-
cupatthātī, gahanabhāvaṇ gacchatī Hirottappañ ca pana
tassa viññūhi padatthānaṇ tī vannitaṇ, āsannakāraṇaṇ tī
attho Hirottappe hi satī sīlaṇ uppajjati c' eva tiṭṭhatī ca,
asatī n' eva uppajjati, na tiṭṭhatī tī

Evaṇvidhena sīlena sīlavā hotī Etaṇ sīlaṇ nāma pānātī-
pātādīhi vā viramantassa, vattapatipattiṇ vā pūrentassa ce-

* Vism 1, 8

† A 1, 271

¹ C ādhā°, D āhā°

² H, D, B patitthāna°

³ H omits rasa

⁴ H adds idaṇ

⁵ Vism sucibhā°

⁶ All MSS samādhāna°

⁷ C adds anekadhā

⁸ H adds ca

⁹ H °ya

tanādayo dhammā veditabbā, vuttañ h' etaṇ Patisambhidāyaṇ * *Kiṇ sīlan ti? Cetanā sīlaṇ, cetasikaṇ sīlaṇ, saṇvaro sīlaṇ, avūtkkamo sīlan ti*

Tattha cetanā sīlaṇ nāma pānātipātādīhi viramantassa, vattapatipattīṇ vā pūrentassa cetanā Cetasikaṇ sīlaṇ nāma pānātipātādīhi viramantassa viratī Apī ca cetanā-sīlaṇ nāma pānātipātādīni pajahantassa satta kamma-pathacetanā Cetasikasīlaṇ nāma *abhijjhaṇ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī* ti ādinā nayena Saṇyutta-mahāvaggeṭ vuttā anabhijjhā-avyāpāda-sammāditthidhammā

Saṇvaro sīlan ti ettha pañcaviḍhena saṇvaro veditabbo pātimokkhasaṇvaro satisaṇvaro ñānasaṇvaro khantisāṇvaro viriyasaṇvaro ti, tassa nānākaraṇaṇ uparī āvibhavissatī

Avūtkkamo sīlan ti samādinna-sīlassa kāyika-vācasiko avūtkkamo Ettha ca saṇvarasīlaṇ avūtkkamasīlan ti idam eva nippariyāyato sīlaṇ, cetanā-sīlaṇ cetasikasīlan ti pariyāyato sīlan ti veditabbaṇ

Pātimokkhan ti sikkhāpadasīlaṇ, tañ hi yo naṇ pāti rak-khatī, taṇ mokkhatī mocetī apāyikādīhi dukkhehi, tasmā pātimokkhan ti vuttaṇ *Pātimokkhasaṇvarasaṇvuto* ti pātimokkhasaṇvarena samannāgato

Acāragocarasaṃpanno ti ācārena ca gocarena ca saṃpanno

Anumattesū ti appamattakesu

Vajjesū ti akusaladhammesu

Bhayadassāvī ti bhayadassī

Samādāyā ti sammā ādiyītvā

Sikkhatī sikkhāpadesū ti taṇ taṇ sikkhāpadaṇ samādiyītvā sikkhatī Apī ca *samādāya sikkhatī sikkhāpadesū* ti yaṇ kiñci sikkhāpadesu sikkhākotthāsesu sikkhitabbaṇ kāyikaṇ vā vācasikaṇ¹ vā, taṇ sabbaṇ sammā ādāya sikkhatī

Khuddako sīlakkhandho ti saṅghādisesādi sāvaśeso sīlakkhandho *Mahanto* ti pārājikādiniravaseso

²Yasmā pana pātimokkhasīlena³ bhikkhu sāsane patitthātī

* Pts 1, 44

† S v, 1 62

¹ H cetasikaṇ

² Cf Smv 1, 331

³ Smv 1, °saṇvarasīlena

nāma, tasmā taṇ *patutthā* ti vuttaṇ, patutthahatī vā ettha bhikkhu, kusaladhammā eva vā ettha patutthahantī ti *patutthā* Ayam attho *Sīle patutthāya naro sapañño** ti ca, *Patutthā mahārāja sīlaṇ sabbesaṇ kusalānaṇ dhammānaṇ†* ti ca, *Sīle patutthitassa kho mahārāja sabbe kusalā dhammā na parihāyanti†* ti ca ādi-suttavasena vedītabbo

Tad etaṇ pubbuppattiatthena *ādi*, vuttam pi c' etaṇ *Tasmā 'ti 'ha tvaṇ Uṭṭiya¹ ādīm eva visodhehi kusalesu dhammesu Ko c' ādi kusalānaṇ dhammānaṇ² Sīlaṇ ca suvisuddhaṇ, dutthi ca uyukā† ti* Yathā hi nagaravaddhakī nagaraṇ māpetukāmo pathamaṇ nagaratthānaṇ sodheti, tato aparabhāge vīthi-catukka-singhātakādi-paricchedena vibhajtvā nagaraṇ māpeti, evam eva yogāvacaro ādito sīlaṇ sodheti, tato aparabhāge samādhi-vipassanā-maggaphala-nibbānāni sacchikaroti Yathā vā pana rajako pathamaṇ tīhi khārehi vatthaṇ dhovītvā parisuddhe vatthe yathicchakaṇ² ranga-jātaṇ upaneti, yathā vā pana cheko cīttakāro rūpaṇ likhitukāmo ādito va bhūtiparikammaṇ karoti, tato aparabhāge rūpaṇ samutthāpeti, evam eva yogāvacaro ādito va sīlaṇ visodhetvā aparabhāge samatha-vipassanādayo dhamme sacchikaroti, tasmā sīlaṇ *ādi* ti vuttaṇ

Tad etaṇ caranasarikkhatāya *caranaṇ* Caranā ti hi pādā vuccanti Yathā hi chinnacaranassa purisassa disā-gamanābhīsankhāro na jāyati, paripunnāpādass' eva jāyati, evam eva yassa sīlaṇ bhinnaṇ hoti khandaṇ aparipunnaṇ, tassa nibbānagamanāya nānagamanāṇ na sampajjati, yassa pana taṇ abhinnaṇ hoti akhandaṇ paripunnaṇ, tassa nibbānagamanāya nānagamanāṇ sampajjati, tasmā sīlaṇ caranaṇ ti vuttaṇ

Tad eya saññāmanavasena *saññāmo*, saṇvaranavasena³ *saṇvaro* ti ubhayenā pi sīlasaññāmo c' eva sīlasaṇvaro⁴ ca kathito Vacanattho pan' ettha saṇyameti vītiikkama-vip-

* S 1, 13, 163, cf Vism 1

† Mil 33

† S v, 166

¹ H khattiya

² H, S, D, B yadic°

³ H, D, B °ravasena

⁴ H omits sīla

phandanāṇ,¹ puggalaṇ vā saṇyameti, vītikkamavasena tassa vipphandituṇ na deti ti saṇyamo Vītikkamassa² pavesana-dvāraṇ³ saṇvaratī pidaḥatī ti saṇvaro

Mokkhan ti uttamaṇ mukhabhūtaṇ vā, yathā hī sattānaṇ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā angamangāni pharati, evaṇ yogino pi catubbhūmakakusalaṇ silamukhena pavisitvā atthasiddhiṇ sampādeti, tena mokkhan ti vuccati⁴ Pamukhe⁵ sādhu ti *pāmokkhaṇ*, pubbangamaṇ setthaṇ padhānaṇ ti attho *Kusalānaṇ dhammānaṇ samāpatṭiyā* ti catubbhūmakakusalānaṇ patilābhatthāya mukhaṇ mokkhaṇ pubbangamaṇ setthaṇ padhānaṇ ti veditabbaṇ

**Vivicc' eva kāmehi* ti kāmehi vivicca, vinā hutvā, apakamitvā Yo panāyam⁶ ettha⁷ evakāro so niyamatto ti veditabbo Yasmā ca niyamatto tasmā pathamajjhānaṇ upasampajja viharanasamaye avijjamānānaṇ pi kāmānaṇ tassa pathamajjhānaṇsa patipakkhabhāvaṇ,⁸ kāmāpariccāgen' eva⁹ c' assa adhigamaṇ dipeti Kathaṇ ? *Vivicc' eva kāmehi* ti evaṇ hī niyame kariyamāne idaṇ paññāyati nūn' imassa¹⁰ jhānaṇsa kāmā patipakkhabhūtā, yesu satī idaṇ nappavattati,¹¹ andhakāre satī dipobhāso viya, tesaṇ pariccāgen' eva c' assa adhigamo hoti, orimatīrapariccāgena pārimatīrassa viya, tasmā niyamaṇ karotī ti

Tattha siyā kasmā pan' esa pubbapade yeva vutto, na uttarapade ti ? Kiṇ¹² akusalehi dhammehi aviviccāpi pathamaṇ¹³ jhānaṇ upasampajja vihareyyā ti ? Na kho pan' etaṇ evaṇ datthabbaṇ, tannissaranato hī pubbapade eva¹⁴ vutto Kāmadhātusamatikkamanato hī kāmāragapatipakkhato ca¹⁵ idaṇ jhānaṇ kāmānaṇ eva nissaranaṇ, yathāha *Kāmānaṇ etaṇ nissaranaṇ yad idaṇ nekkhammaṇ*† ti Uttarapade pi pana

* Cf Vism 1, 139

† D III, 276

¹ H °kamma° nāni

² S, C saṇyamavasena dvāraṇ

³ H, S, D, C *omit*

⁴ H pana

⁵ H °vānaṇ

⁶ H dutiyassa

⁷ H, D, C *omit*

⁸ C, D, Vism esa

⁹ S, C °ma

¹⁰ H pamukho, S °khaṇ

¹¹ H c' ettha

¹² H *omits* kāmā

¹³ H °ti ti

¹⁴ H, B, D, Vism *omit*

¹⁵ H va

yathā *Idh' eva bhikkhave samano, idha duttaro samano** ti ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṇ vattabbo Na hi sakkā ito aññehi pi nīvaranasankhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṇ upasampajja viharituṇ, tasmā *vivicc' eva kāmehi, vivicc' eva¹ akusalehi dhammehi* ti evaṇ padadvaye pi esa datthabbo Padadvaye pi ca kiñcā pi *viviccā* ti iminā sādharanavacanena tadanga-vikkhambhana-samuccheda-patippasaddhi-nissaranavivekā citta-kāya-upadhivivekā ca sangahaṇ gacchanti Tathā pi pubbabhāge kāyaviveka-cittaviveka-vikkhambhanavivekā datthabbā, lokuttaramaggakkhane kāyaviveka-cittaviveka-samucchedaviveka-nissaranavivekā² datthabbā³

Kāmehi ti iminā padena ye ca idha *Katame vatthukāmā⁴ Manūpikā rūpā⁵†* ti ādinā vatthukāmā vuttā, ye ca⁴ *idh' eva⁵ vibhange chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, sankappo kāmo, rāgo kāmo, sankapparāgo kāmō†* ti evaṇ kilesakāmā vuttā, te sabbe pi sangahitā icc' eva datthabbā

Evaṇ hi satī *vivicc' eva kāmehi* ti vatthukāmehi pi *vivicc' evā* ti attho yujjati, tena kāyaviveko vutto hoti *Vivicca akusalehi dhammehi* ti kilesakāmehi sabbākusalehi vā *viviccā* ti attho yujjati, tena cittaviveko vutto hoti Purimena c' ettha vatthukāmehi⁶ vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhaparigaho vibhāvito hoti Evaṇ vatthukāma-kilesakāma-vivekavacanato⁷ yeva etesaṇ pathamena sankilesavatthuppahānaṇ, dutiyena sankilesappahānaṇ, pathamena lolabhāvassa hetu-pariccāgo, dutiyena bālabhāvassa, pathamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayasodhanaṇ⁸ vibhāvitaṇ hoti ti viññātabbaṇ Esa tāva nayo *kāmehi* ti ettha vuttakāmesu⁹ vatthu-

* M¹ 1, 63, A 11, 238

† Nid 1

‡ Vbh 256, Nid 2

¹ All MSS omit eva

² H, S add ti

³ B omits

⁴ H va

⁵ C tatth' eva

⁶ H, D kāmehi

⁷ H °vivecanato, C, D °kāma-vacanato

⁸ S, B, C, Vism °posanaṇ

⁹ H vatthukāmehi, C, D vatthukāmesu

kāmapakkhe, kilesakāmapakkhe pana chando ti ca rāgo ti ca evamādihi anekabhedo kāmacchando yeva kāmo ti adhippeto So ca akusalapariyāpanno pi samāno *Tattha katamo kāmacchando?* *Kāmo* ti ādinā nayena Vibhange* jhānapatipakkhato visuṇ vutto, kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade Anekabhedato c' assa kāmato ti avatvā *kāmehi* ti vuttaṇ.

Aññesam pi dhammānaṇ akusalabhāve vijjamāne *tattha katame akusalā dhammā?* *kāmacchando* ti ādinā nayena Vibhange* upari jhānangānaṇ paccanika-patipakkhabhāvadassanato nīvaranān' eva vuttāni ti Nīvaranāni hi jhānangānaṇ paccanikāni, nesaṇ jhānangān' eva¹ patipakkhāni viddhaṇsakāni vighātakāni ti vuttaṇ hoti Tathā hi *samādhī kāmacchandassa patipakkho*, *pīr vyūpādassa*, *vitakko thīnamiddhassa*, *sukhaṇ uddhaccakukkuccassa*, *vicāro vicikicchayā* ti Petake† vuttaṇ

Evam ettha *vivcca' eva kāmehi* ti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti *Vivcca akusalehi dhammehi* ti iminā pañcannam pi nīvaranānaṇ, agahitagahanena pana pathamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaranānaṇ Tathā pathamena tisu akusalamūlesu pañcakāmagunabheda-visayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṇ dosamohānaṇ Oghādisu vā dhammesu pathamena kāmogha-kānayoga-kāmāsava-kāmūpādāna-abhiyjhākāyagantha-kāmārāgasan̄yojanānaṇ, dutiyena avasesa-ogha-yogāsava-upādāna-gantha-saṇyojanānaṇ Pathamena tanhāya taṇsampayuttakānañ ca, dutiyena avijjāya taṇsampayuttakānañ ca Api ca pathamena lobhasampayutta-atthacittuppādānaṇ, dutiyena sesānaṇ catunnaṇ akusalacittuppādānaṇ vikkhambhanaviveko vutto hoti ti vedītabbo

Ettāvatā ca pathamassa jhānassa pahānangaṇ² dassetvā idāni sampayogangaṇ dassetuṇ savitakkaṇ *savcāran* ti ādi vuttaṇ Tattha ārammane cittassa abhinīropanalakkhano *vitakko* Ārammanānumajjanalakkhano *vicāro* Sante pi ca nesaṇ katthacī aviyoge olārikatthena pubbangamat-

* Vbh 256

† Petakopadesa Cf Asl 165

¹ H, D jhānen' eva² H °nange

thena ca ghanthābhīghāto viya cetaso pathamābhiniṇipāto *vitakko*, sukhumatthena anumajjanasabhāvena ca ghanthānurāvo¹ viya anuppabandho *vicāro* Vipphāravā² c' ettha vitakko pathamam uppattikāle paripphandanabhūto cittassa ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhāvikkhepo viya padumābhīmukhapāto viya ca gandhānubaddhacetaso bhamarassa Santavutti vicāro, nātiparipphandanabhūto cittassa ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṇ viya, paribbhamanaṇ viya ca padumābhīmukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge

Dukanipātattakathāyam pana “ākāseṇa gacchato mahāsakunassa ubhoṇi pakkheṇi vātaṇ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṇ viya ārammane cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātagahanatthaṇ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṇ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro” ti vuttaṇ, taṇ anuppabandhena pavattiyaṇ yujjati So pana tesarṇ viseso pathama-dutiyaṇ jhānesu pākato hoti

Api ca malaggahitaṇ kaṇsabhājanaṇ ekena hatthena dalhaṇ gahetvā itarena hatthena cunnatelaṇ³ vālandupakena⁴ parimajjantassa dalhagahanahattho viya *vitakko*, parimajjanahattho viya *vicāro* Tathā kumbhakārassa dandappahārena cakkhaṇ bhamayitvā bhājanaṇ karontassa uppīlanahattho viya *vitakko*, ito c' ito ca sañcaranahattho viya *vicāro* Tathā mandalaṇ karontassa majjhe sannirumbhitvā thitakantako viya abhiniropano *vitakko*, baḥi paribbhamanakantako viya anumajjano *vicāro*

Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati,—rukkho viya pupphena ca phalena cā ti—idaṇ jhānaṇ *savitakhaṇ savicāraṇ* ti vuccati

Vivekaṇ ti ettha vivitti viveko, nīvaranavigamo ti attho Vivitto ti vā viveko, nīvaranavivitto jhānasampayuttadhammarāsi ti attho, tasmā vivekā, tasmīṇ vā viveke jātan ti vivekaṇ

Pīṭisukhanti ettha pīṇayatīti *pīṭi*, sā sampiyāyanalakkhanā⁵

¹ S, B, C, D °ravo

² H vipphāram eva vā

³ H, S, D °tela

⁴ H, S, D omī vāla

⁵ Vism *adda* kāyacittapīṇanarasā, pharanarasā vā, odagypaccupatthānā

Sā pan' esā khuddakā pīti, khanikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharanā pīti ti pañcaviḍhā hoti Tattha khuddakā pīti sarīre lomahaṇṣanamattam eva kātuṇ sakkoti Khanikā pīti khane khane vijjuppādasadisā hoti Okkantikā pīti samudatīre vicī viya kāyaṇ okkamitvā okkamitvā bhijjati Ubbegā pīti balavatī hoti, kāyaṇ uddhaggaṇ¹ katvā ākāse langhāpanappamānappattā Pharanā pīti atibalavatī hoti tāya hi uppannāya sakalasarīraṇ dhamitvā² pūrita-vatthi³ viya, mahatā udakoghena pakkhanditā⁴ pabbatakucchi viya anuparippputaṇ⁵ hoti Sā pan' esā pañcaviḍhā pīti gabbhaṇ gāhantī paripākaṇ gacchantī duvidhaṇ passaddhiṇ paripūreti kāyapassaddhiṇ ca cittapassaddhiṇ ca Passaddhi gabbhaṇ gāhantī paripākaṇ gacchantī duvidham pi sukhaṇ paripūreti kāyikaṇ ca cetasikaṇ ca Sukhaṇ gabbhaṇ gāhantaṇ paripākaṇ gacchantaṇ tividhaṇ samādhīṇ paripūreti khaṇikasamādhīṇ, upacārasamādhīṇ, appanāsamādhīṇ ti Tāsu yā appanāsamādhīssa mūlaṇ hutvā vaddhamānā⁶ samādhīsampayogaṇ gatā pharanā pīti, ayaṇ imasmiṇ atthe adhippetā pīti ti

Itaram pana sukhayati ti *sukhaṇ*, yass' uppaṇṇati taṇ sukhitaṇ karoti ti attho Sukhanaṇ vā *sukhaṇ*, sutthu vā khādati kāyacittābādhan ti ca *sukhaṇ*, somanassavedanāy' etaṇ nāmaṇ Taṇ sātalaḥkhaṇaṇ Sante pi ca nesaṇ katthaci aviyoḡe ittārammanapatilābhatutthi pīti, patiladdhārammanarasānubhavanaṇ sukhāṇ Yattha pīti, tattha sukhāṇ, yattha sukhāṇ, na tattha niyamato pīti Sankhārakkhandhasangahitā pīti, vedanākkhandhasangahitaṇ sukhāṇ Kantārakhinnassa vanantodaka-dassana-savaṇesu⁷ viya pīti, vanacchāyāpavisana⁸-udakaparibhogesu viya sukhāṇ Tasmiṇ tasmīṇ samaye pākatabhāvato c' etaṇ vuttan ti vedītabbaṇ

Iti ayaṇ ca pīti idaṇ ca sukhāṇ assa jhānassa, asmiṇ vā

¹ H, S uddhaṇ

² S, C pharitvā

³ S °vutthi

⁴ C, S, B, Viśm °khanda, D °khandha

⁵ H °tā

⁶ H °māna

⁷ H °dakantadassana samayesu

⁸ C vanantappavesa

jhāne atthī ti idaṇ jhānaṇ pītisukhaṇ ti vuccatī Atha vā pīti ca sukhañ ca pītisukhaṇ, dhammavinayādayo viya, vivekaṇ pītisukhaṇ assa jhānassa, asmiṇ vā jhāne atthī ti evaṇ vivekaṇ pītisukhaṇ Yath' eva hi jhānaṇ evaṇ pītisukhaṇ c' ettha vivekajam eva hotī, tañ c' assa atthī, tasmā alopasamāsaṇ katvā ekapaden' eva vivekaṇ pītisukhaṇ ti pī vattuṇ yujjati

Pathaman ti gananānupubbatāya pathamaṇ Idaṇ¹ pathamaṇ uppannaṇ ti pī pathamaṇ

Jhānaṇ ti duvidhaṇ jhānaṇ ārammanūpaniyyhānañ ca lakkhanūpaniyyhānañ ca Tattha attha samāpattiyo pathavikasīnādi-ārammanaṇ upaniyyhāyanti ti ārammanūpaniyyhānaṇ ti sankhaṇ gatā Vipassanā-magga-phalāni pana lakkhanūpaniyyhānaṇ nāma Tattha vipassanā aniccādi-lakkhanassa upaniyyhānato lakkhanūpaniyyhānaṇ Vipassanāya katakiccasa maggena iyyhanato maggo lakkhanūpaniyyhānaṇ, phalam pana nirodhasaccassa tathalakkhanaṇ upaniyyhāyati ti lakkhanūpaniyyhānaṇ Tesu idha pubbabhāge ārammanūpaniyyhānaṇ, lokuttaramaggakkhane lakkhanūpaniyyhānaṇ adhippetāṇ Tasmā ārammanūpaniyyhānato ca lakkhanūpaniyyhānato ca paccanīkajjhāpanato ca jhānaṇ ti veditabbaṇ

Upasampajjā ti upagantvā, pāpunitvā ti vuttaṇ hotī, upasampādayitvā vā, nipphādetvā ti vuttaṇ hotī

Viharaṭī ti tadanurūpena iriyāpathavīhārena iriyati, vuttappakārajjhānasamangī hutvā attabhāvassa iriyanaṇ vuttuṇ abhinipphādetī

Tam pan' etaṇ pathamajjhānaṇ pañcangavippahīnaṇ, pañcangasamannāgataṇ, tividhakalyānaṇ, dasalakkhanasampannaṇ

Tattha kāmaccchando vyāpādo thīnamiddhaṇ uddhaccakukkuṭṭaṇ vīricchā ti imesaṇ pañcannaṇ nīvaranānaṇ pahānavasena pañcangavippahīnatā veditabbā Na hi etesu appahīnesu jhānaṇ uppajjati, ten' ass' etāni pahānangāni ti vuccanti Kiñcāpi hi jhānakkhane aññe pī akusalā dhammā pahīyanti, tathā pī etān' eva vīsesena jhānantarāyakaṛāni kāmaccchandena hi nānāvīsayappalobhitaṇ cittaṇ na ekattā-

¹ H, D, B omī

rammane samādhīyatī, kāmaccchandābhībhūtaṃ vā taṃ na kāmādhātuppahānāya¹ patipajjati, vyāpādena c' ārammane² patihāññamānaṃ na nīrantaraṃ pavattati, thīnamiddhābhībhūtaṃ akammaññaṃ hotī, uddhaccakukkuccaparetaṃ avu-
pasantaṃ eva hutvā paribbhamati, vicikicchāya upahataṃ jhānādhīgamasādhikaṃ patipadaṃ n' ārohati Iti viśesena jhānantarāyakarattā³ etān' eva pahānangānī ti vuttāni

Yasmā pana vitakko ārammane cittaṃ abhinīropeti, vicāro anubandhati, tehi avikkhepāya sampāditapayogassa cetaso payogasampattisambhavā⁴ pīti⁵ pīnaṃ sukhañ⁶ ca⁷ upabrūhanaṃ karoti Ath' assa sesasampayuttadhammā etehi abhinīropanānubandhana-pīnanupabrūhanehi anuggahitā ekagga⁸ ekattārammane samaṃ sammā ca ādhīyatī, tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekagga⁹ ti imesaṃ pañcannaṃ uppattivasena pañcangasamannāgatatā vedītabbā Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṃ uppannaṃ nāma hotī Ten' assa etāni pañca⁸ samannāgatāngāni⁹ ti vuccanti Tasmā na etehi samannāgataṃ aññad eva jhānaṃ nāma atthī ti gahetabbaṃ, yathā pana angamattavaseṇ' eva caturangini¹⁰ senā, pañcangikaṃ turīyaṃ, atthangiko maggo ti vuccati, evaṃ idam pi angamattavaseṇ' eva pañcangikaṃ ti vā pañcangasamannāgataṃ ti vā vuccati ti vedītabbaṃ Etāni ca¹¹ pañca angāni kiñcā pi upacārakkhane pi atthī, atha kho upacāre pakaticittato balavatarāni, idha pana upacārato pi balavatarāni, rūpāvacaralakkhanappattāni,¹² nīpphannāni

Ettha hi vitakko suvisadena ākāreṇa ārammane cittaṃ abhinīropayamāno uppajjati, vicāro atīviya ārammanaṃ anumajjamāno, pītisukhaṃ sabbāvantam pi kāyaṃ pharamānaṃ, ten' āha Nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vīvekaṇa pītisukhena apphutaṃ hotī ti * Cīttekagga⁹ ti hetthimamhi

* D 1, 73 f, A III, 25

¹ H, B, C, D add patipadaṃ

² H, D vā āram°

³ H, S, D °karanattā

⁴ H °sambhāro, D °sambhārā

⁵ H omī

⁶ H, D nānāsukhaṃ

⁷ H, D omī

⁸ H, D pañcanga

⁹ B °nāgamena pañcangāni, D °nāgatāni

¹⁰ H, D °ranga

¹¹ H, D, B pi

¹² H, D, S °carakkhanap°

samuggapatale uparimaṇ samuggapatalaṇ viya ārammane suphassitā hutvā uppajjati Ayam etesaṇ itarehi viseso

Tattha cūttekaggaṭā kiñcā pi *savitakkaṇ savicāraṇ* ti imasmiṇ pāthe na nidditthā, tathā pi Vibhange *Jhānaṇ ti utakko vicāro pīti sukkaṇ cūttekaggaṭā*¹ ti evaṇ vuttattā angam eva Yena hi adhippāyena Bhagavatā uddeso kato, so yeva Jhānavibhange¹ pakāsito ti

²Tivīdhakalyānaṇ dasalakkhana-sampannaṇ ti ettha pana ādi-majjhāpariyosānavasena tivīdhakalyānatā, tesāṇ yeva ca ādi-majjhā-pariyosānānaṇ lakkhanavasena dasalakkhana-sampannatā veditabbā tatrāyaṇ pālī *Pathamassa jhānassa patipadāvisuddhi ādi, upekkhānubhūhanā majjhe*,³ *sampahaṇsanā pariyosānaṇ Pathamassa jhānassa patipadāvisuddhi ādi, ādiṣṣa katv lakkhaṇāni*² *Ādiṣṣa tīni lakkhaṇāni yo*⁴ *tassa paripaniho tato cittaṇ visuyjhati, visuddhatti cittaṇ majjhimaṇ samathanimittaṇ patipajjati, patipannattā tattha cittaṇ pakkhandaṇ* Yañ ca *paripanihato cittaṇ visuyjhati, yañ ca visuddhatti cittaṇ majjhimaṇ samathanimittaṇ patipajjati, yañ ca patipannattā tattha cittaṇ pakkhandaṇ, pathamassa jhānassa patipadāvisuddhi ādi* *Ādiṣṣa imāni tīni lakkhaṇāni, tena vuccati pathamajjhānaṇ ādikalyāṇaṇ c' eva hoti tilakkhana-sampannaṇ ca*

*Pathamassa jhānassa upekkhānubhūhanā majjhe Majjhassa katv lakkhaṇāni*² *Majjhassa tīni lakkhaṇāni Visuddhaṇ cittaṇ ajjhupekkhati, samathapatipannaṇ*⁵ *ajjhupekkhati, ekattupatthānaṇ ajjhupekkhati, yañ ca visuddhaṇ cittaṇ ajjhupekkhati, yañ ca samathapatipannaṇ*⁵ *ajjhupekkhati, yañ ca ekattupatthānaṇ ajjhupekkhati, pathamassa jhānassa upekkhānubhūhanā majjhe Majjhassa*⁶ *imāni tīni lakkhaṇāni, tena vuccati pathamajjhānaṇ majjhekalyāṇaṇ c' eva hoti tilakkhanasampannaṇ cā ti*

*Pathamassa jhānassa sampahaṇsanā pariyosānaṇ Pariyosānassa katv lakkhaṇāni*² *Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni*

* Vbh 257

¹ H, S, D, C nena Vibhange

³ H majjhaṇ

⁵ H, S, D, C °patipadaṇ

² Cf Vism 1, 147

⁴ H yogā

⁶ H, S, D add jhānassa

tatthajātānaṃ dhammānaṃ anativattanatthena sampahaṃsanā, vīriyānaṃ ekarasatthena sampahaṃsanā, tadupagavīriyāva-hatthena¹ sampahaṃsanā, āsevanatthena sampahaṃsanā, pa-thamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ Pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni, tena vuccati pathamajjhānaṃ pari-yosānakalyāṇaṃ c' eva hoti tilakkhanasampannaṃ² cā ti *

Tatra patipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro Upek-khānubrūhanā nāma appanā Sampahaṃsanā nāma paccavekkhanā ti evam eke vannayanti Yasmā pana ekattagataṃ cittaṃ patipadāvisuddhipakkhantaṃ³ c' eva hoti upekkhānubrūhitaṃ ca ñānena ca sampahaṃsitaṃ⁴ ti pāliyaṃ vuttaṃ, tasmā antoappanāyam eva āgamanavasena patipadāvisuddhi, tatra majjhātuppekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā, dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanaena⁵ pariyodapakassa ñānassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā ca veditabbā Kathaṃ⁶ Yasmiṃ hi vāre appanā uppajjati, tasmīṃ yo nīvaranasankhāto kilesagano tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā āvaranavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ patipajjati Majjhimaṃ samathanimittaṃ nāma samappavatto⁷ appanāsamādhī yeva Tadanantaram pana purimaṃ cittaṃ ekasantatiparināmanena⁸ tathattaṃ upagacchamānaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ patipajjati nāma Evaṃ patipannattā tathattūpagamena tattha pakkhandati nāma Evaṃ tāva purimacitte vijjamānākāra-nipphādikā pathamajjhānassa uppādakkhane yeva āgamana-vasena patipadāvisuddhi veditabbā

Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane vyāpāraṃ akaronto visuddhaṃ cittaṃ ajjuhekkhati nāma Samathabhāvūpagamanena samathapatipannassa puna samādhāne vyāpāraṃ akaronto samathapatipannaṃ ajjuhekkhati nāma Samathapatipannabhāvato eva⁹ c' assa⁷ kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upatthitassa puna ekattu-

* Pts 1, 167-8

† Ibid 1, 167

¹ C, D tadubhaya vīriyavāha°² H lak°³ H, S, D °dhilakkhanaṃ⁴ H anavat°, D omits ādi⁵ H, S sampa°⁶ C °nāmanayena⁷ H, D, C evam assa

patthāne vyāpāraṇ akaronto ekattupatthānaṇ ajjupekkhati
nāma Evaṇ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upek-
khānubrūhanā veditabbā

Ye pan' ete¹ evaṇ upekkhānubrūhitā tatthajātā samādhi-
paññāsankhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṇ anativat-
tamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādini indriyāni nānakle-
sehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni² hutvā pavattāni,
yañ c' esa³ tadupagaṇ⁴ tesāṇ anativattana⁵-ekarasabhāvānaṇ
anucchavikaṇ viriyaṇ vāhayati,⁶ yā c' assa tasmiṇ khane
pavattā āsevanā,⁷ sabbe pi te ākāra yasmā ñānena saṅkilesa-
vodānesu taṇ taṇ ādīnavañ ca ānisaṇsañ ca disvā tathā tathā
sampahaṇsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nupphannā,
tasmā dhammānaṇ anativattanādibhāvasādhanaena pariyodā-
pakassa⁸ ñānassa kiccanupphattivasena sampahaṇsanā vedi-
tabbā ti vuttaṇ

**Vitakkavicārānaṇ vūpasamā* ti vitakkassa ca vicārassa
cā ti imesaṇ dvinnāṇ vūpasamā, samatikkamā,⁹ dutiyaṇ jhā-
nakkhane apātubhāvā ti vuttaṇ hoti Tattha kiñcā pi duti-
yaṇ jhāne sabbe pathamajjhānadhammā na santi, aññe yeva
hi pathamajjhāne phassādayo, aññe idha Olārikassa pana
olārikassa angassa samatikkamā pathamajjhānato paresaṇ
dutiyaṇ jhānādīnaṇ adhigamo hoti ti dassanatthaṇ *vitakkavi-
cārānaṇ vūpasamā* ti evaṇ vuttaṇ ti veditabbaṇ

Ajjhattaṇ ti idha nīyakaṇ jhattaṇ adhippetāṇ, attanī jātāṇ,
attano santāne nibbattaṇ ti attho *Sampasādanan* ti sampā-
sādanaṇ vuccati saddhā, sampasādanayogato jhānam pi sam-
pasādanaṇ, nīlavannayogato nīlavatthaṇ viya Yasmā vā¹⁰
taṇ¹¹ jhānaṇ¹² sampasādanasamannāgatattā vitakka-vicārak-
khobhavūpasamanena ca¹³ cetasaṇ¹³ sampasādayati, tasmā

* Cf Vism 1, 156

¹ H, D, B pana te

² H, S, D c' etaṇ

³ H °naṇ

⁴ H ase°

⁵ H, S, B, D omit

⁶ H, D tatiyaṇ jhānaṇ

⁷ H cetanaṇ, S, B, C, D ceto, Vism cetaso

⁸ H, S ekasādisāni

⁹ H, S sarūpagaṇ, D rūpagati

¹⁰ H vattayati

¹¹ H °yosāpa°, S °dapa°

¹² H, D omit

¹³ H omits

sampasādanan ti vuttaṇ Imasmiṇ ca atthavikappe sampasādanā cetaso ti evaṇ padasambandho veditabbo, purimasmīṇ pana atthavikappe 'cetaso' ti etaṇ ekodibhāvena saddhiṇ yojetabbaṇ

Tatrāyaṇ atthayojanā Eko udeti ti *ekodī*, vitakka-vicārehi anajjhārūlhattā aggo settho hutvā udeti ti attho, settho pi hi loke eko ti vuccati Vitakka-vicāra-virahato¹ vā eko asahāyo hutvā iti pi² vattati³ Atha vā sampayuttadhamme udāyati ti⁴ udi, utthāpeti ti attho, setthatthēna eko ca so udi cā ti *ekodī*, samādhiss' etaṇ adhivacanaṇ Iti imaṇ ekodīṇ bhāveti vaddhetī ti idaṇ dutiyaṇ jhānaṇ *ekodibhāvaṇ* So panāyaṇ ekodī yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa, tasmā etaṇ *cetaso ekodibhāvaṇ* ti vuttaṇ

Nanu cāyaṇ saddhā pathamajjhāne pi atthi, ayaṇ ca ekodī-nāmako samādhī² Atha kasmā idh' eva⁵ *sampasādanā cetaso ekodibhāvaṇ* ti vuttan ti² Vuccate Aduṇ hi pathamajjhānaṇ vitakkavicārahobhena vicītarangasamākulam iva jalāṇ na suppasannaṇ hoti, tasmā santiyā⁶ pi saddhāya sampasādanan ti na vuttaṇ, na suppasannattā yeva c' ettha samādhī pi na sutthu pākato, tasmā ekodibhāvaṇ ti pi na vuttaṇ Imasmīṇ pana jhāne vitakka-vicāra-palibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhā-sahāyapati-lābhen' eva ca sāmādhī pi pākato, tasmā idam eva evaṇ vuttan ti veditabbaṇ

Avitakkaṇ avicāran ti bhāvanāya pahīnattā etasmīṇ etassa vā vitakko natthi ti avitakkaṇ, iminā vā nayena avicāraṇ Etth' āha Nanu ca *vitakka-vicāraṇ vūpasamā* ti iminā pi ayam attho siddho² Atha kasmā puna vuttaṇ *avitakkaṇ avicāran* ti² Vuccate Evam etaṇ⁷ Siddho' vāyam attho, na pan' etaṇ tadatthadīpaṇ, nanu avocumhā "olārikassa pana olārikassa angassa samatikkamā pathamajjhānāto paresaṇ dutiyaṇ jhānādīnaṇ samadhigamo hoti ti dassanattaṇ vitakka-vicāraṇ vūpasamā ti evaṇ vuttan" ti

¹ H virahito

³ H vattati

⁵ H, D, C, Vism idam eva

⁷ S eva

² B, Vism add vattun

⁴ H, D uddā°

⁶ H satiyā, S satī

Api ca vitakka-vicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālusiyassa, vitakka-vicārānaṃ ca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānam iva nīvaranappahānā, na pathamajjhānam iva angapātubhāvā tī evaṃ sampasādana-ekodibhāvānaṃ hetuparidīpakam idaṃ vacanaṃ¹ Tathā vitakka-vicārānaṃ vūpasamā idaṃ *avittakkaṃ avicāraṃ*, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuvīññānādini viya ca abhāvā tī, evaṃ avittakka-avicārābhāvassa hetuparidīpakaṃ ca, na vitakka-vicārābhāvamattaparidīpakameva² Vitakka-vicārābhāvamattaparidīpakam³ eva⁴ pana⁵ avittakkaṃ avicāraṃ tī idam vacanaṃ,⁶ tasmā purimaṃ vatvā pi vattabbam evā tī

Samādhijānaṃ tī pathamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātaṃ tī attho Tattha kiñcā pi pathamaṃ pi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayam eva samādhijānaṃ tī vattabbataṃ arahatī, vitakka-vicārakhobhavirahena ativiya acalattā, suppasannattā ca, tasmā imassa vannabhananattāṃ idaṃ eva 'samādhijānaṃ' tī vuttaṃ

Pīṭisukhaṃ tī idaṃ vuttanayaṃ eva

Dutṭiyaṃ tī gāṇanānupubbatā dutṭiyaṃ, idaṃ dutṭiyaṃ uppannaṃ tī pi dutṭiyaṃ

Pīṭiyā ca virāgā tī virāgo nāma vuttappakārāya pīṭiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā Ubhinnaṃ pana antarā ca-saddo sampindanaṃ, so vūpasamaṃ vā sampindeti, vitakka-vicāravūpasamaṃ vā Tattha yadā vūpasamaṃ eva sampindeti, tadā pīṭiyā virāgā ca, kiñcā ca bhīyo vūpasamā cā tī evaṃ yojanā veditabbā Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanaṃ hoti, tasmā pīṭiyā jigucchanaṃ ca samatikkamā cā tī ayam attho datthabbo Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampindeti, tadā pīṭiyā ca virāgā, kiñcā ca bhīyo, vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā tī evaṃ yojanā veditabbā Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pīṭiyā ca samatikkamā vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā tī ayam attho datthabbo Kāmaṃ c'ete⁷ vitakka-vicārā dutṭiyajjhāne

¹ H, S, D omitt

² H °cārābhā°

³ S, B, D puna

⁴ H, D ca te

⁵ S, B, C, D ca

⁶ H ce

⁷ H adds eva yujjati

yeva vupasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vannabhananattahañ c' etaṃ vuttaṃ, "Vitakka-vicārānaṃ vūpasamā" ti hi vutte idaṃ paññāyati. Nanu vitakka-vicāravūpasamo maggo imassa jhānassā ti? Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānam pi sakkāyaditthādīnaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saññojanānaṃ pahānā ti evaṃ pahāne¹ vuccamāne¹ vannabhananaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajananaṃ atthaṃ, evam eva idha avupasantānam pi vitakka-vicārānaṃ vūpasame² vuccamāne³ vannabhananaṃ hoti, tenāyam attho vutto pītiyā ca samatikkamā vitakka-vicārānañ ca vūpasamā ti.

Upekkhako ca viharatī ti ettha uppattito ikkhatī ti upekkhā, samaṃ passatī, apakkhapatitā⁴ va hutvā passatī ti attho, tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamangī *upekkhako* ti vuccatī.

Upekkhā pana dasaviḍhā hoti chalangupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjhangupekkhā, viriyupekkhā, sankhārupekkhā, vedanūpekkhā, vipassanūpekkhā, tatramajjhattupekkhā, jhānupekkhā, pārisuddhupekkhā ti.

Tattha yā *Idha khīnāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ dīsvā n' eva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharatī sato ca sampajāno** ti evam āgatā khīnāsavassa chasu dvāresu itthānittha-chalārammanāpāthe pārisuddhapakatibhāvāviyahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ chalangupekkhā nāma.

Yā pana *Upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ dīsaṃ pharitvā viharatī*† ti evam āgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ brahmavihārupekkhā nāma.

Yā *Upekkhāsambojjhangaṃ bhāveti vvekanissitaṃ*‡ ti evam āgatā saha-jātānaṃ dhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ bojjhangupekkhā nāma.

Yā pana *Kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasākarotī*§ ti

* A 111, 279, D 111, 250, A 11, 198

† S 14, 367

† D 1, 251, etc

§ A 1, 257

¹ D, S, C, Vism °naṃ

² S, C, Vism °māno

³ C adds virāganissitaṃ

⁴ S, C, Vism °samo

⁵ H °patito

evam āgatā anaccāradaddha-nātisīthila-vīriyasankhātā upekkhā, ayaṇ viriyupekkhā nāma

Yā *Kaṭi sankhārupekkhā samādhivasena uppañjantī* ? *Kaṭi sankhārupekkhā vipassanāvasena uppañjantī* ? *Attha sankhārupekkhā samādhivasena uppañjantī*, *dasa sankhārupekkhā vipassanāvasena uppañjantī** ti evam āgatā nīvaranādi-patī-sankhāsantitthānā¹ gahane majjhatabbhūtā upekkhā, ayaṇ sankhārupekkhā nāma

Yā pana *Yasmīṇ samaye kāmāvacaraṇ kusalaṇ cittaṇ uppannaṇ hoti upekkhāsahagataṇ*† ti evam āgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṇ vedanūpekkhā nāma

Yā pana ² *Yad atthi, yaṇ bhūtaṇ, taṇ pajahati, upekkhaṇ patilabhati*‡ ti evam āgatā vicinane majjhatabbhūtā upekkhā, ayaṇ vipassanūpekkhā nāma

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṇ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṇ tatramajjhātupekkhā nāma

Yā pana *upekkhako ca vīharatī*§ ti evam āgatā aggasukhe pi tasmiṇ apakkhapātajananī upekkhā, ayaṇ jhānupekkhā nāma

Yā pana ² *upekkhāsati pārisuddhiṇ catutthajjhānaṇ* ti evam āgatā sabbapaccanīkapaṇisuddhā paccanīkavūpasamane pi avyāpārabhūtā upekkhā, ayaṇ pārisuddhi-upekkhā nāma

Tattha chalangupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhangupekkhā ca tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhi-upekkhā ca atthato ekā tatramajjhātupekkhā va hoti, tena tena avatthābhedenā pan' assā ayaṇ bhedo, ekassā pi sato sattassa kumāra-yuvarāja³-senāpati-rājādivasena bhedo viya Tasmā tāsu yattha chalangupekkhā na tattha bojjhangupekkhādayo, yattha vā pana bojjhangupekkhā na tattha chalangupekkhādayo hontī ti veditabbā

Yathā c' etāsaṇ atthato ekībhaṇvo, evaṇ sankhārupekkhā-vipassanūpekkhānam pi, paññā eva hī sā kīccavasena dvīdha bhinnā Yathā hī purisassa sāyaṇ⁴ gehaṇ pavitthaṇ sappan

* Pts 64

† Dhs § 156

‡ ?

§ *Formula of the fourth Jhāna*, M 1, 22, 41, etc, Vbh 105, 245¹ H °sannitthāna°² H, D *omit*³ S, B, C, D, Vism °yuvatthera⁴ H, S, D *omit*

ajapadadandaṇ gahevā pariyesamānassa taṇ thusakotthake¹ nīpanaṇ disvā “sappo nu kho, no” ti avalokentassa sovat-tikattayaṇ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo” ti vicinane majjhattatā uppajjati, evam eva yā āradhaviṇṇasakassa vipassanāñānena lakkhanattaye ditthe sankhārāṇaṇ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṇ vipassa-nūpekkhā Yathā pana tassa purisassa ajapadena dandena gālhaṇ sappāṇ gahevā “kintvāhaṇ² imaṇ sappāṇ avihethento attānaṇ ca iminā adaṇsāpento muñceyyaṇ” ti muñcanā-kāram eva pariyesato gahane majjhattatā hoti, evam eva yā lakkhanattayassa ditthattā āditte viya tayo bhavē passato sankhāragahane majjhattatā, ayaṇ sankhārupekkhā Iti vi-passanūpekkhāya siddhāya sankhārupekkhā pi siddhā va hoti Iminā pan’ esā vicinana-gahanesu majjhattatāsankhātena kiccena dvidhā bhinnā ti

Viriyupekkhā pana vedanūpekkhā ca aññamaññaṇ³ ca avasesāhi⁴ ca⁵ atthato bhinnā evā ti Āha c’ ettha

Majjhatta-brahma-bojjhanga-chalangaṇjhāna-suddhiyo
Vipassanā ca sankhārā⁶ vedanā viriyaṇ ti
Vitthārato dasūpekkhā, cha majjhattādito tato
Duve paññā, tato dvīhi catasso va bhavant’ imā* ti

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā, sā majjhattalakkhanā Etth’ āha Nanu cāyaṇ atthato tatra-majjhattupekkhā va hoti, sā ca pathama-dutiyajjhānesu pi atthi, tasmā tatrā pi *upekkhako ca viharatī* ti eyam ayaṇ vattabbā siyā, sā kasmā na vuttā ti? Apariviyattakiccato,⁷ apāriyattaṇ hi tassā tattha kiccaṇ vitakkādīhi abhihūtatā Idha panāyaṇ vitakka-vicāra-pīṭhi anabhihūtatā, ukkhīt-tasirā viya hutvā pariviyattakiccā jātā, tasmā vuttā ti

* ?

¹ H, D *omī* thusa

² H, B *kīṇ nāhaṇ*, C, S *kintāhaṇ*

⁴ H °sā ti

⁶ H, S, D, C °ra

³ H °ñā

⁵ H *omī*s

⁷ B °cayogato

Sato ca sampajāno ti ettha saratī ti *sato*, sampajānāti ti *sampajāno*, puggalena¹ satī ca² sampajāññañ ca vuttaṇ Tattha saranalakkhanā satī, asammussanarasā³ ārakkhapaccupatthānā³ Asammohalakkhanaṇ sampajāññaṇ, tīranarasāṇ,³ pavicayapaccupatthānaṇ³ Tattha kiñcā pī idaṇ satī-sampajāññaṇ purimajjhānesu pī atthi, mutthassatissa hī asampajānassa upacāramattam pī na sampajjati, pageva appanā Olārikattā pana tesāṇ jhānānaṇ—bhūmiyaṇ viya purisassa—cittassa gatī sukhā hotī, avyattaṇ tattha satisampajāññakiccaṇ Olārikangappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṇ viya satisampajāññakiccapariggahitā eva cittassa gatī icchitabbā ti idh' eva vuttaṇ

Kiñ ca bhiyo Yathā dhenupako vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punad eva dhenuṇ upagacchatī, evam idaṇ tatiyajjhānasukhaṇ pītito apanītaṇ, taṇ satisampajāññaena arakkhiyamānaṇ punad eva pītīṇ upagaccheyya, pītisampayuttam eva sīyā Sukhe⁴ cā⁵ pī sattā sārājantī, idaṇ ca atimadhuraṇ sukhaṇ, tato paraṇ sukhābhāvā, satisampajāññānubhāvena pan' ettha sukhe asārājanaṇ hotī no aññathā ti imam pī atthavisesaṇ dassetuṇ idam idh' eva vuttaṇ ti veditabbāṇ

Idāni *sukhañ ca kāyena patisaṇvedetī* ti ettha kiñcā pī tatiyajjhānasamangino sukhapatisaṇvedanābhogo⁶ natthi, evaṇ sante pī yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṇ sukhaṇ, yaṇ vā taṇ nāmakāyasampayuttaṇ sukhaṇ, taṇ-samutthānen' assa yasmā atīpanītena rūpena rūpakāyo phuto,⁷ yassa⁸ phutattā⁹ jhānā vutthito pī sukhaṇ patisaṇvedeyya, tasmā etam atthaṇ dassento *sukhañ ca kāyena patisaṇvedetī* ti āha

Idāni-yaṇ taṇ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavīhārī ti ettha jñāṇānāhetu yaṇ jhānakāraṇā taṇ¹⁰ tatiyajjhānasamangī-puggalaṇ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti pañña-

¹ H puggalo na

² H, S, B, D omī

³ H, D, Vism vā

⁷ S, C, D phuttho

⁹ C phutthattā

² B, C omī

⁴ H, D sukhena

⁶ H, D °vedanabhāvo

⁸ H, S kāyassa

¹⁰ H, B, D omī

pentī patthapentī vivarantī vibhajantī uttānikarontī pakā-sentī, pasaṅsanti tī adhippāyo Kin tī ? “Upekkhako satimā sukhavīhārī” tī *Taṇ tatīyajjhānaṇ upasampajja viharatī* tī evam ettha yojanā vedītabbā Kasmā pana taṇ te evaṇ pasaṅsanti tī ? Pasaṅsārahato Ayañ hī yasmā atimadhura-sukhe sukhapāramippatte pi tatīyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaddhiyati, yathā ca pīti na uppajjati, evaṇ upatthitasatītāya satimā, yasmā ca¹ ariyakantaṇ ariyaṇasevitam eva asankilīthaṇ sukhāṇ nāmakāyena patisaṇvedeti, tasmā pasaṅsāraho² Iti pasaṅsārahato taṇ ariyā te evaṇ pasaṅsāhetubhūte guṇe pakāsentā *upekkhako satimā sukhavīhārī* tī evaṇ pasaṅsanti tī vedītabbaṇ

Tatīyaṇ tī gānaṇanupubbato³ tatīyaṇ, idaṇ⁴ tatīyaṇ uppannaṇ tī pi tatīyaṇ

Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā tī kāyikasukhassa ca kāyika dukkhassa ca pahānā

Pubbe vā tī tañ ca kho pubbe va, na catutthajjhānakkhane

Somanassa-domanassānaṇ atthaṅgamā tī cetāsikasukhassa cetāsika dukkhassa cā tī imesaṇ pi dvīnaṇ pubbe va atthaṅgamā, pahānā icc’ eva vuttaṇ hotī Kadā pana nesaṇ pahānaṇ hotī ? Catunnaṇ jhānaṇaṇ upacārakkhane somanassañ hī catutthajjhānassa upacārakkhane yeva pahīyati, dukkha-domanassa-sukhāni pathama-dutīya-tatīyānaṇ upacārakkhanesu Evam etesaṇ pahānakkamena avuttānaṇ, Indriyavibhange* pana indriyānaṇ uddesakkamen’ eva idhā pi vuttānaṇ, sukhadukkha-somanassa-domanassānaṇ pahānaṇ vedītabbaṇ

Yadī pan’ etāni tassa tassa jhānassa upacārakkhane yeva pahīyanti, atha kasmā *Kattha c’ uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ nirūjjhati* ? *Idha, bhikkhave, bhikkhu vivācc’ eva kāmehi pe pathamajjhānaṇ upasampajja viharatī*, *ett’ uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ nirūjjhati Kattha c’ uppannaṇ domanassindriyaṇ sukhindriyaṇ somanassindriyaṇ*

* Vbh 122

¹ S, C pana

³ H, S, D, C °tā

² S, C add hotī

⁴ H, D omī

aparisesaṇ niruḍḍhaṭi ? *Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā pe catutthajjhānaṇ upasampajja viharati* *Eṭṭh' uppannaṇ somanassindriyaṇ aparisesaṇ niruḍḍhaṭi** tī evaṇ jhānesv' eva nirodho vutto tī ? Atisayanirodhattā, atisayanirodho hi nesaṇ pathamajjhānādisu, na nirodho¹ yeva,¹ nirodho yeva pana upacārakkhane, nātisayanirodho Tathā hi nānāvajjane pathamajjhānūpacāre niruddhassā pi dukkhindriyassa daṇsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tv' eva anto-appanāyaṇ Upacāre vā niruddham p' etaṇ na sutthu niruddhaṇ hoti patipakkhe² avīhatattā, anto-appanāyam pana pītipharanena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca sutthu niruddhaṇ hoti dukkhindriyaṇ, patipakkhe² vihatattā

Nānāvajjane yeva ca dutiyaṇ jhānūpacāre pahīnassā pi domanassindriyassa yasmā etaṇ vitakkavicārapaccaye pi³ kāyakīlamathe cittūpaghāte ca⁴ satī uppajjati, vitakkavicārābhāve ca n' eva uppajjati, yattha pana uppajjati tattha vitakkavicārābhāve,⁵ appahīnā yeva ca dutiyaṇ jhānūpacāre vitakkavicārā tī tatth' assa siyā uppatti, appahīnapaccayattā, na tv' eva dutiyaṇ jhāne pahīnapaccayattā

Tathā tatiyaṇ jhānūpacāre pahīnassā pi sukhindriyassa pītisamutthāna-panītarūpa-phutakāyassa siyā uppatti, na tv' eva tatiyaṇ jhāne Tatiyaṇ jhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā tī

Tathā catutthajjhānūpacāre pahīnassā pi somanassindriyassa āsannattā, appanāppattāya⁶ upekkhāya abhāvena, sammā anātikkantattā ca siyā uppatti, na tv' eva catutthajjhāne Tasmā eva ca *eṭṭh' uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ niruḍḍhaṭi** tī tattha tattha aparisesagahanaṇ katan tī

Eṭṭh' āha Ath' evaṇ tassa tassa jhānassa upacāre pahīnā pi etā vedanā idha kasmā samāhatā tī ? Sukhagahanatthaṇ, yā hi ayaṇ adukkhamasukhan tī adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā, dubbīññeyyā, na sakkā sukhena gahetuṇ,

* S v, 213

¹ H, D *omī*

² H, D, S hi

³ H, C 'rābhāve

⁴ All MSS 'kkena

⁵ H, D pi

⁶ B *omī*

tasmā yathā nāma dutthassa yathā tathā vā upasankamitvā gahetuṃ asakkuneyyassa gonassa gahanatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharatī, ath' ekekaṃ nīharanto patipātīyā āgataṃ “ayaṃ so, ganhatha nan” tī taṇ¹ ganhāpetī,² evam evaṃ sukhagahanatthaṃ sabbā etā samāharī tī Evañ hī samāhatā etā dassetvā yaṇ³ n' eva sukhaṃ, na dukkhaṃ, na somanassaṃ, na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā tī sakkā hotī esā gāhayitūṃ

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattāñ cā pi etā vuttā tī veditabbā Sukhadukkhaṃ pahānādayo hī tassā paccayā, yathāha *Cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpatiyā Idh' āvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā pe catutthajjhānaṃ upasampajja viharatī Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpatiyā** tī Yathā vā aññattha pahīnā pi sakkāyaditthiādayo tatīyamaggassa vannabhananattāṃ tattha pahīnā tī vuttā, evaṃ vannabhananattāṃ p' etassa jhānass' etā⁴ idha vuttā tī pi⁵ veditabbā Paccaya-ghātena vā ettha rāgadosānaṃ atidūrabhāvaṃ dassetuṃ p' etā vuttā tī veditabbā etāsu hī sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa, domanassaṃ dosassa Sukhādighātena ca sappaccayā rāgadosā hatā tī atidūre hontī

Adukkhamasukhaṃ tī dukkhābhāvena adukkhaṃ, sukhābhāvena asukhaṃ, eten' ettha dukkha-sukhapatīpakkhābhūtaṃ tatīyavedanaṃ dīpetī, na dukkhasukhābhāvamattaṃ Tatīyavedanā nāma adukkhamasukhā⁶ upekkhā tī p' vuccatī Sā itthānīthavīparītānubhavanalakkhanā, majjhatarasā, avībhūtapaccupattānā, sukhadukkhanīrodhapadatthānā tī veditabbā

Upekkhāsatīpārisuddhī tī upekkhāya janīta-satīpārisuddhī⁷ Imasmiṃ hī jhāne supārisuddhā satī, yā ca tassā

* M 1, 296

¹ H, D, C, S add pi

² B adds pana

³ H, D, B omit

⁴ Vism °satīyā pāri°

⁵ H gāhā°, Vism gāhayatī

⁶ H, B °sa tā

⁷ H adukkha asukhā

satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena, tasmā etaṃ *upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhī* ti vuccati Yāya ca upekkhāya ettha satipārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhattatā ti¹ veditabbā Na kevalaṃ c' ettha tāya satī yeva pārisuddhā, api ca kho sabbe pi sampayuttadhammā, satisīsenā pana desanā vuttā

Tattha kiñcā pi ayaṃ upekkhā hetthā pi tīsu jhānesu vijjati, yathā pana divā suriyappabhābhībhavā, somma-bhāvena vā,² attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānā pi candalekhā aparīsuddhā hoti aparī-yodātā, evam ayam pi tatramajjhattupekkhā-candalekhā vitakkādīpaccanīkadhammatejābhībhavā, sabhāgāya ca upek-khāvedanārattiyā alābhā vijjamānā pi pathamajjhānādībhede aparīsuddhā hoti, tassā ca aparīsuddhāya divā aparīsuddha-candalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satīādayo aparīsuddhā va honti, tasmā tesu ekam pi *upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhī* ti na vuttaṃ Idha pana vitakkādīpaccanīkadhammatejābhībhā-vābhāva³ sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā patilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhā-candalekhā atīviya pārisuddhā, tassā pārisuddhattā pārisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satīādayo pārisuddhā honti parīyodātā, tasmā idam eva *upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhī* ti vuttaṃ ti veditabbaṃ

Catutthā ti gānānupubbato⁴ catutthaṃ, idaṃ⁵ catutthaṃ uppannaṃ ti pi catutthaṃ

[40] *Paññavā hoti* ti paññā assa atthi ti paññavā *Udayatthagāminiyā* ti udayagāminiyā c' eva atthagāminiyā ca⁶ *Samannāgato* ti paripunnō *Arīyāyā* ti niddosāya *Nibbedhikāyā* ti nibbedhapakkhikāya⁶ *Dukkha-kkaya-gāminiyā* ti nibbānagāminiyā

So idaṃ dukkhaṃ ti evam ādisu “ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhīyo dukkhaṃ” ti sabbam pi dukkhasaccaṃ sarasalakkhana-pativedhena yathābhūtaṃ pajānāti, pativijjhati, tassa ca dukkhassa nibbattaṃ⁷ tanhaṃ ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ ti, tadubhayam pi yaṃ thānaṃ patvā nrujjhati, taṃ tesāṃ ap-

¹ H, B, D *omī*

³ H, S, D, B *omī* dhamma

⁵ H, D, B *omī*

⁷ B nīpphādakaṃ

² Vism ca

⁴ B, D °tā

⁶ H, D, C nibbedhika°

pavatti nibbānaṃ, 'ayaṃ dukkhanirodho' ti, tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ 'ayaṃ dukkhanirodhagāmini patipadā' ti sarasalakkanapativedhena yathābhūtaṃ pajānāti pativijjhati ti evaṃ attho¹ veditabbo

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento *ime āsavā* ti ādim āha 'Te vuttanayen' eva veditabbā

Evaṃ tisso sikkhāyo dassetvā idāni tāsaṃ pāripūrikkamaṃ² dassetuṃ *imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkheyyā* ti ādim āha Tass' attho paccekaṃ paripūretuṃ āvajjanto pi sikkheyya, āvajjitvā pi ayaṃ nāma sikkhā ti *jānanto* pi sikkheyya, jānitvā punappunaṃ *passanto* pi sikkheyya, passitvā yathādittthaṃ *paccavekkhanto* pi sikkheyya, paccavekkhitvā tatth' eva cittaṃ acalaṃ katvā *patitthapento*³ pi sikkheyya, taṅ-taṅ-sikkhāsampayuttaṃ saddhā-viriya-satī-samādhi-paññāhi saka-saka-kiccaṃ karonto pi sikkheyya Abhiññeyyābhijānanakāle pi taṅ-taṅ-kiccaṃ karonto tisso sikkhāyo sikkheyyā ti adhisilaṃ *ācareyya*, adhicittaṃ *samācareyya*, adhipaññaṃ sammā⁴ *ādāya*⁵ vatteyya

Idhā ti mūlapadaṃ *Imissā dūtthiyā* ti ādihī dasahī padehī sikkhāttayasankhātā-sabbaññūbuddhasāsanam eva kathitaṃ, tañ hi Buddhena Bhagavatā dūtthattā *dūtthī* ti vuccati Taṃ yeva khamanavasena *khanṭi*, ruccanavasena *ruci*, gahanavasena *ādāyo*, sabhāvatthena *dhammo*, sikkhitabbatthena *vinayo*, tadubhayena pi *dhammavinayo*, pavuttavasena *pāvacaṇaṃ*, setthacarīyatthena *brahmacariyaṃ*, anusitthidānavasena *sattusāsanam* ti vuccati

Tasmā⁶ *imissā dūtthiyā* ti ādisu imissā Buddhadūtthiyā, imissā Buddhakhanṭiyā, imissā Buddharuciyā, imasmiṃ Buddha-ādāye, imasmiṃ Buddhadhamme, imasmiṃ Buddhavināye *Ye kho tvaṃ Gotamī, dhamme jāneyyāsi ime dhammā sarāḍāya saṅvattanti, no virāgāya, saṅyogāya saṅvattanti, no vasaṅyogāya, ācayāya saṅvattanti, no apacayāya, upādānāya saṅvattanti, no patimissaggāya, mahicchatāya saṅvattanti, no appicchatāya, asantutthiyā saṅvattanti, no santutthiyā, sanganikāya saṅvat-*

¹ H omits

² S, T adhittha°, C adhitthahanto

³ S, C, T samādāya

² H, D, S pari°

⁴ S, C omitt

⁶ H, D yasmā

tantī, no pavivēkāya, koṣaṇṇāya saṇvattantī, no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṇvattantī, no subharatāyātī, ekaṇṣena, Gotamī, dhāreyyāsī n' eso dhammo, n' eso vinayo, n' etaṇ Satthusāsanan tī *Ye ca kho tvaṇ, Gotamī, dhamme jāneyyāsī ime dhammā vīrāgāya saṇvattantī, no sarāgāya pe subharatāya saṇvattantī, no dubbharatāyā tī, ekaṇṣena, Gotamī, dhāreyyāsī eso dhammo, eso vinayo, etaṇ Satthusāsanan** tī evaṇ vutte imasmiṇ Buddhadhammavinaye, imasmiṇ Buddhapāvacane, imasmiṇ Buddhabrahmacariye, imasmiṇ Buddhasatthusāsane tī evaṇ attho vedītabbo

Api c' etaṇ sikkhāttayasankhātāṇ sakalaṇ sāsaṇaṇ Bhagavatā ditthattā, sammāditthipaccayattā, sammāditthipubbangamattā ca *ditthī*, Bhagavato khamanavasena *lhanī*, rucanavasena *ruṇī*, gahanavasena *ādāyo*, attano kārakaṇ apāyesu¹ apatamānaṇ dhāretī tī *dhammo*, tass' eva sankilesapakkhaṇ vīnetī tī *vinayo*

Dhammo ca so vinayo cā tī *dhammavinayo*, kusaladhammehi vā² akusaladhammānaṇ esa vinayo tī³ *dhammavinayo* Ten' eva⁴ vuttan *Ye ca kho tvaṇ Gotamī, jāneyyāsī ime dhammā vīrāgāya pe ekaṇṣena Gotamī, dhāreyyāsī eso dhammo, eso vinayo, etaṇ Satthusāsanan** tī

Dhammena vā vinayo, na dandādīhi tī *dhammavinayo* Vuttam pi c' etaṇ

*Danden' eke damayantī, ankusāhi kasāhi ca ,
Adandena asatthēna nāgo danto Mahesvīnā† tī*

Tathā,

Dhammena nayamānānaṇ⁵ kā usūyā vijānatan† tī

Dhammāya⁶ vā vinayo *dhammavinayo* Anavaṇṇadhammatthā⁷ h' esa vinayo na⁷ bhavabhogāmisatthaṇ,⁸ ten' āha Bhagavā *Na idaṇ bhikkhave brahmacariyaṇ vussati janaku-*

* Vin 11, 258

† Vin 11, 196

¹ H, B apāye

² B, C ca

³ H *add*s dhammānaṇ vinayo tī

⁴ H, D *om*t eva

⁵ S, C damayantānaṇ

⁶ S, C dhammo

⁷ H, S *add* hī

⁸ H *vañcanatthaṇ*, S °bhogaḍatthaṇ

hanatthan* tī, vitthāro Punnatthero pi āha *Anupādā parinibbānatthanā kho āvuso, Bhagavato brahmacariyaṇ vassatī†* tī

Visitthan vā nayatī tī vinayo, dhammato vinayo dhamma-vinayo, saṅsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visitthan nībbānaṇ nayatī

Dhammassa vā vinayo, na tittakārānaṇ tī dhammavinayo Dhammabhūto hi Bhagavā, tass' eva¹ vinayo

Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātābbā bhāvetābbā sacchikātābbā ca, tasmā esa² dhammesu vinayo, na sattesu na jivesu cā tī dhammavinayo

Sāttha-savyañjanatādīhi aññesaṇ vacanato padhānaṇ vacanaṇ tī pavacanaṇ, pavacanam eva pāvacanaṇ

Sabbacariyāhi visitthacariyabhāvena *brahmacariyaṇ*

Devamanussānaṇ satthubhūtaṇ Bhagavato sāsanaṇ tī *Satthusāsanaṇ* Satthubhūtaṇ vā sāsanaṇ tī pi *Satthusāsanaṇ* *So vo mamaccayena Satthā†* tī³ hi⁴ dhammavinayo va⁵ satthā tī vutto tī Evam etesaṇ padānaṇ attho veditabbo tī

Yasmā pana imasmiṇ yeva sāsane sabbappakāra-sikkhātaya-paripūrako bhikkhu dissatī, na aññatra, tasmā tattha tattha 'imissā' tī ca 'imasmin' tī ca ayaṇ niyamo kato tī veditabbo

Jīvanti tena taṅsampayuttadhammā tī jīvitaṇ, anupālanalakkhane indatthanā kareti⁶ tī indriyaṇ, jīvitam eva indriyaṇ [42] *jīvitindriyaṇ* Taṇ pavatte santatādhīpateyyaṇ hotī, lakkhanādīhi pana attanā avinibhuttānaṇ dhammānaṇ anupālanalakkhanaṇ jīvitindriyaṇ, tesāṇ pavattanarasaṇ, tesāṇ yeva⁷ thapanapaccupatthānaṇ,⁸ yāpayitabba-dhammapadatthānaṇ Sante pi ca anupālanalakkhanādīhi vidhāne atthikkhane yev' etaṇ te dhamme anupāleti, udakaṇ viya uppalādini Yathāsakaṇ⁹ paccayehi uppanne pi ca dhamme pāleti, dhātī viya kumāraṇ Sayāṇ pavattitadhammasam-

* M 1, 148

† A 11, 26

‡ D 11, 154

¹ H, D vīsesa

³ H hotīti

⁵ H ca

⁷ H, D add ca

⁹ H, D add nīrayapālaṇ bālapatha

² H, B, S eva

⁴ H omis

⁶ H, D karotī

⁸ H, D pattha°

bandhen' eva ca pavattatī, niyāmakō viya nāvaṇ Na bhangato uddhaṇ pavattayatī, attano pavattayitabbānañ ca abhāvā Na bhangakkhane thapetī, sayañ bhijjamānattā, khiyamāno viya vattisineho dipasikhaṇ Na ca pavattanat-thapanānubhāvavirahitaṇ, yathāvuttakkhane tassa tassa sādhanato¹ tī datthabbaṇ

Thitiparittatāya vā tī thitikkhanassa mandatāya thokatāya *Appakan* tī mandaṇ lāmakaṇ

Sarasaparittatāya vā tī attano paccayabhūtānaṇ kiccānaṇ sampattinaṇ vā appatāya dubbalatāya

Tesaṇ dvinnaṇ kāranaṇ vibhāgato dassetuṇ *Kathaṇ thitiparittatāyā* tī ādim āha Tattha atīte cittaṅkhane jīvittā tī evam ādi pañcavokārabhave pavattiyaṇ cittassa nirujjhana-kāle sabbasmaṇ rūpārūpadhamme anirujjhante pi rūpato arūpassa padhānabhāvena arūpajīvitaṇ sandhāya, cuticittena vā saddhaṇ sabbesaṇ rūpārūpānaṇ nirujjhanabhāvena pañcavokārabhave cuticittaṇ sandhāya vā,² catuvokārabhave vā rūpassa abhāvena³ catuvokārabhavaṇ vā² sandhāya kathitaṇ tī veditabbaṇ

Attīte cittaṅkhane tī atītacittassa bhangakkhanasamangikāle taṇsamangī puggalo jīvittā itī vattuṇ labbhatī ⁴*Na jīvati* tī vattamāne⁵ jīvati tī vattuṇ na labbhatī *Na jivissati* tī anāgate⁵ jivissati tī pi vattuṇ na labbhatī

Anāgate cittaṅkhane jivissati tī anāgatacittassa uppajjanak-khana⁶-samangikāle jivissati tī vattuṇ labbhatī *Na jīvati* tī jīvati tī vattuṇ na labbhatī *Na jivittā* tī atīte⁵ jivittā itī pi vattuṇ na labbhatī

Paccuppanne cittaṅkhane jīvati tī paccuppannacittaṅkhanasamangikāle⁷ jīvati tī vattuṇ labbhatī *Na jivittā* tī atīte⁵ jivittā itī vattuṇ na labbhatī *Na jivissati* tī anāgate⁵ jivissati tī vattum pi na labbhatī

Jivitaṇ attabhāvo ca sukkhadukkhā cā tī ayaṇ gāthā pañcavokārabhavaṇ amuñcitvā labbhamānāya dukkhāya⁸ vedanāya

¹ H appasavanato, D pasāvanato

² H, S, B, D omī

⁴ H adds idāni

⁶ All MSS anup°, H, D °janalakkhana

⁷ H, D, B add jīvati tī idāni

³ H, D abhāve

⁵ H, D, B omī

⁸ S, C dukkha

gahitattā pañcavokārabhavam eva sandhāya vuttā Kathaṇ² *Jīvitan* ti jīvitasīsena sankhārakkhandho, *attabhāvo* ti rūpak-khandho, *Upekkhā pana santattā sukhā* 1cc' eva bhāsita* ti vuttattā¹ upekkhāvedanaṇ² antokarivā *sukhadukkhā* cā ti vedanākkhandho, *cittaṇ* iti viññānakkhandho vutto Imesaṇ catunnaṇ khandhānaṇ kathitattā yeva khandhalakkhanena ekalakkhanabhāvena lakkhanahārasena³ saññākkhandho pi kathito ti veditabbo

Evaṇ vuttesu pañcasu khandhesu arūpadhammaṇ muñcivā kammāsamutthānādirūpassa appavattanabhāvena *ekacittasamāyuttā* ti arūpappadhānabhāvo kathito hoti Kathaṇ² Asaññasatte rūpam pi idhūpacītakammabalaṇ⁴ amuñcivā va pavattati, nirodhasamāpannānaṇ rūpam pi pathamasamāpattibalaṇ⁵ amuñcivā va pavattati, evaṇ attano appavattit-thāne pi rūpappavattiṇ⁶ ca⁷ attano santakam eva katvā pavattanasabhāvassa arūpadhammassa attano pavattitthāne rūpappavattiyā padhānakāranabhāvena *ekacittasamāyuttā* ti cīttappadhānabhāvo⁸ kathito ti veditabbo

Evaṇ pañcavokārabhave pavattiyāṇ rūpappavattiyā⁹ padhānabhūta-cittanīrodhena rūpe dharmāne yeva sattānaṇ¹⁰ nirodho nāma hoti ti arūpadhammavasen' eva *lahuso vattate*¹¹ *khano* ti vuttaṇ

Atha vā pañcavokārabhave cuticittaṇ sandhāya kathitā ti veditabbā Evaṇ kathīyamāne *sukhadukkhā* cā ti kāyika-cetasikasukhavedanā¹² ca kāyika-cetasikadukkhavedanā¹² ca cuticittakkhane ahonti¹³ pi ekasantativasena cuticittena sad-dhūṇ nirujjhati ti kathitā¹⁴

Catuvokārabhavaṇ vā sandhāya kathitā¹⁴ ti pi veditabbā¹⁵

* Vism 568 Cf S iv, 224

¹ H, D, B vuttā

² H, D, B °danā

³ H lakkhanākāra°

⁴ B °phalaṇ, H, D idha sacīttakaṇ kam°

⁵ H, B °samāpannasamāpatti°

⁶ H, D, B °patti

⁷ H, D, B omī

⁸ B °samādhāna°

⁹ S, C °vatti

¹⁰ B pavattānaṇ

¹¹ H cīttak

¹² B, C, D °naṇ

¹³ B, C, D ahontaṇ

¹⁴ B, C, D °taṇ

¹⁵ B °baṇ

Kathaṇ² Aññasmiṇ¹ thāne² [attabhāvo tī saññākkhandhassa vuttabhāvena]² attabhāvo tī iminā³ saññākkhandho gahito Brahma-loke kāyikasukha-dukkha-domanassaṇ⁴ ahontam⁵ pī sukkhadukkā cā tī vedanāsāmaññīto labbhamāno vedanākkhandho gahito tī veditabbo⁶ Sesāṇ vuttasādisam eva

Imesu ca⁷ tīsu vikkappesu kevalā tī dhuva-sukha-subhattatā⁸ natthi, kevalaṇ tehi avomissā⁹ Lahuso vattate khano tī vuttanayena ekacittakkhamkatāya lahuko¹⁰ atiparitto jīvitādīnaṇ khano vattati

Ekato dvinnāṇ cittānaṇ appavattiṇ dassento Cūlāsītsa-hassānī tī gātham āha Cūlāsītsahassāni kappāṇ tittantaṇ ye marū tī ye devaganā¹¹ caturāsītikkappasahassāni āyūṇ gahetvā nevasaññānāsāññāyatane tittantaṇ Ye narā tī pī pālī Na to' eva te pī jīvanti dvicittehi¹² samāhitā¹³ tī te pī devā dvīhi cittehi samāhitā¹³ ekato hutvā yuganandhena cittaena na tu eva jīvanti, eken' eva¹⁴ cittaena jīvanti tī attho

Idāni maranakālaṇ dassento Ye nruddhā tī gātham āha Tattha ye nruddhā tī ye khandhā nruddhā atthagatā Marantassā tī matassa Tittamānassa vā¹⁵ tī dharamānassa vā

Sabbe pī sadisā khandhā tī cutito uddhaṇ nruddhakkhandhā vā pavatte nruddhakkhandhā vā puna¹⁶ ghatetum asakkuneyyatthena sabbe pī khandhā sadisā

Gatā appatīsandhikā tī nruddhakkhandhānaṇ puna āgantvā patīsandhānābhāvena gatā appatīsandhikā tī vuccanti

Idāni tīsu kālesu nruddhakkhandhānaṇ nānattaṇ natthi tī dassetuṇ Anantarā tī gātham āha Tattha Anantarā ca ye bhaggā,¹⁷ ye ca bhaggā¹⁷ anāgatā tī ye khandhā anantarātītā

¹ H imasmiṇ

^{2 2} H omits

² C; B, D, S omit

⁴ H ādis somanassa after dukkha

⁵ H ahotāṇ

⁶ H °baṇ

⁷ H pana

⁸ B, C °subha-attā

⁹ H °misso

¹⁰ H lahuto

¹¹ H, D add ca

¹² H, D, B dvīhi citta, T dvīhi cittehi

¹³ H samohitā

¹⁴ H, S, C eken' ekena

¹⁵ H, D, B omit

¹⁶ H, D pana

¹⁷ H, S, D, C, T bangā

hutvā bhinnā niruddhā, ye ca bhañjitabbā¹ nirujjhatabbā¹ anāgatā khandhā bhujjissanti *Tadantare niruddhāna*² tī tesā antare niruddhānaṃ paccuppannakhandhānaṃ *Vesammanā natthi lakkhane* tī vīsamabhāvo vesammanā, taṃ *vesammanā natthi*, tehi nānattaṃ natthi tī attho *Lakkhiyati* tī lakkhanaṃ, tasmīṃ *lakkhane*³

Idāni anāgatakkhandhānaṃ vattamānakhandhehi asammissabhāvaṃ kathento *Anibbattena na jāto* tī gātham āha

Anibbattena na jāto tī ajātena apātubhūtena anāgatakkhandhena na jāto, na nibbatto, etena anāgatakkhandhassa vattamānakhandhena asammissabhāvaṃ kathesi

Paccuppannena jīvati tī khaṇapaccuppannena vattamānakhandhena jīvati, etena ekakkhane dvīhi cīttehi na jīvati tī kathitaṃ

Cittabhangā mato tī dvīhi cīttehi ekakkhane ajīvanabhāvena cīttabhangena mato *Uparato*⁴ *cuto*⁵ *bhangō*⁶ tī pi pāli, taṃ ujukam eva

*Paññattiparamatthiyā*⁷ tī *Rūpaṃ jīvati maccānaṃ*, *nāmagottaṃ na jīvati** tī vacanakkamena pannattimattaṃ⁸ na-jīvanasabhāvena⁹ paramā thitī etissā tī paramatthiyā,¹⁰ sabhāvatthitikā tī attho Datto mato, Phusso¹¹ mato tī pannattimattam eva hi tīthati Atha vā *paramatthiyā* tī paramatthikā, paramo attho etissā tī paramatthikā¹² Ajatākāso¹³ tī paññattiyā natthidhammaṃ paticca kathaṇaṃ viya mato tī paññattī jīvitindriyasankhātāṃ¹⁴ natthidhammaṃ paticca kathiyati¹⁵

* S 1, 43

¹ H, S, D, B omī

³ H khane

⁵ H citta

⁷ H °thitī

⁹ H, D omī sa

¹¹ H, S, C Citto, D Mitto

¹³ H, D °kāse ākāso

¹⁵ H, S, B, C add jīvitindriyasankhātāṃ dhammaṃ paticca na kathiyati

² H, S, D, C omī, ° °

⁴ H uparito

⁶ H bhangā

⁸ H °mattassa

¹⁰ H, D °thitī

¹² H °thiyā

¹⁴ H, S, B, C omī

[43] *Amdhānagatā bhaggā*¹ tī ye khandhā bhinnā, te mndhānaṃ nīhitaṃ nicayaṃ na gacchantī tī *amdhānagatā*

Puñño natthi anāgate tī anāgate pi nesaṃ puñjabhāvo rāsi-bhāvo natthi

*Nibbattā yeva*² *tittanti* tī paccuppannavasena uppannā, tthitikkhane ca³ pavattamānā⁴ hutvā tittanti Kim iva ? *Āragge sāsapūpamā* tī sūcimukhe sāsapo viya

Idāni khandhānaṃ nassanabhāvaṃ dassento *Nibbattānaṃ* tī gātham āha, tattha *nibbattānaṃ dhammānaṃ* tī paccuppannānaṃ khandhānaṃ *Bhango nesaṃ purakkhato* tī etesaṃ bhedo purato katvā thapito *Palokadhammā* tī nassanasabhāvā *Purānehi amissitā* tī pure uppannehi khandhehi na missitā, na saṃsaggā

Idāni khandhānaṃ adassanabhāvaṃ dassento *adassanāto*⁵ *āyanti* tī gātham āha Tattha *adassanāto*⁵ *āyanti* tī adissamānā yeva āgacchanti, uppaṃjanti *Bhaggā gacchanti* *adassanaṃ* tī bhedā bhangato uddhaṃ adassanabhāvaṃ gacchanti *Vijjuppadō va ākāse* tī vivatākāse vijjullatāneccharanaṃ viya *Uppaṃjanti*⁶ *vayanti cā* tī pubbantato uddhaṃ⁷ uppaṃjanti,⁶ pabhiṃjanti nassanti⁸ tī attho *Udeti āpūratī veti*⁹ *cando** tī evam ādisu viya

Evam thitiparittataṃ dassetvā idāni sarasaparittataṃ dassento *Kathaṃ sarasaparittatāyā* tī ādim āha Tattha *assāsūpambaddhaṃ jīvitaṃ* tī abbhantarapavisananāsikāvātapatibaddhaṃ jīvitindriyaṃ *Passāso* tī bahinikkhamananāsikāvāto *Assāsapassāso* tī tadubhayaṃ

Mahābhūṭūpanibaddhaṃ tī catusamutthānikānaṃ¹⁰ pathavi-āpa-teja-vāyānaṃ¹⁰ mahābhūtānaṃ¹⁰ patibaddhaṃ jīvitaṃ

Kabalīnkārāhārūpanibaddhaṃ tī asita-pitādi-kabalīnkārāhārena¹¹ upanibaddhaṃ

* Jat III, 153

¹ H, S, D, C bangā

³ H, S, B c' assa

⁵ All MSS °nato

⁷ H, S, D omī

⁹ H ceti

¹¹ H, D °hāraṃ

² H ye ca

⁴ H, S, D, B vayadhammā va

⁶ H ucchiṃjanti

⁸ H, D panas°

¹⁰ H, D °āni

Usmāpanibaddhan tī kammajatejodhātūpanibaddhaṇ
Vññānūpanibaddhan tī bhavangaviññānūpanibaddhaṇ
 'aṇ sandhāya vuttaṇ *Āyu usmā ca vññānaṇ yadā kāyaṇ*
*ahant' iman** tī

Idāni nesaṇ dubbalakāraṇaṇ dassento *Mūlam pi imesaṇ*
dubbalan tī ādīm āha Tattha *mūlam pi* tī patitthattthena
 mūlabbhūtam pi assāsa-passāsānaṇ hi karajakāyo mūlaṇ,
 mahābhūtānaṇ avijjā-kamma-tanhāhārā *Imesaṇ* tī vuttap-
 pakārānaṇ assāsādīnaṇ jīvitindriyappavattikāranavasena¹
 vuttānaṇ, etesu ekekasmīṇ asatī jīvitindriyaṇ na tittḥatī
Dubbalan tī appathāmaṇ

Pubbahetu pi tī atitajātiyaṇ imassa vipākavattassa hetu-
 bhūtā kāranasankhātā avijjā-sankhāra-tanhūpādāna-bhavā pi
 imesaṇ dubbalā²

Ye pi paccayā te pi dubbalā tī ye ārammanādi-sādhārana-
 paccayā

Pabhavikā tī padhānaṇ hutvā uppādikā tanhā
*Sahabhū pi*³ tī sahabbhavikā pi rūpārūpadhammā
Sampayogā pi tī ekato yuttā pi arūpadhammā
Sahajā pi tī saddhiṇ ekacitte uppannā pi

Yā pi payojikā tī cutipatisandhivasena yojetuṇ niyuttā tī
 payojikā, vattamūlakā tanhā⁴ Vuttaṇ h' etaṇ *Tanhādutvya*
puriso† tī

Niccadubbalā tī nīrantarena dubbalā

Anavatthitā tī na avatthitā, otarītvā⁵ na thitā

Paripātayanti' ime tī ime aññamaññaṇ pātayanti, khīpanti⁶

Aññamaññassā tī añño aññassa, eko ekassā tī attho *He*
 itī kāranatthe nīpāto *Natthi tāyutā*⁷ tī tāyako⁸ rakghanako
 natthi

Na cā pi⁹ thapenti aññamaññaṇ tī aññe aññaṇ thapetuṇ na
 sakkonti

* S 111, 143

† A 11, 10, Itv, 5th and 105th suttas, Sn 740

¹ H °yapatikāraṇa°, S, C patibaddhakāraṇa°

² H °lānaṇ

³ H °bhūmī, B sahabbhuvī, D °bhūmikā

⁴ H, B, S omī

⁵ C onamītvā

⁶ H khepayanti

⁷ H tāyiko

⁸ H tāyano

⁹ H omī

Yo pi nubbattako so na vjyati ti yo pi imesaṇ uppādako dhammo so idāni natthi

Na ca kenaci koci hāyati ti koci eko pi kassaci vasena na parihāyati

Bhangabyā¹ ca ime hi sabbaso ti sabbe pi hi ime khandhā sabbākārena bhangāṇ pāpunituṇ yuttā

Purimehi pabhāvitā ti imehi pubbahetuppaccayehi ime vattamānakā uppāditā

Ye pi pabhavakā² ti ye pi ime vattamānake³ uppādakā pubbahetupaccayā⁴ *Te pure matā* ti te vuttappakārapaccayā vattamānaṇ apāpunitvā pathamam eva maranaṇ pattā

Purimā pi ca pacchimā pi cā ti purimā pubbahetupaccayā pi ca, *pacchimā* vattamāne paccayasamuppannā pi ca [44] *Aññamaññaṇ na kadācī maddasaṇṣū⁵* ti aññamaññaṇ kismiñci kāle na ditthapubbā Makāro pana sandhivasena vutto

Cātummahārājikānaṇ devānaṇ ti Dhatarattha-Virūlhaka-Virūpakka-Kuverasankhātā catumahārājā issarā etesaṇ ti Cātummahārājikā Rūpādīhi dībbantī⁶ ti devā, te Sinerupabbatassa vemajjhe honti Tesu atthi pabbatatthakā pi, atthi ākāsatthakā pi, tesāṇ paramparā cakkavālapabbataṇ pattā Khiddāpadosikā, Manopadosikā, Sītavalāhakā, Unhavalāhakā, Candimā devaputto, Suriyo devaputto ti ete sabbe pi Cātummahārājikadevalokatthā eva, tesāṇ Cātummahārājikānaṇ jīvitāṇ

Upādāyā ti paticca *Parittakaṇ* ti vuddhipatisedho, ⁷[*Paripakko vayo mayhaṇ, parittāṇ mama jīvitāṇ** ti ādisu viya]⁷ *Thokaṇ* ti mandakaṇ,⁸ dīghapatisedho⁹ *Khamikaṇ* ti mandakālaṇ, kālantarapatisedho¹⁰ [*‘khanikamaranaṇ, khanikajjhānaṇ’* ti ādisu viya]¹¹ *Lahukaṇ* ti sallahukaṇ, alahupatisedho¹² [*evaṇ lahuparivattaṇ†* ti ādisu viya]¹¹ *Ittaraṇ* ti sīgha-

* D Mahāparinibbāna

† A 1, 10

¹ H, B, D gandhabbā

³ H, S, B °nakā

⁵ H addasun

^{7 7} H, D, B omit

⁹ B dīghadivasa°

¹¹ H, D, B omit

² T pabhāvitā

⁴ H, D pubbe°

⁶ B adda kilanti

⁸ B mandakālaṇ

¹⁰ D °taradīgha°

¹² H alasa°

balavapatīsedho, [ittarabhatti ittarasaddhā ti ādisu viya]¹ *Anaddhanikaṇ* ti kālavasena anaddhānakkhamaṇ, [ciraṇ digham addhānaṇ ti ādisu viya]¹ *Na cīratthitikaṇ* ti divase divase na ciraṇ tittatī ti na cīratthitikaṇ, divasapatīsedho [*saddhammo na cīratthitikaṇ* ti ādisu viya]¹

Tāvatiṇṣānaṇ ti tettiṇṣajanaṇ tattha uppannā ti Tāvatiṇṣā, api ca Tāvatiṇṣā ti tesāṇ devānaṇ nāma evā ti pi vuttaṇ Te pi atthi pabbatattakā, atthi ākāsatthakā, tesāṇ paramparā cakkavālapabbataṇ pattā Tathā Yāmādīnaṇ, ekadevaloke pi hī devānaṇ paramparā cakkavālapabbataṇ appattā nāma natthi

Dibbasukhaṇ yātā payātā sampattā ti Yāmā Tutthā pahatthā ti *Tusitā* Pakatīpatīyattārammanato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimmunitvā ramanti ti *Nimmānaraṇ* Cīttācāraṇ ñatvā parehi nimmītesu bhogesu vasaṇ vattenti ti *Paranimmītavasavattī* Brahmakāye brahmaghatāya nyuttā ti *Brahmakāyikā*, sabbe pi pañcavokāra-brahmāno² gahitā

Gamanīyo ti gantabbo *Samparāyo* ti paraloko

Yo hi³ bhikkhave ciraṇ jīvati so vassasatan ti yo ciraṇ tittamāno so vassasatamattaṇ tittatī *Appaṇ vā bhīyo* ti vassasatato uttariṇ tittamāno dve vassasatāni tittamāno nāma natthi

Hīleyya naṇ ti naṇ ciraṇjīvitaṇ⁴ avaññātaṇ kareyya, lāmakato cinteyya *Hīleyyānaṇ* ti vā pathanti

Accāyanti ti atikkamanti *Ahorattā* ti rattidivasaparichedā *Upaṇṇatī* ti jīvitindriyaṇ nīrujjhatā, abhāvaṇ upagacchati *Āyu khīyati maccānaṇ* ti sattānaṇ āyusankhāro khayaṇ yāti *Kunnadīnaṇ va odakaṇ* ti yathā udakacchinnāya kunnadiyā udakaṇ, evaṇ maccānaṇ āyu khīyati

Paramatthato hī atīparitto sattānaṇ jīvitakkhano, ekacīttakkhanīkamatto yeva Yathā nāma rathacakkaṇ pavattamānaṇ pi eken' eva nemippadesena pavattatī, tittamānaṇ pi eken' eva tittatī, evaṇ etaṇ ekacīttakkhānaṇ sattānaṇ

¹ H, D, B omī

³ H omī

² H, D °vokārā

⁴ H, S, C omī cira

jīvitāṇ, tasmīṇ citte nīruddhamatte satto nīruddho tī vuccatī

Dhīrā tī dhīrā itī Puna *dhīrā* tī panditā *Dhūtimā* tī dhīti assa atthī tī dhūtimā *Dhūtsampannā* tī pandiccena samannāgatā *Dhikkatāpāpā*¹ tī garahitāpāpā

Tass' eva² pariyāyaṇ dassetuṇ *dhī vuccatī paññā* tī ādim āha Tattha pajānātī tī *paññā* Kiṇ pajānātī ? Idan dukkhaṇ tī ādinā nayena ariyasaccāni Atthakathāyam pana paññāpanavasena paññā tī vuttā Kiṇ tī paññāpetī ? Aniccaṇ dukkhaṇ anattā tī paññāpetī Sā avijjāya abhūbhavanato adhipatīyatthēna indriyaṇ, dassanālakkhane vā³ indattaṇ⁴ kāretī tī pi indriyaṇ, paññā eva indriyaṇ [45] *paññāndriyaṇ*

Sā pan' esā obhāsanālakkhānā ca pajānanālakkhānā ca yathā hī catubhittike gehe rattibhāge dīpe jālīte andhakāraṇ nīrujjhatī, āloko pātubhavatī, evam eva obhāsanālakkhānā paññā Paññobhāsasamo obhāso nāma natthī paññāvato hī ekapallankena nīsinnaṇ dasasahassī lokadhātu ekālokā hotī, ten' āha Thero *Yathā, Mahārāja, puriso andhakāre gehe telappadīpaṇ paveseyya, pavittho padīpo andhakāraṇ vidhametī, obhāsaṇ janetī, ālokaṇ vīdaṇsetī*,⁵ *pākatāni rūpāni karotī, evam eva kho, Mahārāja, paññā uppaṇṇamānā avijjandhakāraṇ vidhametī, vijjōbhāsaṇ janetī, nānālokaṇ vīdaṇsetī*,⁵ *pākatāni ariyasaccāni karotī Evaṇ hi*⁶ *kho Mahārāja, obhāsanālakkhānā paññā** tī

Yathā vā pana cheko bhīsakko āturānaṇ sappāyāsappāyāni⁷ bhōjanādīni jānātī, evaṇ paññā uppaṇṇamānā kusalākusale⁸ sevītābbāsevītābba-hīnapanīta-kanhasukka-sappatibhāgāsappatibhāge⁹ dhamme pajānātī Vuttam pi c' etaṇ Dhammasenāpatinā *Pajānātī tī kho āvuso, tasmā paññā tī vuccatī Kiṇca pajānātī ? Idan dukkhaṇ tī pajānātī†* tī vitthāretābbaṇ Evaṇ assā pajānanālakkhānatā vedītābbā

* Mil 39 Trenckner's ed

† M 1, 292

¹ H Dhikkita°

² H, D omī

³ S, C vīdassetī

⁴ H, D, B sappāyāni

⁵ H, S, B, D omī asappatibhāga

⁶ H Taṇ yeva

⁷ S, B, C, D indatthaṇ

⁸ S, B, C, D eva

⁹ S, B, C °laṇ

Aparo nayo Yathāsabhāvapativedhalakkhanā paññā, akkhalitapativedhalakkhanā vā kusaliṣṣāsakkhitta-usupativedho viya, viṣayobhāsanarasā,¹ padīpo viya,² asammohapaccupattānā, araññagatasudesako viya

Khandhadhīrā ti pañcasu khandhesu ñāṇaṇ pavattenti ti khandhadhīrā Atthārasasu dhātūsu ñāṇaṇ pavattenti ti *dhātudhīrā* Sesesu pi iminā nayena attho vedītabbo

Te dhīrā evam āhaṇsū ti ete paṇḍitā evaṇ kathayaṇsū

Kathenti ti appakaṇ parittakan ti kathayanti *Bhānanti* ti thokaṇ khanikan ti bhāsanti *Dīpayanti* ti lahukaṇ ittaran ti patthapenti³ *Voharanti* ti anaddhanikaṇ na ciratthitikan ti nānāvidhena byāharanti⁴

Idāni ye tathā na karonti tesāṇ byasanappattiṇ⁵ dassento *Passāmī* ti gātham āha Tattha *passāmī* ti maṇṣacakkhuādīhi pekkhāmi, *loke* ti apāyādīmi, *pariphandamānaṇ* ti ito c' ito ca phandamānaṇ, *paṇaṇ vmaṇ*⁶ ti⁶ imaṇ sattakāyaṇ, *tanhāgatan* ti tanhāya gataṇ, abhībhūtaṇ nīpātitan ti adhippāyo, *bhavesū* ti kāmabhavādisu *Hīnā narā* ti⁷ hīnakammantā narā *Maccumukhe lapanti* ti antakāle sampatte maranamukhe paridevanti *Avītatānhāse* ti avīgatatanhā, *bhavā* ti kāmabhavādīkā,⁸ *bhavesū* ti kāmabhavādikesu Atha vā *bhavābhavesū* ti bhavā⁹ bhavesu, punappunabhavesū¹⁰ ti vuttaṇ hoti

Passāmī ti maṇṣacakkhunā pi *passāmī* ti¹¹ duvidhaṇ maṇṣacakkhu sasambhāracakkhu, pasādacakkhū ti Yo 'yaṇ akkhikūpake patitthito hetthā akkhikūpakatthikena, upari bhamukatthikena, ubhato akkhikūpehi,¹² bahiddhā akkhibhamukehi¹³ paricchinno, akkhikūpamaṇṇhe¹⁴ nikkhantena nahārusuttakena matthalunge¹⁵ ābaddho, seta-kanhamandala-vicitto¹⁶ maṇṣapindo, idaṇ sasambhāracakkhu nāma Yo

¹ H, D omīti rasā

³ D, C patitthāpenti

⁵ H byasanup°

⁷ C adds te

⁹ SnA bhava

¹¹ H omīti

¹³ H °kūpehi.

¹⁵ S °gena

² H adds ca

⁴ S, C byavaha°

⁶ H omīti

⁸ C kamma°

¹⁰ S, C °naṇ bha°

¹² H °kūtehi, C °kūpakatthikehi

¹⁴ B °maṇṇha

¹⁶ H setakanhā ti kanha°

pana ettha sito ettha patibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ pasādacakkhu nāma Idam idha¹ adhippetāṃ Tad etaṃ tassa sasambhāracakkhuno setamandalaparikkhittassa kanhamandalassa majjhe abhūmukhe thitānaṃ sarīrasanthānupattidese ditthimandale sattasu picupatalesu āsittatelaṃ² picupatalāni viya satta-akkipatalāni byāpetvā pamānato ūkāsīramattaṃ³ cakkhuvīññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tittathati Taṃ cakkhatī ti cakkhu, tena maṃsacakkhunā passāmi

*Dibbacakkhunā*⁴ ti *Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā*⁵ ti evaṃvidhena dibbacakkhunā

Paññācakkhunā ti *Virayaṃ vītamayaṃ dhammacakkhuṃ udapādī*[†] ti evaṃ āgatenā paññācakkhunā

Buddhacakkhunā ti *Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave Buddha-cakkhunā lokaṃ olokento*[†] ti evam āgatenā Buddhacakkhunā

Samantacakkhunā ti *Samantacakkhu vuccati Sabbaññutaññānaṃ*[‡] ti evam āgatenā samantacakkhunā

Passāmi ti maṃsacakkhunā, hatthatale thapitāmalakaṃ viya rūpagataṃ maṃsacakkhunā *Dakkhāmi*⁵ ti sañjānāmi, dibbena cakkhunā cutūpapātaṃ *Oloke*^{mī} ti avalokeṃ, paññācakkhunā catusaccaṃ *Nijjhāyāmi* ti cintemi, Buddhacakkhunā saddhāpañcakāni indriyāni *Upaparikkhāmi* ti samantato ikkhāmi,⁶ pariyesāmi⁷ samantacakkhunā pañcaneyyapathe

Tanhāphandamāya phandamāna ti tanhācalanāya calamānaṃ

Ito paraṃ ditthiphandanādi ditthibyaśanena dukkhena phandamāna-pariyosānaṃ vuttanayattā uttānam eva

[47] *Samphandamāna* ti punappunaṃ phandamānaṃ *Vip-phandamāna* ti nānāvidhena calamānaṃ *Vedhamāna* ti kaṃpamānaṃ *Pavedhamāna* ti padhānena kampamānaṃ

* Cf Nīd 355, 360, 454

† M 1, 169

† A 1v, 186, S 1v, 46, 107, etc

§ Nīd 360, 454

¹ *All MSS omit*

² H, D °sisa°

³ H akkhāmi

⁴ H omits

² *All MSS °tela*

⁴ H Dibbena°

⁶ H, D omits

⁷ H, D, B omitt

bhavaṇ, taṭhā *punabbhave* ti upapattibhavaṇ sandhāya
vuttaṇ *Punappunaṇ bhave* ti aparāparaṇ upapattiyā

Gatvā ti pañcagatīyā aññatarāya

Attabhāvābhinnabbattiyā ti attabhāvānaṇ abhinabbattiyā

[49] *Avītatānā* ti mūlapadaṇ

Avigatatānā ti khanikasamādhī viya khanikappahānā-
bhāvena na vigatā tanhā etesaṇ ti *avigatatānā*

*Accattatānā*¹ ti tadangappahānābhāvena apariccattatānā
ti accattatānā

*Avantatānā*² ti² vikkhambhanappahānābhāvena na va-
mitā³ tanhā ti² avantatānā²

Amuttatānā ti accantasamucchedappahānābhāvena na
muttatānā ti² amuttatānā²

Appahīnatānā ti patippassaddhipahānābhāvena na pahīnā
tanhā ti² appahīnatānā²

Appatimissatthātānā ti nissaranappahānābhāvena bhava
patitthitaṇ⁴ accantasankilesaṇ⁵ appatimissaṇṇitvā thitattā ap-
patimissatthātānā ti

Idāni yasmā avītatānā⁶ eva phandanti calanti⁷ ca, tasmā
tanhāvinaye samādapento *Mamāynte* ti gātham āha Tattha
mamāynte ti tanhādītthimamattehi 'maman' ti pariggahite
vatthusmiṇ, *passathā* ti sotāre⁸ ālapanto āha *Etam pi* ti etam
pi ādīnavaṇ Sesaṇ pākataṃ eva

Dve mamattā ti dve ālayā *Yāvatā* ti paricchedaniyama-
natthe nipāto *Tanhāsankhātenā* ti tanhākotthāsenā, sankhā
sankhātan ti atthato ekaṇ *Tanhānidānā* hi *papañcasankhā**
ti ādisu viya

*Sīmākatan*⁹ ti aparicchedadosaviraṭṭaṇ *Marīyāḍṛkatan*¹⁰
ti *trayojanaparamaṇ*¹¹ *sīmaṇ sammanneyyā*† ti ādisu viya
Odḥkatan ti vacanāparicchedadosaviraṭṭaṇ, pariccheda-

* Sn 874, with saññā for tanhā

† Vin Mahāv Upasathakhan

¹ H, D accanta°

³ H catta

⁵ H, D arūpasāṇ°

⁷ S, B, C, D, SnA lapanti

⁹ H sīmā°

¹¹ H, D, S omi ti

² H omits

⁴ H, D °tā

⁶ B, C avigata°

⁸ H sokapare te

¹⁰ H marīyāda°

kata-sīmantarika-rukkho viya *Pariyantakatan* ti paricchedakataṇ Sīmantarīkarukkho pana dvinnāṇ sādharānaṇ, ayam pana ekābaddha-tālapanti viya katan ti pariyantakataṇ

Pariggahitan ti kālantare pi parāyattaṇ¹ muñcitvā² sabākārena gahitaṇ *Mamāyutan* ti ālayakataṇ, vassūpagataseṇāsanaṇ viya *Idaṇ mamā* ti samīpe thitaṇ *Etaṇ mamā* ti dūre thitaṇ

Ettakan ti parikkhāraṇiyamaṇaṇ, *ettakam pi nappatrbhāseyyā** ti viya *Ettāvatā* ti paricchedatthe pi nipātaṇiyamaṇaṇ, *Ettāvatā kho Mahānāmā†* ti viya

Kevalam pi mahāpathavin ti sakalam pi mahāpathaviṇ

Atthasataṇ tanhāvicaritan ti atthuttarasata-tanhāgamana-vitthāraṇ³ Atthuttarasataṇ kathaṇ hoti ti ce² Rūpatanhā pe dhammatanhā ti evaṇ cakkhudvārādisu javanavīthiyā pavattā tanhā 'setthiputto, brāhmaṇaputto' ti evamādisu pitito laddhanāmā viya pitisadisārammanabhūtā⁴ Ettha ca rūpārammanā tanhā rūpe tanhā ti rūpatanhā, sāsattaditthisahagata-rāgabdhāvena "rūpaṇ niccaṇ dhuvaṇ sassatan" ti evaṇ assādentī pavattamānā bhavatanhā, ucchedaditthisahagata-rāgabdhāvena "rūpaṇ ucchiṇṇatī, vinassatī, pecca na bhavissatī" ti evaṇ assādentī pavattamānā vibhavanhā ti evaṇ tivīdhā hoti Yathā ca rūpatanhā tathā saddatanhādayo pi ti etāni atthārasatanhāvicarītāni honti Tāni ajjhatarūpādisu atthārasa, bahiddharūpādisu atthārasā ti chattiṇsa Iti atītāni chattiṇsa, anāgatāni chattiṇsa, paccuppannāni chattiṇsā ti atthasataṇ

Ajjhattikassa upādāya *asmī ti satī utthasmī ti hotī* ti vā evam ādini ajjhattikarūpādinissitāni atthārasa, bāhiraṇṇ⁵ upādāya *imīnā asmī ti satī imīnā utthasmī ti hotī* ti bāhiraṇṇarūpādinissitāni atthārasā ti chattiṇsa Iti atītāni chattiṇsa, anāgatāni chattiṇsa, paccuppannāni chattiṇsā ti evam pi⁵ atthasataṇ tanhā vicarītāni honti

* १

† S v, 395

¹ H, D pariyantaṇ

² Hamuñ^o

³ S^osataṇ, C^otanhāvicarītāgamana^o

⁴ H, S, B pitu^o, B^orammane bhūtā

⁵ H, D hi

Vīsativatthukā sakkāyaditthī ti rūpādīnaṃ pañcannaṃ khaṇḍhānaṃ ekekasmīṃ rūpaṃ attato samanupassatī* ti ādinā nayena catudhā gāhavasena pavattāni vatthūni katvā uppannā vijjamānatthena satī khandhapañcakasankhāte kāye¹ ditthī ti sakkāyaditthī

Dasavattukā micchādītthī ti natthi dīnnaṃ, natthi yutthan† ti ādi-nayappavattā micchādītthī, ayāthāvadītthī, virajjhivā gahanato vitathā vā² ditthī micchādītthī Anattāhāhattā panditehi kucchitā ditthī ti pi micchādītthī Sā ayoniso abhinīvesalakkhanā, parāmāsarasā, micchābhīnīvesapaccupatthānā, ariyānam adassanakāmatādi-padatthānā, paramavajjā ti datthabbā

Dasavattukā antaggāhikā ditthī ti sassato loko, asassato loko, antavā loko‡ ti ādinayappavattā ekekaṃ kotthāsaṃ patitthaṃ katvā gahanavasena evaṃ pavattā ditthī dasavattukā antaggāhikā ditthī

Yā evarūpā ditthī ti yā evaṃjātikā ditthī

Ditthigataṃ ti ditthīsu gataṃ idaṃ dassanaṃ, dvāsatthiditthī-antogatattā ti ditthigataṃ

Ditthī yeva duratikkamatthena gahanaṃ ditthigahanaṃ, tīnagahana-vanagahana-pabbatagahanāni viya

Sāsanka-sappatibhayatthena [50] *ditthikantāro*,³ corakan-tāra-vālakantāra-nirudakakantāra-dubbhikkhakantārā viya

Sammāditthiyā vinivijjhanatthena vilomanatthena⁴ ca *ditthivīsūkāyikaṃ* Micchādassanañ hi uppajjamānaṃ sammā-dassanaṃ vinivijjhatī c' eva vilometī ca

Kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahanato ditthiyā virūpaṃ phanditaṃ ti *ditthivirpphanditaṃ* Ditthigatiko hi ekasmīṃ patitthāturaṃ na sakkoti, kadāci sassataṃ anuvattati,⁵ kadāci ucchedaṃ

Ditthī yeva bandhanatthena saṃyojanaṃ ti *ditthisaṃyojanaṃ*

* S 111, 3, etc, M 111, 17, etc

† M 111, 71, etc

‡ S 111, 258 63, 14, 286

¹ S, C add tasmīṃ kāye

² H, D, B omīti

³ H °raṃ

⁴ C vilopana°

⁵ C anugacchati, B anussarati

Suṇsumārādayo vīya purisaṃ,¹ ārammanañ dalhaṃ ganhāti
tī gāho

Patitthahanato patiggāho,² ayañ hi balavapavattibhāvena³
patitthahitvā ganhāti

Niccādivasena abhinivāsati tī abhiniveso

Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā niccādivasena parato āma-
sati tī parāmāso

Anatthāvahattā kucchito maggo, kucchitānaṃ vā apāyānaṃ
maggo tī kummaggo

Ayāthāvapathato micchāpatho Yathā hi disāmūlkena
“ayaṃ asukagāmassa nāma” patho tī gahito pi taṃ gāmaṃ na
sampāpeti, evaṃ ditthigatikena sugatipatho tī gahitā pi ditthi
sugatiṃ na pāpeti tī ayāthāvapathato micchāpatho

Micchāsabhāvato micchattaṃ

Tatth’ eva paribbhamanato taranti ettha bālā tī tūtthaṃ,
tūtthañ ca taṃ anattānaṃ āyatanañ cā tī tūtthāyatanaṃ
Tūtthiyānaṃ vā sañjātidesatthena nivāsattānatthena ca
āyatanaṃ tī pi tūtthāyatanaṃ

Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāho tī vipariyesagāho
Asabhāvagāho tī viparīttagāho

Anicce niccaṃ tī ādinayappavattavasena parivattetvā gāho
vipallāsagāho

Anupāyagāho micchāgāho

Na⁴ yāthāvakasmīṃ⁵ vatthusmīṃ⁴ na sabhāvasmīṃ tathaṃ⁴
yāthāvakaṃ⁶ sabhāvaṃ tī gāho ayāthāvakasmīṃ⁷ yāthāvakaṃ⁶
tī gāho

Yāvatā tī yattakā, Dvāsattiditthigatānī tī Brahma jāle
āgatānī dvāsattiditthigatānī

Acchedasankhino pi phandantī tī acchinditvā pasayha balak-
kārena ganhissanti tī uppannasankhino pi calanti Acchij-
jante pi, acchinne⁸ pī⁸ tī vuttanayena acchinditvā gaṇṭhe⁹ pi
Viparināmasankhino pī tī parivattetvā aññathābhāvena āsan-

¹ D puriṃaṃ

³ H, D, C °pavatta°

⁵ H ayathāvatasmīṃ

⁷ H °tasmīṃ

⁹ H ganhante

² H, D patitthā hoti

⁴ H omits

⁶ H yathāvataṃ

⁸ H, D, B omī

kiṇo¹ pi *Viparinamante* pi ti parivattanakāle pi *Viparinante* pi ti viparivattite pi

Phandantī ti calanti *Samphandantī* ti sabbākārena calanti *Vipphandantī* ti vividhākārena² phandanti *Vedhantī* ti bhayaṇ disvā kampanti *Paredhantī* ti chambhitattabhayena viśesena kampanti *Sampavedhantī* ti lomahaṇṣanabhayena sabbākārena kampanti

Phandamāne ti upayogabahuvacanaṇ

Appodake ti mandodake *Parittodake* ti luhitodake *Udakaravṛyādāne* ti khīnodake

Balākāhī vā ti vuttāvasesāhi pakkhijātīhi *Paripāṭiyamānā* ti vihiṇṣiyamānā ghattiyamānā *Ukkhṛipyamānā* ti kaddamantarato nihiyamānā, gīhiyamānā vā *Khaṇḍiyamānā* ti khādiyamānā

Phandanti kākehi, *samphandanti* kulalehi, *vipphandanti* balākāhi *Vedhanti* tundenā gahitakāle maranavasena, *paredhanti* vijjhanakāle, *sampavedhanti* maranasamipe³

Passivā ti agunaṇ passivā *Tulayitvā* ti gunāgunaṇ tula-yitvā *Tīrayitvā* ti gunāgunaṇ vitthāretvā *Vibhāvayitvā* ti vatthuhīnatāhi⁴ muñcitvā vajjetvā *Vibhūtaṇ katvā* ti nipphattṇ pāpetvā, āvenikaṇ katvā

Atha vā sankinnadosaṇ mocetvā vatthuvibhāgakaranena *passivā* Aparicchadosaṇ mocetvā pamānakaranavasena *tulayitvā* Vatthudosaṇ mocetvā vibhāgakaranavasena *tīrayitvā* Sammohadosaṇ mocayitvā agghavibhāgakaranavasena *vibhāvayitvā* Ghanadosaṇ mocetvā pakatavibhāgakaranavasena *vibhūtaṇ katvā*

[51] *Pahāyā* ti pajahitvā *Patimssajjivā* ti nissajjivā

Amamāyanto ti tanhādittthīhi ālayaṇ akaronto *Aganhanto* ti ditthiyā pubbabhāge paññāya na ganhanto *Aparāmasanto* ti vitakkena ūhanaṇ akaronto *Anabhinnivanto* ti nīyāmokkanti ditthivasena na pavisanto

*Akubbamāno*⁵ ti pariggāhatanhāvasena akaronto *Ajanayamāno* ti ponobbhavikatanhāvasena na janayamāno *Asañ-*

¹ S, D asan°

² B, C, D vividhā

³ H maranasmiṇ pe

⁴ S, B, C vatthuhānabhāgi

⁵ H akubbanto

janayamāno ti visesena ajanayamāno¹ *Anibbattayamāno* ti patthanātanhāvasena² na nibbattayamāno *Anabhinnibbattayamāno* ti sabbākārena na abhinnibbattayamāno Upasagga-vasena vā etāni padāni vaddhitāni

Evam ettha pathamagāthāya assādaṇ, tato parāhi catūhi gāthāhi ādinavañ ca dassetvā idāni saupāyaṇ nissaranāṇ³ nissaranānisaṇsaṇ ca dassetuṇ, sabbāhi vā etāhi kāmānaṇ ādinavaṇ okāraṇ sankilesaṇ ca dassetvā idāni nekkhamme ānisaṇsaṇ dassetuṇ *Ubhosu antesū* ti gāthadvayam āha

Tattha *ubhosu antesū* ti phassa-phassasamudayādīsu dvīsu, dvīsu paricchedesu *Vineyya chandan* ti chandarāgaṇ vinetvā *Phassaṇ pariññāyā* ti cakkhusamphassādīphassaṇ, phassānusaṇsarena vā taṇsampayutte sabbe pi arūpadhamme, tesāṇ vatthu-dvārārammanavasena rūpadhamme cā ti sakalam pi nāmarūpaṇ tīhi pariññāhi pariñāntvā *Anānugiddho* ti rūpādīsu sabbadhammesu agiddho *Yad attagarahī tad akubbamāno*⁴ ti yaṇ attanā⁵ garahitaṇ⁶ taṇ akurumāno *Na limpaiṇ dītha-sutesu*⁷ *dhīro* ti so evarūpo dhitisampanno dhīro dīthesu ca sutesu ca dhammesu dvinnāṇ lepānaṇ ekena pi lepena na limpai, ākāsam iva nirupalitto accantavodānappatto hoti

[52] *Phasso eko anto* ti phasso ekaparicchedo Phusati ti phasso, svāyaṇ phusanalakkhano, sanghattanaraso, san-nipātapaccupatthāno, āpāthagatavisayapadatthāno Ayañ hi arūpadhammo pi samāno ārammane phusanākāren' eva⁸ pavattatī ti phusanalakkhano, ekadesena ca analliyamāno pi rūpaṇ viya cakkhuṇ, saddo viya ca sotaṇ, cittāṇ⁹ ārammanaṇ ca sanghattetī ti sanghattanaraso, vatthārammana-sanghattanato vā uppannattā sampattiatthena pi rasena sanghattanaraso ti vedītabbo Vuttañ h' etaṇ atthakathāyaṇ "Catubhūmakaphasso no-phusanalakkhano nāma natthi Sanghattanaraso pana pañcadvāriko va hoti, pañcadvārikassa hi phusanalakkhano ti pi sanghattanaraso ti pi nāmaṇ, manodvārikassa phusanalakkhano 't' eva nāmaṇ, na sanghat-

¹ H, S, D asaṇja°

² H vatthūnaṇ tanhā°

³ H adds nissaranato

⁴ H akuppa°

⁵ H, S attānaṇ, B attāṇ

⁶ H, S, Sn A garahati

⁷ H dīthisu tesu

⁸ H, S, C phassa°, C, D opunt eva

⁹ H, D vatthuh

tanaraso ti ** Idañ ca vatvā idaṃ suttan ābhataṃ ¹ *Yathā Mahārāja, dve mēdā yuggheyyuṃ, yathā eko mēdo evaṃ cakkhu datthabbaṃ, yathā duttiyo mēdo evaṃ rūpaṃ datthabbaṃ, yathā tesāṃ sannipāto evaṃ phasso datthabbo* *Evaṃ phusanalakkhano ca phasso, sanghātanaraso ca* *Yathā Mahārāja, dve sammā vajjeyyūṃ, dve pi pānī vajjeyyūṃ, yathā eko pāni evaṃ cakkhu datthabbaṃ, yathā duttiyo pāni evaṃ rūpaṃ datthabbaṃ, yathā tesāṃ sannipāto evaṃ phasso datthabbo* *Evaṃ phusanalakkhano ca phasso sanghātanaraso cā† ti vitthāro*

Yathā vā pana cakkhunā rūpaṃ disvā† ti ādisu cakkhuvīññānādini cakkhuādināmena vuttāni, evam idhā pi tāni cakkhuādināmen' eva vuttāni ti veditabbāni Tasmā "evaṃ cakkhu datthabbaṃ" ti ādisu evaṃ cakkhuvīññānaṃ datthabbaṃ ti iminā nayena attho veditabbo Evaṃ sante cūṭṭāramanasanghātanato imasmim pi sutte kiccatthen' eva rasena sanghātanaraso ti siddho hoti

Tikasannipātasankhātassa² pana attano kāranassa vasena paveditattā sannipātapaccupatthāno ayaṃ hi tattha *tinnāṃ sangati phasso*‡ ti evaṃ kāranayogavasena pavedito ti imassa ca suttapadassa tinnāṃ sangatiyā phasso ti ayam attho, na sangatimattam eva phasso Evan paveditattā pana ten' ev' ākārena paccupatthātī ti sannipātapaccupatthāno ti vutto Phalatthēna pana paccupatthānena pi vedanāpaccupatthāno nāma hoti vedanaṃ h' esa³ paccupatthāpeti, uppādeti ti attho Uppādayamāno ca yathā bahiddhā-unhapaccayo pi samāno lākhāsankhāta-dhātunissita-usmā attano nissaye mudubhāvakēri⁴ hoti, na attano paccayabhūte pi bahiddhā vitaccikāṅgārasankhāte⁵ unhabhāve,⁶ evaṃ vatthārammasankhāta-aññapaccayo pi samāno cūṭṭanissitattā attano nissayabhūtacitte⁷ eva esa vedanuppādako hoti, na attano paccāyabhūte pi vatthumhi ārammane vā ti veditabbo

* Asl

† M 1, 221, A 11, 39, etc, Nid 366

† Mil 60 *Trenckner's ed*

§ S 11, 72, 1v, 32, 68-9, 86, 96

¹ H āha² H tesāṃ, B so³ B vitaccitabhāva°⁴ H °bhūtaṃ cittaṃ⁵ B tinnāṃ san°⁶ B bhāvakoḍi⁷ H unbhābhāve ti

Tajjena¹ samannāhārena pana indriyena c' aparikkhate² vi-
saye anantarāyena³ upajjanato esa āpāthagatavisayapadat-
thāno ti vuccati Phasso yato samudeti uppajjati so phas-
sasamudayo ti vuccati, vuttañ h' etaṇ *Salāyatanapaccayā*
*phasso** ti

Atitaduko⁴ kālavasena vutto Vedanāduko *Upekkhā pana*
santattā sukham ucc' eva bhāsutā† ti vuttattā upekkhāvedanaṇ
sukham eva katvā sukha-dukkhavasena, nāmarūpaduko
rūpārūpavasena, āyatanaduko sansārappavattivāsena, sak-
kāyaduko pañcakkhandhavasena vutto ti veditabbo

Tattha sukhayati ti *sukkhā* Vediyati ti *vedanā* Duk-
khayati ti *dukkhā* Namanalakkhanaṇ *nāmaṇ* Ruppana-
lakkhanaṇ *rūpaṇ* Cakkhāyatanādini *cha ajjhakkāni*, rūpā-
yatanādini *cha bāhvrāni* Rūpakkhandhādayo pañcakkhan-
dhā vijjāmanatthena *sakkāyo* Avijjā-kamma-tanhā-āhāra-
phassa-nāma-rūpā *sakkāyasamudayo*

Cakkhusamphasso ti cakkhati ti cakkhu, rūpaṇ assādeti
vibhāveti cā ti attho Cakkhuto pavatto samphasso cak-
khusamphasso, so pana attanā sampayuttāya vedanāya
sahajāta-aññamañña-nissaya-vipāka-āhāra-sampayutta-atthi-
avigatavasena atthadhā paccayo hoti

Sunāti ti sotaṇ, taṇ sasambhāra-sotabilassa anto tanu-
tambalomācite angulivethakasanthāne padese sotaviññānā-
dinaṇ yathārahaṇ vatthudvārabhāvaṇ sādhayamānaṇ tit-
thati, sotato pavatto samphasso *sotasamphasso*

Ghānasamphassādīsu pi es' eva nayo Ghāyatitī *ghānaṇ*,
taṇ sasambhāra-ghānabilassa anto ajapadasanthāne padese
ghānaviññānādinaṇ yathārahaṇ vatthudvārabhāvaṇ sādha-
yamānaṇ titthati

Jīvitam avhayati ti *jvāhā*, sāyanatthena vā *jvāhā*, sā sa-
sambhārajīvhāya atigga-mūlapassāni vajjetvā uparimatale⁵
majjhe-bhinna-uppaladalaggasanthāne padese jīvhāviññānā-

* A 1, 177, S 11, 6, 8, 12, etc

† Vism 568 Cf S 1v, 224

¹ B, C, D tajjā

² H ca pa°, C °parikkhite

³ D °yaṇ

⁴ H atigaruko

⁵ H, S, C, D °tala .

dīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā titthati

Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo ti *kāyo* Āyo ti uppattideso Yāvatā imasmiṃ kāye upādinnappavatti nāma atthi, tattha yebhuyyena kāyappasādo kāyaviññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno titthati

Munāti ti mano, vijānāti ti attho Mano ti sahāvajjanaṃ bhavangaṃ, manato pavatto samphasso *manosamphasso*

Chabbidham pi phassaṃ duvidham eva hoti ti dassetuṃ *adhvacanasamphasso patighasamphasso* ti āha Manodvāriko *adhvacanasamphasso*, pañcadvāriko vatthārammanā-dipatighena uppajjanato *patighasamphasso*, sukhavedanāya ārammano¹ sukhavedanīyo, dukkhavedanāya ārammano¹ dukkhavedanīyo, adukkhamasukhāya vedanāya ārammano¹ adukkhamasukhavedanīyo Tattha sukhayati ti *sukhaṃ*, yass' uppajjati taṃ sukhitaṃ karoti ti attho, sutthu vā khanati khādati ca kāyacittābādhan ti *sukhaṃ* Dukkhayati ti *dukkhaṃ*, yass' uppajjati taṃ dukkhitaṃ karoti ti attho Na dukkhaṃ na sukhaṃ ti *adukkhamasukhaṃ*, makāro padasandhivasena vutto

²[*Kusalo* ti ādayo jātivasena vuttā]² Tattha *kusalo* ti ekavīsatikusalacittasampayutto *Akusalo* ti dvādasā-akusalacittasampayutto *Avyākato* ti avasesa-vipāka-kiriyāvyākata-cittasampayutto

Puna bhavapabhedavasena niddisanto *kāmāvacaro* ti ādim āha catupaññāsa-kāmāvacaracittasampayutto *kāmāvacaro* Kāmaṃ pahāya rūpe avacarati ti *rūpāvacaro*, kusalāvyākatavasena pañcadasa-rūpāvacaracittasampayutto Kāmaṃ ca rūpaṃ ca pahāya arūpe avacarati ti *arūpāvacaro*, kusalāvyākatavasena dvādasārūpāvacaracittasampayutto

Idaṃ ābhinivesavasena dassento *suññato* ti ādim āha, tattha *suññato* ti rāga-dosa-mohehi suññattā suññato, rāga-dosa-mohanimittehi animitattā *animitto*, rāga-dosa-mohanidhīnaṃ abhāvato *appamhato* ti vuccati

Idaṃ vattapariyāpanna-apariyāpannavasena dassento *lokyo* ti ādim āha Loko vuccati lujjana-palujanatthena

¹ H °mane

² H omits

vattaṇ, tasmīṇ pariyaṇnabhāvena loke nuyutto ti *lokayo*
Uttinno ti uttaro, loke apariyaṇnabhāvena lokato uttaro
ti *lokuttaro*

Phusanā ti phusanākāro¹ *Samphusanā samphusuttan* ti
upasaggena padaṇ vaddhitaṇ

[53] *Evaṇ ñātaṇ katvā* ti evaṇ pākataṇ katvā, jānanto
tīreti ti² passati,³ upari vattabbākārena cinteti Aniccantika-
tāya ādi-antavatāya ca *aniccato* tīreti Uppāda-vayapatipī-
lanatāya⁴ dukkhavattthutāya ca *dukkhato*, paccayayāpaniya-
tāya rogamūlatāya ca *rogato*, dukkhatāsūlayogitāya,⁵ kilesā-
sucipaggharanatāya, uppāda-jarā-bhangehi uddhumātā⁶-pari-
pakka-pabhinnatāya⁷ ca *gandato*, pīlājanakatāya, antotuda-
natāya, dunniharanīyatāya⁸ ca *sallato*, vīgarahaniyatāya,⁹
avaddhiāvahanatāya, aghavattthutāya ca *aghato*, aseribhāva-
janakatāya ābādhapadatthānatāya¹⁰ ca *ābādhato*, avasatāya
avidheyyatāya¹¹ ca *parato*, vyādhi-jarā-maranehi palujjana-
tāya *palokato*, anekavyasanāvahanatāya¹² *ūtuto*, aviditānañ¹³
ca vipulānaṇ anattthānaṇ āvahanato sabbūpaddavavattthutāya
ca *upaddavato*, sabbabhayānaṇ ākaratāya, dukkhavūpasa-
masankhātassa ca paramassāsassa patipakkhabhūtātāya *bha-
yato*, anekehi anattthehi anubandhatāya, dosasūlasanthitātā-
ya,¹⁴ upasaggo viya anadhivāsanārahatāya ca *upasaggato*,
vyādhi-jarā-maranehi c' eva lābhādīhi ca lokadhammehi
calitatāya¹⁵ *calato*, upakkamena c' eva sarasena pabhangu-
pagamanasilātāya *pabhanguto*, sabbāvatthāvimpātītātāya thira-
bhāvassa¹⁶ ca abhāvatāya¹⁷ *addhuvato*, atāyanatāya c' eva
alabbhaneyyakhematāya ca *atānato*, alliyitūṇ anarhatāya,
allinānam pi ca lenakiccākāritāya¹⁸ *alenato*, nissitānaṇ bhaya-
sārakattābhāvena *asaranato*, yathāparikappitehi dhuva-subha-

¹ B phassanākāro

³ S, C dissati, B dassati

⁵ H, S, D dukkhato sūla°

⁷ H, D *omit last pa*

⁹ H, D vīsaraniya°

¹¹ H abhi°

¹³ H aviparītānaṇ

¹⁵ H, S cañicalita°

¹⁷ H addhuva°

² S, B, C *omit*

⁴ H uppādāyapati°

⁶ D laddhamāna

⁸ D °haranatāya

¹⁰ H bādha°

¹² H, D °vahanāvahana°

¹⁴ S, B, C dosūpasan°

¹⁶ H, D cirabhā°

¹⁸ H alena kiccakāri°

sukhattabhāvehi rittatāya *rittato*, rittattāy' eva *tucchato*, appakattā vā appakam pi hi loke tucchan ti vuccatī, sāminivāsika-vedaka-kāra-kādhittāyakavirahitatāya *suññato*, sayañ ca assāmikabhāvādītāya *anattato*, pavattidukkhātāya, dukkhassa ca ādinavatāya *ādinavato*, atha vā ā dīnaṇ vātī¹ gacchati² pavattatī ti ādinavo, kapanamanussass' etaṇ adhivacanaṇ, khandhā pi kapaṇā yevā ti ādinavasādisatāya *ādinavato*, jarāya c' eva maranena cā ti dvedhā parināmapakatitāya³ *viparināmadhammato*, dubbalatāya, pheggu viya sukhabhāñjanīyatāya⁴ ca *asāra-kato*, aghahetutāya *aghamūlato*, mittamukha⁵-sapatto viya vissāsaghātītāya *vadhakato*, vīgatabhavatāya vībhavasambhūtātāya ca *vibhavato*, āsava-padatthānatāya *sāsavato*, hetupaccayehi abhisaṅkhatātāya *saṅkhatato*, maccumāra-kilesamārānaṇ āmisabhūtātāya *māramisato*, jāti-jarā-vyādhimaranapakatitāya *jātyjarāvvyādhimaranadhammato*, soka-parideva-upāyāsahetutāya *soka-parideva-upāyāsadhammato*, tanhā-ditthi-duccarita-saṅkilesānaṇ viṣa-yadhammatāya *saṅkilesikadhammato*, avijjā-kamma-tanhā-salāyatana-vasena uppattito *samudayato*, tesāṇ abhāvena *atthangamato*, phasse chandarāgavasena madhurassādena *asādato*, phassassa viparināmena *ādinavato*, ubhinnaṇ nissaranena *nissaranato tīreti* Sabbesu ca imesu tīreti ti pāthaseso datthabbo

Pajahatī ti sakasantānato nīharatī *Vinodetī* ti tudatī *Vyantīkarotī* ti vīgatantaṇ karotī *Anabhāvangametī* ti anu anu⁶ abhāvaṇ gametī Ariyamaggasatthena ucchīnaṇ⁷ tanhāvijjāmaṇaṇ mūlam [etesan ti *ucchīnnamūlā*]⁸ Tālavatthu viya nesaṇ vatthu katan ti *tālavatthukatā* Yathā hi tālarukhaṇ⁹ samūlaṇ¹⁰ uddharitvā tassa vatthumatte tasmiṇ padese kate na puna tassa tālassa uppattī paññāyati, evaṇ ariyamaggasatthena samūla-rūpādrase uddharitvā tesāṇ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate sabbe pi te *tālavatthukatā* ti vuccanti

¹ H vā² H, D *omī*³ H citta°⁴ *All MSS* °na⁵ H °khassa⁶ H nīga°⁷ H, D *sukhasārājanī°*⁸ H, D *omī*⁹ H, D, B *omī*¹⁰ H mūlaṇ

Yass' eso ti yassa puggalassa eso *gedho* *Samucchinno* ti sammā ucchinno *Vūpasanto* ti phalena vūpasanto *Patip-passaddho* ti patippassaddhippahānena patippassambhito Upasaggena vā padaṇ vaddhitaṇ *Abhabbuppattiko* ti puna uppajjituṇ abhabbo *Ñānaggnā daddho* ti maggañānaggnā jhāpito

Atha vā viṣaṇ¹ nikkhattabhājanena saha chadditaṇ viya vatthunā saha *pahīno*, mūlacchinna-viṣavallī viya samūlacchinno ti *samucchinno*, uddhane udakaṇ siñcitvā nibbāpita-angāraṇ viya *vūpasanto*, nibbāpita-angāre patita-udakaphu-sitaṇ viya *patippassaddho*, ankuruppattiyā hetucchinnaṇ bījaṇ viya *abhabbuppattiko*, asanipātena² viṣarukkho viya *ñānaggnā daddho* ti evam eke vannayanti

[54] *Vītagedho*³ ti idaṇ sakabhāvapariccajanavasena vuttaṇ *Vigatagedho* idaṇ ārammane sālayabhāvapariccajanavasena *Vantagedho* ti idaṇ puna anādiyanabhāvadassanavasena *Muttagedho* ti idaṇ santatito vinimocanavasena *Pahīnagedho* ti idaṇ muttassā pi kvaci anavatthānadassanavasena *Patimissatthagedho* ti idaṇ ādinnaṇpubbassa nis-sagga-dassanavasena vuttaṇ

Vitarāgo ti vigatarāgo *Cattarāgo vantarāgo*⁴ ti vuttanayena yojetabbaṇ, tattha giṇṇhanavasena *gedho*, rañjanavasena *rāgo*

Nicchāto ti nittanho, nicchado ti pi pātho tanhāchadana-virahito ti⁵ attho ⁵ *Nibbuto* ti nibbutasabhāvo *Sītubhūto* ti sītasabhāvo *Sukhapatisaṇvedī* ti kāyīkacetasīkasukhaṇ anubhavanasabhāvo

Brahmabhūtenā ti uttamasabhāvena *Attanā* ti cittaṇ

Katattā cā ti pāpakammānaṇ katabhāvena *Akatattā cā* ti kusalakammānaṇ akatabhāvena *Katam me kāyadu-ccharitaṇ, akatam me kāyasucaritaṇ* ti ādayo dvāravasena āviratī-viratīvasena kammāpathavasena ca vuttā *Sīlesu na pari-pūrakārī* ti ādayo catupārisuddhisīlavasena [55] *Jāgarīyam anuyutto* ti pañca jāgaranavasena *Satisampajaññenā* ti

¹ *All MSS* viṣa

³ H, D, B cattagedho

⁵ H, B, C, D omī

² *All MSS* °pāta

⁴ H, D, B omī

sāthakādisampajaññavasena *Cattāro satipatthānā* ti ādayo bodhipakkhiyadhammā lokiya-lokuttaravasena *Dukkham me aparivññātan* ti ādayo cattāro ariyasaccavasena vuttā ti veditabbā Te atthato tattha tattha vuttanayattā pākātā yeva

Dhīro pandito ti satta padā vuttatthā yeva Api ca dukkhe akampiyyatthena *dhīro* Sukhe anupplavanatthena *pandito* Ditthadhammikasamparāyikatthe kataparicayatthena *paññavā* Attattha-paratthe niccalatthena *buddhamā* Gambhīra-uttānatthe¹ apaccosakkanatthena *ñānī* Gūlhapaticchannatthe² obhāsanatthena³ *vibhāvī* Nikkilesavyavadhānatthena tulāsadiṣo ti *medhāvī*

*Na limpātī*⁴ ti saṇṭīyā⁵ na limpātī,⁴ ākāse lekhā viya *Na saṇḍimpātī*⁶ ti viśesena na limpātī⁴ *Na upalimpātī* ti saññogo hutvā pi na limpātī,⁴ hatthatale lekhā viya *Alitto* ti saññogo hutvā pi na kilissatī, kāsikavatthe thapītamānīratanaṇ viya *Asaṇḍitto* ti viśesena na kilissatī mānīratane palivethita-kāsikavatthaṇ viya *Anupalitto* ti upagantvā pi na alīyati, pokkharapatte udakabindu viya

Nikkhanto ti bahū nikkhanto, bandhanāgārato palāto viya *Nissatto*⁷ ti vippahīno,⁸ amittassa⁹ paticchādita¹⁰-kīlīttavattaṇ¹¹ viya *Vippamutto* ti sutthu mutto, gayhūpage vatthumhi ratīṇ nāsetvā na pun' āgamaṇaṇ viya *Viṣaṇyutto* ti kilēsehi ekato na yutto, vyādhinā muttagilāno viya *Vimariyādikatena cetasā* ti vigata-mariyādikatena cittena, sabbabhavena sabbārammanena sabbakilēsehi¹² muttacittēnā ti attho .

[56] *Saññāṇaṇ pariññā* ti gāthāya pana ayaṇ sankhepattho na kevalaṇ ca phassam eva, api ca kho pana kāmasaññādi-bhedaṇ *saññāṇaṇ* saññānusārena vā pubbe vuttanayen' eva nāmarūpaṇ tīhi pariññāhi pariṇāmitvā imāya patipadāya ca-

¹ H, S °thena

³ H okāsa°

⁵ H, D sañjā°

⁷ H nissato

⁹ C amatassa

¹¹ B °vatthu

¹² H, D add ekato na yuttēna

² B °natthāne, H, D °thena

⁴ H, D lippatī

⁶ S, B palim°

⁸ C, D pāpadhammahīno

¹⁰ B, D °chāpita

tubbidham pi *vitareyya*¹ *oghaṇ*, tato so tinnogho tanhādittthi-
pariggahesu tanhādittthilepappahānena² *anūpalitto* khināsava-
mum rāgādisallānaṇ abbūhattā *abbūlhasallo*, sativepullappat-
 tiyā *appamatto caraṇ*, pubbabhāge vā appamatto *caraṇ*³ tena⁴
 appamādacārena abbūlhasallo hutvā sakaparattabhāvādi-
 bhedaṇ *n' āsimsati lokam imaṇ paraṇ ca*, aññiadatthu carima-
 cttanīrodhā nirupādāno va jātavedo parinibbāti ti arahatta-
 kūtena desanaṇ nitthapesi, dhammanettitthapanam eva ka-
 ronto, na tu imāya desanāya maggaṇ vā phalaṇ vā uppādesi,
 khināsavassa desitattā ti

Nilādibhedaṇ ārammanaṇ sañjānāti ti *saññā*, sā sañjānana-
 lakkhanā, paccabhiññānaraśā Catubhūmakasaññā hī no-
 sañjānanalakkhanā nāma natthi, sabbā sañjānanalakkhanā
 va Yā pan' ettha abhiññānena⁵ sañjānāti, sā paccabhiñ-
 ñānaraśā nāma hoti, tassā vaddhakissa dārumhi abhiññānaṇ
 katvā puna tena abhiññānena taṇ paccabhiñjānanakāle, puri-
 sassa kāla-tīlakādisaññānaṇ sallakkhetvā puna tena abhiññā-
 nena “asuko nāma eso” ti tassa paccabhiñjānanakāle, rañño
 pīlandhanagopaka-bhandāgārikassa tasmīṇ tasmīṇ pīlandhane
 nāmapannaṇaṇ bandhītvā “asukaṇ nāma pīlandhanaṇ āharā”
 ti vutte dīpaṇ jāletvā sārāgabbhaṇ pavasītvā pannaṇ vācetvā
 tassa tass' eva pīlandhanassa āharanakāle ca pavattī vedi-
 tabbā

Aparo nayo sabbasangāhikavasena hī sañjānanalakkhanā
 saññā, puna-sañjānanapaccaya-nūttakāranaraśā, dāruādisu
 tacchakādayo viya, yathāgahitanūttavasena abhinivesa-
 karanapaccupatthānā, hatthidassaka-andhā⁶ viya, ārammane
 anogālhavuttitāya acirattānāpaccupatthānā vā, vijju viya,
 yathā-upatthitavisayapadatthānā, tūnapurisakesu mīgapota-
 kānaṇ puriso ti uppannasaññā viya Yā pan' ettha ñāna-
 sampayuttā hoti, sā ñānam eva anuvattati, sasaṇṇāpā-
 thaviādisu sesadhammā⁷ pathaviādīni viyā ti vedītabbā

Kāmapatisaṇyuttā saññā *kāmasaññā* Vyāpādapatisaṇ-
 yuttā saññā *vyāpādasaññā* Vihāṇsāpatisaṇyuttā saññā *vihaṇ-*

¹ B, C tareyya

² H, S, D, SnA caranto

³ H, D anabhi°

⁴ H °mānaṇ

⁵ Most °thūkilesap°

⁶ H, SnA omits

⁷ H andho

sāsaññā Tāsu¹ dve sattesu pi² sankhāresu pi uppañjanti kāmasaññā hī piye manāpe satte vā sankhāre vā vitakkentassa uppañjati, vyāpādasaññā appiye amanāpe satte vā sankhāre vā kujjhivā olokanakālato patthāya yāva vināsanā uppañjati Vihīṇsāsaññā sankhāresu na uppañjati, sankhāro hī dukkhāpetabbo nāma natthi, “Ime sattā haññantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesun” ti cintanakāle pana sattesu uppañjati

Nekkhammapatisaññuttā saññā *nekkhammasaññā* Sā asubhapubbabhāge kāmāvacarā hoti, asubhājjhāne rūpāvacarā, taṇ³ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā

Avyāpādapatisaññuttā saññā *avyāpādasaññā*, sā mettāpubbabhāge kāmāvacarā hoti, mettājjhāne rūpāvacarā, taṇ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā

Avihīṇsāpatisaññuttā saññā *avihīṇsāsaññā*, sā karunāpubbabhāge kāmāvacarā, karunājjhāne rūpāvacarā, taṇ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā Yadā alobho sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti, yadā mettā sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti, yadā karunā sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti ti

Rūpārammaṇaṇ ārabba uppannā saññā *rūpasaññā* *Saddasaññā* dīsu pi es’ eva nayo Idaṇ tassā yeva ārammanato nāmaṇ Ārammanānaṇ vuttattā cakkhusamphassajādivatthūni pi vuttān’ eva honti

Yā *evārūpā saññā* ti aññā pi patighasamphassajā saññā adhivacanasamphassajā saññā ti evam ādikā vedītabbā Tattha adhivacanasamphassajā saññā ti pi pariyaēyena chadvārikā yeva, tayo hī arūpino khandhā sayāṇ pitthivattakā hutvā⁴ attānā⁴ saha jātasaññāya adhivacanasamphassajā saññā ti nāmaṇ karonti Nippariyaēyena pana patighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikā saññā, adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikā saññā Etā⁵ atirekasaññā paṇḍitā ti vedītabbā

¹ H tesu

² H, D add dve

³ H taṇ

⁴ H, S, D attano

⁵ H etāya

Saññā ti sabhāvanāmaṇ *Sañjānanā* ti sañjānanākāro
Sañjāntattan ti sañjāntabhāvo

[57] *Avijjoghaṇ* ti pūretuṇ ayuttatthena kāyaduccaritādi
avindiyaṇ nāma, aladdhabban ti attho, taṇ avindiyaṇ vin-
dati ti avijjā, tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṇ nāma,
taṇ vindiyaṇ na vindati ti avijjā *Khandhānaṇ* rāsatthaṇ,¹
āyatanānaṇ āyatanatthaṇ, dhātūnaṇ suññatthaṇ, indriyānaṇ
adhipatīyatthaṇ, saccānaṇ tathatthaṇ² aviditaṇ karoti ti
avijjā *Dukkādīnaṇ* pīlanādivasena vuttaṇ catubbidhaṇ
atthaṇ aviditaṇ karoti ti pi avijjā *Antavīraḥite* saṇsāre
yonī-gatī-bhava-viññānatthitī-sattāvāsesu satte javāpeti ti
avijjā *Paramatthato* avijjamānesu itthipurisādisu javati,
vijjamānesu khandhādisu na javati ti avijjā *Api* ca cakkhu-
viññānādīnaṇ vatthārammana³-patīccasamuppannānañ ca-
dhammānaṇ chādanato pi avijjā *Taṇ avijjoghaṇ* ⁴

Kāmoghavasena uttareyya, bhavoghavasena *patareyya*, dit-
thoghavasena *samatikkameyya*, avijjoghavasena *vitvatteyya*
Atha vā sotāpattimaggena pahānavasena *uttareyya*, sakadā-
gāmmaggena pahānavasena *patareyya*, anāgāmmaggena pa-
hānavasena *samatikkameyya*, arahattamaggena pahānavasena
vitvatteyya Atha vā tareyyādi-paṇcapadaṇ tadangādi-paṇ-
capahānena yojetabban ti keci vadanti

Monay vuccati nānan ti vatvā taṇ pabhedato dassetuṇ
yā paññā pajānanā ti ādim āha, taṇ vuttanayam eva, tha-
petvā *amoho dhammavīcayo* ti padaṇ *Amoho* kusalessu dham-
mesu abhāvanāya patipakkho, bhāvanāhetu *Amohena* avi-
parītaṇ gānhāti, mūlhassa viparītagaṇanato *Amohena* yā-
thāvaṇ⁵ yāthāvato dhārento yathāsabhāve pavattati, mūlho
hi tacchaṇ atacchan ti, [atacchañ ca tacchan]⁶ ti gānhāti
Tathā icchitālābhadukkaṇ hoti, amūlhassa ‘taṇ kut’
ettha labbhā’ ti evamādi-paccavekkhanasambhavaṇ⁷ *mara-*
nadukkaṇ na hoti *Sammohamaranañ* hi dukkaṇ, na ca
taṇ amūlhassa hoti

Pabbajitānaṇ sukhasaṇvāso hoti, tīracchānayaṇiyaṇ nī-
batti na hoti, mohena hi nīccasammūlhā tīracchānayaṇiyaṇ upa-

¹ H, D vāsathāṇ

² H °ttaṇ

³ H °naṇ, B adds patīccasamuppāda

⁴ H °gha

⁵ H, D omīti

⁶ H omīti

pajjanti Mohapatipakkho ca amoho, mohavasena amaj-
jhattabhāvassa abhāvakaro Amohena avihiṇṣāsāññā dhā-
tusaññā, majjhimāya patipattiyā patipajjanaṇ, pacchima-
ganthadvayassa pabhedanaṇ ca hoti, pacchimāni dve sati-
patthānāni tass' eva ānubhāvena ijjhanti

Amoho dīghāyukatāya paccayo hoti asammūlho hi hitā-
hitaṇ ñatvā ahitaṇ parivajjento hitaṇ ca patisevamāno dī-
ghāyuko hoti, attasampattiyā¹ aparihīno hoti, amūlho hi
attano hitam eva karonto attānaṇ sampādeti

Ariyavāhārassa paccayo hoti, udāsīnapakkhesu nibbuto
hoti, asammūlhassa² sabbābhāsankitāya abhāvato amohena
anatta³-dassanaṇ hoti Asammūlho hi yāthāvagahanakusalo⁴
aparināyakaṇ khandhapañcakaṇ aparināyakato bujjhati Ya-
thā ca etena anattadassanaṇ, evaṇ attadassanaṇ⁵ mohena⁶
Ko hi nāma attasuññataṇ bujjhitvā puna sammohaṇ āpa-
jeyyā ti⁷

Tena ñānena samannāgato ti etena vuttappakārena ñānena
samangibhūto Sekkhādayo *muni Monappatto* ti patilad-
dhañño,⁷ munibhāvaṇ patto

Tīnī ti gananaparicchedo *Moneyyānī* ti munibhāvakarā
moneyyakarā patipadādhammā *Kāyamoneyyan* ti ādisu
viññattikāya-rūpakāyavasena paññāpetabbaṇ *kāyamoneyyan*
Viññattivācāsaddavācāvasena paññāpetabbaṇ *vacīmoneyyan*
Manodvārikacittādivasena paññāpetabbaṇ *manomoneyyan*

*Tividhānaṇ*⁸ *kāyaduccaritānaṇ pahānaṇ* ti pānātipātādi-
tividhānaṇ kāyato pavattānaṇ dutthucaritānaṇ pajahanaṇ
Kāyasucaritaṇ ti kāyato pavattaṇ sutthucaritaṇ *Kāyāram-
manaṇ*⁹ *ñānaṇ* ti kāyaṇ ārammanaṇ katvā aniccādivasena
pavattaṇ kāyārammane ñānaṇ *Kāyapariññā* ti kāyaṇ ñāta-
tirana-pahānapariññāhi jānana vasena pavattaṇ ñānaṇ *Parīñ-
ñāsaññāgato maggo* ti ajjhattikaṇ kāyaṇ sammasitvā uppādita-
maggo pariññāsahagato *Kāye chandarāgassa pahānaṇ* ti
kāye¹⁰ tanhāchandarāgassa pajahanaṇ

¹ H agga°, S attha°

² H, S, D magga

³ S, C, D anattadassanena

⁴ H, S °ñānena

⁵ H °mane

⁶ H amūl°

⁷ H yathāvato kusalo

⁸ S, C, D amoho

⁹ H tividha

¹⁰ H kāya

Mummunnino vuccanti Tathāgatā ti ettha atthahi kāranehi
 Bhagavā Tathāgato tathā āgato ti *Tathāgato*, tathā gato ti
Tathāgato, tathalakkhanaṃ āgato ti *Tathāgato*, tathadhamme

12

yāthāvato abhisambuddho ti *Tathāgato*, tathadassitāya *Tathāgato*, tathāvādītāya *Tathāgato*, tathākāritāya *Tathāgato*, abhibhavanatthena *Tathāgato*

Kathaṇ Bhagavā tathā āgato ti *Tathāgato* ? Yathā sabbalokahītāya ussukkam āpannā purimakā sammāsambuddhā āgatā,—Kiṇ vuttaṇ hoti ?—yenābhinihārena purimakā Bhagavanto āgatā, ten' eva amhākam pi Bhagavā āgato Atha vā yathā purimakā Bhagavanto dāna-sīla-nekkhamma-paññā-viriya-khanti-saccādhītthāna-mettupekkhāsankhātā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyo ti samatiṇsapāramiyo pūretvā, angapariccāga-nayana-dhanarajja-puttadārāpariccāgan ti ime pañca mahāpariccāge paricajjtvā, pubbayoga-pubbacariya-dhammakkhāna¹-ñātattthacariyādayo pūretvā buddhacariyāya² kotin patvā āgatā, tathā amhākam pi Bhagavā āgato Yathā ca purimakā Bhagavanto cattāro satipatthāne, cattāro sammappadhāne, cattāro iddhipāde, pañc' indriyāni, pañca balāni, satta bojjhange, ariyaṇ atthangaṇ maggaṇ bhāvetvā pūretvā āgatā, tathā amhākam pi Bhagavā āgato Evaṇ tathā āgato ti *Tathāgato*

Yathā ca Dipankarabuddha-ādayo
Sabbaññubhāvaṇ munayo idh' āgatā,
Tathā ayaṇ Sakyamuni pi āgato,
Tathāgato vuccati tena Cakkhumā ti

Kathaṇ tathā gato ti *Tathāgato* ? Yathā sampatijātā purimakā Bhagavanto gatā,—Kathaṇ ca te gatā ? Te hi sampatijātā samehi pādehi pathaviyaṇ patitthāya uttarābhimukhā³ sattapadavītihārena gatā Yath' āha *Sampatiyāto Ānanda, Bodhisatto samehi pādehi patitthahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchatv, setamhi chatte anudhārvyamāne*,⁴ *sabbēva dāsa anuvvloketi, āsabhīva ca vācaṇ bhāsati Aggo 'ham asmi lokassa, jettō 'ham asmi lokassa, settō 'ham asmi lokassa, ayam antīmā jāti, natthi 'dāni punabbhavo** ti, tañ c' assa gamanaṇ tathaṇ ahoṣi avitathaṇ, anekesaṇ vīsesā-

* M III, 123

¹ H °khandhānaṇ

³ B, C, D uttarena mu°

² H buddhi°

⁴ H anuhīriya°

dhūgamānaṃ pubbanimittabhāvena Yaṇ¹ hi² so sampatijāto
samehi pādehi patitthātī, idam assa caturiddhipādapatilā-
bhassa pubbanimittaṃ Uttaramukhabhāvo pan' assa sabba-
lokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ Sattapadavītihārā satta-
bojjhangaratanapatilābhassa, *Suvannadandā vīṭpatanti cā-
marā** tī ettha vutta-cāmarukkhepo pana sabbatitthiya-
nimmathanassa, setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivara-
vimalasetacchattapatilābhassa, sabbadisānuvilokanaṃ sabbañ-
ñutānāvaranañānapatilābhassa, āsabhivācābhāsaṇaṃ appavat-
tiya-varadhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ,—tathā
ayam pi Bhagavā gato, tañ c' assa gamanaṃ tathaṃ ahoṣi,
avitathaṃ, tesāṃ yeva viśesādhūgamānaṃ pubbanimittabhā-
vena Ten' āhu porāṇā

Muhuttajāto va gavampatī yathā
Samehi pādehi phusī vasundharaṃ,
So³ vikkamī⁴ sattapadāni Gotamo
Setaṇ ca chattaṃ anudhārayuṃ marū

Gantvāna so sattapadāni Gotamo
Disā vilokesi samā⁵ samantato,
Atthangupetaṃ gīraṃ abbhudīrayi
Sīho yathā pabbatamuddhāni-t-thito† tī

Evāṃ tathā gato tī *Tathāgato*

Atha vā yathā purimakā Bhagavanto, ayam pi Bhagavā
tath' eva nekkhammena kāmaccandaṃ, pe² patha-
majjhānena nīvarane, aniccānupassanāya niccasaññaṃ,
pe arahattamaggena sabbakilese pahāya gato, evam pi
tathā gato tī *Tathāgato*

Kathaṃ tathalakkhanaṃ āgato tī Tathāgato² Pathavi-
dhātuyā kakkhalattalakkhanaṃ tathaṃ avitathaṃ, āpōdhā-
tuyā paggharanalakkhanaṃ, tejodhātuyā unhattalakkhanaṃ,
vāyodhātuyā vitthambhanalakkhanaṃ, ākāsadhātuyā asam-
phutthalakkhanaṃ, viññānadhātuyā vijānanalakkhanaṃ, rū-

* 9

† Manorathapūraṇī, Ekanipāta, 1, 105

¹ H yāti

² H omits

³ B omits

⁴ B vīṭikkamī

⁵ B tadā

passa ruppanalakkhanaṇ, vedanāya vedayitalakkhanaṇ, saññāya saññānalakkhanaṇ, sankhārāṇaṇ abhisankharanalakkhanaṇ, viññānassa vijāṇanalakkhanaṇ, vitakkassa abhiniropanalakkhanaṇ, vicārassa anumajjanalakkhanaṇ, pītiyā pharanalakkhanaṇ, sukhassa sātalaṇṇalakkhanaṇ, cittakaggaṭṭāya avikkhepalakkhanaṇ, phassassa phusanalakkhanaṇ, saddhindriyassa adhimokkhalakkhanaṇ, viriyindriyassa paggaḥalakkhanaṇ, satindriyassa upatthānalakkhanaṇ, samādhindriyassa avikkhepalakkhanaṇ, paññindriyassa pajāṇanalakkhanaṇ, saddhābalassa assaddhiye akampiṇalakkhanaṇ, viriyabalassa kosajje, satibalassa mutthasacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa aviṇṇāya akampiṇalakkhanaṇ, sammāditthiyā dassanalakkhanaṇ, sammāsankappassa abhiniropanalakkhanaṇ, sammāvācāya pariggahanalakkhanaṇ, sammākammanatassa samutthānalakkhanaṇ, sammāājīvassa vodānalakkhanaṇ, sammāvāyāmassa paggaḥalakkhanaṇ, sammāsatiyā upatthānalakkhanaṇ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhanaṇ, aviṇṇāya aññānalakkhanaṇ, sankhārāṇaṇ cetanānalakkhanaṇ, viññānassa vijāṇānalakkhanaṇ, nāmassa namanalakkhanaṇ, rūpassa ruppanalakkhanaṇ, salāyatanassa āyatanalakkhanaṇ, phassassa phusanalakkhanaṇ, vedanāya vedayitalakkhanaṇ, tanhāya hetulakkhanaṇ, upādānassa gahanalakkhanaṇ, bhavassa āyūhanalakkhanaṇ, jātiyā nibbattulakkhanaṇ, jarāya jīranalakkhanaṇ, maranassa cutulakkhanaṇ, dhātūnaṇ suññatānalakkhanaṇ, āyatanāṇaṇ āyatanalakkhanaṇ, satipatthānāṇaṇ upatthānalakkhanaṇ, sammappadhānāṇaṇ padahanalakkhanaṇ, iddhipādāṇaṇ ijjhanalakkhanaṇ, indriyāṇaṇ adhipatīlalakkhanaṇ, balāṇaṇ akampiṇalakkhanaṇ, bojjhangāṇaṇ, nīyānalakkhanaṇ, maggassa hetulakkhanaṇ, saccāṇaṇ tathalakkhanaṇ, samathassa avikkhepalakkhanaṇ, [vipassanāya anupassanānalakkhanaṇ, samathavipassanāṇaṇ ekarasalakkhanaṇ, yuganandhāṇaṇ anativattanalakkhanaṇ, sīlavissuddhiyā saṇvaralakkhanaṇ, cīttavissuddhiyā avikkhepalakkhanaṇ,]¹ dīthivissuddhiyā dassanalakkhanaṇ, khaye ñānassa samucchadalakkhanaṇ, anuppāde² ñānassa passaddhīlalakkhanaṇ, chandassa mūlalakkhanaṇ, manasīkāraṇaṇ samutthānalakkhanaṇ, phas-

¹ H, D omī² H °pāda

sassa samodhānalakkhanaṃ vedanāya¹ samosaranalakkhanaṃ, samādhissa pamukhalakkhanaṃ, satiyā ādhupateyyalakkhanaṃ, paññāya tatuttariyalakkhanaṃ, vimuttiyā sārallakkhanaṃ, amatogadhassa nibbānassa pariyośanalakkhanaṃ tathaṃ avitathaṃ, etaṃ tathalakkhanaṃ nānagatiyā āgato, aviraṃjjhitvā patto anuppatto ti Tathāgato Evaṃ tathalakkhanaṃ āgato ti *Tathāgato*

Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathāgato² Tathadhammā nāma cattārī ariyasaccāni,—yathāha *Cattār' imāni bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni Katamāni cattārī?* *Idaṃ dukkhaṃ ti bhikkhave, tatham etaṃ, avitatham² etaṃ,² anaññatham etaṃ* ti vitthāro,—tāni Bhagavā abhisambuddho ti tathānaṃ abhisambuddhattā *Tathāgato* ti vuccatī Abhisambodhattho hi ettha gatasaddo Apī ca jarāmaranassa jātipaccayasambhūta-samudāgatattho tatho avitatho anaññatho, pe³ sankhārānaṃ avijjāpaccayasambhūta-samudāgatattho tatho avitatho anaññatho, avijjāya sankhārānaṃ paccayattho pe jātiyā jarāmaranassa paccayattho tatho avitatho anaññatho, taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho, tasmā pi² tathānaṃ⁴ abhisambuddhattā Tathāgato Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti *Tathāgato**

Kathaṃ tathadassitāya Tathāgato² Bhagavā yaṃ sadevake loke pe sadevamanussāya aparimānāsu lokadhātusu aparimānānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantāṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārena jānāti, passatī, evaṃ jānatā⁵ passatā⁵ ca tena taṃ itthānitthādivasena vā dittha-suta-muta-viññātesu labbhamānakapaḍavasena vā *Katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ?* *Yaṃ rūpaṃ catumnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vannaṃbhā sanidassanaṃ sappatighaṃ, nīlaṃ, pītakaṃ†* ti ādinā nayena anekehi nāmehi, terasahi vā rehi, dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tatham[•]eva hoti, vitathaṃ natthi Esa naṃ sotadvārādīsu pi āpātham āgac-

* Pts 11, 104, S v, 431

† Dhs, § 617 and foll

¹ B adds vedayitalakkhanaṃ

² H, D omit

³ H, B, D omit

⁴ H vīta°

⁵ H, D, B, S °to

chantesu saddādāsu Vuttam pi c' etaṇ Bhagavatā Yaṇ
bhikkhave, sadevakassa lokassa pe sadevamanussāya
ditthaṇ suttaṇ mutaṇ viññātaṇ pattaṇ pariyesitaṇ anuvicaritaṇ
manasā, tam ahaṇ jānāmi, tam ahaṇ abbhaññāsiṃ, taṇ Tathā-
*gatassa viditaṇ, taṇ Tathāgatassa upatthāsī** tī Evaṇ tatha-
 dassitāya Tathāgato, tattha tathadassiatthe Tathāgato tī
 padasambhavo veditabbo

Kathaṇ tathāvādītāya Tathāgato ? Yaṇ rattuṇ Bhagavā
 bodhumande aparājitapallankena nisinno catunnaṇ mārānaṇ
 matthakaṇ madditvā anuttaraṇ sammāsambodhiṇ abhisam-
 buddho, yaṇ ca rattuṇ yamakasālānam antare anupādisesāya
 nibbānadhātuyā parinibbāyī, etth' antare pañcaccattārīsavas-
 saparimāṇe kāle pathamabodhiyā pi majjhimabodhiyā pi
 pacchimabodhiyā pi yaṇ Bhagavatā bhāsitaṇ suttaṇ geyyaṇ
 veyyākaraṇaṇ pe vedallaṇ, sabbam pi taṇ atthato
 vyañjanato ca anupavaṇṇaṇ anūnam anadhikaṇ, sabbākāra-
 paripunnāṇ, rāgamadanimmadanaṇ, dosa-mohamadanimma-
 danaṇ, natthi tattha vālaggamattam pi pakkhalitaṇ, sabbaṇ
 taṇ ekamuddikāya lañchitaṇ viya, ekanāliyā mītaṇ¹ viya,
 ekatulāya tulitaṇ viya ca tatham eva hoti avitathaṇ anañña-
 thaṇ,² yathāha³ Yaṇ ca Cunda, rattuṇ Tathāgato anuttaraṇ
 sammāsambodhiṇ abhisambujjhati, yaṇ ca rattuṇ anupādisesāya
 nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṇ etasmiṇ antare bhāsati,
 lapati, maddisati, sabbaṇ taṇ tath' eva hoti, no aññathā,⁴ tasmā
 Tathāgato tī vuccati† tī Gadattho hi ettha gatasaddo Evaṇ
 tathāvādītāya Tathāgato Apī ca āgadanam āgato, vacanaṇ
 tī attho, tatho aviparīto āgato assā tī dakārassa takāraṇ
 katvā Tathāgato tī evañ c' etasmiṇ atthe padasiddhi vedit-
 tabbā

Kathaṇ tathākāritāya Tathāgato ? Bhagavato hi vācāya
 kāyo anulometi, kāyassā pi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī,
 yathākārī tathāvādī ca hoti, evam bhūtassa c' assa yathā

* A 11, 23, 25

† D Pāsādika, cf A 11, 24

¹ B, C, D mītaṇ

² H, D, B omī

³ H yathā hi, S, C ten' āha

⁴ S, B, C, D add tī

vācā, kāyo pī tathā gato pavatto tī attho Yathā ca kāyo, vācā pī tathā gatā¹ tī *Tathāgato*, ten' ev' āha *Yathāvādī, bhikkhave, Tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī, tasmā Tathāgato tī vuccatī* tī Evaṇ tathākāritāya *Tathāgato**

Kathaṇ abhībhavanatthena *Tathāgato*? Uparī bhavaggaṇ, hetthā avicīṇ pariyaṇtaṇ katvā tīriyaṇ aparimāṇasu lokadhātūsu sabbasatte abhībhavatī sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñānadassanena, na tassa tulā vā paṇānaṇ vā atthī, atulo appameyyo anuttaro, rājātīrājā, devānaṇ atidevo, sakkānaṇ atisakko, brahmānaṇ atibrahmā, ten' āha *Sadevake bhikkhave, loke pe sadevamanussāya Tathāgato abhībhū anabhībhūto aññadattitudaso vasavattī, tasmā Tathāgato tī vuccatī* tī Tat' evaṇ padasiddhī veditabbā Agado viya agado, ko paṇ' esa? Desanāvīlāso c' eva puññussayo ca, tena h' esa mahānubhāvo bhīsakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakaṇ ca lokaṇ abhībhavatī Iti sabbalokābhībhavato tatho aviparīto desanāvīlāsamayo c' eva puññamayo ca agado assā tī dakārassa takāraṇ katvā *Tathāgato* tī veditabbo Evaṇ abhībhavanatthena *Tathāgato**

Apī ca tathāya² gato tī pī *Tathāgato*, tathaṇ gato tī pī *Tathāgato* Gato tī avagato, atīto patto patipanno tī attho Tattha sakalaṇ lokaṇ tīraṇapariññāya tathāya² gato avagato tī *Tathāgato* Lokasamudayaṇ pahāṇapariññāya tathāya² gato atīto tī *Tathāgato* Lokanīrodhaṇ sacchikīriyāya tathāya² gato patto tī *Tathāgato* Lokanīrodhagāminīpatipadaṇ tathaṇ² gato patipanno tī *Tathāgato* Tena yaṇ³ vuttaṇ Bhagavatā *Loko, bhikkhave, Tathāgatena abhīsam-buddho, lokasmā Tathāgato vīsaṇyutto*⁴ *Lokasamudayo, bhikkhave, Tathāgatena abhīsam-buddho, lokasamudayo, Tathāgatassa pahīno Lokanīrodho, bhikkhave, Tathāgatena abhīsam-buddho, lokanīrodho Tathāgatassa sacchikato Lokanīrodhagā-*

* A 11, 24

¹ H gato

³ H idaṇ

² H, D tathā

⁴ H, D vīppayutto

*minī patipadā, bhikkhave, Tathāgatena abhī sambuddhā, lokanirodhagāminī patipadā Tathāgatassa bhāvitā Yaṇ bhikkhave sadevakassa lokassa pe anuvicaritaṇ manasā, sabbaṇ taṇ Tathāgatena abhī sambuddhaṇ, tasmā Tathāgato ti vuccatī** ti, tassa evam pi attho veditabbo

Idam pi ca Tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattam eva Sabbākārena pana Tathāgato va Tathāgatassa tathāgatabhāvaṇ vanneyya Yasmā pana sabba-Buddhā tathāgatagunenā pi samasamā, tasmā sabbesaṇ vasena *Tathāgatā*¹ ti āha

²*Arahanto* ti kilesehi ārakattā, arīnaṇ arānaṇ ca hatattā, paccayādīnaṇ arahattā, pāpakarane rahābhāvā Tathāgato *arahaṇ* Ārakā hi so sabbakilesehi, suvidūra-vidūre thito, maggena savāsanānaṇ kilesānaṇ viddhaṇsitattā ti ārakattā *arahaṇ*

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamangitā,
Asamangī ca dosehi nātho, tenārahaṇ mato

Te ca tena kilesārayo maggena hatā ti arīnaṇ hatattā pi *arahaṇ*

Yasmā rāgādīsankhātā sabbe pi arayo hatā,
Paññāsatthena nāthena, tasmā pi arahaṇ mato

Yaṇ c' etaṇ avijjā-bhavatanhāmayanābhi puññādi-abhisaṇkhārāṇaṇ jarāmarananemi āsavasamudayamayena akkheṇa vijjhītvā tibhavarathe samāyojitaṇ anādikālappavattaṇ saṇsāraccakkaṇ, tassānena bodhimande vīriyapādehi silapathavīyaṇ patitthāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṇāna-pharasuṇ gahetvā sabbe arā hatā ti *arahaṇ*

Ārā saṇsāraccakkassa hatā ñānāsina yato
Lokanāthena, ten' esa³ arahan ti pavuccati

* A 11, 23

¹ H °gato

² Cf Vism 198 and foll

³ H eva

Aggadakkhineyyattā ca cīvarādīpaccaye arahatī, pūjāvīsesaṇ ca Ten' eva ca uppanne Tathāgate, ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṇ karontī tathā hi Brahmā Sahampatī Sinerumattena ratanadāmena Tathāgataṇ pūjesī, yathābalaṇ ca aññe devā, manussā ca Bimbisāra-Kosalarājādayo Parinibbutam pi ca Bhagavantaṇ uddissa channavutikotidhanaṇ vissajjetvā Asokamahārājā sakala-Jambudīpe caturāsītivihārasahassāni patitthāpesī, ko pana vādo aññesaṇ pūjāvīsesānaṇ tī paccayādīnaṇ arahattā pi arahāṇ

Pūjāvīsesaṇ saha paccayehi
Yasmā ayaṇ arahatī lokanātho,
Atthānurūpaṇ arahanaṇ tī loke
Tasmā jīno arahatī nāmam etaṇ

Yathā ca loke ye keci panditamānino bālā asiloka-garahabhayena raho pāpaṇ karontī, evam esa na kadāci pāpaṇ¹ karotī tī pāpakaranaṇ rahābhāvato pi arahāṇ

Yasmā natthī raho nāma pāpakammesu tādino
Rahābhāvena ten' esa arahāṇ itī vissuto

Evāṇ sabbathā pi

Ārakattā hatattā ca kilesārīna so muni,
Hataṇsārācakkāro, paccayādīna cāraho,
Na raho karotī pāpāni, arahāṇ tena pavuccatī tī

Yasmā pana sabbe pi Buddhā arahattagunaṇ enā pi samasamā, tasmā sabbesaṇ vasena arahanto tī āha

Sammāsambuddhā tī sammā sāmāṇi ca sabbadhammānaṇ buddhattā Sammāsambuddho Tathā h' esa sabbā² dhamme sammā sāmāṇi³ ca³ buddho, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe pahātabbato, sacchikātabbe sacchikātabbato, bhāvetabbe bhāvetabbato, ten' ev' āha

¹ H, D, B omī

² H sam

³ H omī

*Abhivñeayaṇ abhivñātāṇ, bhāvetabbaṇ ca bhāvitaṇ,
Pahātabbaṇ pahīnam me, tasmā Buddho 'smi brāh-
manā* tī*

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṇ, tassa mūlakāranabhāvena samutthāpikā purimatanhā samudayasaccaṇ, ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ, nirodhapajānanā patipadā maggasaccaṇ tī evaṇ ekekapaduddhārenā pi sabbadhamme¹ sammā sāmaṇ ca buddho Esa nayo sota-ghāna-jivhā-kāya-manesu Eten' eva ca nayena rūpādini cha āyatanāni, cakkhuvīññānādayo cha viññānakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā-vedanādayo cha vedanā, rūpasāññādayo cha saññā, rūpasāññetanādayo cha cetanā,² rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasināni, dasa anussatiyo, uddhumātaka-saññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṇṣākārā, dvādasāyatanāni, atthārāsa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, pathamādini cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññāyo, catasso arūpasamāpattiyo, patilomato jarāmaranādini, anulomato avijjādini patuccasamuppādangāni³ ca yojetabbāni Tatrāyaṇ ekapadayojanā jarāmaranaṇ dukkhasaccaṇ, jāti samudayasaccaṇ, ubhinnaṇ nissaranaṇ nirodhasaccaṇ, nirodhapajānanā patipadā maggasaccaṇ tī Evaṇ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmaṇ ca buddho, anubuddho, patividdho, yaṇ vā pana kiñci atthi neyyaṇ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā vimokkhantikañānavasena Sammāsambuddho Tesam pana vibhāgo upari āvibhavissati tī Yasmā pana sabba-Buddhā sammāsambuddhagunenā pi samasamā, tasmā sabbesam pi vasena *Sammā-sambuddhā* tī āha

*Monenā*⁴ tī kāmāṇ hi moneyyapatipadāsankhātēna maggaññānamonēna⁴ muni nāma hoti, idha pana tunhībhāvaṇ sandhāya monenā⁴ tī vuttaṇ *Mūlharūpo* tī tuecharūpo *Avd-*

* Sn 558, Thg 828

¹ H, S, D omitt sabba

² Vism add's rūpatanhādayo cha tanhākāyā

³ H °gā tī

⁴ H moneyyena

dasū ti aviññū Evarūpo hi tunhībhūto pi *mum* nāma na hoti Atha kho¹ moneyyamuni nāma hoti, tucchasaabhāvo ca pana aññānī ca hoti ti attho

Yo ca tulaṇ va paggayhā ti yathā hi tulaṇ gahe tvā thito atrekañ ce hoti, haratī, ūnakaṇ ce hoti, pakkipatī, evam eva yo atrekaṇ haranto viya pāpaṇ haratī, parivaṇjetī, ūnakaṇ² pakkipanto viya kusalaṇ paripūretī, evañ ca pana karonto sīla-samādhi-paññā-vimutti-vimuttiñānadassanasan-khātaṇ varaṇ uttamam eva ādāya, pāpāni akusaladhammāni parivaṇjete, sa *mum* nāmā ti attho Tena so *muni* ti kasmā pana so *muni* ti ce ? Yaṇ hetthā vuttakāraṇaṇ, tena so *muni* ti attho *Yo munāti ubho loke* ti yo puggalo imasmiṇ khandhādiloke tulaṇ āropetvā minanto viya “ Ime ajjhattikā khandhā ime bāhira ” ti ādinā nayena ime ubho atthe mināti, *mum* tena pavuccatī ti tena pana kāraṇena *muni* ti vuccatī yevā ti attho

Asatañ cā ti gāthāya ayaṇ sankhepattho yvāyaṇ kusalā-kusalappabhedo *asatañ ca satañ ca* dhammo taṇ ajjhattaṇ bahiddhā ti imasmiṇ sabbaloke pavicayaññena satañ ca asatañ ca ñatvā dhammaṇ,³ tassa⁴ ñātattā eva rāgādibhedato sattaviḍhaṇ sanghaṇ,⁵ tanhādittibhedato duvidhaṇ jālañ ca aticca⁶ atikkamitvā thito, so tena monasankhātena pavicayaññena samannāgatattā *mum* Devamanussehi pūyito ti idam pan’ assa thutvacanaṇ, so hi⁷ khīnāsavamunitā devamanussānaṇ pūjāraho hoti, tasmā evaṇ vutto ti

[59] *Sallaṇ* ti mūlapadaṇ *Satta sallānī* ti ganana-paricchedo Rāgasallaṇ ti rañjanatthena rāgo va pilājanakatāya anto-tudana-tāya dunnīharatāya⁸ sallañ cā ti rāgasallaṇ *Dosasallādisu* pi es’ eva nayo

*Abbūhasallo*⁹ ti mūlapadaṇ *Abbūhitasallo*¹⁰ ti nīhata-sallo *Uddhata-sallo* ti uddhaṇ hata-sallo *Samuddhata-sallo*¹¹ ti upasaggavasena vutto *Uppātita-sallo* ti luñcitasallo *Samuppātita-sallo* ti upasaggavasena eva

¹ *Alu MSS* vā

² H ūnake

³ S, C dhammavarassa

⁴ S, C omī

⁵ H, D sanga

⁶ H, D omī

⁷ H omī

⁸ H °harana°

⁹ H, D omī abbūha

¹⁰ H abbūha°, B, D aḷbūhita°

¹¹ H samuddharita°

Sakkaccakārī ti dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya, puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakaranavasena sakkaccakārī Satatabhāvakaranena *sātaccakārī* Atthitakaranena *atthitakārī*, yathā nāma kakantako¹ thokaṃ gantvā thokaṃ titthati, na nīrantaraṃ gacchati, evam eva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samanadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nīrantaraṃ pavatteti, so asātaccakārī anatthitakārī ti vuccati, ayaṃ evaṃ na karoti ti *atthitakārī* *Anolīnavuttiko* ti nīrantarakaranasankhātassa vipphārassa² bhāvena na līnavuttiko ti anolīnavuttiko *Anikkhattachando* ti kusalakarane viriyachandassa anikkhattabhāvena anikkhattachando *Anikkhattadhuro* ti viriyadhurassa anoropanena anikkhattadhuro, anosakkita mānaso ti attho

Yo tattha chando ca vāyāmo cā ti yo tesu kusaladhammesu kattukamyatādhammacchando ca payatanasankhāto³ *vāyāmo* ca, ussahanavasena *ussāho* ca, adhimattussahanavasena *ussolhi* ca, *vāyāmo* c' eso pārangamatthēna, *ussāho* c' eso pubbangamatthēna, *ussolhi* c' eso adhimattatthēna *Appatvānī* *cā* ti anivattanā ca

*Sati*⁴ *sampajaññaṃ* *cā* ti saratī ti *sati*, sampajānāti ti *sampajaññaṃ*, samantato pakārehi jānāti ti attho Sāttakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammohasampajaññaṃ ti imassa sampajānassa vasena bhedo veditabbo

Ātappaṃ ti kilesatāpanavīriyaṃ *Padhānaṃ* ti uttama-vīriyaṃ *Adhithānaṃ* ti kusalakarane patitthābhāvo *Anu-yogo* ti anuyuñjanaṃ *Appamādo* ti nappamajjanaṃ,⁵ satiyā avippavāso

[60] *Imaṃ lokaṃ nāsiṃsatī* ti mūlapadaṃ *Sakattabhāvaṃ* ti attanc'attabhāvaṃ *Parattabhāvaṃ* ti paraloke attabhāvaṃ Saka-rūpavedanādayo attano pañcakkhandhe, para-rūpavedanādayo ca⁶ paraloke pañcakkhandhe

Kāmadhātun ti kāmabhāvaṃ *Rūpadhātun* ti rūpabhāvaṃ *Arūpadhātun* ti arūpabhāvaṃ Puna rūpārūpavasena duk-

¹ H kukan°

³ B, D payatta°, C passaddhi°

⁵ B, S appa°

² H °ssā

⁴ H adds ca

⁶ B, C omī

khaṇḍassetuṇ kāmādhātūṇ rūpadhātūṇ ekaṇ katvā, arūpa-
dhātūṇ ekaṇ katvā vuttaṇ

*Gatī*¹ vā ti patitthānavasena pañca gatī vuttā *Uppatti*¹
vā ti nibbattivāsena catuyonī vuttā *Patīsandhi*² vā ti
tinnāṇ bhavānaṇ ghaṭanavasena³ patīsandhi vuttā *Bhava*
vā ti kammabhavavasena *Saṅsāra*ṇ vā ti khaṇḍhādīnaṇ
abbocchinnavasena *Vatta*ṇ vā ti tebhūmakavattaṇ, *nāsi*-
saṭṭi ti

Saddhammapajjotikāya
Mahāniddesaṭṭhakathāya Guhattthakasutta-
niddesaṇṇanā nūttarā

Dutiyāṇ

¹ H, D, B °ti

² H, D, B °dhi

³ H ghattana°

III DUTTHATTHAKASUTTANIDDESAVANNANĀ

Tatiye¹ Dutthatthake pathamagāthāyaṇ tāva tattha, [62] *vadantī* tī Bhagavantaṇ bhikkhusanghañ ca upavadanti *Dutthamanā* pi eke, *aññe*² pi ve *saccamanā vadantī*³ tī ekacce dutthacittā, ekacce tathasaññino⁴ pi hutvā, tittiyā dutthacittā, ye tesāṇ sutvā saddahūsu, te saccamanā tī adhippāyo *Vādañ ca jātān* tī etaṇ akkosavādaṇ uppannaṇ *Munī no upeti* tī akāraṇatāya ca akuppanatāya ca Buddhamunī na upeti *Tasmā munī natthikkhīlo kuhūñcī* tī tena kāraṇena ayaṇ munī rāgādikkhilehi natthikkhīlo kuhūñcī tī veditabbo

Dutthamanā tī⁵ uppannehi dosehi dūsitacittā *Vvuddhamanā* tī tehi kilesehi kusalassa dvāraṇ adatvā āvaritacittā⁶ *Pativvuddhamanā* tī upasaggavasena padaṇ vadhitaṇ *Āhatamanā*, tī patighena āhataṇ cittaṇ etesaṇ tī āhatamanā *Paccāhatamanā* tī upasaggavasena⁷ eva *Āghātamanā* tī vihiṇsāvasena āghātitaṇ⁸ manāṇ etesaṇ tī āghātamanā⁹ *Paccāghātamanā* tī upasaggavasena⁹ eva

Atha vā kodhavasena *dutthamanā*, upanāhavasena *padutthamanā*, makkhavasena *vvuddhamanā*, palāsavasena *pativvuddhamanā*, dosavasena āhatapaccāhatamanā, vyāpādasena āghātitaṇ paccāghātamanā, paccayānaṇ alābhena *dutthamanā*, *padutthamanā*, ayaṇ *vvuddhamanā*, *pativvuddhamanā*, garaṇaṇena āhatapaccāhatamanā, dukkhavedanāsa-mangībhāvena āghātita-paccāghātamanā tī evamādinā na yena eke vannayanti

Upavedantī tī garaṇaṇ uppādentī *Abbhūtenā* tī asaṇvijjamānena

Saddahantā tī pasādasena⁹ saddhaṇ uppādentā *Okap-*

¹ H, D, S, C omī

² H, D, S eke

³ H tīha

⁴ H aghātaṇ

⁵ C sampasādana°

⁶ H, D, B, SnA atho

⁷ *All MSS* tathā°

⁸ H avārita°

⁹ H aghā°

pentā ti gunavasena otāretvā avakappayantā *Adhimuccantā* ti sampasādanavasena sannitthānaṇ katvā tesaṇ kathaṇ adhivāsentaṇ

Saccamanā ti tacchamanā *Saccasaññino* ti tacchasaññino *Tathamanaṇ*¹ ti aviparītamanaṇ *Bhūtamanaṇ* ti bhūtatthamanā *Yāthāvamanā* ti niccalamanā *Aviparītamanaṇ* ti icchayamanā Tattha *saccamanā saccasaññino* ti saccavā, igunaṇ, *tathamanaṇ tathasaññino* ti saccasandhagunaṇ,² *bhūtamanaṇ bhūtasaññino* ti thetagunaṇ,³ *yāthāvamanā yāthāvasaññino* ti paccāyikagunaṇ,⁴ *aviparītamanaṇ aviparītasaññino* ti avisaṇvādagunaṇ kathitanaṇ ti ñātabbaṇ

Parato ghoso ti aññesaṇ santikā uppannasaddo

Akkoso ti jātiādisu dasasu akkosesu aññataro

[63] *Yo vādaṇ upeti* ti yo puggalo upavādaṇ⁵ upagacchati

Kārako vā ti katadoso vā *Kāraṇatāyā*⁶ ti dosassa katabhāvena *Vuccamāno* ti kathiyamāno *Upavadiyamāno* ti dosāṇ upavajjamāno *Kuppati* ti kopaṇ karoti

Khīlajātataṇ pi natthi ti cīttathaddhabhāva⁷-cittakacavara-sankhātāṇ patighakhīlaṇ jātaṇ assā ti khīlajāto, tassa bhāvo *khīlajātataṇ*, sā pi *natthi* na santi *Pañca pi cetokhīlā* ti⁸ *kāme*⁹ *avītarāgo rūpe avītarāgo yāvadaṭṭhaṇ udarāvadehakaṇ bhuññitvā seyyasukhaṇ passasukhaṇ*¹⁰ *middhasukhaṇ anuyutto viharati, aññatarāṇ devanikāyaṇ pamdhāya brahmacariyaṇ carati* “*iminā*’haṇ *sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi, devaññataro vā*”^{*} ti, evarūpā pañca pi cīttassa baddhabhāva¹¹ kacavarabhāvasankhātā cetokhīlā natthi

Imaṇ ca gāthaṇ vatvā Bhagavā Ānandattheraṇ pucchi Evaṇ khuṇsetvā vambhetvā vuccamānā bhikkhū, Ānanda,

¹ T omits

² H saccasaññi°

³ H, D, B, S cetobbhūta, C tathato bhūta°

⁴ H, D saccā°, S sacca°, B °yikabhūtaṇ

⁵ So all MSS

⁶ H, D katakodhatāya

⁷ C °bandhabhāva, B °pparabhāva.

⁸ B adds kāye vītarāgā

⁹ S, C, D kāye

¹⁰ H, D phassa°

¹¹ H, D thaddha°

kiṇ vadantī² ti “Na kiñci, Bhagavā” ti “Na, Ānanda, ahaṇ silavā ti sabbattha tunhībhavitabbaṇ, loke hi *nabhāsa-mānaṇ jānanti mssaṇ bālehi paṇḍita*¹” * ti vatvā, “Bhikkhū, Ānanda, te manusse evaṇ patiocodentū”² ti dhammadesanattāya *abhūtavādī nrayaṇ upeti*† ti imaṇ gātham abhāsi Thero taṇ uggahetvā bhikkhū āha “Manussā tumhehi imāya gāthāya patiocodetabbā” ti Bhikkhū tathā akaṇsu Paṇḍita-manussā tunhī ahesuṇ Rājā ca rājapurise sabbattha³ pesetvā yesaṇ dhuttānaṇ lañcaṇ⁴ datvā titthiyā taṇ mārāpesuṇ, te gahetvā niggaṇha taṇ pavattiṇ ñatvā titthiye paribhāsi Manussā pi titthiye disvā leddunā hananti, paṇsunā okiranti “Bhagavato ayasaṇ uppādesuṇ” ti, Ānandatthero taṇ disvā Bhagavato ārocesi, Bhagavā Therassa imaṇ gātham abhāsi *Sakaṇ hi ditthiṇ pe vadeyyā* ti

Tassā ’ttho Yā ’yaṇ ditthi titthiyaṇanassa “Sundariṇ māretvā samanānaṇ Sakyaputtiyānaṇ avannaṇ pakāsetvā ete” upāyena laddhaṇ sakkāraṇ sādiyissāmā”⁵ ti, so taṇ *ditthiṇ kathaṇ atikkameyya* ² Atha kho so ayaso tam eva titthiyaṇaṇ paccāgato, taṇ ditthiṇ accetuṇ asakkantaṇ, yo vā pana⁶ sassatādivādī⁷ so pi *sakaṇ ditthiṇ kathaṇ accayeyya*, tena ditthichandena *anunīto*, tāya ca ditthiruciṇ *nivuttho* ² Api ca kho pana *sayā samattāni pakubbamāno* attanā va paripuṇṇāni tāni ditthigatāni karonto *yathā jāneyya tathā*’ eva⁸ *vadeyyā* ti

[64] *Avannaṇ pakāsayitvā* ti agunaṇ pākataṇ katvā *Sakkāraṇ* ti catunnaṇ paccayānaṇ sakkacca karanaṇ *Sammanānaṇ* ti cittaṇa bahumānaṇ *Paccāharissamā* ti evaṇ lābhādiṇ nibbattessāmā ti *Evaṇditthikā* ti evaṇ laddhikā, yasmā, taṇ lābhādiṇ nibbattessāmā ti evaṇ ayaṇ laddhi tesāṇ atthi, tathā “atthi me vuttappakāro dhammo” ti etesaṇ *khamā* ¹ c’ eva ruccati ca *Ēvaṇsabhāvam* eva vā tesāṇ cittaṇ “atthi me cittaṇ” ti, tathā⁹ tesāṇ ditthi¹⁰ vā, ¹⁰ dit-

* A 11, 51

† Udāna, iv, 8, Dhṇ 306, Sn 661

¹ H °ditā² H, D, S °denti³ B sabbato⁴ H, D lañcaṇ⁵ H harissā°, D hariyissā°⁶ H, D, B, S omī⁷ H, D, B, S omī ādi⁸ H, D add taṇ⁹ H, D, B tadā. ¹⁰ S, C omī

thiyā saha khanti vā, ditthi-khantihi saddhiṇ ruci vā, ditthi-khanti-rucihi saddhiṇ laddhi vā, ditthi-khanti-ruci-laddhihi saddhiṇ ajjhāsayo vā, ditthi-khanti-ruci-laddhi-ajjhāsayehi saddhiṇ adhippāyo vā hoti ti dassento *evaṇ-ditthikā* pe
*evaṇ-adhippāyā*¹ ti āha

Sakaṇ ditthin ti attano dassanaṇ *Sakaṇ khantin* ti attano sahanaṇ *Sakaṇ rucin* ti attano ruciṇ *Sakaṇ laddhin* ti attano laddhiṇ *Sakaṇ ajjhāsayan* ti attano ajjhāsayaṇ *Sakaṇ adhippāyan* ti attano bhāvaṇ *Atikkamituṇ* ti samatikkamituṇ

Atha kho so yeva ayaso ti sv' eva ayaso ekaṇsena, *te paccāgato* ti tesañ patī āgato, *te* ti sāmūttathe upayogavacanaṇ

Atha vā ti atthantaramiddassanaṇ²

Sassato ti nicco dhuvo, *loko* ti attabhāvo

Idam eva saccaṇ mogham aññan ti idaṇ eva³ tacchaṇ tathaṇ, aññan tucchaṇ

Samattā ti sampunnā *Samādinna* ti sammā ādinna *Gahitā* ti upagantvā gahitā *Parāmatthā* ti sabbākārena parāmasitvā gahitā *Abhinivuttā* ti viseseṇa laddhapatitthā

Asassato ti vuttavipariyāyena vedītabbo

Antavā ti sa-anto *Anantavā* ti vuddhianantavā

Taṇ jīvan ti so jīvo, *lingavipallāso kato* *Jīvo* ti ca attā yeva

Tathāgato ti satto, arahā ti eke *Paraṇ maranā* ti maranato uddhaṇ, paraloke ti attho *Na hoti tathāgato param maranā* ti maranato uddhaṇ na hoti *Hoti ca, na ca hoti tathāgato param maranā* ti maranato uddhaṇ hoti sa, na hoti ca *N' eva hoti, na na hoti tathāgato param maranā* ti ucchedavasena n' eva hoti, takkikavasena⁴ na na hoti

*Sakkāya*⁵ *ditthiyā* ti ādayo karanavacanaṇ [65] *Attino* ti ekibhūto

Sayaṇ samattaṇ karotī ti attanā ūnabhāvaṇ mocetvā sammā attañ samattaṇ karoti *Paripunnā* ti atirekaṇ dosaṇ mocetvā sampunnaṇ *Anomaṇ* ti hīnadosaṇ mocetvā alāmaṇ *Aggaṇ* ti ādiṇ *Setthaṇ* ti padhānaṇ niddosaṇ *Vīsetthaṇ* ti

¹ H °yo

³ H evaṇ

⁵ H sakkāya

² H, D, B omīti

⁴ C sassata°

jetthakaṇ *Pāmoḁkhan* ti adhikaṇ *Uttaman* ti viśesena¹
setthaṇ² *Pavaraṇ karoti* ti atirekena uttamaṇ karoti

Atha vā āsayadosamocanena *aggaṇ*, sanklesadosamocanena
setthaṇ, upakklesadosamocanena *viśetthaṇ*, samattadosamo-
canena³ *pāmoḁkhaṇ*, majjhīmadadosamocanena *uttamaṇ*, uttama-
majjhīma-dosamocanena *pavaraṇ*, *karoti* ti evaṁ eke van-
nayaṇti

Ayaṇ satthā sabbaññū ti ayaṇ amhākaṇ satthā sabbaṇ-
jānanaśasena sabbaññū *Ayaṇ dhammo svākkhāto* ti ayaṇ
amhākaṇ dhammo sutthu akkhāto *Ayaṇ gano supatīpanno*
ti ayaṇ amhākaṇ gano sutthu patīpanno *Ayaṇ dīṭṭhī bhad-
dīkā* ti ayaṇ amhākaṇ laddhī suṇḁarā *Ayaṇ patīpadā supañ-
ñattā* ti ayaṇ amhākaṇ pubbaḁbhāgā attantaḁpādīpatīpadā⁴
sutthu paññattā *Ayaṇ maggo nīyāṇiko* ti ayaṇ amhākaṇ
nīyāṁokkantaṁko⁵ maggo nīyāṇiko ti sayāṇ samattaṇ karoti

*Kaṭṭheyya*⁶ śasato loko ti, *bhaṇeyya* idaṁ eva śaccaṇ mo-
ghaṁ aññaṇ ti, *ḁīpeyya* antavā loko ti, *voḁareyya* nāṇāvi-
dhena gaṇḁḁpeyya ḁoti ca na ca ḁoti ti

Atha rājā śattāḁaccayaṇa taṇ kuṇapaṇ chaddāpetvā śā-
yaṇḁasamaṇaṇ viḁhāraṇ gaṇtvā Bhagaṇantaṇ abhīvaḁetvā
āḁa “Nanu, bhante, eḁīśe ayaśe uppaṇṇe maṇḁham pī āro-
cetabbaṇ śīyā?” ti Evaṇ vutte Bhagaṇvā “Na, Maḁhārāja,
'āḁaṇ śīlavā guṇasaṁpaṇṇo’ ti paśeṇaṇ ārocetuṇ ariyaṇaṇ
patīrūpaṇ” ti vatvā taśā atḁḁupattīyā *Yo attano śīlavatāṇī*
ti avasasagāḁḁāyo abḁāśi

Tatḁḁa [66] *śīlavatāṇī* ti pātīṁokkhāḁīṇī śīlaṇī, āraññaḁkā-
ḁīṇī dhutāṇgaṇatāṇī ca *Anāṇaputḁho* ti apucchito *Pāvā*⁷
ti vadaṁ *Anariyaḁdhammaṇ kuśalā taṁ āḁu, yo ātīṁāṇaṇ
sayāṁ eva pāvā*⁸ ti yo evaṇ attāṇaṇ sayāṁ⁹ eva vadaṁ, taśa
taṇ vāḁaṇ “anariyaḁdhammo eśo” ti kuśalā evaṇ kaṁḁenti

Atḁhī śīlaṇ c’ eva vataṇ cā ti śīlaṇatḁḁḁeṇa śīlaṇ c’ eva atḁhī,
saṁāḁāṇatḁḁeṇa vataṇ ca *Atḁḁhī vataṇ na śīlaṇ* ti vuttatḁḁeṇa
vataṇ atḁhī, taṇ ṇa śīlaṇ

¹ S, B, C viśeśaṇ

² S, B, C na ḁetḁḁīṁaṇ, D setḁḁatamaṇ

³ B paṁatta°, H, D śapatta°

⁵ H nīyyā°

⁷ H pāvāḁā

⁸ B pāvāḁā

⁴ S, C *omī* attantaḁpāḁī

⁶ *Most add itī*

⁹ C, S śasatama eva

Kataman ti kathetukamyatā va pucchā

Idha bhikkhu sīlavā ti ādayo vuttanayā eva

Sanjvaratthenā ti sanjvarakaranatthena, vitikkamadvāraṇ
pidahanatthena *Samādhānatthenā* ti taṇ taṇ sikkhāpadaṇ
sammā ādānatthena.

Āraññakangaṇ ti araññe nivāso assā ti āraññako,¹ tassa
angaṇ āraññakangaṇ

Pindapātīkangaṇ ti bhikkhāsankhātānaṇ pana āmisapindā-
naṇ pāto pindapāto, parehi dinnānaṇ pindānaṇ patte nūpata-
nan ti vuttaṇ hoti Taṇ pindapātaṇ uñchatī, taṇ taṇ kulaṇ
upasankamanto gavesatī ti pindapātiko Pindāya vā patitun
vatam etassā ti pindapātī, patitun ti caritun Pindapātī
eva pindapātiko, tassa angaṇ *pindapātīkangaṇ* Angan ti
kāraṇaṇ vuccatī, tasmā yena samādhānena so pindapātiko
hoti, tass' etaṇ adhivacanan ti vedītabbaṇ

Eten' eva nayena rathikā-susāna-sankārakūtādīnaṇ yattha
katthacī paṇṣūnaṇ uparī thitattā abbhuggatattathena tesu
paṇṣusu² kūlam ivā ti paṇṣukūlaṇ Atha vā paṇṣu viya kuc-
chitabhāvaṇ ulatitī paṇṣukūlaṇ, kucchitābhāvaṇ gacchatitī
vuttaṇ hoti Evaṇ laddhanibbacanassa paṇṣukūlassa dhāra-
naṇ paṇṣukūlaṇ, paṇṣukūlaṇ³ sīlam assā ti paṇṣukūliko
paṇṣukūlikassa angaṇ *paṇṣukūlikangaṇ*

Sanghātī-uttarāsanga-antaravāsakasankhātāṇ tīcīvaraṇ sī-
lam assā ti tīcīvariko, tīcīvarikassa angaṇ *tīcīvarīkangaṇ*

Sapadānacārīkangaṇ ti dānaṇ vuccatī avakhandanaṇ,
apetaṇ dānato apadānaṇ, anavakhandanan ti attho Saha
apadānena sapadānaṇ, avakhandanavirahitaṇ, anūgharan ti
vuttaṇ hoti Sapadānaṇ caritun idam assa sīlan ti sapadāna-
cārī, sapadānacārī eva sapadānacārīko, tassa angaṇ *sapadāna-
cārīkangaṇ*

Khalupacchābhattīkangaṇ ti khalū ti patisedhattho⁴ pāto
Pavāritena⁵ satā⁵ pacchā laddhaṇ bhattaṇ pacchābhattaṇ
nāma, tassa pacchābhattassa bhojanaṇ pacchābhattabhoja-
naṇ, tasmīṇ pacchābhattabhojane pacchābhattasaññaṇ katvā
pacchābhattaṇ sīlam assā ti pacchābhattiko, na pacchābhat-

¹ S, C °ñiko

³ H omits

⁵ H satī

² H omits, S, B, C, D paṇṣu

⁴ H °rite

tiko khalupacchābhattiko, samādānavasena patikkhittatīrit-tabhojanass' etaṇ nāmaṇ, tassa angaṇ *khalupacchābhattikangaṇ*

Nesajjikangaṇ ti sayanaṇ patikkhūpitvā nisaṇṇāya viharitūṇ sīlam assā ti nesajjiko, tassa angaṇ *nesajjikangaṇ*

Yathāsanthattikangaṇ ti yad eva santhataṇ yathāsanthataṇ "idaṇ tuyhaṇ pāpunātī" ti evaṇ pathamaṇ udditthasenāsanass' etaṇ adhivacanaṇ Tasmīṇ yathāsanthate viharitūṇ sīlam assā ti yathāsanthattiko, tassa angaṇ *yathāsanthattikangaṇ*

Sabbān' eva paṇ' etāni tena tena samādānena dhutaklesattā dhutassa bhikkhuno angāni, kilesadhunanato vā dhutaṇ ti laddhavohāraṇ ñānaṇ angaṇ etesaṇ ti *dhutangāṇ* Atha vā dhutāni ca tāni patipakkhānaṇ¹ dhunanato,² angāni ca patipattiyā ti pi *dhutangāṇ* Evaṇ tāv' ettha atthato³ viññātabbo vīnicchayo

Sabbān' eva c' etāni samādānacetanālakḥanāni Vuttam pi c' etaṇ *Yo samādvīyati, so puggalo, yena samādvīyati, citta-cetasikā ete dhammā, yā samādānacetanā taṇ dhutangaṇ, yaṇ patikkhūpati, taṇ vatthun** ti Sabbān' eva ca loluppavidhaṇsanarasāni, loluppābhāvapaccupatthānāni,⁴ appicchatādiariyadhammapadatthānāni Evam ettha lakḥanādīhi vīnicchayo veditabbo

Vīriyasamādānam pi ti vīriyagahanam pi *Kāmaṇ* ti ekaṇsatthe nīpāto *Taco* ca *nahārū cā* ti chavī nahāruvalliyo ca, *atthī cā* ti sabba⁵-atthī, *avasissatū* ti titthatu⁶ *Upasussatu maṇṣālohitaṇ* ti sabbamaṇṣaṇ ca lohitaṇ ca sussatu⁷ *Taco* ti ekaṇ angaṇ, *nahārū* ti ekaṇ, *atthī* ti ekaṇ, *upasussatu maṇṣālohitaṇ* ti ekaṇ angaṇ

Yaṇ taṇ ti uparivattabbapadena sambandho *Purisathāmenā* ti purisassa kāyikena balena⁸ *Balenā*⁸ ti⁸ ñānabalena *Vīriyenā* ti cetasika-ñānavīriyatejēna *Parakkamenā* ti paraṇ paraṇ thānaṇ akkamanena ussāhappatta-vīriyena *Pattāb-*

* Vism 61 says Atthakathāyaṇ

¹ H, D, B °kha

² H attho

³ All MSS sabbā

⁴ H sukkhatu

⁵ H, D, B niddhu°

⁶ C nilloluppa°

⁷ S, C, B sussatu

⁸ H, D, B omī

ban ti yan taṇ pāpunitabbaṇ [67] Na taṇ apāpunitvā ti taṇ pattabbaṇ appatvā Viriyassa santhānaṇ¹ bhavissatī ti vuttappakārassa viriyassa sithilattaṇ osīdanaṇ na bhavissatī ti Santhānaṇ ti pi pātho, ayam evattho Cittaṇ pagganhātī ti cittaṇ ussāhaṇ ganhāpeti Padahatī ti patitthāpeti

Nāsissan ti na khādissāmī, na bhuñjissāmī Na pivissāmī ti yāgupānādiṇ² na pivissāmī Vihārato na nikkhame³ ti senāsanato bahi na nikkhameyyaṇ Na pi passaṇ nīpā-
tessan ti passaṇ⁴ mañce vā pīthe vā bhūmīyaṇ vā katasārake⁵ vā pātanaṇ⁶ thapanaṇ na karissāmī Tanhāsalle anūhate ti tanhāsankhāte kande anuddhate, avigate ti attho

Imaṇ pallankaṇ ti samantato ābhūtaṇ ūrubaddhāsanaṇ Na bhindissāmī ti na vijahissāmī Yāva me na anupādāyā ti catūhi upādānehi gahanaṇ agahetvā, āsavehī ti kāmāsavādihi catūhi āsavehī, vimuccissatī ti samuccheda vimuttiyā na vimuccissatī

Na tāvāhaṇ imamhā āsanā vutthahissāmī ti ādiṇ katvā yāva rukkhamūlā nikkhamissāmī ti okāsavasena vuttā⁷ Imasmiṇ⁸ ye va pubbanhasamayaṇ ariyadhammam āharissāmī ti yāva gūmhe ti kālavasena vuttā⁷ Purime vayoḷhandhe ti ādayo vāyavasena⁹ vuttā

Tattha āsanā na vutthahissāmī ti nisinnāsanaṇ na utthahissāmī

Addhayogā ti tikuddagehā¹⁰ Pāsādā ti dīghapāsādā Ham-
myā ti mundacchadanagehā¹¹ Guhāyā ti paṇsuguhāya Lenā ti mariyādacchinnā acchinnā¹² pabbatalenā Kutryā ti ullittādikutryā Kūtāgārā ti kannikaṇ āropetvā katagehato Attā ti dvārattālakā Mālā ti vattagehā Uddāṇdo nāma eko patissayaviseso,¹³ tichadanageho¹⁴ ti pi eke Upatthāna-
sālā ti sannipātasālā, bhojanasālā vā Mandapādayo pakatā yeva

¹ C, D, T santhānaṇ

² T °miṇ

³ H, D, S °santhārake

⁴ H vuttaṇ

⁵ B vassa °

⁶ H, S, D, C nikunḍa°, B nikanda°

⁷ H, D muddhac°

⁸ H ekopaniṣaya viṣe

⁹ H, C °nādīm

¹⁰ H, D omī, S sisāṇ

¹¹ H passa

¹² So all MSS

¹³ D omī

Āryadhamman ti anavaṃjjadhammaṃ *āryānaṃ* vā Buddha-Pacceka-Buddhasāvakānaṃ dhammaṃ [68] *Āharissāmī* ti mama cittasamīpaṃ ānāyissāmī sīlena *Samāharissāmī* ti viśesena ānāyissāmī samādhinā *Adhigacchissāmī* patilābhavasena gamissāmī dhutangena¹ *Phassayissāmī*² ti phussissāmī maggena *Sacchikarissāmī* ti paccakkhaṃ karissāmī phalena

Atha vā sotāpattimaggena *āharissāmī* Sakadāgāmi-maggena *samāharissāmī* Anāgāmi-maggena *adhigacchissāmī* Arahattamaggena *phassayissāmī* Paccavekkhanena *sacchikarissāmī* Dvīsu pi nāyesu *phassayissāmī* ti nāmakāyena nibbānaṃ phussissāmī ti attho

Apūtho ti mūlapadaṃ, tassa apucchito ti attho *Apucchito* ti ajānāpito *Ayūcīto* ti anāyācīto *Anajjesīto* ti anānāpito, na icchito ti eke *Appasāditto* ti na pasādapīto

Pāvadaṭṭi ti kathayati

Aham asmī ti ahaṃ asmi, bhavāmi

Jātyā vā ti khattiya-brāhmaṇajātiyā vā *Gottena vā*³ ti Gotamādi-gottena vā⁴ *Kolaputtīyena vā* ti kulaputtabhāvena vā *Vannapokkharatāyā vā* ti tanusirīnaṃ⁵ sundaratāyā vā *Dhanena vā* ti dhanasampattiya vā *Ajehenena vā* ti sajjhāyakaranena⁶ vā *Kammāyatanena vā* ti kammam eva kammāyatanaṃ, tena kammāyatanena, kasīgorakkhakammādinā vā³ *Sippāyatanena vā* ti dhanusippādinā vā *Vijjāthānena vā* ti atthārasavijjāthānena vā *Sutena vā* ti bahusutagunena vā *Patibhānena vā* ti kāraṇākāraṇapatibhāna-sankhatāññāpena vā *Aññātaraññātarena vatthunā* ti jāti-ādīnaṃ ekena vatthunā

Uccā kulā ti khattiya-brāhmaṇakulā, etena jāti-gottamahattaṃ dīpeti *Mahābhogakulā* ti gahapatimahāsālakulā, etena *Adhamahattaṃ* dīpeti *Ulārabhogakulā* ti avasesavessādikulā, etena pahūta-jātarūpara-jatātādīṃ dīpeti, candālā pi hi ulārabhogā honti

Ñāto ti pākato *Yasassī* ti parivārasampanno

¹ H, S, D tadan°

³ H omits

⁵ C, B, S sarīra

² T Phusayis°

⁴ S, B omī

⁶ H, S, B ajjhāya°

Suttantiko ti suttante niyutto *Vinayadharo* ti vinayapitakadharo *Dhammakathiko* ti ābhiddhammiko¹

*Ārañṇako*² *vā*³ ti ādayo dhutanga-pubbangama-patipattidassanatthaṇ vuttā

Pathamassa jhānassa lābhī ti ādayo rūpārūpa-atthasamāpattiyo dassetvā pativedhadassanavasena vuttā

Pāvadaṭṭi ti mūlapadaṇ *Katheti* ti “pitakācariyo ‘mhi” ti kathayati *Bhanati* ti “dhutangiko ‘mhi” ti pākataṇ karoti *Dipayati* ti “rūpajjhānalābhī ‘mhi” ti paridipayati *Voharati* ti “arūpajjhānalābhī ‘mhi” ti vākyabhedan karoti

[69] *Khandhakusalā* ti pañcasu khandhesu salakkhana⁴-sāmaññalakkhanesu chekā, ñāta-tīraṇa-pahānavasena kusalā ti attho Dhātu-āyatana-patīccasamuppādādisu pi es’ eva nayo *Nibbānakusalā* ti nibbāne chekā

Ananyānan ti na ariyānaṇ *Eso dhammo* ti eso sabhāvo *Bālānan* ti apanditānaṇ *Asappurīsānan* ti na sobhanapuri-sānaṇ

*Attan*⁵ ti attānaṇ

[70] *Santo* ti rāgādīkilesūpasamena santo Tathā abhinibbutatto *Itihan ti sīlesu akatthamāno* ti ‘aham asmi silasampanno’ ti ādinā nayena itī⁶ sīlesu akatthamāno, silanumittan attūpanāyikaṇ vācaṇ abhāsamāno⁷ ti vuttaṇ hoti *Tam ariyadhammaṇ kusalā vadanti* ti tassa taṇ akatthanaṇ ‘ariyadhammo eso’ ti Buddhādayo khandhādīkusalā vadanti *Yass’ ussādā natthi kuhiñci loke* ti yassa khīnāsavassa rāgādayo sattussadā kuhiñci loke natthi, tassa taṇ⁸ akatthanaṇ⁹ ariyadhammo eso ti evaṇ kusalā vadanti ti sambandho

Santo ti mūlapadaṇ *Rāgassa santattā*¹⁰ ti rañjanalakkhanassa rāgassa samitabhāvena *Dosādīsu pi es’ eva nayo Vijjhātattā* ti sabbaparilāhānaṇ jhāpitattā *Nibbutattā* ti sabbasantāpānaṇ nibbāpitabhāvena *Vigatattā* ti sabbākusalābhīsaṅkhārānaṇ vīgatabhāvena, dūrabhāvena *Patippasaddhattā* ti sabbākārena abhabbuppattikabhāvena¹¹

¹ D abhidhammakathiko

² S, D °ñiko

³ S, B, C omi

⁴ H adds tā

⁵ T attānaṇ

⁶ B adhi

⁷ H bhāsa°

⁸ B vā

⁹ B omits

¹⁰ H samitattā

¹¹ S, C assaddhuppattika°

Sattannaṃ dhammānaṃ bhinnattā bhikkhū ti upari vattab-
bānaṃ satta-dhammānaṃ bhinditvā thitabhāvena bhikkhu
Sakkāyaditthi vicikicchā silabbataparāmāso¹ ti ime tayo
kilesā sotāpattimaggena bhinnā, kāmarāgo² doso ti ime dve
kilesā olārikā sakadāgāmaggena bhinnā, te eva anusaha-
gatā anāgāmaggena bhinnā, moho māno ti ime dve kilesā
arahattamaggena bhinnā

Avasese³ kilese dassetuṃ bhinnā 'ssa honṭi pāpakā akusalā
dhammā ti āha *Sankilesikā* ti kilesapaccayā *Ponobhaviṇṇā*
ti punabbhavadāyikā *Saddarā* ti kilesadarathā etesaṃ⁴
santi ti saddarā, *sadarā* ti pi pātho, saha darathā ti attho
Dukkharipākā ti phalakāle dukkhadāyikā *Āyatṇaṃ jātijarā-*
maranīyā ti anāgate jātijarāmaranassa paccayā

[71] *Pajjena katena attanā* ti gāthāya ayaṃ pindattho Yo
attanā bhāvitenā maggena *parimibbānagato* kilesaparinibbā-
naṃ patto,⁵ *parimibbānagatattā*⁶ eva ca *vitinnakankho*, Vipatti-
sāmpatti-hāni-vuddhi-uccheda-sassata-apuñña - puññappabhe-
daṃ *vibhavaṃ ca bhavaṃ ca vipphāyā*, maggavāsaṃ *vusitavā*,
khīnapunabbhavo ti ca etesaṃ thutivacanānaṃ araho⁷ so bhik-
khū ti

Iti ti *idahan* ti duvidho pātho Iti ti padasandhiādayo
sandhāya *idahan* ti pāthaṃ na⁸ rocenti⁹ Tattha *utī* ti yaṃ
vuttaṃ *Padasandhī* ti padānaṃ sandhi padasandhi pada-
ghatanan ti attho *Padasaṃsaggo* ti padānaṃ ekibhāvo
Padapāripūrī ti padānaṃ paripūranaṃ, dvinnaṃ padānaṃ ekī-
bhāvo *Akkharasamavāyo* ti ekibhūto pi aparipunno¹⁰ hoti,
ayaṃ na evaṃ akkharānaṃ samavāyena¹¹ sannipāto hoti ti
dassanattāṃ akkharasamavāyo ti āha *Vyañjanasālitthatā*
ti vyañjanasamuccaya¹²-pāripūriyatthaṃ¹³ vuttānaṃ vyañja-
nānaṃ, attha-vyañjanānaṃ vā atthavyattukāranānaṃ madhu-
rabhāvattā¹⁴ pāthassa¹⁵ mudubhāvo, na viśamabhāvo *Padā-*

¹ H, D, B °māsā

³ H adds hi

⁵ H omits

⁷ H, D arahā

⁹ S, C āropenti, B yoṇenti

¹¹ H, S, B, C °vāyo

¹³ B padam itī, C pāramī ti, D pāripūrī ti

¹⁴ H °bhāvo

² H, D, B kāmō

⁴ S, B, C, D ettha

⁶ H omits parimibbāna

⁸ D omits

¹⁰ Most add pi

¹² B, C, D °cayo

¹⁵ H gāthāthassa, D tassa

*nupubbatā-m-etan*¹ ti padānaṃ anupubbatā² padānupubbatā padapatipātibhāvo ti attho *Metan*³ ti etaṃ kataman ti ce ² *Iti* ti idaṃ *Metan* ti ettha makāro padasandhivasena vutto

*Katthi*⁴ *hoti* ti “aham asmi silasampanno” ti attānaṃ ukkaṇṇsetvā kathanasilo hoti *Katthati* ti vuttanayena kathayati *Vikatthati* ti vividhaṃ kathayati

Katthanā ti kathanā *Ārato* ti dūrato⁵ rato⁶ *Vuato* ti thānasankantivasena vigatabhāvena rato *Pativurato* ti tato nivattitvā sabbākārena viyutto hutvā rato Tattha piśācaṃ⁷ viya disvā palāto *ārato*, hatthumhi maddante viya paridhāvītvā gato *virato*, yodhasampahāraṃ viya sādhetvā madditvā gato *pativurato*

[72] *Khināsavassā* ti khīnakilesāsavassa *Kammussado* ti puññābhīsankhāra - apuññābhīsankhāra - āneñjābhīsankhāra-sankhātānaṃ kammānaṃ ussado, ussannatā *Yass’ ime*⁸ ti yassa⁸ khināsavassa ime ussadhā

Evaṃ khināsavapatipattiṃ dassetvā idāni ditthigatikānaṃ titthiyānaṃ patipattiṃ ca dassento āha *Pakappitā sankhatā* ti Tattha *pakappitā* ti parikappitā *Sankhatā* ti paccayābhīsankhatā *Yassā* ti yassa kassaci ditthigatikassa *Dhammā* ti ditthiyo *Purakkhatā* ti purato katā *Santī* ti saṃvijjanti *Avivādātā* ti avodātā *Yad attani passati ānisaṃsaṃ, tan nissito kuppapaticca-santī* ti yass’ ete ditthidhammā purakkhatā avodātā santi, so evaṃ-vidho yasmā attani tassā ditthiyā ditthadhammikaṃ ca paccaya⁹-sakkārādiṃ samparāyikaṃ ca gativisesādi-ānisaṃsaṃ sampassati, tasmā taṃ ca ānisaṃsaṃ, taṃ ca kuppatāya¹⁰ paticcasamuppannatāya ca sammutisantitāya ca kuppa-paticca-santisankhātāṃ ditthiṃ nissito ca hoti, so taṃ-nissitattā attānaṃ vā ukkaṇṇseyya, pare vā vambheyya abhūtehi¹¹ pi¹² gunadosehi

Sankhatā ti mūlapadaṃ *Sankhatā* ti paccayehi samāgantvā katā Upasaggavasena padaṃ vaddhitaṃ *Abhisan-*

¹ H °p’ etaṃ

³ H, C °etan

⁵ H dūratarato

⁷ B sihaṃ

⁹ S, B omī

¹¹ H abhūbhūteh

² B, C °babbhāvo

⁴ H Kathaṃ

⁶ H, S, C omī

⁸ H tas°

¹⁰ H °taṃ ca

¹² H, B, D omī

khatā ti paccayehi abhisankhatā [73] *Santhapitā* ti paccayavasen' eva sammā thapitā *Anuccā* ti hutvā abhāvena *Patrecasamuppannā* ti vatthārammanāṇ paticca uppannā *Khayadhammā* ti kamena khayasabhāvē *Vayadhammā* ti pavattivasena parihāyanasabhāvē *Virāgadhammā* ti anivat-ti hutvā vīgacchanasabhāvē¹ *Nirodhadhammā* ti nirujjhanasabhāvē, anuppattidhammā hutvā nirujjhanasabhāvē ti attho

Ditthigatikkassā ti dvāsatthiditthiyo gahetvā thita-puggalassa *Purakkhatā*² ti pure katā

Tanhādhaḥo ti ussāpitatthena tanhādhaḥo tanhāpatākā assa atthi ti tanhādhaḥo Purecārikatthena tanhā eva ketu assā ti *tanhāketu* *Tanhādhipateyyo* ti chandādhipativasena tanhā adhipatito āgatā³ ti⁴ tanhādhipateyyo, tanhādhipatī vā etassa atthi ti tanhādhipateyyo *Ditthidhajādīsu* pi es' eva naḥo

*Avivādātā*⁵ ti aparīsuddhā *Sankilittā* ti sayāṇ kilittā *Sankilesikā* ti tapaniyā

Dve ānisaṇse passatī ti dve guṇe dakkhatī *Dutthadhammikaṇ ca ānisaṇsaṇ* ti imasmiṇ yeva attabhāve paccakkhadhammānisaṇsaṇ ca⁶ *Samparāyikan* ti paraloke pattabbaṇ ānisaṇsaṇ ca

Yaṇ-ditthiko satthā hotī ti satthā yathāladdhiko bhavati, *taṇ-ditthikā sāvakā hontī* ti tassa vacanaṇ sunantā sāvakā pi tathāladdhikā honti

Sakkaronī ti sakkārappattaṇ karonti *Garukaronī* ti garukārappattaṇ karonti *Mānenī* ti manasā piyāyanti *Pūjenī* ti catupaccayābhīhārapūjāya pūjenti *Apacitī*⁷ *karonti* ti apacitappattaṇ karonti Tattha yassa cattāro paccaye sakkaritvā su-abhisankhate panīta-panīte katvā denti, so sakkato Yasmiṇ garubhāvaṇ patthapetvā denti, so garukato Yaṇ manasā⁸ piyāyanti, so mānito Yassa sabbam p' etaṇ karonti, so pūjito Yassa abhivādana-paccu-

¹ H vīgamana°

² H Purekkhā, B Purekkhārā

³ D, B, C āgato

⁵ H avodātā

⁷ B °taṇ

⁴ H, S, B add vā

⁶ H, D omī saṇsaṇ

⁸ H, D manussā

patthāna¹-añjalikammādivasena paramanipaccākāraṇaṃ karonti,
so apacito Keci sakkaronti kāyena, garuharonti vācāya,
mānenti cittaena, pūjenti lābhenā ti vannayanti

Alaṇ nāgattāya vā ti nāgabhāvāya, nāgarājabhāvāya alaṇ
pariyattaṇ Supannattāya vā ti supannarājabhāvāya Yak-
khattāya vā ti yakkhasenāpatibhāvāya Asunattāya vā ti
asurabhāvāya Gandhabbattāya vā ti Gandhabbadevaghate
nubbattabhāvāya Mahārājattāya vā ti catunnaṇ mahā-
rājānaṇ aññatarabhāvāya Indattāya vā ti Sakkabhāvāya
Brahmattāya vā ti Brahmakāyikādīnaṇ aññatarabhāvāya
Devattāya vā ti sammutidevānaṇ aññatarabhāvāya

[74] Suddhyā ti parisuddhabhāvāya, alaṇ pariyattaṇ
²[Visuddhyā ti sabbamalavirahita-accantaparisuddhabhāvā-
ya]² Parisuddhyā ti sabbākārena parisuddhabhāvattāya
Tattha tīracchānayoniyaṇ ādhipaccatthaṇ³ suddhyā deva-
loke ādhipaccatthaṇ³ visuddhyā, brahmaloke ādhipaccat-
thaṇ³ parisuddhyā, caturāsītīkappasahassāni atikkamtvā
muccanattaṇ muttiyā, antarāyābhāvena vimuccanattaṇ
vmuttiyā, sabbākārena muttiyā parimuttiyā

Sujjhantī ti tasmīṇ samayantare pabbajitabhāvena sud-
dhiṇ pāpunanti Visujjhantī ti pabbajjaṇ gahetvā patipattiya
yuttabhāvena vividhena sujjhanti Parisujjhantī ti nip-
phattiṇ pāpetvā sabbākārena sujjhanti Muccanti tesāṇ
samayanantaradhammena Vimuccanti etassa satthuno ovā-
dena Parimuccanti etassa satthuno anusāsanena Sujjhis-
sāmī ti ādayo anāgatavasena vuttā

Āyatṇ phalapātīkankhī ti anāgate vipākaphalam ākankha-
māno Idaṇ ditthigatīkānaṇ icchāmattaṇ,⁴ ditthigatāñ hi
ijjhamānaṇ⁵ nirayaṇ vā tīracchānayoniṇ vā nipphādeti

Accantasanti ti atiantaṇ⁶ nissaranasanti Tadangasanti ti
pathamajjhānādigunangena⁷ nīvaranādi-āgunangaṇ saṃeti ti
jhānaṇ tadangasanti Sammutisanti ti samāhāravasena dit-
thisanti Tā pi vibhāgato dassetuṇ Katamā accantasanti ti
ādīm āha

¹ °pacuttāhāna (?)

³ H, S, B °paccaṇ

⁵ H, S iccha°

⁷ H jhānangena

^{2 2} H, D, B omī

⁴ H, S ajjhācinnāṇ

⁶ H °antā

Amataṃ nibbānaṃ ti evaṃ ādayo hetthā vuttatthā yeva
Pathamajjhānaṃ samāpannassa nīvaranā santā honti ti evaṃ
 ādayo anto-appanāya atisayavasena¹ vuttā

Api ca sammutisanti imasmīṃ atthe adhippetā santi ti itarā²
 dve santiyo patikkhipitvā sammutisantim eva dipeti

[75] *Kuppasanti* ti vipākajanakavasena³ parivattanavasena
 ca kuppasanti,⁴ calasanti⁵ *Pakuppasanti* ti visesena kup-
 pasanti⁴ *Eritasanti*⁶ ti⁷ kampanasanti⁸ *Sameritasanti* ti
 visesena kampitasanti⁹ *Calitasanti* ti tass' eva vevacanaṃ
*Ghattitasanti*¹⁰ ti pīlitasanti *Santiṃ*⁷ nissito ti ditthisankhā-
 taṃ santiṃ¹¹ nissito¹¹ *Āsito*¹² ti āsito, visesena nissito *Allīno*
 ti ekibhūto

Evaṃ nissitena¹³ ca¹⁴ *Ditthīnivesā* pe *ādyati* ca
dhamman ti Tattha *ditthīnivesā* ti idaṃ-saccābhīnivesa-
 sankhātāni ditthīnivesanāni *Na hi svātivattā*¹⁵ sukhena
 ativattatābāni¹⁶ na honti *Dhammesu niccheyya samug-
 gahītan* ti dvāsattaditthidhammesu taṃ taṃ samuggahitaṃ
 abhinivittadhammaṃ vinicchinitvā¹⁷ pavattā ditthīnivesā
 na hi svātivattā¹⁵ ti vuttaṃ hoti *Tasmā naro tesu nivesanesu,*
*nirassati ādyati*¹⁸ *ca dhamman* ti yasmā na hi svātivattā,¹⁵
 tasmā naro tesu yeva ditthīnivesanesu¹⁹ ajasīla-gosīla-kuk-
 kurasīla-paṇcatāpa-maruppapāta²⁰-ukkuṭikappadhāna-kanta-
 kāpassayādibhedaṃ satthāraṃ²¹ dhammakkhānaṃ ganādi-
 bhedañ ca taṃ taṃ dhammaṃ *nirassati* *ca ādyati* *ca* jahatī
 ca ganhātī ca, vanamakkato viya taṃ taṃ sākhan ti vuttaṃ
 hoti

Evaṃ nirassanto²² ādiyanto ca anavatthitacittattā asantehi

¹ H, D atipassa

³ B °javana°

⁵ H⁵ S, C omī

⁷ H omī

⁹ S kuppita°, D kampana°

¹¹ sannis°

¹³ H, S nissite

¹⁵ H samāti°

¹⁷ B, C nicchinditvā

¹⁹ H, D add attā

²¹ H, B, S °ra

² H itare

⁴ H santi

⁶ H parita°

⁸ H patikampita°

¹⁰ H ghatita°

¹² H assito

¹⁴ H, S tāva

¹⁶ H, S, C, D °bbā

¹⁸ H °tic

²⁰ B samanuppāta

²² C, B nīdas°, S °sento

pi gunadosehi attano vā parassa vā yasāyasaṇ sampādeyya¹.

[76] *Durattvattā* ti atikkamituṇ dukkhā *Duttarā* ti duttarā² *Duppattarā* *dussamatikkamā dubbittvattā* ti upasaggena vaddhitaṇ

Nicchinitvā ti sassatavasena nicchayaṇ katvā *Vimicchinitvā* ti attavasena³ nānāvidhena vinicchayaṇ katvā *Vicimitvā* ti pariyesitvā *Pavimitvā* ti attaniyavasena sabhākarena pariyesitvā *Nicimitvā vimicimitvā*⁴ ti pi pātho

Odhaggāho ti avadhīyitvā⁵ gāho *Bilaggāho* ti kotthāsavasena gāho *bilaso pativibhagītvā*^{6*} ti ādisu viya *Varagāho* ti uttamagāho *Kotthāsagāho* ti avayavavasena⁷ gāho *Uccayagāho* ti rāsivasena gāho *Samuccayagāho* ti vīsesena⁸ rāsivasena⁹ gāho

Idaṇ saccan ti idam eva sabhāvaṇ *Tacchan* ti tathabhāvaṇ¹⁰ aviparītasabhāvaṇ *Tathan* ti viparīnāmarahitaṇ *Bhūtan* ti vijjamānaṇ *Yāthāvan* ti yathāsabhāvaṇ¹¹ *Aviparītan* ti na viparītaṇ

*Nirassatī*¹² ti ni-assatī, vikkhipatī *Paraviccchindanāya* vā ti parehi vīssaṇjanena *Anabhīsammbhūnanto* vā ti asampāpūnanto vā asakkonto vā vīssaṇjeti

Paro vicchindatī ti añño viyogaṇ karotī *Natth' etthā* ti natthi ettha

[77] *Sīlaṇ anabhīsammbhūnanto* ti sīlaṇ asampādentō *Sīlaṇ nirassatī*¹² ti sīlaṇ vīssaṇjeti Ito paresu pi es' eva nayo

Yo paṇāyaṇ sabbaditthigatādi-dosadhonānāya¹³ paññāya samannāgatattā dhono, tassa *dhonassa hi pe anūpayo so* Kiṇ vuttaṇ hoti? *Dhonadhammasamannāgamā dhonassa* dhutasabbapāpassa arahato katthaci *loke* tesu tesu

* M 1, 58

¹ S, C, SA uppādeyya

³ So all MSS

⁵ S avīsesetvā

⁷ H, D avassava°

⁹ B omits, S, C kotthāsavasena ca

¹⁰ H, S, D add tacchaṇ

¹² B, T nidas°

² C dukkhuttarā

⁴ H vicchi°, D vimicchi°

⁶ S, C saṇvi°

⁸ S, C omitt, H, D vīsesa

¹¹ B, C omitt yathā

¹³ C °dhonāya

bhavesu sankappanā *ditthi natthi*, so tassā ditthiyā abhāvā—yāya ca attanā katan paṇakammaṇ paticchādentā titthiyā māyāya vā mānena vā evaṇ agatiṇ gacchanti—tam pi māyañ ca mānañ ca pahāya dhono rāgādīnaṇ dosānaṇ kena gaccheyya² ditthadhamme sampāraye vā nīrayādisu gativisesesu sa kena sankhaṇ gaccheyya³ *Anūpayo so*, so hi tanhādittthi-upayānaṇ⁴ dvinnan abhāvena anupayo⁵

Kiṇ kārānā ti kena kārānena *Dhonā vuccati paññā* ti dhonā iti⁶ kiṇ⁴-kārānā paññā⁵ kathiyati⁷ *Tāya paññāya* [78] *kāyaduccaritan* ti tāya vuttappakārāya paññāya kāyato pavattaṇ dutthaṇ kilesapūtikattā vā caritan ti ducaritaṇ *Dhutañ ca dhotañ cā* ti kampitañ ca dhovitañ ca *Sandhotañ cā* ti sammā dhovitañ ca *Niddhotañ ca* viśesena sutthu mid-dhotañ ca *Rāgo dhuto cā* ti ādayo catunnaṇ maggānaṇ va-sena yojetabbā

Sammāditthiyā micchādittthi dhutā cā ti maggasampayuttāya sammāditthiyā micchādittthi kampitā calitā dhovitā *Sammā-sānsankappādisu* pi es' eva nayo *Vuttañ h' etaṇ Sammā-dittthissa*⁸ *bhikkhave micchādittthi nīyinnā hoti*^{*} ti suttaṇ vitthā-retabbaṇ *Sammāñānenā* ti maggasampayuttañānena, paccavekkhanañānena vā *Micchāñānan* ti viparitañānaṇ, ayā-thāvañānaṇ, pāpakīryāsu ca upāyacintāvasena⁷ pāpaṇ katvā “sukataṇ mayā” ti paccavekkhanākārena ca uppanno moho *Sammāvimuttīyā micchāvimuttī* ti samucchadavimuttīyā viparitā ayāthāvavimuttī⁸ yeva⁸ ceto⁹-vimuttisaññitā

Arahā imehi dhonīyehi dhammehi ti rāgādīhi kilesehi dūre tthito arahā imehi vuttappakārehi kilesadhonēhi dhammehi upeto hoti *Dhono* ti dhono puggalo Ten' eva so *dhutarāgo* ti ādayo āha

[79] *Māyā vuccati vañcanikā cariyā* ti vañcanakīryā vañcanakarānaṇ assā atthi ti vañcanikā cariyā *Tappaticchā-*

* M 111, 76

¹ H upā°, B ussādānaṇ

³ H, D itī ti

⁵ H adds ti

⁷ H, D omī upāya

⁹ H, D sato

² H anupāyo

⁴ H, D omī

⁶ B °thiyā

⁸ H, D °ttass' eva

danahetū ti tesañ duccarītānaṃ appakāsanakāraṇā *Pāpikaṃ icchaṃ paṇḍahatī* ti pāpikaṃ patthanaṃ patitthāpeti *Mā maṃ jaññū¹* ti *icchatī* ti mayhaṃ kataṃ pāpaṃ pare mā jāniṃsū ti paccāsiṃsatī *Sanlappetī* ti vitakkaṃ uppādeti *Vācaṃ bhāsati* ti “jānaṃ yeva paṇṇattīṃ vitikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karotī, amhākaṃ vitikkamatthānaṃ nāma natthī” ti upasanto viya bhāsati *Kāyena parakkamatī* ti ‘mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsū’ ti kāyena vattaṃ karotī

Vijjamānadosapaticchādanato cakkhumohanā māyā assā ti māyāvi, māyāvino bhāvo māyāvitā Katvā pāpaṃ puna paticchādanato aticca saratī² etāya satto ti *accasarā³* Kāya-vācā-kriyāhi aññathā⁴ dassanato vañceti ti *vañcanā* Etāya sattā nīkarontī ti *nikatī*, micchā karontī ti attho “Nāhaṃ evaṃ karomī” ti pāpānaṃ⁵ vikkhipanato *nikāranā* “Nāhaṃ evaṃ karomī” ti parivaḷḷanato *pariḷḷaranā* Kāyādīhi saṃvaranato *gūhanā⁶* Samantabhāgena⁷ gūhanā *parigūhanā* Tīnapannehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādeti ti *chādanā* Sabbato bhāgena ca chādanā *paricchādanā* Na uttānaṃ⁸ katvā dasseti ti *anuttānīkammaṃ* Na pākataṃ⁹ katvā dasseti ti *anāvīkammaṃ* Sutthu chādanā *vocchādanā* Katapaticchādanavasena puna pi pāpassa karanato *pāpa-kiriyā* *Ayaṃ vuccatī* ti ayaṃ katapaticchādanalakkanā māyā nāma vuccatī, yāya samannāgato puggalo bhasmapaticchanno viya angāro, udakapaticchanno viya khānu, pilotika palivethitaṃ viya ca satthaṃ hoti

Ekavādhena māno ti ekaparicchedena ekakotthāsenā māno *Yā cittassa unnatī* ti yā cittassa abbhussāpanā, ayaṃ māno ti attho Ettha puggalaṃ anāmasitvā nibbattitamāno va vutto

Attukkaṃsanamāno ti attānaṃ uparitthapana-māno *Paravambhanamāno* ti paresaṃ¹⁰ lāmakakaranamāno *Ime dve mānā* yebhuyyena tathā pavattākāravasena vuttā

Seyyo ‘ham asmī ti māno ti jātiādīni nissāya aham asmī

¹ H, T jaññā

³ H accayā

⁵ C vācānaṃ

⁷ H, D, B samabhā°

⁹ H, D pāpakaṃ

² H ayatī, S, C assaratī, D āsavatī

⁴ H aññatarā

⁶ T kuhanā

⁸ H, D, S °tānī

¹⁰ C, D paraṃ

seyyo ti uppannamāno Asadisamāna-sadisamānādīsu pi es' eva nayo Evam ete pi tayo mānā puggalavisesaṇ, anissāya tathā pavattākāravasena vuttā Tesu ekeko tinnam pi seyya-sadisa-hīnaṇaṇ uppajjati Tattha *seyyo 'ham asmī* ti māno seyyass' eva yāthāvamāno, sesānaṇ ayāthāvamāno, *Sadiso 'ham* [80] *asmī* ti māno sadisass' eva yāthāvamāno, sesānaṇ ayāthāvamāno *Hīno 'ham asmī* ti māno hīnass' eva yāthāvamāno, sesānaṇ ayāthāvamāno

Catubbidhena māno lokadhammavasena vutto

Pañcavidhena māno pañcakāmagunavasena vutto

Chabbidhena māno cakkhādīsampattivaseṇa vutto Tattha *mānaṇ janeti* ti mānaṇ uppādeti

Sattavidhena mānaniddese *māno* ti unnamo

Atimāno ti “jātiādīhi mayā sadiso natthi” ti atikkamitvā maññaṇavasena uppanno māno

Mānātimāno ti “ayaṇ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṇ settho, ayaṇ hīnataro¹” ti uppanno māno Ayaṇ bhārātibhāro viya purimaṇ sadisamānaṇ upādāya mānātimāno nāma ti dassetuṇ mānātimāno ti āha

Omāno ti hīnamāno Yo ‘hīno ‘ham asmī’ ti māno nāma vutto, ayaṇ omāno nāma Api c’ ettha “Tvaṇ jātimā, kākajāti viya te jāti Tvaṇ gottavā, candālagottaṇ viya te gottaṇ Tuyhaṇ saro atthi, kākasaro viya te saro” ti evaṇ attānaṇ hetthā katvā pavattanavasena ayaṇ omāno ti vedītabbo

Adhmāno ti cattāri saccāni appatvā pattasaññissa,² catūhi maggehi kattabbakicce akate yeva katasaññissa,² catusacca-dhamme añadhigate adhigatasaññissa,² arahatte asacchikate sacchikatasaññissa,² uppanno adhigatamāno *adhmāno* nāma Ayam pana kassa uppajjati, kassa na uppajjati ti ? Ariyasāvakassa tāva na uppajjati so hi magga-phala-nībbāna-pahīnakilesāvasatthakilesa - paccavekkhanena sañjātasomanasso, ariyagunapativedhe nikkankho, tasmā sotāpannādīnaṇ ‘ahaṇ sakadāgāmī’ ti ādivaseṇa māno na uppajjati Dussīlassa na uppajjati, so hi ariyagunādhigame nirāso va Sīlavato pi pariccattakammatthānassa niddārāmatādum anuyuttassa na

¹ H hīnatamo

² H °ñassa

uppañjati Paṇisuddhasīlassa pana kammattthāne appamat-tassa nāmarūpaṇ vavattthāpetvā paccayapariggahena vitinna-kankhassa tilakkhanaṇ āropetvā sankhāre sammasantassa āradbhavīpassakassa uppañjati Uppanne ca suddhasamathalābhī suddhavīpassanālābhī vā antarā thapeti so hi dasa pi vīsatiṃ pi tiṇṣam pi vassāni kilesasamudācāraṇ apassanto “ahaṇ sotāpanno” ti vā, “sakadāgāmi” ti vā “anāgāmi” ti vā maññati Samathavīpassanālābhī pana arahatte yeva thapeti tassa hi samādhībalena kilesā vikkhambhitā vipas-sanābalena sankhārā supariggahitā, tasmā satthiṃ pi vassāni asītiṃ pi vassāni,¹ vassasatam pi kilesā na samudācaranti khīnāsavass’ eva cīttācāro² hoti, so evaṇ dīgharattaṇ kilesa-samudācāraṇ apassanto antarā athatvā va arahā ahan³ ti maññati

Asammāno ti rūpe ‘aham asmī’ ti ādinā nayena pañcasu khandhesu ahaṇ rūpādayo ti uppanno māno

Micchāmāno ti pāpakehi kammāyatana-sippāyatana-vijjātthāna-suta-patibhāna-sīlabbātehi pāpikāya ca dīthiyā uppanno māno Tattha pāpakaṇ kammāyatanaṇ nāma kevattamacchabandha-nesādānaṇ kammaṇ Pāpakaṇ sippāyatanaṇ nāma macchajāla-khīpa-kuminakaranesu c’ eva pāsaoddana-sūlāropanādīsu ca chekatā Pāpakaṇ vijjātthānaṇ nāma yā kāci parūpaghātakavijjā Pāpakaṇ sutaṇ nāma Bhāratayuddha-Sītāharanādi-patisaññuttaṇ Pāpakaṇ patibhānaṇ nāma dubbhāsītayuttaṇ kabbanātaka-vilambanādi⁴-patibhānaṇ Pāpakaṇ sīlaṇ nāma ajasīlaṇ gosīlaṇ, vatam pi ajavatagovatam eva Pāpakā dīthi pana dvāsattthiyā⁵ dīthigatesu yā kāci dīthi

Atthavīdhamāno uttānattho yeva

Navavīdhamānamiddese *seyyassa seyyo* ‘ham asmī’ ti ādayo nava mānā puggalaṇ nissāya vuttā Ettha pana *seyyassa seyyo* ‘ham asmī’ ti māno rājūnañ⁶ c’ eva pabbajitānañ ca ppañjati, rājā hi “ratthena vā dhanena⁷ vā⁸ vāhanehi vā

¹ H, D *omī*

³ H arahān

⁴ H °banātakādi, S °vīdumbā°

⁶ H; D rājānaṇ

⁸ S, B, C *omī*

² H cīttavāro

⁵ S, C, D *omī* yā

⁷ S, B, C dhana

ko mayā sadiso atthī” ti etaṇ mānaṇ karotī, pabbajito pi “sīla-dhutangādīhi ko mayā sadiso atthī” ti etaṇ mānaṇ karotī *Seyyassa sadiso ‘ham asmī ti māno* pi etesaṇ yeva uppajjati Rājā hi “ratthena vā dhana-vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṇ mayhaṇ kiṇ nānākaranan” ti etaṇ mānaṇ karotī, pabbajito pi “sīla-dhutangādīhi aññena bhikkhunā mayhaṇ kiṇ nānākaranan” ti etaṇ mānaṇ karotī ¹ *Seyyassa hīno ‘ham asmī ti māno* pi etesaṇ yeva uppajjati yassa hi rañño ratthaṇ vā dhana-vāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṇ rājā ti vohāramukhamattam² eva, kiṇ-rājā nāmāhan²” ti etaṇ mānaṇ karotī Pabbajito pi appalābhasakkāro “ahaṇ dhammakathiko, bahussuto, mahāthero ti kathāmattam eva, kiṇ-dhammakathiko nāmāhaṇ² kiṇ-bahussuto nāmāhaṇ² kiṇ-mahāthero nāmāhaṇ, yassa me lābhasakkāro natthī²” ti etaṇ mānaṇ karotī

Sadīsassa seyyo ‘ham asmī ti, mānādayo amaccādīnaṇ uppajjanti Amacco hi “ratthiyā vā bhoga-yāna-vāhanādīhi vā ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī” ti vā, “mayhaṇ aññehi saddhiṇ kiṇ nānākaranan” ti vā, “amacco ti nāmam eva mayhaṇ, ghāsacchādanamattam pi me natthī, kiṇ-amacco nāmāhan” ti ete māne karotī

Hīnassa seyyo ‘ham asmī ti mānādayo dāsādīnaṇ uppajjanti Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthī² Aññe jīvitun asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, aham pana paveni-āgatattā seyyo” ti vā, paveni-āgatabhāvena ubhato-suddhikadāsattena “asukadāsena nāma saddhiṇ kiṇ mayhaṇ nānākaranan” ti vā, “kucchivasenāhaṇ dāsavyaṇ upagato, mātāpitukotiyā pana me dāsathānaṇ natthī, kiṇ-dāso nāma ahan” ti vā ete māne karotī Yathā ca dāso evaṇ pukkusa-candālādayo pi ete māne karonti yeva

Ettha ca seyyassa ‘seyyo ‘ham asmī’ ti uppannamāno va yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā Tathā sadīsassa ‘sadiso ‘ham asmī’ ti, hīnassa ‘hīno ‘ham asmī’ ti uppannamāno va yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhā

¹ H adds appalābhasakkāro

² S, B, C °rasukha°

Ettha seyyassa 'seyyo 'ham asmī' ti māno uttamassa uttamattena¹ 'ahaṇ seyyo' ti evaṇ uppannamāno Seyyassa 'sadiso 'ham asmī' ti māno uttamassa samattena¹ 'ahaṇ sadiso' ti evaṇ uppannamāno Seyyassa 'hīno 'ham asmī' ti māno uttamassa lāmakattena¹ 'ahaṇ hīno' ti evaṇ² uppannamāno³ Evaṇ seyyamāno sadisamāno hīnamāno ti ime tayo mānā seyyassa uppajjanti Sadisassā pi 'ahaṇ seyyo, sadiso, hīno' ti tayo mānā uppajjanti Hīnassā pi 'ahaṇ hīno, sadiso, seyyo' ti tayo mānā uppajjanti

Dasavidhamānaniddese *Idh' ekacco mānaṇ janeti* ti ekacco puggalo mānaṇ janayati *Jātyā vā* ti khattiyabhāvādijātisampattiya vā *Gottena vā* ti Gotamagottādinā ukkathagottena vā *Kolaputtīyena vā* ti mahākulabhāvena vā *Vannapokkharatāya vā* ti vannasampannasariratāya vā, sarīraṇ hi pokkharan ti vuccati, tassa vannasampattiya abhūrūpabhāvenā ti attho *Dhanena vā* ti dhanasampannabhāvena vā, mayhaṇ nidhānatassa dhanassa ca⁴ pamānaṇ natthi ti attho *Ajehenena⁵ vā* ti ajjhayanavasena⁶ vā *Kammāyatanena vā* ti "avasesā sattā, chinnaṇapakkha-kākasadisā, aham pana mahiddhiko, mahānubhāvo" ti vā, "ahaṇ yaṇ yaṇ kammaṇ karomi, taṇ taṇ ijjhati" ti vā evamādinayappavattena kammāyatanena vā *Sippāyatanena vā* ti "avasesā sattā nissippā, ahaṇ sippavā" ti evamādinayappavattena sippāyatanena vā *Vijjāthānena vā* ti idaṇ hetthā vuttanayam eva *Sutena vā* ti "avasesā sattā appassutā, aham pana bahussuto" ti evamādisutena vā *Patibhānena vā* ti "avasesā sattā appatibhānā, mayham pana patibhānappamānaṇ natthi" ti evamāḍipatibhānena vā *Aññataraññatarena vā⁷ vatthunā* ti avuttena aññena vatthunā

Yo evarūpo māno ti mānakaranavasena māno *Maññanā maññitattan* ti ākārabhāvaniddeso Ussitatthena *unnati* Yass' uppajjati, taṇ puggalaṇ unnāmeti, ukkhipitvā thapeti ti *unnamo* Samussitatthena *dhajo* Ukkhipanatthena cittaṇ sampagganhāti ti *sampaggāho* Ketu vuccati bahusu dhajesu

¹ *All MSS* °thena

³ H, D māno

⁴ H ajjhaya°

⁷ H omits

² H, D omits

⁴ S, B, C omits

⁶ S, B, C ajjhā°

accuggatadhajo, māno pi punappunaṇ uppajjamāno aparā-
pare upādāya accuggatatthena ketu viyā ti ketu, taṇ ketuṇ
icchatī tī ketukamyāṇ, tassa bhāvo *ketukamyatā* Sā pana
cittassa, na attano, tena vuttaṇ *ketukamyatā cittassā* ti
Mānasampayuttaṇ hi cittaṇ ketuṇ icchatī, tassabhāvo
ketusankhāto māno ti

Dhono māyaṇ ca mānaṇ ca pahāya pajahitvā, yo so dhono arahā hetthā vuttanayena vinodana-vyantikaranādivasena kilesa pajahitvā thito, so kena rāgādinā kilesena¹ gaccheyya²

[81] *Nerayko vā* ti niraye nibbattanakasatto ti vā Tiracchānayonikādisu pi es' eva nayo *So hetu natthi* ti yena janakahetunā gatiādisu nibbatteyya, so hetu natthi *Paccayo* ti tass' eva vevacanaṇ *Kāraṇaṇ* ti thānaṇ, kāraṇaṇ hi tadāyattavuttitāya attano phalassa thānaṇ ti vuccati, tasmā yena hetunā yena paccayena gatiādisu nibbatteyya, taṇ kāraṇaṇ natthi

Yo pana tesañ dvinnarṇ upayānarṇ² bhāvena upayo hoti,³
so *upayo* hi *pe* *ditthim idh'* *eva sabban* ti, tattha
upayo ti tanhādittunissito *Dhammesu upeti vādan* ti 'ratto'
ti vā 'dutt'ho' ti vā evaṇ tesu tesu dhammesu upeti vādaṇ
Anūpayarṇ kena katharṇ vadēyyā ti tanhāditthippahānena pana
anūpayarṇ khināsavarṇ kena rāgena vā dosena vā, katharṇ
'ratto' ti vā 'dutt'ho' ti vā vadēyya² Evaṇ anūpavajjo
so⁴ hi⁵ titthiyā viya katapaticchādako na⁶ bhavissati ti
adhippāyo

Attan *nratṭaṇ* *na* *hi* *tassa* *attḥi* *ti* *tassa* *hi* *attaditṭhi* *vā*
ucchedaditṭhi *vā* *natṭhi*, *gahanamuñcanaṇ* *vā* *pī* *attanuratta-*
*saññitaṇ*⁷ *natṭhi* *Kiṇ-kāraṇā* *natṭhī* *ti* *ce* [?] *Adhosi*⁸ *so*
*ditṭham idh'eva sabban*⁹ *ti*³ *yasmā* *so idh'eva attabhāve* *ñāna-*
*bunā*¹⁰ *sabbaṇ* *ditṭhigataṇ* *adhosi*,⁸ *pajahi*, *vinodesīti* *arahatta-*
nikūtena *desanaṇ* *nitṭhapesi* *Taṇ* *sutvā* *rājā* *attamano*
Bhagavantaṇ *abbhivādetvā* *pakkāmi* *ti*

Ratto ti vā ti rāgena ratto vā Duttho ti vā ti ādisu pi es'

¹ H, D, S *add* pana

3 Homats

⁵ S, B, SnA kin

7 H °tā

⁹ H sabbā

² H upā°

⁴ C ca hot₁, B, D va so

⁶ B. D. SnA omit

⁸ B adhovi

¹⁰ SA ñānavātena

eva nayo [82] *Te abhisankhārā appahīnā* tī ye puññā-
puñña -āneñjābhisankhārā, te appahīnā *Abhisankhārānaṃ*
appahīnattā tī tesāṃ vuttappakārānaṃ kammābhisankhāraṇaṃ
appahīnabhāvena *Gatīyā vādaṃ upeti* tī pañcanna¹ gatīnaṃ
aññatarāya kathanāṃ upagacchatī Ten' ev' āha *nerayiko ti*
vā pe vādaṃ upeti upagacchatī ti

Vaddeyyā tī katheyya

Gahitaṃ natthi tī gahetabbaṃ natthi *Muñcitabbaṃ natthi*
tī muñcivā thitattā mocetabbaṃ natthi *Yass' atthi gahitaṃ*
tī yassa puggalassa 'ahaṃ, mamā' tī gahitaṃ atthi *Tass'*
atthi muñcitabbaṃ tī tassa puggalassa mocetabbaṃ atthi
Upaṃ padāṃ parivattetvā yojetabbāṃ

*Gahanamuñcanaṃ*² *samatikkanto* tī gahanamocanā arahā
atikkanto *Vuddhi-parihāṇaṃ vītvatto* tī vaddhiṃ ca pari-
hāṇiṃ ca atikkamivā pavatto

So vutthavāso tī ādiṃ katvā *ñānagginā daddhānī* tī pariyo-
sānaṃ hetthā vuttanayam eva

[83] *Adhosi*³ tī kampesi,⁴ *dhunī, saṇḍhunī, niddhunī* tī
upasaggena padaṃ vaddhitaṃ tī

Dutthattakāsuttamiddesavannanā nītihi

Tatryaṃ

¹ H, D ca naṃ

³ H, S, B adhopī

² H, D gāha°

⁴ S, B, D kantesī

IV SUDDHATTHAKASUTTANIDDESAVANNANĀ

[84] Catutthe Suddhatthake pathamagāthāya tāv' attho na bhikkhave evarūpena dassanena suddhi hoti, api ca kho kilesamalinattā asuddhaṇ, kilesarogānaṇ avigamā sarogam¹ eva ca, Candābhaṇ² brāhmaṇaṇ,³ aññaṇ vā erarūpaṇ disvā ditthigatiko bālo abhiṇānāti *passāmi suddhaṇ paramaṇ arogaṇ*,⁴ tena ca ditthasankhātena⁵ dassanena *saṃsuddhi na assa hoti* ti So evaṇ abhiṇānanto taṇ dassanaṇ *paramaṇ ti natvā* tasmiṇ dassane *suddhānupassī* samāno taṇ dassanaṇ⁶ *maggañānaṇ*⁷ *ti pacceṭi*, tam pana maggañānaṇ na hoti

Paramaṇ ārogyappattaṇ ti uttamanibbādhīṇ pāpunitvā thitaṇ *Tānappattaṇ* ti tathā pālanappattaṇ *Lenappattaṇ* ti nīliyanappattaṇ *Saranappattaṇ* ti patitthāppattaṇ, dukkha-nāsaṇaṇ vā pattaṇ *Abhayaṇ* ti nibbhaya bhāvappattaṇ *Accutaṇ* ti nīccabhāvappattaṇ⁸ *Amataṇ* ti amatamahānibbānappattaṇ *Nibbānappattaṇ* ti vānaviraṇi-tappattaṇ

Abhiṇānanto ti viśesena jānanto *Ājānanto* ti atthaṇ⁹ jānamāno *Vijānanto* ti anekavidhena jānamāno *Pativijānanto* ti taṇ taṇ paticca vijānamāno *Pativijjhanto* ti hadaye kurumāno

[85] *Cakkhuvīññānena rūpadassanaṇ*¹⁰ ti cakkhuvīññānena rūpassa dassanaṇ¹¹ *Ñānaṇ ti pacceṭi* ti¹² paññā¹³ iti¹³ sadda-hatī *Maggaṇ ti pacceṭi* ti upāyo ti sadda-hatī *Patho* ti sañ-cāro *Nīyānaṇ* ti gahe tvā¹⁴ yānaṇ¹⁵ *Nīyanaṇ*¹⁶ ti pi¹⁷ pātho

¹ H rogam

² H āthabbanikaṇ

³ H, SnA ditthi°

⁴ H omits magga

⁵ H, D addhā, B omits

⁶ D adds taṇ

⁷ H paññāyati

⁸ B yātaṇ, H nīyānaṇ

⁹ D, C vā

² H candaṇ

⁴ H ārogyaṇ

⁶ H °namattaṇ

⁸ H, D, B nīccala°

¹⁰ H °ne

¹² H omits ti

¹⁴ H, D add yāti

¹⁶ H, D, S nīyānaṇ

Dutthena ce suddhā ti duttiyagāthā Tassā 'ttho tena rūpa-
lassanasankhātena *dutthena* yadā kilesa-suddhī narassa *hoti*
tena *vā* *ñānena* so yadā jātīādīdukkhaṇ *payahati*, evaṇ sante
ariyamaggato *aññena* asuddhimaggen' eva¹ so² *sujjhati*
rāgādiupadhihi *saupadhiko* eva ca samāno *sujjhati* ti vattab-
bataṇ āpanno *hoti*, na ca evaṇvidho *sujjhati* *ya*smā *dutthe hi*
*naṇ pāva tathā vadāna*³ *dutthi* yeva "micchādutthiko *ayan* '
ti *katheti*, *dutthiyā* *anurūpaṇ* "sassato loko" ti ādinā pana
tathā tathā vadatī ti

[86] Rāgena saha vattatī ti *sarāgo*, rāgavā ti *attho* *Sadoso*
ti ādisu pi es' eva *nayo*

Na brāhmano ti tatiyagāthā Tassā 'ttho yo pana bāhita-
pāpattā *brāhmano* *hoti*, so maggena adhigatāsavakkhaya
khīnāsava-brāhmano ariyamaggañānato aññena abhīmanga-
lasammatarūpasankhāte *dutthe*, tathāvidha-saddasankhāte *sute*
avītikkamasankhāte sīle, *hatthivatādibhede vate*, *pathaviādi-*
bhede mute ca uppannena micchāñānena *suddhī*⁴ *na āhā* ti
*Sesam*⁵ *assa*⁶ *brāhmanassa* *vannabhananāya vuttaṇ*, so hi
tedhātukapuññe ca *sabbasmiṇ ca pāpe* anūpalitto *pahinattā*
tassa,⁷ *attaditthiyā* *yassa* *kassaci vā gahanassa* *pahinattā*
attañjaho, *puññābhūsanakhārādīnaṇ* *akaranato na idha pakub-*
bamāno ti *vuccati* *Tasmā* taṇ evaṇ *pasaṇsanto āha* *Sab-*
bass' eva *c'* *assa* *purimapadena sambandho* *veditabbo*
puññe ca *pāpe* ca *anūpalitto* *attañjaho* *na-y-idha* *pakubba-*
māno *na brāhmano aññato* *suddhim āhā* ti

Nā ti patikkhepo ti na itī patisedho

[87] *Bāhetvā sabbapāpakānī*⁸ ti gāthāya *attho* *yō* *catuttha-*
maggena bāhetvā sabbapāpakānī *thitattā*⁹ *thitatto*¹⁰ *icc'* eva
*vutto*¹¹ *hoti*, *bāhitapāpattā* eva ca *vimalo* *vimalabhāvaṇ*
brahmabhāvaṇ *setthabhāvaṇ* *patto*, *patinissattha-samādhivik-*
khepakara-kilesamalena *maggaphalasamādhinā sādhusamāhito*,

¹ H °gena yato

³ C, D, SA *add sā* naṇ

⁵ H, S, D *khīnāsava*

⁷ SnA *tassa* *pahinattā*

⁹ H, S *dutthimittitattā*

¹¹ H, D, S *vuttaṇ*

² H *omats*

⁴ H *suddhī* *hoti* ti

⁶ All MSS *add* *tasmā*

⁸ H °pāpikānī

¹⁰ D *thito*

saṅsārahetusamatikkamena *saṅsāram atacca* parinitthitakiccatāya *levaṭi* ti ca, tanhādittthi-anissitattā *anissito*¹ ti ca lokadhammehi nibbikārattā *tādi* ti ca pavuccatī, evaṇ thutiraho *sa brahmā* so brāhmaṇo ti

Aññatra satipatthānehi ti cattāro satipatthāne muñcitvā Sammappadhānādisu pi es' eva nayo

Sant' eke samanabrāhmaṇā ti ekacce lokasanketena samana-brāhmaṇā ti laddhavohārā saṅviṇṇanti *Ditthasuddhikā*² ti ditthena suddhiṇ icchamānā *Te ehaccānaṇ rūpānaṇ dassanaṇ* ti ete ditthasuddhikā ekesaṇ rūpārammanānaṇ olokanaṇ, *mangalaṇ paccenti* ti iddhikāraṇaṇ³ vuddhikāraṇaṇ⁴ sabbasampattikāraṇaṇ patitthāpentī⁵ *Amangalaṇ paccenti* ti aniddhikāraṇaṇ⁶ na⁴ vuddhikāraṇaṇ⁴ na sabbasampattikāraṇaṇ patitthāpentī⁵

Te kālato utthahitvā ti te ditthādīmangalikā puretaram eva utthahitvā *Abhīmangalagatāni* ti vīsesena vuddhikāraṇaṇ gatāni *Rūpāni passanti* ti nānāvīdhāni rūpārammanāni dakkhanti⁷

*Catakasakunā*⁸ ti evannāmaṇaṇ

Phussabeluvalatthiṇ ti phussanakkhattena uppannaṇ tarunabeluvalatthiṇ

Gabbhūntthiṇ ti sagabbhaṇ itthiṇ

Kumārakaṇ khandhe āropetvā gacchantan ti tarunadārakaṇ aṇṇe ussāpetvā⁹ gacchamānaṇ

Punnaghatan ti udakapunnaghatan

Rohitamacchan ti rattarohitamacchan

Ājaññaṇṇathan ti sindhavayuttarathan

[88] *Usabhan* ti mangala-usabhan

Gokaṇṇan ti kapilagāviṇ

Palālapuṇṇan ti thusarāsīṇ¹⁰

Takkaghatan ti gotakkādīpūritacātīṇ

¹ H asito

² H, B ittha°

³ H paticchā°

⁴ H, D, B dakkhanti

⁵ D bhāsa°, B cāpa°, T, C, S vāta°

⁶ S, B, C uccā°

⁷ H ditthi°

⁸ H, D omī

⁹ W, B anittha°

¹⁰ H busa°, D, B bhusa°

¹[*Rittaghatan* ti tucchaghatan] ¹
Natan ti natanātikādiṇ, dhuttakīyaṇ ti eke
Naggasamanālan ti niccolasamanāṇ
Kharan ti gadrabhaṇ *Kharayānan* ti gadrabhayuttaṇ
 vayhādikaṇ
Elayuttayānan ti ekena vāhena saññuttaṇ yānaṇ
Kānan ti ekakkhi-ubhayakkhikānaṇ
Kunin ti hatthakuniṇ
Khañjan ti khañjapādaṇ, tiriyaṇ² gatapādaṇ
Pakkhahatan ti pīthasappaṇ
Jinnakan ti jarājinnaṇ
*Byādhitan*³ ti vyādhipīlitaṇ
Matan ti kālakataṇ
Sutasuddhikā ti sotaviññānena sutena suddhiṇ icchamānā
Saddānaṇ savanan ti saddārammanānaṇ savanaṇ
Vaddhā ti vā ti ādayo loke pavattasaddamattāmi gahetvā
 vuttā Avamangalam pana 'kāno' ti ādinā tena tena
 nāmena vuttasaddā yeva
Chinnan ti vā ti hatthapādacchinnaṇ ti vā
Bhinnan ti vā ti sisādibhinnaṇ ti vā
Daddhan ti vā ti agginā jhāpitaṇ ti vā
Natthan ti vā ti corādīhi vināsitaṇ ti vā
Natthi ti vā ti na vijjati ti vā
Sīlasuddhikā ti sīlena visuddhiṇ icchanakā *Sīlamattena*
 vā ti saṇvaranamattena *Saññamamattenā* ti uparamamattena
Saṇvaramattenā ti dvāratthakanamattena *Avīṭikkamamat-*
tenā ti na atikkamitamattena
 [89] *Samanamundikāputto*⁴ ti mātito laddhanāmaṇ
Sampannakusalan ti paripunnakusalaṇ *Paramakusalan* ti
 uttamakusalaṇ *Uttamapattipattan* ti uttamaṇ arahattaṇ
 pāpunitabbaṇ patvā thitaṇ *Ayojjan* ti parājetuṇ asakku-
 neyyaṇ samaṇaṇ
Vatasuddhikā ti samādānena vatena suddhiṇ icchanakā
Hatthvatikā vā ti samādinnaṇ hatthivataṇ etesaṇ atthi ti
 hatthivatikā, sabbahatthakīyaṇ karonti ti attho *Kathan*²

¹ H, D, B omi

³ T °kaṇ

² H, S tiriya

⁴ H, T samano Mandikā°

“Ajjato¹ patthāya hatthiḥi kātabbaṇ karissāmi” ti evaṇ uppannacittā hatthinaṇ gamanākāraṇ, tittanākāraṇ, nīdanākāraṇ, sayanākāraṇ, uccārapassāvākaranākāraṇ, aññe hatthi dīsvā sondaṇ ussāpetvā gamanākāraṇ ca sabbaṇ karontī ti hatthivatikā *Assavatīkādīsu* pi labbhamānavasena yathāyogaṇ yojetabbaṇ Tesu avasāne *dīsāvatīkā* vā ti puratthmādīdisānaṇ namassanavasena samādinna-dīsāvatikā

Etesaṇ vuttappakārānaṇ samanabrāhmanānaṇ vatasamādānaṇ sampajjamānaṇ² hatthiādīnaṇ sahavyataṇ upaneti Sace kho pan’ assa micchādītthi hoti “imnā ’haṇ sīla³-vatasamādāna⁴-brahmacariyena devo vā devaññataro vā homi” ti, dvinnā⁵ tassa nīraya-tīracchānāyonīnaṇ aññatarā hoti ti ñātabbaṇ Vuttañ h’ etaṇ Bhagavatā *Idha Punna, ekacco kukkūravataṇ bhāveti paripunnāṇ abbokinnāṇ, kukkuraṣīlaṇ bhāveti paripunnāṇ abbokinnāṇ, kukkurācinnāṇ⁶ bhāveti paripunnāṇ abbokinnāṇ, kukkurākappaṇ bhāveti paripunnāṇ abbokinnāṇ, so kukkūravataṇ bhāvetvā paripunnāṇ abbokinnāṇ, kukkuraṣīlaṇ bhāvetvā paripunnāṇ abbokinnāṇ, kukkurācinnāṇ⁶ bhāvetvā paripunnāṇ abbokinnāṇ, kukkurākappaṇ bhāvetvā paripunnāṇ abbokinnāṇ, kāyassa bhedaṇ parammaranā kukkurānaṇ sahavyataṇ uppajjati Sace kho pan’ assa evaṇ dītthi hoti “imnā ’haṇ sīlena vā vatena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi, devaññataro vā” ti, sā ’ssa⁷ hoti micchādītthi, micchādītthissa kho ahaṇ Punna, dvinnāṇ gatīnaṇ aññatarāṇ gatīṇ vadāmi nīrayo vā tīracchānāyonī vā Iti kho Punna, sampajjamānaṇ kukkūravataṇ kukkurānaṇ sahavyataṇ upaneti, vipajjamānaṇ nīrayan* ti*

Gandhabbavatīkādāyo Gandhabbādīnaṇ sahavyataṇ upagacchantī ti attho na gahetabbo, micchādītthiyā gahitattā nīrayatīracchānāyonim eva upagacchantī ti gahetabbo

* M 1, 387

¹ H, D, B ajja

³ H, D, B sīlena

⁵ S, D, B cintāyaṇ

⁷ H, D, B, C sāyaṇ

² B, D nīpphaṇ°

⁴ H vatatapasaṇā°

⁶ H, S, D, C °racittāṇ°

Mutasuddhikā tī phusitena suddhikā *Pathaviṃ āmasanti*
tī sasambhārika-mahāpathaviṃ kāyena phusanti

Haritan tī allaṇ¹ nīlaṇ¹ saddalaṇ

[90] *Gomayan* tī gavādigomayan

Kaccapan tī atthikacchapādi-anekavidhaṇ

*Phālaṇ*² akkamanti tī ayaphālaṇ² maddanti

Tilavāhan tī tilasakataṇ, tilarāsīṇ vā

*Phussatilaṇ*³ *khādanti* tī mangalapatisaṇṇuttaṇ tilaṇ khā-danti

*Phussatelaṇ*³ *makkhenti* tī tathārūpaṇ tilatelaṇ sarīrab-bhañjanaṇ karonti

Dantaḥatthan tī dantaponan

Mattikāya nahāyanti tī kuṇṇutthādikāya sanhamattikāya sarīraṇ ubbattetvā nahāyanti

Sātakaṇ nvaṣenti tī mangalapatisaṇṇuttaṇ vatthaṇ pari-dahanti

Vethanaṇ vethenti tī sīsavethanaṇ Pattunnāḍipataṇ sīse thapenti, patimuṇcanti

Tedhātukaṇ kusalābhīsanikkhāraṇ tī kāmādhātu-rūpadhātu-arūpadhātusu patīsandhidāyakaṇ kosallasambhūtaṇ paccayābhīsanikkhāraṇ

Sabbaṇ akusalan tī dvādasavidhaṇ akosallasambhūtaṇ akusalaṇ

Yato tī yadā, terasavidho *puññābhīsanikkhāro ca* dvāda-savidho *apuññābhīsanikkhāro ca*, catubbidho *āneñjābhīsanikkhāro ca* yathānurūpaṇ samucchēdappahānena *paññā honti*

Attaditthijaho tī “eso me attā” tī gahita-ditthiṇ jaho
Gāhaṇ jaho tī “eso ’ham asmī” tī mānasampayuttagahanaṇ jaho
Puna attan jaho tī “etan mama” tī tanhāgahanavasena ca ditthigahanavasena ca parāmasitvā gahitaṇ, parato āmatthañ ca, tasmīṇ *abhinivvittañ* ca, balavatanhāvasena gilitvā *ajjhositañ* ca, balavamucchitañ ca

*Sabbaṇ*⁴ *taṇ cattan hoti* tī ādayo vuttanayā yeva

Evaṇ na brāhmaṇo aññato suddhim āhā tī vatvā idāni ye ditthigatikā aññato suddhiṇ bruvanti, tesan tassā ditthiyā

* H, D, S °la

³ T, C pussa°

² T, C, S jālaṇ

⁴ H, D, S, C sabbassa

ambbāhakabhāvaṇ dassento [91] *Purimaṇ pahāyā* ti gātham āha

Tassā 'ttho *Te* hi aññato suddhivādā samānā pi tassā ditthiya appahinattā gahana-muñcanābhūtatāya¹ purima-satthārādiṇ *pahāya aparaya* nissitā, ejāsankhātāya tanhāya anugatā abhūbhūtā rāgādibhedaya² *sangaya*³ na taranti, sangaya tañ⁴ ca atarantā taṇ taṇ dhammaṇ *ugganhantri*⁵ ca *nirassajanti*⁶ ca, makkato va sākhan ti

Purimaṇ satthāraṇ pahāyā ti purimagahitaṇ⁷ satthupatiññaṇ pajahitvā, *aparaya satthāraṇ nissitā* ti aññaṇ satthupatiññaṇ nissitā, allinā *Purimaṇ dhammakkhānaṇ pahāyā* ti ādisu pi es' eva nayo

Ejānugā ti tanhāya anugā *Ejānugatā* ti tanhāya anugatā *Ejānusatā* ti tanhāya anusatā, pakkhantā⁸ vā *Ejāya pannā patitā* ti tanhāya nimuggā ca nikkhipitā ca

[92] *Makkato* ti vānaro *Araññe* ti vipine⁹ *Pavane* ti mahāvane *Caramāno* ti gacchamāno *Evam evā* ti opammasaṇsandanaṇ *Putthū* ti nānā *Putthuditthigatānī* ti nānāvidhāni ditthigatāṇ *Ganhantri* ca muñcantī cā ti gahanavasena ganhantri, cajanavasena muñcantī ca *Ādriyanti* ca *nirassajanti*¹⁰ cā ti palibodhaṇ karonti ca vissajjenti ca khīpanti ca

Pañcamagāthāya sambandho yo ca so ditthi hi naṇ pāva tathā vadānaṇ ti vutto, so sayaya samādāyā ti Tattha sayan ti sāmaṇ *Samādāyā* ti gahetvā *Vatānī* ti hatthivatādini [93] *Uccāvacaṇ* ti aparāparaṇ, hinappanītaṇ vā, satthārato satthārādiṇ *Saññasatto* ti kāmasaññādisu vilaggo *Vidvā* ca vedehi samecca dhamman ti paramatthavidvā ca arahā catūhi maggañānavedehi catusaccadhammaṇ abhisameccā ti Sesaṇ pākatam eva

*Sāmaṇ*¹¹ *samādāyā* ti sayam eva gahetvā *Ādāyā* ti ādiyitvā ganhitvā *Samādāyā* ti sammā ādāya *Ādriyitvā* ti

¹ B, C, D, SA °canaṇ hoti, tāya

² D °didosaya

³ B, C, D omī

⁴ H, S, C omī

⁵ T uggahāyanti, C gan°

⁶ B, C nissa°

⁷ H °maṇ

⁸ H pakkantā, C, B, S °khannā

⁹ B arane, S, C, D irīne

¹⁰ B, C, D nissa°

¹¹ C, S sayaya

palibodhaṇ katvā *Samādivytvā* ti sammā¹ palibodhaṇ katvā *Ganhitvā* ti avissaṇṇetvā *Parāmasitvā* ti dasitvā *Abhanvīsitvā* ti patitthahitvā Kāmasaññādayo vuttanayā eva

[93] *Vidvā* ti medhāvī *Vijāgato* ti vijānanabhāvaṇ² gato *Ñānī* ti paññāsampanno *Vibhāvī* ti ñānena vīmaṇsako *Medhāvī* ti aniccādīhi tūlitañāno

Paññā ti ādayo hetthā vuttanayā yeva Catusaccadhammaṇ vicināti ti *dhammavīcayasambojjhango*, bojjhangattho hetthā vutto va *Vīmaṇsā* ti catusaccadhammavicinānā paññā va, “vīmaṇsā dhammacintanā” ti hi³ vuttaṇ⁴ *Vipassanā* ti maggasampayuttā vividhākārena passanā paññā va *Sammāditthī* ti sobhanā pasatthā sundarā maggasampayuttā sammāditthi

Tehr vedehī ti teh’ eva catūhi maggañānehi *Antagato* ti jāti-jarāmaranassa pariyosānaṇ gato *Kotigato* ti ādayo hetthā vuttanayā va *Vedānaṇ vā antagato* ti jānitabbānaṇ avasānappatto *Vedehī vā antagato* catūhi maggañānavedehi vattadukkhassa pariyantabhāvena antasankhātāṇ nibbānaṇ gato *Viditattā* ti viditabhāvena, jānitabhāvena

Vedāni viceyya kevalāni ti gāthāya ayam⁵ attho yo catūhi maggañānavedehi kilesakkhayaṇ karonto gato, so paramatthato vedagū nāma hoti, so⁶ ca sabbāni⁷ samanabrāhmanānaṇ satthasaññitāni *vedāni* tāy’ eva maggabhāvanāya kiccato aniccādivasena *viceyya*, tattha chandarāgappahānena tam eva *sabbaṇ vedam aticca*, yā pi vedapaccayā aññathā vā uppajjanti vedanā, tāsu *sabbavedanāsu vītarāgo* hoti Tasmā tam atthaṇ dassento *Kiṇ-pattinam*⁸ āhu *vedagū*² ti puttho “idaṇ pattinan”⁸ ti avatvā *vedāni viceyya* pe *vedagū* so ti āha

Yasmā vā yo pavīcayapaññāya vedāni viceyya tattha chandarāgappahānena sabbaṇ vedaṇ aticca vattati, so satthasaññitāni vedāni gato ñāto atikkanto ca⁹ hoti Yo veda nāsu vītarāgo so pi vedanāsaññitāni vedāni apagato¹⁰ atik-

¹ H sutthu

³ H, B omī

⁵ H, S, D, C omī

⁷ S, B, D sabba, C sabbavedam aticca

⁸ H pattitam

⁹ S, B va

² H, D °bhāva

⁴ H, D, B vuttā

⁶ H, S, D, C yo

¹⁰ S, B, C gato

kanto ativedanaṃ¹ gato ti pi vedagū Tasmā tam pi atthaṇ
dassento “idaṇ pattinan”² ti avatvā *vedān viceyya* pe
vedagū so ti āha

[94] *Sameccā* ti ñānena samāgantvā *Abhissameccā* ti
ñānena pativijjhivā *Dhamman* ti catusaccadhammaṇ

Sabbe sankhārā ti sabbe sappaccayā dhammā Te hi
sankhatasankhārā nāma paccayehi sangamma kariyanti ti
sankhārā, te evaṇ paccayehi sangamma katattā sankhatā ti
visesetvā vuttā Kammanibbattā³ tebhūmakarūpādīdhammā
abhissankhatasankhārā ti atthakathāsu vuttā, te pi *Anuccā*
*vatta sankhārā** ti ādisu sankhatasankhāresu sangahaṇ gac-
chanti *Avijjāgato ayaṇ bhikkave, purisapuggalo puññaṇ ce*
sankhāraṇ abhissankharoti† ti ādisu avijjāpaccayā sankhārā va
āgatā Tebhūmakakusalacetanā abhissankharanakasankhārā
nāma *Yāvatikā abhissankhārassa gati, tāvatikaṇ gantvā alkkhā-*
hataṇ maññe atthāsī‡ ti ādisu āgataṇ kāyikacetasikaviriyaṇ
payogābhissankhāro nāma *Saññāvedayatanaṃ odhaṇ samāpan-*
nassa kho āvuso Visākha, bhikkhuno pathamaṇ nirujjhati vacī-
sankhāro, tato kāyasankhāro, tato cittasankhāro§ ti ādisu āgatā
vitakkavicārā vācaṇ sankharonti ti vacīsankhārā, assāsapa-
sāsā kāyena sankhariyanti ti kāyasankhārā, saññā ca vedanā
ca cittaena sankhariyanti ti cittasankhārā Idha pana sankha-
tasankhārā adhippetā

Anuccā ti hutvā abhāvatthena *Dukkā* ti patipīlanat-
thena *Sabbe dhammā* ti nibbānam pi antokaritvā vuttā
Anattā ti avasavattanatthena

Avijjāpaccayā sankhārā ti ettha yaṇ paticca phalam eti,
so paccayo⁴ Paticcā ti na vinā, apaccakkhivā⁵ ti attho
Eti ti uppajjati c’ eva pavattati cā ti attho Api ca upakāra-
kattho paccayattho Avijjā ca sā paccayo ca avijjāpaccayo,
tasmā avijjāpaccayā Sankhārā *sambhavanti* ti abhinibbat-
tanti⁵ Evaṇ sambhavanti-saddassa sesapadehi pi yojanā
kātabbā

* D 11, 157, S 1, 158

† A 1, 112

‡ S 11, 82

§ M 1, 302

¹ D ativedāni, C vedāni

² H, D omit (cf Vism 527)

³ B, C, D omit

⁴ H patititam

⁵ H, S apatikkhivā^c

c

Tattha katamā avijjā² Dukkhe aññānaṃ, dukkhasamudaye aññānaṃ, dukkhanīrodhe aññānaṃ, dukkhanīrodhagāminiyā patipadāya aññānaṃ, pubbante aññānaṃ, aparante aññānaṃ, pubbantāparante aññānaṃ, idappaccayatā-paticcasamuppannesu dhammesu aññānaṃ¹

Katame sankhārā² Puññābhīsaṅkhāro, apuññābhīsaṅkhāro, āneñjābhīsaṅkhāro, kāyasankhāro, vacīsaṅkhāro, citta-sankhāro Attha kāmāvacara-kusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanā puññābhīsaṅkhāro Dvādasa akusala-cetanā apuññābhīsaṅkhāro Catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhīsaṅkhāro Kāyasañcetanā kāyasankhāro Vacīsañcetanā vacīsaṅkhāro Manosañcetanā cittasankhāro

²Tattha siyā Katham pan' etaṃ jānitabbaṃ ime sankhārā avijjāpaccayā hontī ti² Avijjābhāve bhāvato Yassa hi dukkhādisu avijjāsankhātāṃ aññānaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādisu ca aññānena saṅsāradukkhāṃ sukhasaññāya gahetvā tass' eva hetubhūte ti vidhe pi sankhāre ārabhati, samudaye aññānena dukkhahetubhūte pi tanhāparikkhāre sankhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati, nīrodhe pana magge ca aññānena dukkhassa anīrodhabhūte pi gataviśese dukkhanīrodhasaññī hutvā nīrodhassa amagga-bhūtesu pi yaññāmaratapādisu nīrodhamaggasaññī hutvā dukkhanīrodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādimukhena ti vidhe pi sankhāre ārabhati

Api ca so tāya catusu saccesu appahīnāvijjatāya viśesato jāti-jarā³-maranādi-anekādinavokinnam pi puññaphalasankhātāṃ dukkhāṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacī-cittasankhārabhedāṃ puññābhīsaṅkhāraṃ ārabhati devaccharākāmakō vīya marupapātāṃ Sukhasammatassā pi tassa puññaphalassa ante mahāparilāhaṇakaṃ viparīnamadukkhataṃ appassādatañ ca apassanto pi tappaccayaṃ vuttappakāram eva puññābhīsaṅkhāraṃ ārabhati salabho vīya dīpasikkhābhīnipātāṃ madhubindugiddho vīya ca madhulitta-satthadhārālehaṇaṃ Kāmūpasevanādisu ca savipākesu ādinavaṃ apassanto sukhasaññāya c' eva kilesābhībhūtatāya ca dvārattayappavattam pi apuññābhīsaṅkhāraṃ ārabhati

¹ See Vbh 362

² Cf Vism 531

³ B, Vism add roga

bālo viya gūthakīlanaṇ, maritukāmo viya ca visakhādanaṇ
 Āruppavipākesu cā pi sankhāra-viparināmadukkhataṇ ana-
 vabujjhamāno sassatādi-vipallāsavasena cittasankhārābhū-
 taṇ āneñjābhīsaṅkhāraṇ ārabhati disāmūlho viya pisācana-
 garābhīmukhamaggagamanaṇ Evaṇ yasmā avijjābhāvato
 va sankhārābhāvo, na abhāvato, tasmā jānītabbam etaṇ ime
 sankhārā avijjāpaccayā hontī ti ¹

Etth' āha gaṇhāma tāva etaṇ avijjā sankhārānaṇ paccayo
 ti, ²kim panāyam ekā va avijjā sankhārānaṇ paccayo,
 udāhu aññe pi paccayā santi ti? Kim pan' ettha yaḍi
 tāva ekā va, ekakāraṇavādo āpajjati, atha aññe pi santi,
 "avijjāpaccayā sankhārā" ti ekakāraṇaniddeso n' upapaj-
 jati ti? Na n' upapajjati Kasmā? Yasmā

Ekaṇ na ekato idha, nānekam, anekato pi no ekaṇ
 Phalam atthi, atthi pana ekahetuphaladīpane attho

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākatattā,
 katthaci asādhāranattā, desanāvīlāsassa ca veneyyānaṇ ca
 anurūpato ekam eva hetuṇ vā phalaṇ vā dīpeti, tasmā ayam
 idha avijjā vijjamānesu pi aññesu vatthārammana-saha-jā-
 tadhammādisu sankhārakāraṇesu *assādānupassino tanhā pa-
 vaddhati** ti ca, *avijjāsamudayā āsavasamudayo*† ti ca vaca-
 nato aññesam pi tanhādīnaṇ sankhārahetūnaṇ hetū ti pa-
 dhānattā, *Avīdvā bhikkhave, avijjāgato puññābhīsaṅkhāram
 pi abhisaṅkharoti*‡ ti pākatattā asādhāranattā ca sankhārā-
 naṇ hetubhāvena dīpitā ti veditabbā

Eten' eva ca ekekaṇetu-phala-dīpana-parihāravacanena
 sabbattha ekekaṇhetuphaladīpane payojanaṇ veditabban ti

Etth' āha evaṇ sante pi ekantānīttaphalāya sāvaJJāya
 avijjāya kathaṇ puññāneñjābhīsaṅkhārāpaccayattaṇ yujjati?
 Na hi nimbabījato ucchu upapajjati ti? Kathaṇ na yujjati?
 Lokasmiṇ hi

Viruddho cāvīruddho ca sadisāsadiṣo tathā

Dhammānaṇ paccayo siddho, vipākā eva te ca na §

* S 11, 84

† M 1, 55

‡ S 11, 82

§ Vism 543

¹ B, Vism *add another passage* vuttam pi c' etaṇ, etc (see Vism p 532)

² Cf Vism 542

Iti ayaṇ avijjā vipākavasena ekantānuttaphalā sabhā-
vavasena ca sāvajjā pi samānā sabbesaṃ pi etesaṇ puññā-
bhisankhārādīnaṇ yathānurūpaṇ thāna-kicca-sabhāvavirud-
dhāviruddha - paccayavasena sadisāsadisapaccayavasena ca
paccayo hoti ti vedittabbā

Api ca ¹[ayaṇ añño pi pariyāyo] ¹
Cutūpapāte saṅsāre sankhārānaṃ ca lakkhane
Yo paticcasaṃsuppannadhammesu ca vimuṇḍhati
Abhisankharoti so ete sankhāre tividhe yato
Avijjā paccayo tesāṇ tividhānaṃ p' ayaṇ tato
Yathā pi nāma jaccandho naro aparināyako
Ekadā yāti maggena ummaggenā pi ekadā
Saṅsāre saṅsaraṇ bālo tathā aparināyako
Karoti ekadā puññaṇ apuññaṃ api ekadā
Yadā ca ñatvā so dhammaṇ saccāni abhisamessati
Tadā avijjūpasamā upasanto carissati ti *

Sankhārapaccayā viññānaṇ ti cha viññānakāyā cakkhu-
viññānaṇ sotaviññānaṇ ghānaviññānaṇ jivhāviññānaṇ kā-
yaviññānaṇ manoviññānaṇ Tattha cakkhuviññānaṇ ku-
salavipākaṇ akusalavipākaṇ ti duvidhaṇ Tathā sota-ghāna-
jivhā-kāya²-viññānaṇ Manoviññānaṃ pana dve kusalā-
kusalavipākā³ manodhātuyo, tisso ahetukavipāka-manoviñ-
ñānadhātuyo, attha sahetuka⁴-kāma-vacaravipākacittāni, pañ-
ca rūpāvacaravipākacittāni, cattāri arūpāvacaravipākacit-
tāni ti dvāvisatavidhaṇ Iti sabbāni dvattiṇṇsa lokiyavi-
pākaviññānaṇi

Tattha siyā Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ idaṇ vuttap-
pakāraṇ viññānaṇ sankhārapaccayā hoti ti ² Upacitakam-
mābhāve vipākābhāvato Vipākaṇ h' etaṇ, vipākaṇ ca na
upacitakammābhāve uppajjati, yadi uppajjeyya, sabbesaṇ
sabbavipākāni uppajjeyyūṇ, na ca uppajjanti ti jānitabbaṃ
etaṇ sankhārapaccayā idaṇ viññānaṇ hoti ti

Sabbam eva hi idaṇ pavatti-patisandhivasena dvedhā

* Vism 543, 544

¹ B, C, D *omit*

² H, D *add* mano

³ S, B, C, D *omit* kusalākusala

⁴ H °kāni

pavattati tattha dvipañcaviññānāni, dve manodhātuyo somanassa-sahagatāhetuka-manoviññānadhatū ti imāni tē-rasa pañcavokārabhave pavattiyaṇ yeva pavattanti, sesāni ekūnavīsati tīsu bhavesu yathānurūpaṇ pavattiyaṃ pi pa-tisandhiyaṃ pi pavattanti

Laddhappaccayaṃ itī dhammamattam etaṇ bhavanta-ram upeti,

Nāssa tato sankanti, na tato hetuṇ vinā hoti ¹

Itī h' etaṇ laddhappaccayaṇ rūpārūpadhammattaṇ uppaḍḍamāṇaṇ bhavantaram upeti ti vuccati, na satto, na jīvo, tassa nā pi atītabhavato idha sankanti atthi, nā pi tato hetuṇ vinā idha pātubhāvo Ettha ca purimaṇ cava-nato cuti, pacchimaṇ bhavantarādīpatīsandhānato pati-sandhī ti vuccati

Etth' āha Nanu evaṇ asankanti pātubhāve satī ye imasmīṇ manussattabhāve khandhā, tesaṇ niruddhattā phalapacca-yassa ca kammassa tattha agamanato aññassa aññato² ca taṇ phalaṇ siyā². Upabhuñjake ca asatī kassa taṇ phalaṇ siyā² Tasmā na sundaram idaṇ vidhānaṇ ti Tatr' idaṇ vuccati —

Santāne yaṇ phalaṇ etaṇ nāññassa na ca aññato,
Bijānaṇ abhisankhāro etass' atthassa sādḥako
Phalass' uppattiyā eva siddhā bhuñjakasammutī,
Phaluppādena rukkhassa yathā phalaṇ sammutī *

Yo pi vadeyya Evaṇ sante pi ete sankhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyuṇ, avijjamānā vā, yadī ca vijja-mānā, pavattukkhane yeva tesaṇ vipākena bhavitabbaṇ, atha vā avijjamānā, pavattito pubbe pacchā ca nīccaphalā-vahā³ siyuṇ ti So evaṇ vattabbo

Katattā paccayā ete, na ca nīccaphalāvahā,³
Pātubhogādikaṇ tattha vedītabbaṇ nīdassanaṇ ti *

* Vism 555

¹ Vism 553

² B aññabhāvatc

³ H nīccaṇ°

Viññānapaccayā nāmarūpan ti idha vedanā-saññā-san khāra-kkhandhā nāmaṇ, cattāri mahābhūtāni catunnañ ca mahābhūtānaṇ upādāya-rūpaṇ rūpaṇ

Abhāvaka-gabbhaseyyakānaṇ andajānañ ca patisandhikkhane vatthudasakaṇ kāyadasakaṇ ti vīsati-rūpāni, tayo ca arūpino khandhā ti ete tevīsati-dhammā *viññānapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā Sabhāvakaṇ bhāvadasakaṇ pak-khūpitvā tetthaṇsa, opapātikasattesu brahmakāyikānaṇ patisandhikkhane cakkhu-sota-vatthudasakāni jīvitindriyanavakañ cā ti ekūnacattālisa rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhā ti ete dvācattālisadhammā¹ *viññānapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā

Kāma-bhave pana sesaopapātikānaṇ saṇseda-jānaṇ vā sa-bhāvaka-paripunnāyatanānaṇ patisandhikkhane cakkhu-sota-ghāna-jivhā-kāya-vatthu-bhāvadasakāni ti sattati² rūpāni² tayo ca arūpino khandhā ti ete tesattati-dhammā *viññānapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā Evaṇ ukkaṇso Aṭṭakaṇso pana taṇ-taṇ-dasakavikalānaṇ tassa tassa vasena hāpetvā patisandhiyaṇ viññānapaccayā nāmarūpasankhā veditabbā

Arūpinam pana tayo va arūpino khandhā, asaṇṇīnaṇ rū-pato jīvitindriyanavakam evā ti esa tāva patisandhiyaṇ nayo

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese patisandhicitt-tassa thitikkhane patisandhicittena saha pavatta-tututo utu-samutthānaṇ suddhatthakaṇ pātubhavati Pathamabhavan-gato pabhūti cittasamutthānaṇ suddhatthakaṇ, saddapātu-bhāvakāle ututo c' eva cittato ca saddanavakaṇ, kabalī-kārāhārūpajīvināṇ āhārasamutthānaṇ suddhatthakaṇ ti evaṇ āhārasamutthānaṇsa suddhatthakassa utu-cittasamutthāna-nañ ca dvīnaṇ navakānaṇ vasena chabbīsatividhaṇ, ekeka-citte tikkatuṇ uppajjamānaṇ³ vutta-kammasamutthānaṇ⁴ ca sattatividhaṇ ti channavutividhaṇ rūpaṇ, tayo ca arūpino khandhā ti navanavutī-dhammā yathāsambhavaṇ *viññānapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā

Tattha siyā Katham pan' etaṇ jāntabbaṇ patisandhinā-marūpaṇ viññānapaccayā hotī ti² Suttato, yuttito ca sut-

¹ D chacat°, B ticat°

³ H °mānānaṇ

² H, S, C, D omst

⁴ H °thānānañ

tato hi *cittānuparivattino dhammā** tī ādinā nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññānapaccayatā siddhā Yuttito pana —

Cittajena hi rūpena idha ditthena sījhatī

Aditthassā pi rūpassa viññānaṃ paccayo itī¹ tī

Nāmarūpapaccayā salāyatanaṃ tī nāmaṃ vuttam eva
Idha pana rūpaṃ niyamato cattārī mahābhūtāni, cha vatthūni,
jīvitindriyaṃ tī ekādasavidhaṃ Salāyatanaṃ pana cakkhā-
yatana-sota-ghāna-jivhā-kāya-manāyatanaṃ

Tattha sīyā Katham pan' etaṃ jānitabbaṃ nāmarūpaṃ
salāyatanaṃ paccayo tī² Nāmarūpabhāve bhāvato tassa
tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanaṃ hotī,
na aññathā tī

Salāyatanaṃ paccayā phasso tī —

Chal' eva phassā sankhepā cakkhusamphassa-ādayo,

Viññānaṃ iva battiṇsa² vitthārena bhavanti te³

Phassapaccayā vedanā tī —

Dvārato vedanā vuttā cakkhusamphassajādikā,

Chal' eva tā pābhedenā idha dvattiṇsa vedanā⁴

Vedanāpaccayā tanhā tī —

Rūpatanhādibhedena cha tanhā idha dīpitā,

Ekekā tividhā tattha pavattākārato matā⁵

Dukkhi sukhaṃ patthayati, sukhi bhīyo pi icchati

Upekkhā pana santattā sukham icc' eva bhāsītā⁶

Tanhāya paccayā tasmā honti tisso pi vedanā,

Vedanāpaccayā tanhā itī vuttā Mahesinā tī⁶

Tanhāpaccayā upādānaṃ tī cattārī upādānāni kāmūpādā-
naṃ, ditthūpādānaṃ, sīlabbatūpādānaṃ, attavādūpādānaṃ

Upādānaṃ paccayā bhavo tī idha kammabhavo adhippeto,
upapattibhavo pana paduddhāravasena vutto

Bhavapaccayā jātī tī kammabhavapaccayā jātī, patisan-
dhikkhandhānaṃ pātubhāvo

* Dhs , § 1522

¹ H hotī, Vism 562

² Vism 565

³ Vism 567

² C, D chat°

⁴ Vism 566 °

m 568

Tattha siyā Katham pan' etaṇ jāmitabbāṇ bhavo jātiyā paccayo ti ce ? Bāhīrapaccayasamatte pi hīnapanītādī¹-vīsesadassanato Bāhīrānaṇ hī janaka-janani-sukka-sonitā-hārādīnaṇ paccāyānaṇ samatte pi sattānaṇ yamakānam pi sataṇ hīna-panītādīvīseso dissati, so ca na ahetuko, sabbadā ca sabbesaṇ ca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko, tadabhinibbattakasattānaṇ ajjhattasantāne aññassa kāranassa abhāvato ti kammabhava hetuko va Kammaṇ hī sattānaṇ hīnapanītādīvīsesassa hetu, ten' āha Bhagavā Kammaṇ satte vibhajati yad idaṇ hīnappanītātāyā² ti Tasmā jāmitabbam etaṇ bhavo jātiyā paccayo ti

Jātipaccayā jarāmaranaṇ ti ādisu yasmā asati jātiyā jarāmaranaṇ c' eva sokādayo ca dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmaranaṇ c' eva jarāmaranasankhāta-dukkhadhammaphutthassa bālassa jarāmaranābhīsambandhā² vā tena tena dukkhadhammena phutthassa anābhīsambandhā vā sokādayo ca dhammā honti, tasmā jātipaccayā jarāmaranaṇ ti

Samecca abhīsamecca dhammaṇ ti ñānena samāgantvā catusaccadhammaṇ pativijjhivā

Evaṇ dvādasapadikaṇ paccayākārappavattiṇ dassetvā idāni vivattavasena avijjādīnaṇ nirodhadassanattāṇ avijjānīrodhā sankhāranīrodho ti samecca abhīsamecca dhammaṇ ti ādim āha Ettha avijjānīrodhā ti avijjāya anuppādanīrodhena,³ puna appavattinīrodhena Sankhāranīrodho ti sankhārānaṇ anuppādanīrodho hoti Evan sesapadesu pi

Idaṇ dukkhaṇ ti ādayo pubbe vuttanayā eva •

Ime dhammā abhīññeyyā ti ime tebhūmakā dhammā sabhāvalakkhanāvabodhavasena sobhanaṇ' ākārena adhikena ñānena vā sabhāvato jāmitabbā Parīññeyyā ti sāmāññalakkhanāvabodhavasena kīccasamāpanavasena ca byāpītvā jāmitabbā Ime dhammā pahātābbā ti ime samudaya-pakkhikā dhammā tena tena gunangena pahātābbā

¹ panītādī (?)

² H, D °ranādī°

³ S, B, C, D °nīrodhā

Bhāvetabbā ti vaddhetabbā *Sacchikātabbā* ti paccakkhaṇ
kātabbā Duvidhā sacchikiriya patilābhasacchikiriya, āram-
manasacchikiriya ca

Channaṇ phassāyatanānan ti cakkhādīnaṇ channaṇ āya-
tanānaṇ *Samudayaṇ ca* atthagamaṇ cā ti uppādaṇ ca
nirodhaṇ ca

[95] *Bhūripaṇṇo* ti bhūri viyā ti bhūri, tāya bhūripaṇ-
ṇāya samannāgato bhūripaṇṇo *Mahāpaṇṇo* ti ādisu mahā-
paṇṇādīhi samannāgato ti attho 'Tatr' idaṇ mahāpaṇṇā-
dīnaṇ nānattaṇ

Katamā mahāpaṇṇā? Mahante atthe pariganhāti ti ma-
hāpaṇṇā, mahante dhamme, mahantā niruttiyo, mahantāni
patibhānaṇ pariganhāti ti mahāpaṇṇā, mahante silakkhandhe
pariganhāti ti mahāpaṇṇā, mahante samādhikkhandhe, paṇ-
ṇākkhandhe, vimuttikkhandhe vimuttiṇānadassanakkhan-
dhe pariganhāti ti mahāpaṇṇā mahantāni thānāthānāni¹
mahantā² vihārasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, ma-
hante satipatthāne, sammappadhāne iddhipāde, mahantāni
indriyāni, balāni, bojjhangāni, mahante ariyamagge, mahan-
tāni sāmāññaphalāni mahantā² abhiññāyo, mahantaṇ
paramatthanūbbānaṇ pariganhāti ti mahāpaṇṇā *

Katamā puthupaṇṇā? Puthu nānākkhandhesu ṇānaṇ pavat-
tatī ti puthupaṇṇā, puthu nānādhātusu, puthu nānā-āya-
tanesu, puthu nānāpatīccasamuppādesu, puthu nānāsuñña-
tamanupalabbhesu,³ puthu nānā-atthesu dhammesu nirut-
tisu patibhānesu, puthu nānāsilakkhandhesu, puthu nānā-
samādhī-paṇṇā-vimutti-vimuttiṇānadassanakkhandhesu, pu-
thu nānāthānāthānesu,⁴ puthu nānāvihārasamāpattisu, puthu
nānā-ariyasaccesu, puthu nānāsatipatthānesu, sammappadhā-
nesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhangesu, puthu
nānā-ariyamaggesu, sāmāññaphalesu, abhiññāsu, puthu nā-
nājanasādhārane⁵ dhamme samatikkamma paramatthe nib-
bāne ṇānaṇ pavattatī ti puthupaṇṇā †

* Cf Pts II, 190

† Cf Pts II, 191

¹ B thānāni

² H mahā

³ B, C °lambesu

⁴ B omits thānā

⁵ H adds (nānā-)vihārasamāpatti°

Katamā *hāsapaññā*²¹ Idh' ekacco hāsabahulo¹ vedabahulo tūttibahulo pāmojjabahulo silaṇ paripūreti, indriyasāṇvaraṇ paripūreti bhojane mattaññutaṇ jāgariyānuyogaṇ silakkhandhaṇ, samādhikkhandhaṇ, paññākkhandhaṇ vimuttikkhandhaṇ, vimuttiñānadassanakkhandhaṇ paripūreti ti hāsapaññā Hāsabahulo pāmojjabahulo thānāthānaṇ pativijjhatī ti hāsapaññā Hāsabahulo¹ vihārasamāpatṭiyo paripūreti ti hāsapaññā Hāsabahulo¹ ariyasaccāni pativijjhatī ti, satipatthāne bhāvetī ti sammappadhāne, iddhipāde indriyāni, balāni, bojjhangāni, ariyamaggaṇ bhāvetī ti hāsapaññā Hāsabahulo¹ sāmāññaphalāni sacchikarotī abhiññāyo pativijjhatī ti hāsapaññā Hāsabahulo¹ veda-tutthipāmojjabahulo² paramatthaṇ nibbānaṇ sacchikarotī ti hāsapaññā *

Katamā *javanapaññā*² Yaṇ kiñci rūpaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ ajjhattaṇ vā bahiddhā vā olārikaṇ vā sukhumaṇ vā hīnaṇ vā paṇītaṇ vā, yaṇ dūre santike vā sabbaṇ rūpaṇ aniccato khippaṇ javatī ti javanapaññā Dukkhatō anattato khippaṇ javatī ti javanapaññā Yā kāci vedanā, yā kāci saññā, ye keci sankhārā, yaṇ kiñci viññānaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ pe yaṇ dūre santike vā, sabbaṇ viññānaṇ aniccato dukkhato anattato khippaṇ javatī ti javanapaññā Cakkhuṇ pe jarāmaranaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ aniccato dukkhato anattato khippaṇ javatī ti javanapaññā Rūpaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ aniccaṇ khayatthēna, dukkhaṇ bhayatthēna, anattā asāraikatthēnā ti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṇ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṇ javatī ti javanapaññā Vedanā saññā sankhārā viññānaṇ cakkhuṇ pe jarāmaranaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ aniccaṇ khayatthēna dukkhaṇ bhayatthēna, anattā asāraikatthēnā ti tulayitvā pe vibhūtaṇ katvā jarāmarananirodhe nibbāne khippaṇ javatī ti javanapaññā Rūpaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ aniccaṇ sankhataṇ paticcasamuppannaṇ khayadhammaṇ vayadhammaṇ virāgadhammaṇ nirodhadhammaṇ ti tulayitvā

Cf Pts 11, 199

¹ H hāsu°

² H, D, B omī

pe vibhūtaṃ katvā ¹rūpanirodhe nibbāne khīppaṃ javatī ti javanapaññā Vedanā saññā sankhārā viññānaṃ, cakkhuṃ pe jarāmaranaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ pe nirodhadhamman ti tulayitvā pe vibhūtaṃ katvā jarāmarananirodhe nibbāne khīppaṃ javatī ti javanapaññā *

Katamā *tikkhapaññā* ? Khīppaṃ kilese chīdatī ti tikkhapaññā Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ vyāpādativakkaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitaṃ, uppannuppanne² pāpake akusale dhamme uppannaṃ rāgaṃ, uppannaṃ dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkhaṃ, palāsaṃ, issaṃ macchariyaṃ, māyaṃ, sātheyyaṃ, thambhaṃ, sārambaṃ, mānaṃ, atimānaṃ, madaṃ, pamādaṃ, sabbe kilese, sabbe duccarite, sabbe abhisankhāre, sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti, pajahatī, vinodetī, vyantīkarotī, anabhāvaṃ gametī ti tikkhapaññā Ekamhi āsane cattāro ariyamaggā, cattāri ca sāmāññaphalāni, catasso ca patisambhūdā, cha ca abhiññāyo adhigatā honti, sacchikatā phussitā paññāyā ti tikkhapaññā †

Katamā *nibbedhikapaññā* ? Idh' ekacco sabbasankhāresu ubbegabahuḷo hoti uttāsabahuḷo ukkanthābahuḷo³ aratībahuḷo anabhīratībahuḷo bahimukho, na ramatī sabbasankhāresu, anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandaṃ nibbijjhatī padāletī ti nibbedhikapaññā Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandaṃ mohakkhandaṃ kodhaṃ upanāhaṃ pe sabbe bhavagāmikamme nibbijjhatī padāletī ti nibbedhikapaññā †

Sa sabbadhammesu vīsenibhūto yaṃ kiñci ditthaṃ va suttaṃ mutaṃ vā ti so bhūripaṇño khīnāsavo yaṃ kiñci ditthaṃ vā suttaṃ vā mutaṃ vā, tesu sabbadhammesu mārasenaṃ vināsetvā thitabhāvena *vīsenibhūto* ⁴ *Tam eva dassin* ti taṃ evaṃ visuddhīdassiṃ, *vivataṃ carantaṃ* ti tanhāchadanādivigamena vivataṃ hutvā carantaṃ *Ken' idha lokasmaṃ vikappa-*

* Cf Pts 11, 200

† Cf Pts 11, 201

¹ H adds jarāmarana

² B, C uppanne

³ B, C, D °thanaba°

⁴ H adds yaṃ kiñci ditthaṃ vā

yeyyā tī kena idha loke tanhākappena vā dīthīkappena vā koci vīkappeyya, tesañ vā pahīnattā rāgādīnā pubbe vuttenā tī ?

[96] *Kāmā te pathamā senā* tī ādisu catusu gāthāsu ayam attho Yasmā ādito va agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mohayanti, te abhībhuyya anagāriyabhāvaṇ upagatānaṇ, pantesu¹ vā senāsanesu, aññātaraññātāresu vā adhīkusalesu dhammesu aratī uppajjati,—vuttañ h' etaṇ *Pabbajitena kho āvuso abhiratī dukkarā** tī,—tato te parapatībaddhajīvikattā *khuppiṇā* bādheti, tāya bādhitāya pariyesanatanhā cittaṇ kilamayati,² atha nesañ kilantacittānaṇ *thīnamiddhaṇ* okkamati, tato visesam anadhīgacchantānaṇ durabhīsamābhavesu arañña-vanapatthesu³ senāsanesu viharataṇ utrāsasaññitā *bhīrutā* jāyati, tesañ ussankīta-parīsañkītānaṇ dīgharattaṇ vīvekarasam anassādayamānānaṇ viharataṇ “siyā nu kho esa maggo” tī pariyattīyaṇ *vīcīcchā* uppajjati, taṇ vīnōdetvā viharataṇ appamattakena visesādhīgamena māna-makkha-thambhā jāyanti, te pi vīnōdetvā viharataṇ tato adhīkatara-visesādhīgaṇ nissāya lābhasakkāra-sīlōkā uppajjanti, lābhādimucchitā⁴ dhammapatirūpakāni pakāsenti micchāyasaṇ adhīgantvā tattha nīvitthā⁵ jātīādhihi attānaṇ ukkaṇsenti, paraṇ vambhenti Tasmā kāmādīnaṇ pathamasenādībhāvo veditabbo

Evam etaṇ dasavīdhaṇ senaṇ uddisītvā yathā sā kanha-dhammasamannāgatattā kanhassa namucino upakārāya saṇvattati, tasmā⁶ ‘tava senā’ tī nīddisanto āha *esā namuci te senā, kanhassābhīppahārīnī* tī Tattha *abhīppahārīnī* tī samānabrāhmanānaṇ ghātīnī,⁷ nīppothīnī,⁸ antarāyakārī tī attho *Na taṇ asūro jīnāti, jetvā ca labhate sukhaṇ* tī evaṇ tava⁹ senaṇ *asūro* kāye ca jīvite ca sāpekkho puriso na jīnāti, sūro pana jīnāti, jetvā ca maggaphalasukhaṇ adhīgacchati

* S IV, 260

¹ H panthesu

² H °panthesu

³ B, S, C thitā

⁴ H, D, B ghātānī

⁵ H nīpphotānī, B nīppothīnī

⁶ H, B kilamessati

⁷ H, S, B lābhādhi°

⁸ B taṇ māraṇ

⁹ S, C māra

Yato catūhr ariyamaggehi¹ ti yadā catūhi niddosa-nibbānamaggasankhātehi maggehi Mārasenā ti mārassa senā, vacanakarā kilesā Patisenkarā ti patipakkhakarā Jitā cā ti parājayam² āpāditā³ ca Parājitā cā ti niggaḥitā ca Bhaggā ti bhinnā Vipvaluggā ti cunnavicunnā Param-mukhā ti vimukhabhāvaṇ pāpitā Visesabhūto ti nikkuleso hutvā thito

Vodānadassī ti vyavadānadassī Tāni-c-chadanāni ti etāni tanhādikulesachadanāni Vvatāni ti pākatikatāni Viddhaṇ-sitāni ti thitattānato apagatāni Uggāhātāni⁴ ti uppātītāni Samugghātāni ti visesena uppātītāni

[97] Na kappayanti ti gāthāya sambandho, attho ca Kiñca bhīyo⁵? Te hi tādisā santo dvinnāṇaṇ kappānaṇ purekkhārānaṇ ca kenaci na kappayanti, na purakkharonti Paramatthaṇ⁶ accantasuddhiṇ⁷ adhigatattā accantasuddhā⁸ yeva akiriya-sassataditthiṇ⁹ accantasuddhī ti na te vadanti Adānaganthaṇ gathitaṇ vasaṇ¹⁰ ti catubbidham pi rūpādinaṇ ādayakattā ādānaganthaṇ attano cittasantāne gathitaganthaṇ¹¹ ariyamaggasatthena, vissaṇṇa chinditvā Sesaṇ pākatam eva

[98] Accantasuddhin ti accanta-paramasuddhiṇ Saṅsārasuddhin ti saṅsārato suddhiṇ Akiriyasuddhin¹² ti “karoto na kariyati pāpan” ti akiriyaḍitthiṇ Sassatavādan¹³ ti ‘nicco, dhuvo, sassato’ ti vacanaṇ na vadanti, na kathenti

Ganthā ti nāmakāyaṇ ganthenti, cuti-patisandhivasena vattasmiṇ ghatenti ganthenti ti ganthā Abhiṇṇhā ca sā nāmakāyagathanavasena¹⁴ gantho cā ti abhiṇṇhākāyagantho Hitasukhaṇ vyāpādayati ti vyāpādo, vyāpādo ca so vuttanayena gantho cā ti vyāpādo kāyagantho Sīlabbataparamāso ti ito bahiddhā samanabrāhmanānaṇ sīlena suddhi, vatena suddhi ti parato āmāso Idan-saccābhinnaveso ti sabbaññubhāsitaṇ pi patikkhipitvā “sassato loko, idam eva saccaṇ,

¹ H, B parājayamānā

² H, B hanitā

³ T upagātītāni

⁴ H, D °tha

⁵ H, D °dhi

⁶ S, B, C, D °dhiṇ

⁷ H, D, B °thi

⁸ B, S, C, SnA gadhitaṇ baddhaṇ

⁹ H, D, S °yaditthim

¹⁰ H, D asas°

¹¹ H °ganthanavasena

mogham aññān ” ti iminā ākārena abhiniveso *idaṃsaccābhīnivesa*.

Attano ditthiyā rūgo ti attanā ’bhīnīvisitvā gahitāya ditthivā chandarāgo

Paravādesu āghāto ti parassa vacanesu kopō

Appaccayo ti atutthākāro

Attano sīlaṃ vā ti attanā samādinna-gosilādisīlaṃ vā

Attano ditthī ti attanā gahitā parāmatthā ditthī

Tehr ganthehī ti etehi vuttehi nāmākāyaghatanehi ¹

Rūpaṃ ādīyanti ti catusamutthānikaṃ rūpārammaṇaṃ ādīyanti, ganhanti *Upādīyanti* ti upagantvā ganhanti *Ganhanti* tanhāgahanena, *parāmasanti* ditthigahanena *abhinīvasanti* mānagahanena *Vattan*² ti tebhūmakavattaṃ

Ganthe ti bandhane *Vossajjtvā vā* ti sammā vissajjtvā vā [99] *Gathite* ti bandhane *Ganthite* ti bandhanena³ bandhite⁴ *Vibandhe* ti vīsesena baddhe⁵ *Ābandhe* ti anekavidhena baddhe⁶ *Palibuddhe* ti amuñcite bandhane

*Pothayitvā*⁷ ti tanhā-māna-ditthibandhanāni pappothayitvā *Vissajjā* ti caṇḍitvā

Ime pana cattāro ganthe kilesapatipātīyā pi āharitvā vattati, maggapatipātīyā pi kilesapatipātīyā abhiṃjāhākāyagantho arahattamaggena pahiyati, vyāpādo kāyagantho anāgāmmaggena, silabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhīniveso kāyagantho sotāpattimaggena Maggapatipātīyā silabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhīniveso kāyagantho sotāpattimaggena, vyāpādo kāyagantho anāgāmmaggena, abhiṃjāhākāyagantho arahattamaggenā ti.

Ete cattāro ganthā yassa saṃvijjanti, taṃ cutipatisandhivasena vattasmiṃ ganthenti, ghatentī ti⁸ ganthā Te catupabbhedā Abhiṃjāyanti etāya, sayaṃ vā abhiṃjāyati, abhiṃjāyanamattam eva vā esā ti *abhiṃjāhā*, lobho yeva Nāmākāyaṃ gantheti, cutipatisandhivasena vattasmiṃ ghateti ti *kāyagantho* Vyāpajjati tena cittaṃ, pūtibhāvaṃ gacchati,

¹ H, S ° ganthanehi

³ H, D, B ganthanena

• H, S, D, C bandhe

⁷ T, S, B, D phota°

² T omīś

⁴ H, D, B ganthite

⁶ H bandhane

⁸ H ghatten°

vyāpādayatī vā vinayācāra-rūpasampatti-hitasukkhādīnī tī
vyāpādo Ito bahiddhā samana-brāhmanānaṃ sīlena suद्धi-
 vatena suद्धi tī parāmasanaṃ *silabbataparāmāso* Sabbañ-
 ñubhāsitaṃ pi patikkhipitvā “sassato loko, idam eva saccaṃ,
 mogham aññaṃ” tī ādinā ākārena abhinivisatī tī *idan-*
saccābhinniveso

Yathā vayhaṇ vā tī ādiṇ¹ vayhādivīsankharanaṃ, ganthānaṃ²
 viyogakarane upamaṃ³ dassento āha

Na janentī tī na uppādentī *Na sañjanentī* tī na nibbattentī
Nābhinnibbattentī tī upasaggavasena padaṃ vaddhitaṃ *Na*
sañjanentī tī uppādalakkhanaṃ na nibbattentī *Nābhinnib-*
battentī tī pavattilakkhanaṃ sandhāya vuttaṃ

Catunnaṃ kilesasīmānaṃ atitattā *sīmāṅgo* Bāhitapāpattā
brāhmaṇo Itthambhūtaṃ ca *tassa natihī* paracitta-pub-
 benivāsañānehi *ñatvā vā* maṃsa-dibbacakkhūhi *disvā vā*
 kiñci samuggahitaṃ, abhinivittan tī vuttaṃ hotī So ca
 kāmarāgābhāvato *na rūgarāgī*, rūpārūparāgābhāvato⁴ *na*
vrāgaratto Yato evaṃ-vidhassa *tassa idaṃ paramaṃ* tī
 kiñci *idha uggahitaṃ natihī* tī arahattanikūtena desanaṃ nī-
 thapesi

Catasso sīmāyo tī cattāro pañchedā

Ditthānusayo tī ditthī ca sā appahīnatthēna anusayo cā
 tī ditthānusayo Vicikicchānusayādīsu pi es’ eva nayo
 Ken’ atthēna anusayo⁵ Anusayanatthēna Ko esa anu-
 sayanattho nāmā tī⁶ Appahīnattho, ete hi appahīnatthēna
 tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā anusayā tī vuccanti
 Anusenti tī anurūpakāraṇaṃ⁷ labhitvā uppajjantī tī attho

Athā pi siyā anusayanattho nāma appahīnākāro, appahī-
 nākāro ca⁸ uppajjati tī vattuṃ na yujjati, tasmā⁹ na anusayā
 uppajjantī tī² Tatr’ idaṃ pativacanaṃ na appahīnākāro
 anusayo, anusayo tī pana appahīnatthēna thāmagatā kilesā
 vuccanti So³ cīttasampayutto, sārammano, sappaccayat-
 thena sahetuko, ekantākusalo, atīto pi hotī anāgato pi pac-
 cuppanno pi, tasmā uppajjati tī vattuṃ yujjati

¹ H ādi

³ D uppattiṃ, C upamatthaṃ

⁵ H “karaṇaṃ.

⁷ H yasmā

² B khandhānaṃ

⁴ B “pachandarāgā”

⁶ H, D va

⁹ All MSS yo

Tatr' idaṃ pamāṇaṃ Patisaṃbhīdāyaṃ tāva Abhisamaya-kathāya* *Kathaṃ paccuppanne kilese pajahatī* ? ti pucchāṇi¹ katvā² anusayānaṃ paccuppannabhāvassa atthitāya *thāmagato anusayaṃ pajahatī* ti vuttaṃ Dhammasaṅganiyaṃ mohassa padabhājanē† *avijjānusayo avijjāpariyutthānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmaṃ samaye moho hotī* ti akusalacittena saddhiṃ mohassa uppannabhāvo vutto Kathāvatthusmiṃ‡ *Anusayā avyākatā, anusayā ahetukā anusayā cittavippayuttā* ti sabbe vādā patisedhitā³ Anusaya-yamake sattannaṃ mahāvārāṇaṃ aññatarasmiṃ uppajjanavāre *Yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa patighānusayo uppajjati*²§ ti ādi vuttaṃ Tasmā “anuseṇti ti anurūpakāraṇaṃ labhivā uppajjanti” ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamāṇena suvuttan ti veditabbaṃ

Yam pi “cittasampayutto sārammano” ti ādi vuttaṃ, tam pi suvuttam eva, anusayo hi nām' esa parinipphanṇo cittasampayutto akusaladhammo ti nīttam ettha gantabbaṃ

Tattha *ditthānusayo* catusu ditthisampayuttesu, *vicikicchānusayo* vicikicchāsahagate, *avijjānusayo* dvādasasu akusalacittesu, saha-jāta-vasena ārammanavasena ca, tayo pi avasesa⁴-tebhūmakadhammesu ārammanavasena ditthi-vicikicchā-mohā

Kāmarāgānusayo c' ettha lobhasahagatacittesu saha-jāta-vasena ārammanavasena ca, manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammanavasena' eva uppajjamāno lobho

Patighānusayo domanassa-sahagatacittesu saha-jāta-vasena ārammanavasena ca, amanāpesu avasesa-kāmāvacaradhammesu ārammanavasena' eva uppajjamāno doso

Mānānusayo ditthivippayutta-lobhasahagatacittesu saha-jāta-vasena ārammanavasena ca, dukkhavedanāvajjesu avasesa-kāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammanavasena' eva uppajjamāno māno

Bhavarāgānusayo catusu ditthivippayuttesu uppajjamāno

* Pts II, 215

† Kv u, xi, 1

† Dhs, § 1061

§ Yam I, 373

• ¹ S, C pucchitvā

³ H, D, B add ti .

² S, C omitt

⁴ H avi°

pi saha-jātavasena vutto Ārammanavasen' eva¹ pana rūpā-rūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto .

Tattha *ditthānusayo* ti dvāsatthivīdhā ditthi *Vicikicchā-nusayo* ti atthavatthukā vicikicchā *Tadekatthā ca kilesā* ti² ditthiyā vicikicchāya saha-jekattavasena ekato thitā [100] *Mānānusayo* ti navavidhamāno

Paracattāñānena vā ñatvā ti paresaṇ cittācārajānana-pañ-ñāya jānitvā, cetopariyañānena jānitvā ti vuttaṇ hoti *Pubbenvāsānussatiñānena vā* ti atīte nivuttha-khandhānus-sarañānena jānitvā *Maṇsacakkhunā vā* ti pakaticak-khunā *Dibbacakkhunā vā* ti dibbasadisena dibbavihārasan-nissitena vā dibbena cakkhunā passitvā

Rāgarattā ti rāgena rañjitā *Ye pañcasu kāmāgunesū* ti ye pañcasu rūpādi-vatthukāmakotthāsesu *Virāgarattā* ti virāgasankhātāsu rūpārūpasamāpattīsu atirattā allinā *Yato kāmarāgo cā* ti yadā kāmabhava³ rāgo ca, rūpārūparāgesu⁴ pi es' eva nayo

Suddhatthakāsuttaniddesavannanā nitthitā

^ *Catutthaṇ*

¹ H, S °na ca

² H *adda* saha-jekattavasena

³ H, S, D, C kāma

⁴ H, S, D, C °pabhavesu

V PARAMATTHAKASUTTANIDDESAVANNANĀ

[102] Pañcame Paramatthakasutte *Paraman ti dūthīsu paribbasāno* ti idaṇ paraman ti gahetvā sakāya sakāya dīthiyā vasamāno *Yad uttarāṇ kurute* ti yaṇ attano satthārādīṇ setthaṇ karoti *Hīnā ti aññe tato sabbam āhā* ti taṇ attano satthārādīṇ thapetvā tato aññe sabbe 'hīnā ime' ti āha *Tasmā vivādāni avītivatto* ti tena kāraṇena tāni¹ dīthīkalahāni² avītivatto va hoti

Vasanti ti pathamuppannadīthivasena vasanti *Sayvasanti*³ ti pavāsītva vasanti *Āvasanti* ti viśesena vasanti *Parivasanti* ti sabbabhāvena vasanti

Taṇ upamāya sādiento *yathā agārikā vā* ti ādīm āha *Agārikā vā* ti gharasāmikā *Gharesu vasanti* ti attano gharesu āsankāvirahitā hutvā nivasanti *Sāpatikā vā* ti āpattibahulā *Sakilesā* ti rāgādīkilesabahulā

Uttarāṇ karoti ti atirekaṇ karoti

[103] *Ayaṇ satthā sabbaññū* ti 'ayaṇ amhākaṇ satthā sabbaṇ jānāti'

*Sabbe parappavāde*⁴ *khīpaṭi*⁴ ti sabbā paraladdhiyo chaddeti *Ukkhīpaṭi* ti nīharati *Parikkhīpaṭi* ti parammukhe karoti

Dīthīmedhagāni ti dīthīvihesakāni

[104] *Dutiyagāthāy'* attho evaṇ avītivatto ca⁵ *yaṇ dūthe sute sīlabbate mute* ti etesu catusu vatthusu uppanna-dīthī-sankhāte *attani* pubbe vuttappakāraṇ *āmsaṇsaṇ passati*, *tad eva so tattha sakāya*⁶ dīthiyā āmsaṇsaṇ idaṇ⁷ setthaṇ ti abhinivāsītva *aññaṇ sabbaṇ* parasatthārādīkaṇ *mhinato passati*

Dve āmsaṇse passati ti dve guṇe oloketi *Dīthadham*

¹ B, C, D, SnA so

³ B pava°

⁶ H, S omī

⁶ H, D sakkāya°

² B, D, SnA °kalahe

⁴ H paravāde vikkhi°

⁷ H, D, SnA omī

mikañ cā ti ditthe paccakkhe attabhāve vipaccanakagunaṃ
Samparāyikañ cā ti paraloke patilabhitabba-gunañ ca .

Yaṇ-ditthiko satthā ti yaṇ-laddhiko titthāyatana-sāmikō

Alaṇ nāgattāya vā ti¹ nāgarājabhāvāya² vā pariyaṭṭaṇ
Supannattādisu pi es' eva nayo Devattāya vā ti sammūti-
devāḍibhāvāya

Āyatṇ phalapātrikankhī hoti ti anāgate vipākaphalaṇ³
patthayāno⁴ hoti

Ditthasuddhiyā pi dve āmisaṇse passatī ti cakkhuvīññānena
dittha-rūpāyatana-sa vasena suddhiyā hetuttā pi attano
gahita-gaḥana-sa dve guṇe oloketi *Sutasuddhiyādisu pi es'*
eva nayo

[105] *Tatīyagāthāy' attho evaṇ passanto pi⁵ yaṇ* attano
satthārādīṇ *nissito aññaṇ* parasatthārādīṇ *hīnaṇ passatī, tam*
pana dassanaṇ *ganthaṃ* eva *kusalā vadanti*, bandhanaṇ⁶ ti
vuttaṇ hoti *Yasmā etad eva, tasmā hi ditthaṇ va suttaṇ*
mutaṇ vā sīlabbatāṇ bhikkhu na nissayeyya, nābhīnīvisēyyā ti
vuttaṇ hoti.

Kusalā ti khaṇḍhādījānane chekā *Khandhakusalā* ti
rūpādisu pañcasu khaṇḍhesu *kusalā Dhātu-āyatana-*
patīccasamuppāda - satīpatthāna - sammappadhāna - iddhi-
pāda-indriya-bala-bojjhanga-magga-phala-nībbānesu pi es'
eva *nāyo Tattha maggakusalā* ti catusu maggesu,
Phalakusalā ti catusu phalesu, *Nībbānakusalā* ti duvidhe
nībbāne chekā

Te kusalā ti te etesu vuttappakāresu chekā, *evaṇ vadanti* ti
evaṇ kathenti *Gantho eso* ti passato ca attano satthārādīnis-
sītatañ⁷ ca aññaṇ parasatthārādīṇ hīnato passanañ⁸ ca
ganthaṇ bandhanaṇ eso ti vadanti *Lagganaṇ etan* ti etaṇ
vuttappakāraṇ⁹ nāgadante laggitaṇ viya adho lagganaṇ¹⁰
Bandhanaṇ etan ti chinditū¹¹ dukkhatthēna saṅkhaḥkādi-

¹ H adds ditthe paccakkhe attabhāve vipaccanaka

² H, S, D, C omī rāja

⁴ H, D, B patthano

⁶ B gantha°

⁸ H, B °atañ

¹⁰ S bandhanaṇ, C lambanaṇ

³ H, D, B °la

⁵ S, C, D, SnA passato p' assa

⁷ H °rādīṇ° takañ

⁹ H, D, B °kāraṇaṇ

¹¹ Most nicchin°

bandhanaṃ viya bandhanaṃ¹ [106] *Palibodho* eso ti saṃsā-rato nikkhamituṃ appadānatthena eso palibodho

Catutthagāthāy' attho Na kevalaṃ dīttha-sutādiṃ na² nissayeyya, api ca kho pana asaṅjātaṃ uparūpaṃ *dīthim pi lokasmiṃ na kappayeyya*, na janayeyyā ti vuttaṃ hoti Kīd-saṃ³ *Ñānena vā sīlavatena vā* pi ti samāpattiñānādiñā-nena vā sīlabbatena vā yaṃ⁴ kappayissatī,⁴ etaṃ *dīthiṃ na kappayeyya* Na kevalaṃ ca dītthiṃ na kappayeyya, api ca kho pana mānena pi jātiādihi vatthūhi *samo ti vā attānaṃ anūpaneyya hīno na maññetha vīsesi vā* pi ti

*Atthasamāpattiñānena*⁵ vā ti pathamajjhānādiṃ atthan-naṃ samāpattinaṃ sampayuttapaññāya vā *Pañcābhī-ñāñānena vā* ti lokikānaṃ pañcannaṃ abhiññānaṃ sampa-yuttapaññāya vā *Micchāñānena vā* ti viparītasabhāvena pavattāya paññāya amutte muttaṃ mayā⁶ ti evaṃ uppannena micchāñānena vā

[107] Pañcamagāthāy' attho evaṃ hi dītthiṃ akappento amaññamāno ca *attaṃ pahāya anupādīyāno* yaṃ pubbe gahitaṃ, taṃ pahāya aparāṃ aganhanto tasmīn pi vuttappakāre *ñāne*⁷ duvidhaṃ *nissayaṃ na karoti*, akaronto ca *sa ve*⁸ *vīyattesu nānādītthivasena bhīnnesu sattesu*⁹ *na vaggasāri chandādiva-sena agacchanadhammo hutvā dvāsattiyā*¹⁰ dītthiṃ kiñci *dītthiṃ, na pacceti na paccāgacchatī* ti vuttaṃ hoti

[108] *Catūhi upādānehi* ti kāmūpādānādihi catūhi bhusaṃ-gahanehi¹¹

Sa ve vīyattesu ti so puggalo nicchitesu *Bhīnnesu* ti dvīdhā bhīnnesu

Idāni yo so imāya gāthāya vutto khīnāsavo, tassa vanna-bhananatthaṃ *yassūbhayante* ti ādikā tisso gāthāyo āha

Tāsu¹² pathamagāthāya [109] *yassūbhayante* ti pubbe vutte phassādibhede, *panīdhī* ti tanhā, *bhavābhavāyā* ti punappu-

¹ H, D, B *omī*

² H *omīs*

³ H na, D yā na, B, SnA yā

⁴ B, SnA kappīyati

⁵ H °ñāne

⁶ H, B passatī

⁷ H, S *add pi*

⁸ B, D ce

⁹ H, D tesu

¹⁰ H, D °thi

¹¹ H °gahitehi

¹² H tesu

na¹ bhavāya *Idha vā huraṇ vā* ti sakattabhāvādibhede idha vā, parattabhāvādibhede parattha vā

Phasso eko anto ti cakkhusamphassādiko eko kotthāso *Phassasamudayo* ti vatthārammano yato samudeti uppajjati, so samudayo *Dutiyo anto* ti dutiyo kotthāso

Atītan ti atī² itaṇ² atītaṇ, atikkantaṇ ti vuttaṇ hoti *Anāgatan* ti na āgataṇ anāgataṇ, anuppannaṇ ti vuttaṇ hoti Sūkhavedanādayo viśabhāgavasena, nāmarūpadukaṇ namana-ruppanavasena, ajjhattikādayo ajjhatta³-bāhīravasena, sak-kāyādayo khandhapañcakānaṇ pavatti⁴-samudayaavasena vut-tā ti veditabbā

Sakattabhāvo ti attano attabhāvo *Parattabhāvo* ti parass' attabhāvo

[110] *Dutiyagāthāya dutthe vā* ti ditthasuddhiyā⁵ vā Esa nayo sutādisu

Saññā ti saññāsamutthāpikā⁶ ditthi

[111] *Aparāmasantaṇ* ti tanhā-mānaditthiṇi na parāmasantaṇ *Anabhinivisantaṇ* ti teh' eva anabhinivisantaṇ

Vinibaddho ti vā ti mānena vinibaddho ti vā *Parāmattho ti vā* ti parato nicca-sukha-subhādīhi parāmattho ti vā *Vikkhepagato* ti uddhaccavasena *Anutthangato* ti vicikicchāvasena *Thāmagato* ti anusayavasena *Gatiyā* ti gantabbavasena

[112] *Tatīyagāthāya Dhammā pi tesāṇ na paticchitāse* ti dvāsattuditthigatadhammā pi tesāṇ 'idam eva saccaṇ mogham aññan' ti evaṇ na paticchitā

Pārangato na pacceti tādā ti nibbānapāraṇ gato tena tena maggena pāhīne kilese puna n' āgacchati, pañcahi ca ākārehi tādā hoti ti *Sesaṇ pākatam* eva

Visativatthukā sakkāyaditthi ti rūpaṇ attato samanupassati* ti ādinā nayena ekekasmīṇ khandhe catūhi catūhi ākārehi pañcakkhandhe patitthaṇ katvā pavattā vijjamāne kāye ditthi

* M 111, 17, etc , S 111, 3, etc

¹ H, S, B °na

³ B °ttika

⁵ H, D ditthi°

² H, D omī

⁴ H, D asampatti

⁶ H °pitā

[113] *Dasavattukā micchādittihī* ti *natthi dinnan** ti ādinayappavattā ditthi

Antaggāhikā dīthī ti *sassato loko, idam eva saccaṇ, mogham aññan†* ti ādinayappavattā ekekaṇ antaṇ atthi ti gahetvā pavattā ditthi

Yā evarūpā dīthī ti idāni vuccamānānaṇ ekūnavīsati-pādanāṇ sādharanaṇ mūlapadaṇ Yā ditthi, tad eva *dīthigataṇ*, yā ditthi, tad eva *dīthigahanaṇ* ti sabbesaṇ¹ sambandho kātabbo

Yā ayāthāvadassanatthena ditthi, tad eva ditthisu² gataṇ dassanaṇ, dvāsattaditthiyā antogatattā³ ti *dīthigataṇ* Hetthā pi 'ssa attho vutto yeva Dvīnaṇ antānaṇ ekantaṇ gatattā pi *dīthigataṇ*

Tattha *sassato* ti nicco, *loko* ti attā, “Idha sarīraṇ yeva nassati, attā pana idha parattha ca so yevā” ti maññanti So hi sāmāññi eva āloketi ti katvā loko ti maññati *Asassato* ti anicco, attā sarīren' eva saha nassati ti maññanti

Antavā ti paritte kasine jhānaṇ uppādetvā taṇ parittakasinārammanaṇ⁴ cetanaṇ 'sāpariyanto attā' ti maññanti *Anantavā* ti na antavā Appamāne kasine jhānaṇ uppādetvā taṇ appamānakasinārammanacetanaṇ 'apariyanto attā' ti maññanti

Taṇ jīvaṇ taṇ sarīran ti jīvo ca sarīraṇ ca taṇ yeva Jīvo ti attā, lingavipallāsena napaṇsakavacanaṇ kataṇ *Sarīran* ti rāsattthēna khandhapañcakaṇ *Aññaṇ jīvaṇ aññaṇ sarīran* ti⁵ añño jīvo, aññaṇ khandhapañcakaṇ

Hoti tathāgato param maranā ti khandhā idh' eva vinassanti, satto maranato paraṇ hoti, vijjati, na nassati Tathāgato ti c' etaṇ⁶ sattādhivacanaṇ⁷ Keci pana tathāgato ti arahā ti vadanti, ime “na hoti” ti pakkhe dosaṇ disvā evaṇ gahanti *Na hoti tathāgato param maranā* ti khandhā pi idh eva nas-

* M iii, 71, etc

† M i, 484

¹ B, S, C, D sabbo pi

² H ditthi

³ H, D °gataṇ vā

⁴ S, B, C, D °na

⁵ H adds sarīran ti rāsattthēna khandhapañcakaṇ

• ⁶ H omits

⁷ H sattam eva vadati, S, C add bhavati

santi, tathāgato ca maranato paraṇ na hoti, ucchiṇṇatī, ime “hoti” ti pakkhe dosaṇ disvā evaṇ gāhanti *Hoti ca na ca hoti* ti ime ekekapakkhapariggahe dosaṇ disvā ubhayapak-khaṇ gāhanti *N’ eva hoti, na na hoti* ti ime ubhayapak-khapariggahe ubhayadosāpattiṇ disvā ‘hoti ca na ca hoti’ ti amarāvikkhepapakkhaṇ gāhanti Ayam pan’ ettha attha-kathānayo

Sassato loko ti vā ti ādīhi dasah’ ākārehi ditthippabhedo va vutto Tattha *sassato loko* ti khandhapañcakaṇ loko ti ga-hetvā ‘ayaṇ loko nicco dhuvo sabbakāhiko’ ti gāhantassa sassatan ti gahanākārappavattā ditthi *Asassato* ti tam eva lokaṇ ‘ucchiṇṇatī vinassatī’ ti gāhantassa ucchedagahanā-kārappavattā ditthi

Antavā ti parittakasinalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasine samāpannassa anto-samāpattiyaṇ pavattita¹-rūpā-rūpadhamme ‘loko’ ti ca, kasinaparicchedantena ‘antavā’ ti ca gāhantassa *antavā loko* ti gahanākārappavattā ditthi Sā sassataditthi pi hoti, ucchedaditthi pi Vipulakasinalābhino pana tasmiṇ kasine samāpannassa antosamāpattiyaṇ pavattita¹-rūpārūpadhamme ‘loko’ ti ca, kasinaparicchedānantena ca ‘ananto’ ti gāhantassa *anantavā loko* ti gahanā-kārappavattā ditthi Sā sassataditthi pi hoti, uccheda-ditthi pi

Taṇ jīvaṇ taṇ sarīraṇ ti bhedanadhammass’ eva sarīrassa jīvaṇ ti gahitattā sarīre ucchiṇṇamāne jīvaṇ pi ucchiṇṇatī ti ucchedagahanākārappavattā ditthi Dutiyapadena sarīrato aññassa jīvaṇ gahitattā sarīre ucchiṇṇamāne pi jīvaṇ na ucchiṇṇatī ti sassatagahanākārappavattā ditthi

Hoti tathāgato ti ādisu satto tathāgato nāma, so param maranā hoti ti gāhato pathamā sassataditthi *Na hoti* ti gāhato dutiyā ucchedaditthi *Hoti ca na ca hoti* ti gāhato tatiyā ekaccasassataditthi *N’ eva hoti, na na hoti* ti gāhato catutthā amarāvikkhepaditthi ti vuttappakārā dasavidhā ditthi yathāyogaṇ bhavaditthi ca vibhavaditthi cā ti duvidhā hoti Tāsu ekā pi tesā khīnāsavānaṇ na *paticchitā* ti attho

[114] *Ye kilesā* ti ye kilesā sotāpattimaggena pahinā, *te*

kilese na puna pacceti puna nibbattetvā patisandhiṃ¹ na eti
*Na paccāgacchatī*² ti na pacchābhāven' āgacchatī³

Pañcah' ākārehi tādi ti pañcahi kāraṇehi kothhāsehi vā
 sadiso *Itthānuttie tādi* ti itthārammane ca anuttārammane
 ca anumaya-patighaṇ muñcitvā thitattā dvīsu sadiso *Cattāri*
 ti kilese cajitavā *Tinnāvi* ti saṅsāraṇ atikkamītavā⁴ *Mut-*
tāvi ti rāgādito muttavā *Tanmīdesā tādi* ti tena tena sila-
 saddhādinā niddisītvā niddisītvā kathetabbato sadiso⁵

Taṇ pañcavidhaṇ vatthāretvā kathetukāmo *Kathaṇ arahā*
utthānuttie tādi ti ādīm āha Tattha *lābhe pi* ti catunnaṇ
 paccayānaṇ lābhe pi *Alābhe pi* ti tesāṇ alābhe pi *Yase pi*
 ti parivāre pi *Ayase pi* ti parivāravipattiyā pi *Pasaṅsāya*
pi ti vannabhananāya pi *Nindāya pi* ti garahāya pi *Sukhe*
pi ti kāyikasukhe pi *Dukkhe pi* ti kāyikadukkhe pi

Ekañ ce bāhaṇ gandhena lūpeyyun ti sace ekaṇ bāhaṇ
 catujātiya-gandhena lepaṇ uparūpari dadeyyuṇ *Vāsiyā tac-*
cheyyun ti yadī ekaṇ bāhaṇ vaddhakī vāsiyā tacchītvā tac-
 chītvā tanuṇ kareyyuṇ *Amusmṇ natthi rāgo* ti amusmṇ
 gandhālepane sineho natthi, na saṇvījjatī *Amusmṇ natthi*
patighaṇ ti amusmṇ vāsiyā tacchāne patihananasankhātāṇ
 patighaṇ kopaṇ natthi, na saṇvījjatī *Anumaya-patigha-vp-*
pahīno ti sinehaṇ kopaṇ ca pajahītvā thito *Ugghātri-mgghātri*⁶
vītvatto ti anumayavasena anuggahaṇ ca patighavasena nig-
 gahaṇ ca atikkamītvā thito *Anurodha-virodhasamatikkanto*⁷
 anumayaṇ ca patighaṇ ca sammā atikkanto

[115] *Sīle satī* ti sīle saṇvījjamāne *Sīlavā* ti sīlasampanno
 itī tena niddesaṇ⁸ kathanāṇ labhatī ti tādi *Saddhāya satī*
saddho ti evam ādisu pi es' eva nayo

Paramatthakasuttamiddesa-vannanā nūttitā

Pañcamāṇ

¹ B, C pati

³ B °bhāgen'°

⁵ H taṇsadiso

⁷ H, D °dhaṇ sa°

² H pacchā°

⁴ H, S °mitā

⁶ H nighāti

⁸ H, D, C add vā

PRINTED IN GREAT BRITAIN BY
BILLING AND SONS LIMITED
GUILDFORD AND ESSEX